

การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551

โดย

นางสาวนฤมล นิ่มนวล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

รัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551

โดย

นางสาวนฤมล นิ่มนวล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

รัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

POLITICS IN THAI TEXTBOOKS USED IN SECONDARY SCHOOLS
(1960-2008)

BY

MISS NARUMON NIMNUAN

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF POLITICAL SCIENCE

GOVERNMENT

FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

THAMMASAT UNIVERSITY

ACADEMIC YEAR 2016

COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะรัฐศาสตร์

วิทยานิพนธ์

ของ

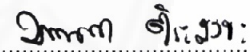
นางสาวนฤมล นิมนวล

เรื่อง

การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ.2503 - 2551

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2560

ประธานกรรมการ

.....

(ผศ.ดร.วรรณภา ติระสังขะ)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

.....

(ผศ.ดร.ประจักษ์ ก้องกีรติ)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

.....

(ผศ.ดร.อรุณสิทธิ์ ปานแก้ว)

กรรมการวิทยานิพนธ์

.....

(ศ.ดร.ธเนศ อารณสุวรรณ)

คณบดี

.....

(รศ.ดร.ศุภสวัสดิ์ ชัยวาลย์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551
ชื่อผู้เขียน	นางสาวนฤมล นิมนวล
ชื่อปริญญา	รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	การปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ ก้องกีรติ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรรถสิทธิ์ พานแก้ว
ปีการศึกษา	2559

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในการศึกษาในระบบของไทย และศึกษาความพยายามของรัฐในการกล่อมเกลາทางการเมืองเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและพลเมืองผ่านเนื้อหาในแบบเรียนแต่ละยุคสมัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองของรัฐ โดยศึกษาเนื้อหาของหนังสือเรียนรายวิชาบังคับในวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551 และนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดการครองอำนาจนำของกริมซี

จากการศึกษาพบว่า นักวิชาการศึกษาในระบบราชการเป็นผู้มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของหลักสูตรและแบบเรียนของไทยในแต่ละยุคสมัย และรัฐมีความพยายามในการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านเนื้อหาในแบบเรียน โดยเนื้อหาดังกล่าวมีลักษณะอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและพลเมืองในรูปแบบที่สอดคล้องกับระบอบการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย ขณะเดียวกันยังมีลักษณะตอบสนองแนวคิดของกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับแวดวงการศึกษาในการนำเสนอแนวคิดในลักษณะอนุรักษนิยม อันเป็นผลจากการประนีประนอมกันในการครองอำนาจนำระหว่างกลุ่มที่ต้องการเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (ฝ่ายก้าวหน้า) และกลุ่มที่ต้องการคงไว้ซึ่งอำนาจและอุดมการณ์ในระบอบเดิม (ฝ่ายอนุรักษนิยม) ภายในกระทรวงศึกษาธิการ

คำสำคัญ: การเมือง, แบบเรียน, การครองอำนาจนำ

Thesis Title	POLITICS IN THAI TEXTBOOKS USED IN SECONDARY SCHOOLS (1960-2008)
Author	Miss Narumon Nimnuan
Degree	Master of Political Science
Major Field/Faculty/University	Government Faculty of Political Science Thammasat University
Thesis Advisor	Assistant Professor Prajak Kongkirati, Ph.D.
Thesis Co-Advisor	Assistant Professor Attasit Pankaew, Ph.D.
Academic Year	2016

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate influencing factors on the content written in textbooks used in high schools. This study also focuses on power relations sent from Thailand's governments to their citizens in textbooks. To do this, the researcher examined textbooks used in Thai and Social Studies classes in 1960-2008. Gramsci's notion of Hegemony was borrowed to analyze data.

The gathered data revealed that educators who wrote textbooks and developed curricula influenced the content selection of those textbooks. Moreover, the content in those textbooks clarified the power relations between governments and citizens according to each government's political regime. The textbook content in each curriculum was not changed completely and rapidly from conservatism to liberalism. This was because there was the content negotiation between conservative and reformist educators in the Ministry of Education.

Keywords: Politics, Textbooks, Hegemony

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า ผู้ศึกษาขอขอบคุณหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องมา ณ โอกาสนี้

นอกจากนี้ ยังได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีจากคณาจารย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ ก้องกีรติ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อรรถสิทธิ์ พานแก้ว อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่คอยให้คำปรึกษาและคำแนะนำ ตลอดจนกรุณาแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้ครบถ้วนสมบูรณ์ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วรณภา ติระสังขะ ประธานกรรมการวิทยานิพนธ์และศาสตราจารย์ ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ที่กรุณาให้เกียรติและสละเวลามาเป็นกรรมการวิทยานิพนธ์ภายนอกและให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษา

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการศึกษา รวมถึงเจ้าหน้าที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในการติดต่อประสานงานเพื่อเข้าสัมภาษณ์และกรุณาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา

ขอขอบคุณ พี่ณัฐนิชา ชัยวิริยะพงศ์, วรรณญา ประเสริฐ, น้องวิชญาภรณ์ ครุฑจันทร์, น้องมณฑิตรา กรสิงห์ สำหรับหนังสือเรียนหลักสูตรต่าง ๆ ที่มอบให้เพื่อทำการศึกษา ขอขอบคุณ อาจารย์วิชา ปิตชามุข ผู้แปลหนังสือเรื่อง “Finnish Lessons 2.0” ที่มอบหนังสือให้แก่ผู้ศึกษา ขอขอบคุณ อาจารย์นทีพร แก้วคง ผู้เป็นทั้งเพื่อนและที่ปรึกษาด้านภาษาอังกฤษให้แก่ผู้ศึกษา

ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ และพี่ ๆ น้อง ๆ เจ้าหน้าที่คณะรัฐศาสตร์ เจ้าหน้าที่สำนักทะเบียน เจ้าหน้าที่วิเทศสัมพันธ์ทั้งส่วนกลางและโครงการอื่น ๆ และพี่น้องเพื่อนร่วมงานกลุ่มBMIR ที่ให้ความช่วยเหลือและคอยถามไถ่เป็นกำลังใจให้ผู้ศึกษาตลอดระยะเวลาที่ศึกษา

ขอขอบคุณ เพื่อนกลุ่มห้าสาวที่ไม่เคยทิ้งกันไปไหน และเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท รหัส 53 สาขาการปกครองทุกคน ที่ช่วยเหลือและอดทนฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อที่เราจะจบไปด้วยกัน

ท้ายที่สุด ขอขอบพระคุณ บิดามารดา ครอบครัวของผู้ศึกษาที่ให้การสนับสนุนทุกอย่างเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ผู้ที่คอยให้กำลังใจ เข้าใจและไม่เคยหมดความเชื่อมั่นในตัวผู้ศึกษาเลย และขอบคุณหัวใจตัวเองที่มีพลังและแกร่งพอที่จะสร้างแรงผลักดันให้ทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

หากการศึกษานี้มีข้อบกพร่องประการใด ผู้ศึกษาขอน้อมรับไว้เพื่อปรับปรุงและแก้ไขในการศึกษาครั้งต่อไป

นางสาวนฤมล นิมนวล

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(2)
กิตติกรรมประกาศ	(3)
สารบัญตาราง	(8)
สารบัญภาพ	(9)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
1.3 สมมติฐาน	6
1.3 วิธีการและขอบเขตการศึกษาวิจัย	6
1.5 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา	9
1.6 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง	10
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	11
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12
2.1 การครองอำนาจนำ: นิยาม ความหมาย	12
2.1.1 ประเด็นเรื่องชนชั้น	12
2.1.2 ความยินยอม	13

2.1.3 การนำทางภูมิปัญญาและศีลธรรม หรือ สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด	14
2.1.4 ผู้กระทำที่ก่อให้เกิดการครองอำนาจนำ	14
2.2 รูปแบบของการครองอำนาจนำ	15
2.2.1 การครองอำนาจนำที่เฉื่อยชา หรือ การครองอำนาจนำแบบภายนอก	15
2.2.2 การครองอำนาจนำที่กระตือรือร้น หรือ การครองอำนาจนำแบบภายใน	16
2.3 การสร้างภาวะการครองอำนาจนำ	16
2.3.1 ปัญญาชน (Intellectual)	17
2.3.2 ประชาสังคม (Civil Society) และสังคมการเมือง (Political Society)	18
2.3.3 สงครามขับเคลื่อน (War of Movement) และ สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position)	19
2.4 การครองอำนาจนำในฐานะที่เป็นกรอบในการอธิบาย การกล่อมเกลາทางการเมืองผ่านแบบเรียนของการศึกษาในระบบของรัฐ	20
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	21
2.5.1 งานวิจัยที่เลือกศึกษาภาพรวมของการกล่อมเกลาทางการเมือง ผ่านแบบเรียนในหลักสูตรต่าง ๆ	22
2.5.1.1 งานวิจัยที่ศึกษาเปรียบเทียบการกล่อมเกลาทางการเมือง ผ่านแบบเรียนในช่วงระยะเวลาใดระยะเวลาหนึ่ง	22
2.5.1.2 งานวิจัยที่ศึกษาการกล่อมเกลาทางการเมือง ผ่านแบบเรียนเฉพาะหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง	23
2.5.2 งานวิจัยที่เลือกศึกษาอุดมการณ์หรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งในแบบเรียน	23
2.5.2.1 อุดมการณ์ชาตินิยม	24
2.5.2.2 อุดมการณ์ประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ และลักษณะพลเมืองดี	24
2.5.2.3 ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ	25
2.5.2.4 อุดมการณ์อื่น ๆ	26

บทที่ 3 การเมืองกับการศึกษาในระบบของไทย	29
3.1 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วง เผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516	30
3.2 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วง หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540	46
3.3 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วง หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551	78
บทที่ 4 ความพยายามกล่อมเกลாதงการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน	96
4.1 กระบวนการจัดทำหลักสูตรการศึกษา	97
4.2 การจัดทำหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ	99
4.3 การตรวจสอบเนื้อหาในหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ	102
4.4 ความพยายามกล่อมเกลาทงการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน	104
4.4.1 ช่วงที่ 1: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 - เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516	104
4.4.2 ช่วงที่ 2: การศึกษาแบบเรียนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540	123
4.4.3 ช่วงที่ 3: การศึกษาแบบเรียนหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551	152
บทที่ 5 อภิปรายและสรุปผลการศึกษา	181
5.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย	183
5.2 การสร้างภาวะครองอำนาจนำผ่านเนื้อหาในแบบเรียนของไทย	193
5.2.1 การแปรสภาพสู่ระบบราชาอุปถัมภ์ในยุคเผด็จการ	194
5.2.2 การก่อตัวของกลุ่มพลังต่อต้านและเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูป	196
5.2.3 การประนีประนอมในกระบวนการครองอำนาจนำของรัฐ	203
5.3 นัยเชิงนโยบาย	217

(7)

รายการอ้างอิง

222

ภาคผนวก

238

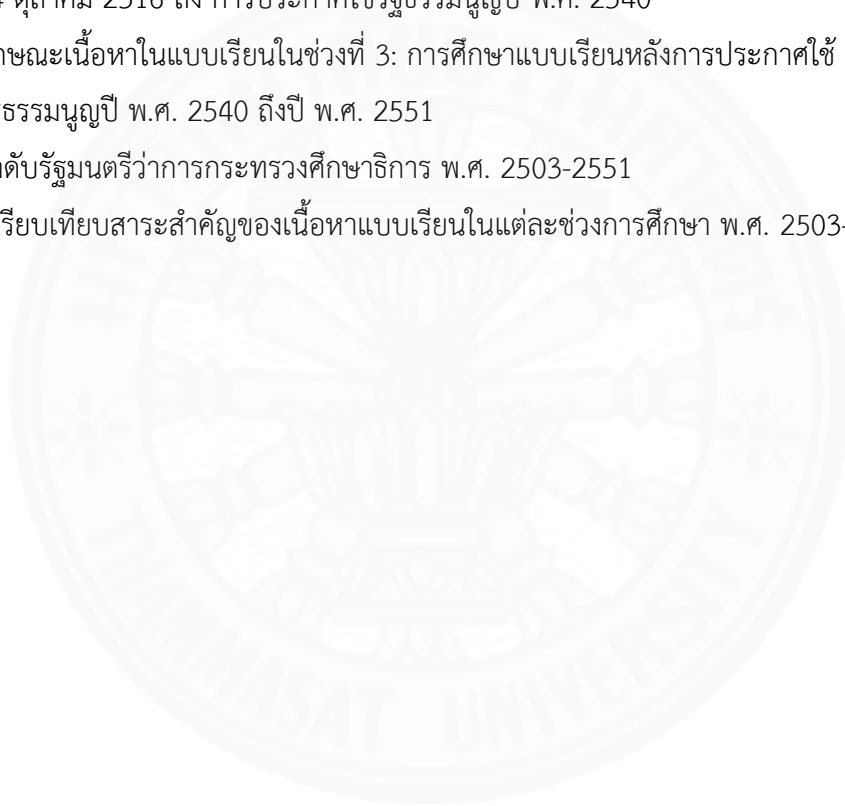
ประวัติผู้เขียน

248

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1.1 หลักสูตรการศึกษาไทยในแต่ละช่วงสมัย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551	8
4.1 ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียนในช่วงที่ 1: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516	121
4.2 ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียนในช่วงที่ 2: การศึกษาแบบเรียนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540	150
4.3 ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียนในช่วงที่ 3: การศึกษาแบบเรียนหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2551	172
5.1 ลำดับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2503-2551	185
5.2 เปรียบเทียบสาระสำคัญของเนื้อหาแบบเรียนในแต่ละช่วงการศึกษา พ.ศ. 2503-2551	210

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า
3.1 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่ 1: ช่วงเผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516	45
3.2 หน้าปกวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์และบทความจากปก	49
3.3 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่ 2: หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540	77
3.4 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่ 3: หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551	94
4.1 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503	174
4.2 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา พ.ศ. 2520 หมวดวิชาสังคมศึกษา	175
4.3 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521	176
4.4 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524	177
4.5 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)	178
4.6 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544	179
4.7 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551	180

บทที่ 1

บทนำ

“...งานปฏิวัติไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเปลี่ยนตัวบุคคลผู้ครองอำนาจ แต่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสาระสำคัญที่เกี่ยวกับจิตใจของพลเมือง เปลี่ยนระบอบสังคม ระบอบเศรษฐกิจ แนวทางการศึกษา ตลอดถึงเปลี่ยนนิสัยใจคอคนให้เป็นไปในทางที่เห็นว่าดีกว่าเก่า” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2541, น. 150)

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นแก่สังคมในระยะยาวนั้นไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้มีอำนาจเท่านั้น แต่ต้องมีกระบวนการกล่อมเกลาทัศนคติ นิสัยใจคอของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองให้มีความเห็นหรือลักษณะนิสัยที่สอดคล้องและคล้อยตามกับการเปลี่ยนแปลงด้วยต่างค่ากล่าวข้างต้น การให้การศึกษแก่ผู้ที่อยู่ใต้การปกครองจึงนับเป็นสิ่งสำคัญในการอบรมกล่อมเกลาทัศนคตินิสัยใจคอของพลเมืองในประเทศ ดังสุนทรพจน์ที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษาของเนลสัน แมนเดลาที่ว่า “การศึกษาคืออาวุธอันทรงพลังที่สุดที่สามารถใช้เปลี่ยนแปลงโลกได้” (Duncan, 2013, “Education: The Most Powerful Weapon,” para.1 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า Education is the most powerful weapon which you can use to change the world.) การศึกษาในระบบจึงถือเป็นเครื่องมือกลไกที่ทำให้รัฐสามารถครอบงำความคิด ความเชื่อและทัศนคติของเยาวชนได้เป็นอย่างดี โดยผ่านกระบวนการที่เรียกว่า “การกล่อมเกลาการเรียนรู้ทางสังคมและการเมือง” โดยรัฐนำมาใช้ควบคู่กับกลไกการใช้อำนาจบังคับที่มีอยู่ในสังคมการเมือง นั่นคือ อำนาจบังคับทางกฎหมาย เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในการกล่อมเกลาทางการเมืองหรือสร้างภาวะครอบงำทางความคิดแก่ประชาชน กล่าวคือ การกำหนดให้เด็กหรือเยาวชนในประเทศไทยทุกคนจะต้องเข้ารับการศึกษาในระบบของรัฐภายใต้ระบบการศึกษาภาคบังคับ ดังเช่นปัจจุบัน ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 11 ระบุว่า “บิดา มารดา หรือผู้ปกครองมีหน้าที่จัดให้บุตรหรือบุคคลซึ่งอยู่ในความดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับตามมาตรา 17...” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2555, น. 5) และมาตรา 17 ระบุว่า “ให้มีการจัดการศึกษาภาคบังคับจำนวนเก้าปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าเจ็ดปี เข้าเรียนในสถานศึกษาชั้นพื้นฐานจนอายุย่างเข้าปีที่สิบหก...” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2555, น. 7)

สำหรับประเทศไทย เริ่มเปลี่ยนแปลงรูปแบบระบอบการเมืองการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 โดยคณะราษฎร แต่การพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยยังขาดความต่อเนื่องและมีเสถียรภาพต่ำ แม้จะมีการกำหนดให้มีความสำคัญกับการศึกษาแก่ประชาชนเพื่อการพัฒนาประเทศไปสู่ระบอบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ตามที่ปรากฏเป็นหนึ่งในหลักหกประการของประกาศคณะราษฎรว่า “6. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (ภาสกร วงศ์ดาวัน, 2555, น. 492) และ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ก็ได้กำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบกับการศึกษาของประชาชนไว้ว่า เมื่อประชาชนได้รับการศึกษาเกินครึ่งของจำนวนประชากรทั้งหมดหรืออย่างน้อยต้องไม่เกิน 10 ปี ประชาชนชาวไทยจะมีโอกาสเลือกผู้แทนราษฎรทั้งหมด สมาชิกประเภทที่ 2 (ประเภทแต่งตั้ง) จะไม่มีอีกต่อไป” (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2533, น. 7) แต่นับจนถึงปัจจุบัน ยังมีการทำรัฐประหารจากฝ่ายทหารอยู่เป็นระยะ ๆ ในยามที่ประเทศเกิดภาวะสับสนหรือเกิดความไม่มั่นคงและการขาดเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาล มีการฉีกรัฐธรรมนูญ และร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นมาทดแทนจากนั้นก็ดำเนินการจัดตั้งรัฐบาล จัดให้มีการเลือกตั้ง และเมื่อมีความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นโดยไม่มีทีท่าว่าจะสามารถหาทางออกด้วยวิธีการจัดการทางการเมืองในระบบได้ ก็จะมีคณะหรือกลุ่มทหารออกมาทำรัฐประหาร ฉีกรัฐธรรมนูญ โดยมักจะใช้ข้ออ้างว่า ทำรัฐประหารเพื่อปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์และรักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยของประเทศ กลายเป็นวัฏจักรหรือที่มักเรียกกันว่า “วงจรอุบาทว์” อยู่เช่นนี้เรื่อยมา ความไม่ต่อเนื่องในการพัฒนาการเมืองการปกครองของประเทศไทย ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาการศึกษาของประเทศอีกด้วย

เนื่องด้วยรัฐเล็งเห็นความสำคัญของการกล่อมเกลากลุ่มเยาวชนผ่านกระบวนการของการศึกษาในระบบ ประเทศไทยจึงเข้ามามีบทบาทด้านการจัดการศึกษา โดยกำหนดให้ทุกโรงเรียนทั้งโรงเรียนรัฐบาลและเอกชนทั่วประเทศใช้หลักสูตรการเรียนการสอนเดียวกันทั้งหมด มีการศึกษาวิจัยโดยใช้นักเรียนในโรงเรียนอเมริกันเป็นกลุ่มศึกษา (E. Dawson, Prewitt, and S. Dawson, 1977, p. 60) พบว่า ในช่วงวัยรุ่น (Adolescence) ที่มีอายุระหว่าง 13-18 ปี แต่ละคนจะมีขีดความสามารถเพิ่มขึ้นในการจัดการกับสิ่งที่เป็นามธรรมและมีส่วนร่วมกับการคิดเชิงอุดมการณ์และมีทักษะการคิดวิเคราะห์ พวกเขาเหล่านี้เริ่มมีความสนใจในเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการเมือง การเลือกข้างทางการเมือง และการเลือกตั้งมากขึ้น เราจะเห็นได้ว่า ในช่วงวัยดังกล่าวเป็นช่วงที่นักเรียนจะศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษา ซึ่งเนื้อหาในแบบเรียนชั้นมัศึกษานั้น มีความชัดเจนและเข้มข้นในเรื่องเกี่ยวกับการเมืองมากกว่าในระดับชั้นประถมศึกษา อีกทั้งในวัยนี้นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการก้าวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ นอกจากนี้ ในประเทศไทยผู้ที่มีอายุครบ 18 ปีบริบูรณ์ จะสามารถใช้สิทธิเลือกตั้งตามกฎหมายเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดทิศทางของประเทศในระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย ดังนั้น อิทธิพล

จากการกล่อมเกลาริเริ่มรู้จากสถาบันโรงเรียนในช่วงระดับชั้นมัธยมศึกษา จึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกล่อมเกลาริเริ่มชี้แนะแนวทางในเรื่องค่านิยม ทักษะคิด การโน้มน้าวเชิงทางการเมือง อันมีผลกระทบต่อ การปลูกฝังและขัดเกลาวัฒนธรรมทางการเมืองซึ่งจะช่วยขับเคลื่อนให้สภาพสังคมและการเมืองนั้นเป็นไปตามทิศทางที่รัฐต้องการต่อไปได้

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปีพ.ศ. 2503-2551” เป็นการศึกษาผ่านแบบเรียนหรือหนังสือเรียนที่ถูกกำหนดให้ใช้ในรูปแบบเดียวกันทุกโรงเรียนทั่วทั้งประเทศ โดยกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2551 โดยเริ่มศึกษาวิจัยในช่วงหลังการรัฐประหารเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 นำโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้การเมืองการปกครองของประเทศไทยเข้าสู่รูปแบบเผด็จการอำนาจนิยม (ประชาธิปไตยแบบไทย) (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 165) และมีความพยายามพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เปลี่ยนแปลงระบบบริหารบ้านเมืองในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งมีใช่เป็นเพียงการพัฒนาเพื่อให้เห็นผลในปัจจุบันเท่านั้นแต่เป็นการริเริ่มและพัฒนาในระยะยาวมีการวางแผนอย่างเป็นระบบ คณะปฏิวัติได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับเดิมและยุบสภาผู้แทนราษฎร และสร้างรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ขึ้นมาใช้แทน โดยกำหนดให้มีสภาเดี่ยวคือ สภาว่่างรัฐธรรมนูญ ทำหน้าที่เหมือนสภาผู้แทนราษฎร กำหนดมาตรา 17 ให้อำนาจเด็ดขาดแก่นายกรัฐมนตรีในการดำเนินการและสั่งการตามเห็นชอบกรณีมีการกระทำอันเป็นการคุกคามต่อราชอาณาจักรและราชบัลลังก์ ในทางเศรษฐกิจได้ให้เอกชนเข้ามาดำเนินการลงทุนตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติเพื่อวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (วิชรินทร์ มัสเจริญ, 2533, น. 186) ในด้านการศึกษา จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเห็นว่า “ความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองขึ้นอยู่กับระดับการศึกษาของพลเมืองประเทศนั้น ๆ เพราะการศึกษาและภาวะเศรษฐกิจจำเป็นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าการศึกษาดี เศรษฐกิจของชาติก็จะดีด้วย. . .” (สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2530, น. 7, อ้างถึงใน ปรีชา ธรรมวินทร, 2532, น. 42) จึงได้กำหนดให้ตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติในพ.ศ. 2502 และต่อมาได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและแผนการปกครองของประเทศ จากแผนการศึกษานี้ทำให้มีการขยายการศึกษาภาคบังคับออกไปจากเดิมเพียง 4 ปี เป็น 7 ปี (ระดับประถมศึกษาตอนปลาย) จึงนับเป็นการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบครั้งแรก ซึ่งเป็นการวางรากฐานในการพัฒนาการศึกษาของไทยมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ทางการเมืองที่สำคัญของไทย ซึ่งต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญหลายเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อการเมืองการปกครองของไทย อาทิเช่น การเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มนิสิตนักศึกษาและประชาชนเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เหตุการณ์ความรุนแรงในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 การต่อต้านรัฐบาลเผด็จการในเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 หลังจากนั้นสิทธิเสรีภาพของประชาชนก็ได้รับความสำคัญ

มากขึ้นจนเป็นที่มาของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2540 ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเพราะประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างมากกว่ารัฐธรรมนูญใด ๆ ที่เคยมีมาก่อน แต่ประเทศไทยก็กลับสู่วังวนของอำนาจเผด็จการทหารอีกครั้งโดยการรัฐประหารวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และรัฐประหารวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 จะเห็นได้ว่าการเมืองการปกครองของไทยนั้นยังไม่สามารถหลุดพ้นจากระบอบเผด็จการทหารและก้าวเข้าสู่ความเป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ได้แม้จะมีการปลูกฝังค่านิยมและให้การศึกษาสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชนมาตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อีกทั้งประชาชนบางส่วนยังให้ความเห็นชอบและพึงพอใจที่กองทัพหรือฝ่ายทหารเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองและล้มล้างรัฐบาลในยามที่ประเทศชาติเกิดความไร้เสถียรภาพทางการเมืองซึ่งที่ผ่านมาประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล ผู้ที่เชื่อมั่นว่าความชอบธรรมของรัฐบาลมาจากการเลือกตั้งไม่ใช่การรัฐประหารนั้นจึงมีไม่มากนัก นอกจากนั้นในกลุ่มผู้มีการศึกษาสูงแม้จะยึดมั่นในทฤษฎีแต่ในทางปฏิบัติก็ยังยอมรับผู้นำที่มีความเข้มแข็งเด็ดขาดที่มาจากการปฏิวัติรัฐประหารเพราะเห็นว่ามีคามจำเป็นต่อการแก้ปัญหาของประเทศ (สุจิต บุญบงการ, 2542, น. 240)

ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา การศึกษาของไทยได้ถูกพัฒนาและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาหลายครั้งด้วยกัน ในส่วนของระดับมัธยมศึกษาเน้นมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรทั้งฉบับเปลี่ยนแปลงเฉพาะหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นหรือเฉพาะมัธยมศึกษาตอนปลาย ซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา แบบเรียนที่กำหนดให้แต่ละโรงเรียนใช้เป็นคู่มือถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียนนั้นก็มักจะถูกปรับปรุงแก้ไขให้มีความทันสมัยและสอดคล้องกับสภาพสังคม การเมือง และเศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัยด้วยเช่นกัน ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาความพยายามของรัฐในการปลูกฝังแนวคิดและอุดมการณ์ให้แก่สมาชิกในสังคม ผ่านการสร้างและชำระแบบเรียนที่มีความสัมพันธ์ต่อสภาพสังคมและการเมืองในแต่ละยุคสมัย ในประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ (รัฐบาล/ข้าราชการทหารและพลเรือน) และประชาชน โดยเลือกวิเคราะห์จากแบบเรียนที่ใช้ในระบบการศึกษาของไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐกล่อมเกล่าประชาชนให้เกิดการยอมรับซึ่งอำนาจของรัฐในการกระทำการต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้มองเห็นเนื้อหาแฝงในเนื้อหาแบบเรียนของการศึกษาในระบบความรู้ที่ได้รับการยอมรับในช่วงเวลาหนึ่งอาจไม่เป็นที่ยอมรับและถูกลบเลื่อนไปในสังคม หรือมีการบรรจุความรู้ในอีกรูปแบบหนึ่งเข้ามาแทนที่รูปแบบเดิมในอีกช่วงเวลาหนึ่ง แบบเรียนจึงไม่ใช่เพียงแค่เครื่องมือถ่ายทอดความรู้ที่เป็นกลางทางวิชาการให้แก่ นักเรียนเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือกลไกของรัฐในการถ่ายทอดค่านิยม ทศนคติ และอุดมการณ์ ที่รัฐใช้เป็นกระบวนการครอบงำให้เห็นว่าความรู้เหล่านั้นเป็นความจริงที่สมควรต้องเรียนรู้ ซึ่ง เรมอนด์ วิลเลียมส์ มองว่า “เป็นการเลือกบรรจุสิ่งที่ต้องการจะให้คนยอมรับลงไปเป็นหลักสูตร

นั่นเอง” (ไมเคิล แอปเปิล, 1982/2529, น. 32) ซึ่งกระบวนการเลือกตั้งกล่าวเกิดขึ้นในระดับนโยบาย ภายในกลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการกำกับดูแลการศึกษาที่มุ่งสู่การบังคับใช้ให้ปฏิบัติ และทำการเผยแพร่ความรู้บางอย่างที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นความรู้อันชอบธรรม (Legitimate Knowledge) ผ่านแบบเรียน ซึ่งผู้ที่ถูกรอบงำเองก็อาจไม่ได้มีความรู้สึกว่ามันถูกบังคับให้มีความเชื่อ หรือมีระบบความคิดตามกระบวนการกล่อมเกลากองการเมืองของรัฐในการสร้างพลเมืองตามอุดมคติของสังคมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวอาจเป็นไปเพื่อคงไว้ซึ่งการดำรงอยู่ของอุดมการณ์หรือค่านิยมทางการเมืองแบบเดิม หรืออาจเป็นกระบวนการสร้างและเปลี่ยนแปลงไปสู่อุดมการณ์หรือค่านิยมทางการเมืองในรูปแบบใหม่ การอบรมกล่อมเกลากองการเมืองให้แก่เด็กและเยาวชนผ่านสถาบันโรงเรียนถือเป็นแนวทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพและมีอิทธิพลแพร่กระจายไปในวงกว้าง เนื่องจากเด็กและเยาวชนทั่วประเทศจะใช้เวลาส่วนใหญ่ศึกษาเรียนรู้อยู่ในโรงเรียนวันละหลาย ชั่วโมงและเข้าศึกษาในระบบอย่างน้อยตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ในระบบการศึกษาภาคบังคับ (ในปัจจุบันมีระยะเวลา 9 ปี) และมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ที่จะศึกษาต่อในระดับชั้นที่สูงกว่าระดับการศึกษาภาคบังคับ กล่าวคือ เด็กและเยาวชนจะได้รับการอบรมกล่อมเกลากองการเรียนรู้ผ่านการเรียนการสอนในระบบเป็นระยะเวลานานขึ้น

ดังนั้น การศึกษาวิจัยเรื่อง “การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551” ในครั้งนี้ จึงมุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการคัดเลือกความรู้แบบเป็นทางการเข้าบรรจุในแบบเรียนนั้นเป็นกระบวนการที่มีอำนาจทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง กล่าวคือ ความรู้ที่ถ่ายทอดลงในแบบเรียนนั้นแท้จริงแล้วเป็นความรู้ของกลุ่มใด ใครคือผู้มีอิทธิพลในการกำหนดเนื้อหาในแบบเรียนตามหลักสูตรภาคบังคับของรัฐ มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้มีอำนาจปกครองรัฐอย่างไร รวมถึงเนื้อหาแบบเรียนลักษณะใดที่ได้รับอนุญาตให้นำมาใช้เผยแพร่ในโรงเรียน แม้ในปัจจุบันรัฐจะเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนสามารถผลิตแบบเรียนเองได้ แต่ก็ต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตและแนวทางที่รัฐ (กระทรวงศึกษาธิการ) กำหนด นั่นคือ ต้องได้รับการตรวจสอบและอนุมัติจากคณะกรรมการของกระทรวงศึกษาธิการก่อนเท่านั้นจึงจะสามารถนำไปใช้ทำการเรียนการสอนในโรงเรียนทั้งของรัฐและเอกชนได้ รวมไปถึงการศึกษาเนื้อหาในแบบเรียนเพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้เชื่อมโยงเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการปลูกฝังและพัฒนาแนวคิด ทศนคติ ค่านิยมทางการเมืองให้แก่เยาวชนผู้เป็นรากฐานอนาคตของสังคม ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า แม้ประเทศไทยได้เปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่ปี 2475 และมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยมาเกือบหนึ่งศตวรรษ แต่สังคมไทยยังถูกมองว่า ประชาชนยังไม่มีมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยเพียงพอ รวมทั้งยังเห็นว่าวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไทยนั้น

ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาระบบดังกล่าว การทุ่มเทและให้ความสำคัญกับหลักสูตรการศึกษาและเนื้อหาในแบบเรียนอย่างจริงจังจะถือเป็นการลงทุนเพื่ออนาคตที่มีราคาไม่แพงและคุ้มค่า หากสามารถอบรมกล่อมเกลาคคนในสังคมให้มีความรู้ ความสามารถ และมีลักษณะความเป็นพลเมืองที่ดี ในระบอบประชาธิปไตย เพื่อเตรียมความพร้อมสมาชิกในสังคมให้เหมาะสมต่อการพัฒนาประเทศในระบอบประชาธิปไตยให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย

1.2.2 เพื่อศึกษาความพยายามของรัฐในการกล่อมเกลารวมทั้งการเมืองผ่านเนื้อหาของแบบเรียนในประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนในแต่ละยุคสมัย

1.2.3 เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะที่เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลารวมทั้งการเมืองของรัฐ

1.3 สมมติฐาน

1.3.1 นักวิชาการด้านการศึกษาที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียน เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองในแต่ละยุคสมัย และเพื่อตอบสนองความคิดความเชื่อของกลุ่มตนเอง

1.3.2 การกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแบบเรียนไม่ได้เกิดขึ้นโดยฉับพลันจากการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศหรือรัฐบาล แต่มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป

1.4 วิธีการและขอบเขตการศึกษาวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล คือ แบบเรียนหรือหนังสือเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายของไทย ภายใต้การกำกับของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ในรายวิชาภาษาไทย และสังคมศึกษา หมวดวิชาหน้าที่พลเมืองและประวัติศาสตร์ ตลอดจนแผนการศึกษา และหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2551 ซึ่งสามารถค้นคว้าแหล่งข้อมูลข้างต้นได้จากฐานข้อมูลทรัพยากรสารสนเทศ กลุ่มพัฒนาและส่งเสริมวิทยบริการ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ กระทรวงศึกษาธิการ ศูนย์บรรณสารสนเทศทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร้านขายหนังสือเก่า

ออนไลน์ รวมทั้งการหยิบยืมจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในชั้นมัธยมศึกษา และค้นคว้าเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากหอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดติเรก ชัยนาม คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์สารนิเทศมนุษยศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งสืบค้นจากฐานข้อมูลออนไลน์ของสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คลังปัญญาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (CUIR) ห้องสมุดสำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และสื่อออนไลน์อื่น ๆ

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ตีความเนื้อหาในแบบเรียนวิชาภาษาไทย และสังคมศึกษา หมวดวิชาหน้าที่พลเมืองและประวัติศาสตร์ ซึ่งจะศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนหรือความพยายามในการต่อยอด และความแตกต่างของเนื้อหาแบบเรียนที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ในด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน อันประกอบไปด้วย อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น) บทบาทของกองทัพ และทหารที่มีต่อประชาชน บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ และข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม เพื่อแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการอบรมกล่อมเกลாதองเมืองผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย

1.4.3 ขอบเขตด้านวิธีการ การศึกษาวิจัยเรื่อง “การเมืองในแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา จากการวิเคราะห์ตีความข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) โดยเลือกศึกษาแบบเรียนวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษาในรายวิชาบังคับ ที่จัดทำโดยกระทรวงศึกษาธิการและแบบเรียนบางเล่มที่จัดทำโดยสำนักพิมพ์เอกชน ที่ผ่านการตรวจประเมินคุณภาพทางวิชาการและได้รับใบอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนในสถานศึกษาจากกระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 60 เล่ม และบททวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสัมภาษณ์นักวิชาการศึกษาและผู้แต่งแบบเรียนบางท่าน เพื่อทราบถึงกระบวนการและแนวคิดในการคัดเลือกเนื้อหาของแบบเรียน โดยการศึกษาเนื้อหาแบบเรียนจะแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้คือ

ช่วงที่หนึ่ง: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปีพ.ศ. 2503 ถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งแบบเรียนที่ใช้ศึกษาในช่วงนี้อยู่ในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 จำนวน 6 เล่ม

ช่วงที่สอง: การศึกษาแบบเรียนแบบเรียนยุคหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถึงช่วงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ประกอบไปด้วยแบบเรียนในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอน

ปลาย พ.ศ. 2524 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) จำนวน 32 เล่ม

ช่วงที่สาม: การศึกษาแบบเรียนในยุคยุคหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2551 ประกอบไปด้วยแบบเรียนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 จำนวน 22 เล่ม

ตารางที่ 1.1

หลักสูตรการศึกษาไทยในแต่ละช่วงสมัย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551

แบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร พ.ศ. 2503-2516	แบบเรียนยุคหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – ช่วงที่ประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540	แบบเรียนยุคหลังประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 - พ.ศ. 2551
- หลักสูตรประโยค มัธยมศึกษาตอนต้นและ ประโยคมัธยมศึกษาตอน ปลาย พ.ศ. 2503	- หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา ตอนปลาย พ.ศ. 2518 - หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา ตอนต้น และ ประโยค มัธยมศึกษาตอนปลาย หมวด วิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 - หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 - หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และ หลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533)	- หลักสูตรการศึกษาขั้น พื้นฐาน พ.ศ. 2544 - หลักสูตรแกนกลางการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

ทั้งนี้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความพยายามในการกล่อมเกลาทางการเมืองของรัฐไม่ได้
อยู่ในขอบข่ายของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

1.5 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เน้นศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนและความพยายามของรัฐในการกล่อมเกลาทางการเมืองที่กระทำผ่านกลไกทางสถาบันการศึกษาหรือโรงเรียน ซึ่งในระบบการศึกษาของไทยนั้นมีลักษณะการเรียนการสอนที่ยึดแบบเรียนหรือหนังสือเรียนเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น เนื้อหาในแบบเรียนจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐหรือชนชั้นผู้ปกครอง ซึ่งประกอบไปด้วย รัฐบาล ข้าราชการทหารและพลเรือน ในการกล่อมเกลาและส่งผ่านความคิดและอุดมการณ์ต่าง ๆ ของกลุ่มผู้มีอำนาจเหนือกว่า โดยการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนนี้จะใช้แนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony)¹ ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) เนื่องจากความมั่นคงของการดำรงอยู่ของอำนาจนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการครองอำนาจนำทางศีลธรรมและปัญญาเพื่อควบคุมการยอมรับอุดมการณ์ให้เกิดขึ้นภายในประชาสังคมหรือชนชั้นอื่น ๆ ซึ่งเป็นการควบคุมในลักษณะที่ผู้ถูกควบคุมไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองถูกควบคุม จึงนับได้ว่า เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากกว่าการควบคุมแบบใช้กำลังเข้าบังคับ กดขี่ นอกจากนี้ระบบการศึกษายังมีส่วนสำคัญในกระบวนการผลิตและสร้างปัญญาชนที่จะมีบทบาทในการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปยังผู้อื่นและสร้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มอำนาจเดิม หรือกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของระบบต่อไป จึงอาจกล่าวได้ว่า การครองอำนาจนำจะมีส่วนสำคัญและมีความสัมพันธ์ยิ่งต่อระบบการศึกษาหรือสถาบันการศึกษา (โรงเรียน) ผ่านเนื้อหาในแบบเรียนในการกล่อมเกลาการเรียนรู้อาการเมืองแก่ประชาชน เพื่อความมั่นคงและยั่งยืนต่อการปกครองของรัฐหรือชนชั้นผู้ปรารถนาจะสร้างภาวะการครองอำนาจนำ

¹ คำว่า “Hegemony” มีการแปลความหมายแตกต่างกันออกไป เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์. และ วัชรพล พุทธิรักษา ใช้คำว่า “การครองอำนาจนำ” กาญจนา แก้วเทพ ใช้ว่า “การครองความเป็นเจ้า” วันส ปิยะกุลชัยเดช ใช้คำว่า “การครองความเป็นใหญ่”

ในงานศึกษาวิจัยนี้จะใช้คำแปลว่า “การครองอำนาจนำ”

1.6 นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

การเมือง หมายถึง กิจกรรมที่ว่าด้วยการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจและการต่อสู้ต่อรองทางความคิดระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

การกล่อมเกลາทางการเมือง หมายถึง กระบวนการปลุกฝังอุดมการณ์ แนวคิด คติความเชื่อเกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่ทำให้คนกลุ่มหนึ่งสามารถสร้างภาวะการครอบครองความคิดและเป็นที่ยอมรับของคนอีกกลุ่มอื่น ๆ ได้

การครองอำนาจนำ หมายถึง การที่กลุ่มทางสังคมหนึ่งกระทำการครอบครองความคิดเหนือกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ในสังคม ด้วยกลไกต่าง ๆ ผ่านสถาบันทางสังคม เพื่อสร้างการยอมรับให้เกิดขึ้นแก่คนในสังคม โดยปราศจากการใช้ความรุนแรงหรือการใช้กำลังบังคับ ซึ่งผู้ที่ถูกกระทำในกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ นั้นไม่ได้รู้สึกว่าตนเองถูกครอบครองความคิดแต่อย่างใด

เสรีนิยม หมายถึง อุดมการณ์หรือแนวคิดที่เน้นความสำคัญและให้สิทธิเสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลอย่างเต็มที่ภายใต้กฎหมาย ทุกคนมีความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย เชื่อมั่นในความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผลของมนุษย์ เปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรีและยอมรับในความแตกต่างโดยไม่กังวลว่าจะนำมาสู่ความแตกแยกภายในสังคม และมองว่าอำนาจหน้าที่ของสถาบันในสังคมควรได้รับความเห็นชอบโดยสมาชิกในสังคมนั้น นั่นคือ อำนาจหน้าที่นั้นมาจากประชาชน รัฐบาลควรมีอำนาจจำกัดและมีความโปร่งใสในการบริหารบ้านเมือง (สมเกียรติ วันทะนะ, 2551, น. 24-28)

อนุรักษ์นิยม หมายถึง อุดมการณ์หรือแนวคิดที่นิยมการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงแบบถอนรากถอนโคน เน้นการสืบทอดประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ให้ความสำคัญกับมนุษย์ในลักษณะกลุ่มก้อนเป็นชุมชนหรือประเทศชาติมากกว่าปัจเจกบุคคล โดยมองว่าหากปล่อยให้ปัจเจกบุคคลมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่จะสร้างความวุ่นวายให้เกิดขึ้นภายในสังคม แนวคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับอำนาจหน้าที่ของรัฐ ความมีระเบียบวินัย และเน้นบทบาทหน้าที่ของแต่ละบุคคลเพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขในสังคม (สมเกียรติ วันทะนะ, 2551, น. 48-56)

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทราบถึงลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนที่ถูกกล่อมเกลามาก่อนผ่านแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาของไทยในบริบททางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของแต่ละยุคสมัย

1.7.2 เข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา โดยใช้แบบเรียนเป็นสื่อของการศึกษาในระบบสถาบันโรงเรียน ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกล่อมเกลาวัดวัฒนธรรมทางการเมืองให้แก่สมาชิกในสังคม ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากการกล่อมเกลามาก่อนทางการเมืองผ่านระบบการศึกษาในระบบของรัฐที่มีลักษณะส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการเมือง เพื่อนำไปสืบทอดหรือปรับปรุงแก้ไขให้ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การพัฒนาการเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยในอนาคต

1.7.3 ใช้เป็นแนวทางการศึกษาให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับการเมืองในแบบเรียนของไทยต่อไป

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักทฤษฎีมาร์กซิสต์ที่ได้พยายามศึกษาและให้ความสำคัญแก่บทบาทของโครงสร้างส่วนบน อันประกอบไปด้วย ประชาสังคม (Civil Society) และสังคมการเมือง (Political Society) ว่าจะสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคมได้ ซึ่งเป็นโครงสร้างของอุดมการณ์ ระบบความคิด ความเชื่อ กฎหมาย วัฒนธรรม และอื่น ๆ ที่ไม่ใช่โครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เป็นองค์ประกอบหลักของโครงสร้างส่วนล่างที่กลุ่มแนวคิดมาร์กซิสต์ดั้งเดิมให้ความสำคัญ

2.1 การครองอำนาจนำ: นิยาม ความหมาย

กรัมสกีกล่าวถึงแนวคิดการครองอำนาจนำไว้ใน “สมุดบันทึกจากคุก” (Prison Notebooks) ขณะที่เขาถูกจำคุกอยู่ระหว่างปีค.ศ. 1926-1935 งานเขียนนี้จึงมีลักษณะกระจัดกระจายและไม่ได้แสดงแนวคิดออกมาอย่างตรงไปตรงมา เนื่องจากต้องหลีกเลี่ยงการถูกตรวจสอบจากเจ้าหน้าที่ควบคุม อีกทั้งกรัมสกีไม่ได้อธิบายความหมายของแนวคิดนี้อย่างชัดเจนตายตัว แต่กล่าวถึงในบริบทที่หลากหลาย และจำกัดคำนิยามไปตามประเด็นที่เขากล่าวถึง นักวิชาการหลายท่านจึงพยายามให้ความหมายเกี่ยวกับการครองอำนาจนำโดยอธิบายตามมโนทัศน์ต่าง ๆ โดยการทำความเข้าใจแนวคิดการครองอำนาจนำนั้นสามารถสรุปการตีความความหมายโดยแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

2.1.1. ประเด็นเรื่องชนชั้น

การอธิบายถึงความพยายามที่จะดำเนินการควบคุมหรือสร้างอิทธิพลของคนชนชั้นหนึ่งต่อคนในชนชั้นอื่น ๆ เห็นได้จากการตีความของมิลิแบนด์ (1982, p. 76, quoted in Ransome, 1992, p. 132 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า “Hegemony is actually a process of struggle, a permanent striving, a ceaseless endeavour to maintain control over the “hearts and minds” of subordinate classes.”) มองว่า “แนวคิดการครองอำนาจนำเป็นกระบวนการต่อสู้และความพยายามที่จะรักษาการควบคุมเหนือความคิดและจิตใจของชนชั้นที่อยู่ต่ำกว่า” ปรีชา ธรรมวินทร (2532, น. 22) ตีความว่า “การครองอำนาจนำ คือ การที่ชนชั้นหนึ่งสามารถใช้อิทธิพลเพื่อการ “ครอบงำ” อีกชนชั้นหนึ่งหรือชนชั้นย่อย ๆ ที่เหลือได้ ทั้งในแง่การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม” ทางด้านของแอนน์ โช่วส์แต็ก ซาซุน (1980, อ้างถึงใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น.

181) เสนอว่า “กรั่มซีเสนอข้อพิจารณาทางทฤษฎีที่จะสามารถนำไปใช้กับชนชั้นใดก็ได้เพื่อให้เกิดการปกครองของชนชั้นนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นกรรมพีหรือกรรมมาชีพ” ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กลุ่มชนชั้นทางสังคมที่จะสามารถปกครองได้นั้นไม่ได้ผูกขาดอยู่กับกลุ่มชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่เป็นกลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับการผลิตทางเศรษฐกิจ (ชนชั้นหลัก) เพื่อคงไว้ซึ่งอิทธิพลของเศรษฐกิจต่อการกำหนดสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 181)

2.1.2 ความยินยอม

การที่กลุ่มหรือชนชั้นทางสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะครองอำนาจได้นั้นเกิดจากการที่คนส่วนใหญ่หรือกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ให้การยอมรับอำนาจของกลุ่มทางสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง อาจจะเป็นความยินยอมที่กระตือรือร้นหรือเฉื่อยชาก็ได้ เห็นได้จากการรวบรวมการตีความการครองอำนาจในด้านความยินยอมของนักวิชาการต่าง ๆ ในงานวิจัยของวนัส ปิยะกุลชัยเดช ซึ่งได้ใช้คำว่า “การครองความเป็นใหญ่” เป็นคำแปลของคำว่า “Hegemony” ที่ว่า

. . .การตีความของลาร์เรนที่ว่า ‘ความหมายของการครองความเป็นใหญ่ซึ่งถึงความสามารถของชนชั้นที่รักษาไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่น (adhesion) และความยินยอม (consent) ของมวลชน’ หรือในการตีความของฮอลและคณะที่ว่า ‘มโนทัศน์การครองความเป็นใหญ่ถูกสร้างขึ้นโดยกรั่มซีเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ภายในชนชั้นและระหว่างชนชั้น การครองความเป็นใหญ่เกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างเพื่อเกิดการ ‘อุบัติขึ้น (spontaneous)’ ของความยินยอม. . . หรือในข้อความของอดัมสันที่ว่า ‘การครองความเป็นใหญ่ หมายถึง ความยินยอม (consensus) ที่เกิดขึ้นในประชาสังคม (civil Society) ที่เป็นพื้นฐานของระบบการเมืองที่เป็นอยู่’ หรือในการตีความของโจเซฟ วี. พีเมย์ที่ว่า ‘การครองความเป็นใหญ่คือการมีอำนาจของชนชั้นหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งเหนือชนชั้นอื่นที่ได้มาด้วยความยินยอมมากกว่าการใช้กำลัง’ (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 176)

รวมไปถึงการให้ความหมายการครองอำนาจที่ทำให้เกิดภาวะยอมรับความคิดวัฒนธรรม อุดมการณ์ที่สร้างและถ่ายทอดออกไปสู่สังคม โดยที่คนทั่วไปรู้สึกว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ดังเช่นการให้ความหมายของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557, ย่อหน้าที่ 2) ที่ว่า "อำนาจนำ (Hegemony) ก็คือฐานทางวัฒนธรรมที่ทำให้สังคมยอมรับอำนาจครอบงำซึ่งรัฐต่างๆ ยึดกุมอยู่ . . . เพราะอำนาจนำของรัฐเช่นนั้นมิพลังไพศาลจนเกิดการยอมรับอย่างกว้างขวางทั้งสังคม” และตามคำนิยามของวิลเลียมส์ (1960, p. 587, อ้างใน วัชรพล พุทธิรักษา, 2557, น. 125-126) ที่เสนอว่า

การครองอำนาจนำเป็นสภาวะทางสังคม/การเมืองที่เป็นโมเมนตของการผนวกรวมปรัชญาและการปฏิบัติ (Philosophy and Practice) เข้าเป็นหนึ่งเดียว เป็นภาวะที่วิถีชีวิตถูกครอบงำและความคิดเรื่องความเป็นจริง (Concept of Reality) ถูกทำให้เป็น

หนึ่งเดียว และแพร่กระจายไปทั่วสังคมในทุกสถาบันในสังคม ผ่านทางธรรมเนียม ศีลธรรม ขนบธรรมเนียม ศาสนา และหลักการทางการเมืองในทุกระดับของความสัมพันธ์ทางสังคม

2.1.3 การนำทางภูมิปัญญาและศีลธรรม หรือ สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position)

การที่มวลชนหรือกลุ่มคนในสังคมอื่นจะให้การยอมรับอำนาจของชนชั้นหรือกลุ่มทางสังคมที่ครองอำนาจนั้น จะต้องอาศัยการนำทางภูมิปัญญาและศีลธรรมโดยไม่ใช่กำลังบังคับ เพื่อดึงเอากลุ่มทางสังคมหรือชนชั้นอื่นเข้ามาร่วมสนับสนุนอุดมการณ์หรือผลประโยชน์ของกลุ่มที่ครองอำนาจ ดังการตีความของฮาร์เรน (1982, p. 82, อ้างถึงใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 178-179) ที่ว่า “. . .การครองความเป็นใหญ่ของชนชั้น (Class Hegemony) คือ ความสามารถของชนชั้นที่รักษาไว้ซึ่งการนำทางภูมิปัญญาและศีลธรรมต่อชนชั้นอื่น ๆ โดยไม่ต้องอาศัยการใช้กำลังบังคับ” หรือการตีความของซาลามินี (1981, p. 133 อ้างถึงใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 179) ที่ว่า “การครองความเป็นใหญ่แสดงถึงการนำทางภูมิปัญญาและศีลธรรม (Intellectual and Moral Direction) ในการผสมรวมเอากลุ่มทางสังคมต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันในการต่อสู้เพื่อให้เกิดการกำหนดตนเองทางการเมืองและวัฒนธรรม (Cultural and Political Autonomy)”

2.1.4 ผู้กระทำที่ก่อให้เกิดการครองอำนาจนำ

การครองอำนาจนำจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อกลุ่มทางสังคมหนึ่งสามารถครอบครองทางความคิดหรือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของกลุ่มทางสังคมกลุ่มอื่น ๆ ได้ และเพื่อรักษาไว้ซึ่งการครองอำนาจนำนั้นก็ต้องอาศัยการนำทางปัญญาและศีลธรรมช่วยในการครอบครองให้เกิดความยินยอมในระดับความคิดหรือจิตสำนึก ซึ่งผู้กระทำหน้าที่ในการแพร่กระจายและยกระดับความคิดเพื่อนำมาซึ่งการรวมกลุ่มที่มีแนวคิดและอุดมการณ์ร่วมกันนั้นก็คือ “ปัญญาชน” ดังการตีความของอดัมสัน (1980, pp. 176-177, อ้างถึงใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 183-184) ที่ว่า

สิ่งที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างพื้นฐานและโครงสร้างส่วนบนเข้าไว้ด้วยกันนั้นคือปัญญาชน ปัญญาชนในที่นี้ไม่ได้หมายถึงลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล แต่หมายถึงการทำหน้าที่ในสถานการณ์ทางวัตถุที่ผู้ทำหน้าที่เป็นปัญญาชนไม่ว่าชายหรือหญิงมีความสัมพันธ์กับกลไกการครองความเป็นใหญ่ทั้งหมดของรัฐ

รวมถึงในการตีความของพีเมีย (1981, p. 56, อ้างถึงใน วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 184) ที่ว่า มโนทัศน์การครองความเป็นใหญ่ของกรัมซีได้ให้พื้นฐานทางทฤษฎีแก่พรรคปฏิวัติ. . . และปัญญาชนคอมมิวนิสต์ที่ช่วยทำให้มวลชนเกิด “จิตสำนึกเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับตนเอง (Critical Self-Consciousness)” ที่จะทำให้สามารถล้มล้างระเบียบความสัมพันธ์ที่

เป็นอยู่ และทำให้เกิดสังคมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางศีลธรรมที่วางอยู่บน
หลักการที่มีร่วมกันของชนชั้นกรรมาชีพ

จะเห็นได้ว่า กลไกที่จะก่อให้เกิดการครองอำนาจนำนั้นต้องอาศัยการเกิดขึ้นของปัญญาชนจัดตั้ง ซึ่ง
ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของกลุ่มที่ดำเนินการครองอำนาจนำที่จะ “นำ” มวลชนส่วนอื่นให้เกิดการ
ยอมรับหรือยินยอมอำนาจและอุดมการณ์ของกลุ่มตนได้

2.2 รูปแบบของการครองอำนาจนำ

การครองอำนาจนำสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การครองอำนาจนำที่เฉื่อยชา
(Passive Hegemony) และ การครองอำนาจนำที่กระตือรือร้น (Active Hegemony) ซึ่งรูปแบบ
ของการครองอำนาจนำที่แตกต่างกันจะส่งผลต่อวิธีการก่อตัวและการรักษาไว้ซึ่งการครองอำนาจนำ

2.2.1 การครองอำนาจนำที่เฉื่อยชา (Passive Hegemony) หรือ การครองอำนาจ นำแบบภายนอก (External Hegemony)

การทำลายการรวมตัวกันของกลุ่มทางสังคมอื่นนอกเหนือจากกลุ่มของตน อาศัย
วิธีการแปรสภาพ (Transformism) โดยดูดกลืนผู้นำหรือปัญญาชนของกลุ่มทางสังคมนั้นให้เกิดความ
ยินยอมและเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทางสังคม แต่การยินยอมนั้นเกิดขึ้นในระดับผู้นำหรือ
ปัญญาชนของกลุ่มเหล่านั้นเท่านั้น ทำให้มวลชนที่อยู่ในกลุ่มทางสังคมที่ปราศจากผู้นำ ซึ่งไม่ได้มีส่วน
ร่วมในกลไกการครองอำนาจ เกิดความยินยอมที่เฉื่อยชาและเกิดความสับสนในสถานะของตนและอยู่
กันอย่างกระจัดกระจาย เนื่องจากไม่มีปัญญาชนในการจัดระเบียบความคิดและนำทางให้แก่กลุ่มทาง
สังคมนั้น เช่น ความคิดที่ว่า ไม่ว่าเราจะเป็นใคร เราก็เป็นคนไทยด้วยกัน การเป็นคนไทยด้วยกันได้
ทำลายลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มทางสังคมย่อยลงให้เหลือเพียงแค่การนำของกลุ่มทางสังคมที่สร้าง
ความคิดนี้ขึ้นมา ซึ่งการปฏิบัติที่เฉื่อยชานี้สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนที่เป็นโครงสร้าง
ส่วนล่างหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสมบูรณ์ เพราะจุดประสงค์ใน
การเปลี่ยนแปลงที่จำกัดขอบเขตนั้นเป็นไปเพื่อคงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของกลุ่มชนชั้นนำ ด้วยเหตุนี้ การ
ปฏิบัติที่เฉื่อยชา จึงสามารถเรียกได้ว่าเป็นการปฏิบัติที่ปราศจากการปฏิบัติ และตราบไคท์กลุ่มทาง
สังคมนั้นยังสามารถดูดกลืนผู้นำหรือปัญญาชนของกลุ่มทางสังคมอื่นไว้ได้ การทำทลายการครองอำนาจนำ
ของกลุ่มทางสังคมนั้นก็แทบจะเกิดขึ้นไม่ได้ (วันส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 208-209, 250-255)

2.2.2 การครองอำนาจนำที่กระตือรือร้น (Active Hegemony) หรือ การครองอำนาจนำแบบภายใน (Internal Hegemony)

มีลักษณะตรงกันข้ามกับการครองอำนาจนำที่เฉื่อยชา คือ การนำเอาความต้องการของมวลชนเข้ามาเป็นความต้องการของกลุ่มตน หรือปรัชญาที่ทำหน้าที่เป็นอุดมการณ์นั้นถูกทอนระดับให้เข้ากับมวลชนได้ ทำให้เกิดเอกภาพระหว่างชนชั้นปกครองและมวลชนบนแนวคิดเกี่ยวกับโลกร่วมกัน ซึ่งจะเกิดขึ้นภายในพื้นที่ประชาสังคมที่มีการช่วงชิงการนำทางความคิดผ่านสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ทำให้สามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ การยอมรับของมวลชนก็จะเป็นการยอมรับแบบกระตือรือร้นและเกิดจากการเห็นว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องด้วยการวิพากษ์ที่ไม่ได้ถูกปิดกั้น ซึ่งการครองอำนาจนำโดยกลุ่มทางสังคมนี้จะดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ หากเอกภาพทางความคิดของกลุ่มผู้ครองอำนาจนำและมวลชนยังไม่ขัดแย้งกัน

แม้การครองอำนาจนำทั้งสองรูปแบบจะมีลักษณะแตกต่างกัน แต่ก็ล้วนมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมนั้น ๆ นอกจากนี้ มุมมองด้านความสัมพันธ์ของตนเองและผู้อื่นของผู้ที่ต้องการสร้างการนำทางปัญญาและศีลธรรมยังเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อแนวโน้มของรูปแบบการนำอีกด้วย กล่าวคือ หากชนชั้นนำมีมุมมองต่อชนชั้นที่ถูกปกครองหรือมวลชนเป็นไปในลักษณะแตกต่าง ไม่เท่าเทียมกัน การมีนัยยะของการแบ่งแยกระหว่างชนชั้น จนทำให้มวลชนเชื่อในสถานะที่สูงกว่าของชนชั้นปกครองและปัญญาชน และเกิดภาวะปราศจากความสนใจในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง รูปแบบการนำก็จะมีแนวโน้มที่จะเกิดการครองอำนาจนำที่เฉื่อยชา แต่หากชนชั้นนำมีมุมมองต่อชนชั้นที่ถูกปกครองหรือมวลชนเป็นไปในลักษณะยอมรับและเปิดโอกาสให้มวลชนเข้ามามีส่วนร่วม รูปแบบการนำก็จะมีแนวโน้มที่จะเกิดการครองอำนาจนำที่กระตือรือร้น (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2548, น. 209-210, 255-259)

2.3 การสร้างภาวะการครองอำนาจนำ: ผู้กระทำและกลไกที่ก่อให้เกิดการครองอำนาจนำ

ตามทัศนะของกรีมซี การมีอำนาจสูงสุดในการปกครองของกลุ่มทางสังคมกลุ่มหนึ่งสามารถกระทำได้ 2 ทาง คือ การครอบงำ (Dominant) และ การนำทางปัญญาและศีลธรรม (Intellectual and Moral Leadership) กลุ่มทางสังคมจะใช้วิธีการครอบงำกลุ่มที่เป็นปฏิปักษ์หรือในบางครั้งอาจต้องใช้กำลังอาวุธ และใช้การนำทางปัญญาและศีลธรรมกับกลุ่มที่เป็นพันธมิตร ซึ่งก่อนขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง กลุ่มทางสังคมดังกล่าวจะใช้ “การนำ (Leadership)” ก่อน โดยการนำนั้นถือเป็นเงื่อนไขหลักของการขึ้นสู่อำนาจ และกลุ่มทางสังคมจะมีอำนาจก็ต่อเมื่อได้ใช้อำนาจ (Power) แต่หากต้องการรักษาไว้ซึ่งอำนาจนั้นจะต้องดำเนินการ “นำ” ต่อไป (Hoare & Smith, 1992, pp. 57-58)

การนำหรือการโน้มน้าวชักจูงทางศีลธรรมและปัญญานั้น จะกำหนดให้ปัญญาชน (Intellectuals) เป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวกลางในการแพร่กระจายความคิดและอุดมการณ์จากชนชั้นปกครองไปยังผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง เพื่อนำไปสู่การครองอำนาจ ซึ่งการครองอำนาจจะกระทำผ่านการครองอำนาจทางปัญญามากกว่าการควบคุมโดยตำรวจ ทหาร หรืออำนาจบังคับของกฎหมาย เพราะนับเป็นรูปแบบอำนาจที่ก่อให้เกิดความมั่นคงและสร้างอำนาจบนฐานการยอมรับและการยอมทำตามซึ่งเกิดขึ้นภายในความคิดหรือจิตสำนึก (Entwistle, 1979, p. 12)

2.3.1 ปัญญาชน (Intellectuals)

สำหรับกริมซี “มนุษย์ทุกคนล้วนมีปัญญาความรู้ที่จะใช้ได้อย่างมีศักยภาพ แต่ไม่ใช่ทุกคนที่จะได้แสดงบทบาทหน้าที่ทางสังคมในฐานะปัญญาชน” (Hoare & Smith, 1992, p. 3; Entwistle, 1979, p. 9 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า “All men are potentially intellect and using it, but not all are intellectuals by social function.”) จะเห็นได้ว่า กริมซีให้ความสนใจกับการทำหน้าที่ของปัญญาชน โดยได้แบ่งปัญญาชนในแง่ของการทำหน้าที่ออกเป็น 2 ประเภท คือ ปัญญาชนแบบจารีต (Traditional Intellectuals) อาทิเช่น ผู้ทรงความรู้ นักประพันธ์ นักปรัชญา ผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางสังคมนั้นมาจากความสัมพันธ์ทางชนชั้นในอดีตและปัจจุบัน และผูกติดอยู่กับการก่อตัวของชนชั้นทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย และปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) เป็นปัญญาชนที่แยกตัวเองออกจากกลุ่มสังคม อาชีพ หรือชนชั้นดั้งเดิมที่กำเนิดมา เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านความคิดและความปรารถนาให้แก่ชนชั้นที่ตนเข้าร่วม และนำไปสู่การทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่สำคัญในการต่อสู้กับการกดขี่ทางชนชั้นหรือการต่อสู้ทางการเมือง (Hoare & Smith, 1992, p. 3)

บทบาทหน้าที่ของปัญญาชนในทัศนะของกริมซีมองว่า ปัญญาชนจะมีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนรูป (Transform) อารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมที่อยู่อย่างกระจัดกระจายให้สอดคล้องกันอย่างมีเหตุมีผลในการมองโลก และสร้างองค์ความรู้ซึ่งเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจในเงื่อนไขของผู้คนอย่างแท้จริง (Crehan & K., 2002, pp. 131, 133, อ้างถึงใน วัชรพล พุทธิรักษา, 2557, น. 170-171) อาจกล่าวได้ว่า ปัญญาชนนั้นเปรียบเสมือนกับผู้จัดการการครองอำนาจ ซึ่งจะทำหน้าที่ทั้งให้ความรู้เพื่อปลุกจิตสำนึกของชนชั้นในประเด็นต่างๆ และเป็นผู้นำทางปัญญาในการขับเคลื่อนมวลชนทางความคิด (Leader) ด้วย

การครองอำนาจจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมันถูกกระทำขึ้นโดยกลุ่มทางสังคมกลุ่มหนึ่งสามารถครอบงำทางความคิดกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ทั้งหมด (Hoare & Smith, 1992, p. 106) การครองอำนาจในฐานะที่เป็นการควบคุมโดยความยินยอมนั้นจะเกิดขึ้นภายในพื้นที่ประชาสังคม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างส่วนบนที่มีอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ เป็นพลังที่สามารถขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในสังคมได้

2.3.2 ประชาสังคม (Civil Society) และสังคมการเมือง (Political Society)

ประชาสังคม (Civil Society) เป็นองค์ประกอบสำคัญในโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนที่เรียกว่า ประชาสังคม (Civil Society) หรือ ภาคเอกชน (Private) เป็นส่วนของการครองอำนาจนำที่กลุ่มที่ต้องการครองอำนาจนำจะใช้ผ่านสังคม และอีกส่วนประกอบหนึ่งคือ สังคมการเมือง (Political Society) หรือ รัฐ (The State) เป็นส่วนที่ใช้การครอบงำโดยตรงหรือการสั่งการผ่านรัฐและกระบวนการยุติธรรม (Hoare & Smith, 1992, p. 12) ประชาสังคมของกริมซีเป็นพื้นที่ซึ่งชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมมีการแก่งแย่งเพื่อช่วงชิงการนำ (Leadership) และความยินยอม (Consent) หรือการครองอำนาจนำเหนือกลุ่มคนในชนชั้นอื่น ๆ ภายในประชาสังคมจะมีตัวแสดง (Agent) ต่าง ๆ ที่มีหน้าที่ในการสร้างและส่งต่อชุดความคิด ความเชื่อ ตามที่กลุ่ม/ชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะครองอำนาจนำตามต้องการ อันประกอบไปด้วยสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นแหล่งรวมของความสัมพันธ์ของผู้คน ได้แก่ สถาบันครอบครัว ศาสนา การศึกษา และสื่อมวลชน เป็นต้น ซึ่งสถาบันดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการสร้างอุดมการณ์ชุดหนึ่ง ๆ ขึ้นมาตามความต้องการของกลุ่มชนชั้นปกครอง และทำหน้าที่ส่งต่อ แพร่กระจายอุดมการณ์ดังกล่าวด้วยในขณะเดียวกัน โดยที่ผู้ถูกปกครองไม่ได้รู้สึกว่าเป็นความยินยอมด้วยความสมัครใจ ส่วนสังคมการเมืองนั้นมีลักษณะแตกต่างไปจากประชาสังคมคือ ในขณะที่ความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านสถาบันต่าง ๆ ในประชาสังคมเป็นไปในลักษณะครองอำนาจนำโดยปราศจากการบังคับ แต่ความสัมพันธ์ของสถาบันต่าง ๆ ในสังคมการเมืองนั้นมีลักษณะการใช้อำนาจบังคับผ่านกลไกแห่งอำนาจในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบงำ (Dominant) และหวังผลในระยะสั้น (วัชรพล พุทธิรักษา, 2557, น. 125-126)

อย่างไรก็ตาม กริมซีได้เสนอว่า อำนาจของชนชั้นปกครองนั้นไม่ว่าจะทรงพลังเพียงใด ก็ไม่สามารถใช้อำนาจการปราบปราม (บังคับ) ได้เพียงลำพังนับตั้งแต่ภายใต้สภาวะที่มีเสถียรภาพอย่างยิ่งจนถึงสภาวะที่เกิดวิกฤตการณ์ไปทั่ว หากแต่ต้องนำเอากลไกครองอำนาจนำมาใช้เป็นส่วนประกอบตามแต่สถานการณ์ โลกทัศน์ต่าง ๆ ที่ดำเนินการผ่านตัวแทนนั้นจะต้องได้รับการจัดระบบดีแล้ว และถูกนำมาอบรมกล่อมเกลายอยู่ในชีวิตประจำวัน โลกทัศน์ที่มีลักษณะง่าย ๆ ก็จะตกตะกอนมาเป็นหลักการทั่วไปหรือสามัญสำนึก (Common Sense) โลกทัศน์ที่มีลักษณะเชิงวิชาการ ก็จะกลายมาเป็นทฤษฎีทางวิชาการ ประสิทธิภาพของการครองอำนาจนำในด้านอุดมการณ์ คือ การทำให้เกิดการยอมรับและการยินยอมกับการกดขี่ในชีวิตประจำวัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2526, น. 111)

2.3.3 สงครามขับเคลื่อน (War of Movement) และ สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position)

การสร้างภาวะการครองอำนาจทำให้เกิดขึ้นนั้น กรัมนี่เปรียบเหมือนกับเป็นการทำสงครามแบบยึดพื้นที่ทางความคิด ซึ่งการทำสงครามตามคำอธิบายของกรัมนี่สามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบคือ สงครามแบบขับเคลื่อน (War of Movement) สงครามแบบยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) และ สงครามแบบใต้ดิน (Underground Warfare) ซึ่งเป็นรูปแบบสงครามที่มีการเตรียมการช่องสุ่มกำลังพลและอาวุธแบบลับ ๆ (Hoare & Smith, 1992, pp. 229-230)

สงครามแบบขับเคลื่อน เป็นการทำสงครามในแบบยุทธวิธีของทหาร นำมาใช้ควบคุมสังคมด้วยกลไกทางด้านการปราบปรามหรือกดขี่ของรัฐโดยเฉพาะกำลังทางทหาร การเอาชนะฝ่ายตรงข้ามนั้นจะต้องบุกยึดจุดยุทธศาสตร์หรือพื้นที่ที่มีความสำคัญของศัตรู ดังเช่นที่กรัมนี่ได้อธิบายถึงการเข้าทำสงครามไว้ว่า “. . .ปืนใหญ่สนามในสงครามใช้เพื่อเปิดช่องในแนวรับของศัตรู ซึ่งช่องนี้เพียงพอสำหรับกองทัพที่จะเข้าบุกโจมตีและยึดชัยชนะทางยุทธศาสตร์หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นชัยชนะที่สำคัญในเชิงยุทธศาสตร์” (Hoare and Smith, 1992, p. 233 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า “. . .the field artillery which in war opens a breach in the enemy’s defences—a breach sufficient for one’s own troops to rush in and obtain a definitive (strategic) victory, or at least an important victory in the context of the strategic line”) ซึ่งการทำสงครามแบบขับเคลื่อนนี้จะยังคงดำเนินต่อไป หากยังไม่ได้รับชัยชนะที่ถือเป็นอันเด็ดขาด และจะยังไม่สำเร็จสมบูรณ์จนกว่าจะได้รับชัยชนะในประชาสังคมในการต่อสู้ของสงครามแบบยึดพื้นที่ทางความคิด

สงครามแบบยึดพื้นที่ทางความคิด เป็นสงครามที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับวิธีการสงครามแบบขับเคลื่อน โดยใช้ยุทธศาสตร์การทำลายการครองอำนาจเดิมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทำลายแนวร่วมทางอุดมการณ์หรือการนำทางศีลธรรมและภูมิปัญญาที่เชื่อมระหว่างชนชั้นผู้มีอำนาจเดิมและมวลชนที่อยู่ในสังคม พร้อมทั้งสร้างการนำของชนชั้นที่ปรารถนาในการครองอำนาจนำขึ้นมาใหม่ ดังที่ พอล แรนซัม ได้อธิบายไว้ว่า

. . .ยุทธศาสตร์ที่ค่อยเป็นค่อยไปในการล้มล้างอำนาจ หรือ ‘สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด’ มีจุดมุ่งหมายในการบ่อนทำลาย ‘ระบบสนามเพลาะ (trench system)’ ‘กำแพงดิน (earthwork)’ และ ‘ป้อมปราการถาวรของประชาสังคม (permanent fortifications)’ เนื่องจากการยึดพื้นที่ทางความคิดนั้นกระทำผ่านสถาบันต่าง ๆ ในประชาสังคมโดยอาศัยความยินยอมเป็นหลัก พวกเขาจึงต้องเข้าควบคุมด้วยการโจมตีทางอุดมการณ์และทางการเมือง (Ransome, 1992, p. 146 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า “. . .a more gradual and subversive strategy or ‘war of

position' whose object is the progressive undermining of the 'trench systems', 'earthworks' and 'permanent fortifications' of civil society. Since the control exercised by these civil institutions is primarily consensual, they must be tackled in and on their own terms through ideological and political 'attack'")

ซึ่งถือเป็นกระบวนการสร้างและช่วงชิงภาวะการครองอำนาจนำในด้านอุดมการณ์ ความเชื่อ ให้เกิดขึ้นในพื้นที่ของประชาสังคมในสังคม ซึ่งการทำสงครามในรูปแบบนี้จะมีความยั่งยืนกว่าการใช้กำลังยึดอำนาจรัฐในสังคมการเมืองโดยฉับพลันในแบบสงครามขับเคี่ยว เนื่องจากการทำสงครามทางอุดมการณ์เป็นสงครามที่จะกระทำในยามที่อยู่ในระหว่างการปลุกจิตสำนึกและความคิดให้แก่ประชาชน ในลักษณะเรียกร้องความยินยอม

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการหรือการต่อสู้แบบสงครามยึดพื้นที่ทางความคิดหรือการปฏิวัติที่นิ่งต่อการใช้กำลัง (Passive Revolution) นั้นจะกระทำได้ด้วยความยากลำบากและต้องอาศัยความเสียสละของประชาชนและความร่วมแรงร่วมใจกันอย่างมากระหว่างผู้นำและมวลชน แต่หากได้รับชัยชนะเหนือพื้นที่ประชาสังคมนี้ จะเป็นชัยชนะที่เด็ดขาดที่สุด (Hoare & Smith, 1992, pp. 238-239)

2.4 การครองอำนาจนำในฐานะที่เป็นกรอบในการอธิบายการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียนของการศึกษาในระบบของรัฐ

“. . .กระบวนการครองอำนาจนำนั้นขึ้นอยู่กับกลุ่มประชากรที่มีจิตสำนึกทางการเมืองและได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม การก่อตัวของการครองอำนาจนำทางเลือกหรือกลุ่มประวัติศาสตร์อันชอบธรรมจะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากการให้การศึกษามองเมือง” (Ransome, 1992, p. 179 แปลโดยผู้ศึกษา จากข้อความที่ว่า “. . .the process of hegemony is dependent upon a suitably educated and politically conscious population; there can be no formation of an alternative hegemony or legitimate emergent historical bloc without political education”) กรั่มซีให้ความสำคัญกับบทบาทของการศึกษา และมองว่าการพัฒนาจิตสำนึกทางการเมืองที่ก้าวหน้านั้นถูกปลูกฝังอยู่ในกระบวนการก่อตัวของการครองอำนาจนำโดยอาศัยเส้นทางทางการศึกษาของแต่ละบุคคล ตั้งแต่เริ่มเข้าศึกษาในชั้นเรียนอนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษาหรือเส้นทางการศึกษาสายวิชาชีพ ซึ่งเป็นการควบคุม (Control) สังคมทั้งหมดในการแพร่กระจายอุดมการณ์และความคิด ความเชื่อ รวมถึงการผลิตปัญญาชน โดยผ่านสถาบันการศึกษาที่สอนให้คนในสังคมมีความรู้พื้นฐานโดยทั่วไปในด้านการอ่านออกเขียนได้ รวมไปถึงการสร้างความรู้สึก

และวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งกริมซีกกล่าวถึงหน้าที่ของโรงเรียนว่าเป็นแหล่งสร้างความเป็นมนุษย์ มีจุดประสงค์ในการป้อนเยาวชนเข้าสู่กิจกรรมทางสังคมหลังจากที่พวกเขาอยู่ในระดับที่มั่นคงทางวุฒิภาวะ การมีความสามารถในด้านความคิดสร้างสรรค์ทางสติปัญญาและการปฏิบัติ และความมีอิสระทางความเชื่อและความคิดริเริ่ม (Hoare & Smith, 1992, p. 29)

ในการศึกษาวิจัยนี้ จะใช้แนวคิดที่ได้กล่าวมานี้ อธิบายการสร้างภาวะการครองอำนาจ นำในการกล่อมเกลากิจกรรมการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน ซึ่งเป็นสื่อการเรียนการสอนหลักในสถาบันการศึกษาในระบบทั่วประเทศ คือ โรงเรียน ซึ่งผลิตและควบคุมดูแลโดยกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อส่งถ่ายอุดมการณ์จากกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างการครองอำนาจนำ คือ รัฐ ในฐานะผู้ปกครองไปสู่ประชาชนในฐานะชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยอาศัยการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ด้วยกลไกการครองอำนาจนำ (Hegemony) เพื่อสร้างความยินยอม (Consent) โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองถูกบังคับกดขี่ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้เกิดขึ้นในพื้นที่ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) และเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ในเชิงอุดมการณ์และความคิดความเชื่อ โดยมีคณะกรรมการหรือผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบการผลิตหรือให้ความเห็นชอบอนุมัติเนื้อหาในแบบเรียนที่อนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนครอบคลุมทั้งประเทศทำหน้าที่เป็นปัญญาชน (Intellectual) ผู้ถ่ายทอดแนวความคิดจากนโยบายของรัฐลงไปเป็นแบบเรียน เพื่อนำเสนอเป็นบทเรียนเข้าสู่กระบวนการกล่อมเกลากิจกรรมทางความคิดให้นักเรียนต่อไป การศึกษานี้จะแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการสร้างมโนทัศน์ในประเด็นของความคิดความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่พ.ศ. 2503-2551 โดยอาศัยแนวคิดการครองอำนาจนำ

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการกล่อมเกลากิจกรรมการเมืองผ่านแบบเรียนหรือหนังสือเรียนของไทยที่ผ่านมา พบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยที่เลือกศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาภาพรวมของการกล่อมเกลากิจกรรมการเมืองในแบบเรียนในช่วงระยะเวลาหนึ่งหรือศึกษาเนื้อหาแบบเรียนเฉพาะบางหลักสูตร และการศึกษาเนื้อหาในประเด็นการศึกษาต่าง ๆ โดยงานวิจัยทั้งหลายได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาในแบบเรียนตามสภาพของสังคมและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมองว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐในการถ่ายทอดทั้งความรู้ทางด้านอักษรวิธีโดยทั่วไป และแนวคิดอุดมการณ์ที่ถูกกำหนดแฝงไว้ในเนื้อหาของแบบเรียนในด้านต่าง ๆ ไปสู่คนในสังคม ซึ่งสามารถแยกงานวิจัยที่มีการศึกษาไว้แล้วออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้คือ

2.5.1 งานวิจัยที่เลือกศึกษาภาพรวมของการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียนหรือหนังสือเรียนในหลักสูตรต่าง ๆ ทั้งศึกษาเปรียบเทียบแบบเรียนในช่วงระยะเวลาหนึ่งและศึกษาเฉพาะหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง

2.5.1.1 งานที่ศึกษาเปรียบเทียบการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วงระยะเวลาใดระยะเวลาหนึ่ง

เป็นงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทหรือนโยบายของรัฐที่มีต่อการปลูกฝังอุดมการณ์ต่าง ๆ ผ่านการปรับปรุงหลักสูตรและเนื้อหาของแบบเรียนให้สอดคล้องกับสภาพทางการเมืองในแต่ละสมัย เช่น งานวิจัยของ ปวีณา วังมี (2543) เรื่อง “รัฐไทยกับการกล่อมเกลาทางการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ.2475-2487” ที่พบว่า หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 (2476-2477) แบบเรียนมีการอธิบายรายละเอียดของหลักการและวิธีการปกครองรูปแบบใหม่ และพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญชัดเจนมากขึ้น ต่อมาเน้นการปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม-ทหารนิยม และการพิทักษ์รัฐธรรมนูญเป็นหลัก และในช่วง พ.ศ.2481-2487 เน้นนโยบายสร้างชาติของจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลชุดนี้ ต่อมาเป็นงานวิจัยของฉลองโชค ประดิษฐ์สาร (2539) ศึกษาเรื่อง “นโยบายหลักสูตรการศึกษาและการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง: ศึกษากรณีระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2520-2537” แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาและเนื้อหาของแบบเรียนกับสถานการณ์ทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา แต่การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในนโยบายการศึกษาและหลักสูตรนั้น ยังคงมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจและอยู่ในการควบคุมดูแลของระบบราชการมาโดยตลอด นอกจากนี้ ยังมีงานอีกชิ้นหนึ่งที่เน้นว่ามีความครบถ้วนและครอบคลุมในการศึกษาอุดมการณ์ที่ถูกปลูกฝังไว้ในแบบเรียนของรัฐไทยในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความหมายของคำว่าชาติและประชาธิปไตย ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชาติไทย บทบาทของรัฐและหน่วยงานราชการ หน้าที่พลเมือง บทบาทของกษัตริย์ ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ วันสำคัญ และบุคคลสำคัญของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย โดยมุ่งเน้นเรื่องการสร้างรัฐที่เข้มแข็ง พลเมืองที่พึงพารัฐ และความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ที่น่าสนใจคือ ไม่มีเรื่องชาติที่ประชาชนมีส่วนร่วมและสิทธิของประชาชนบรรจุอยู่ในแบบเรียนช่วงเวลาดังกล่าว เห็นได้จาก บทความที่ตัดแปลงจากวิทยานิพนธ์ของลักขณา ปันวิชัย (2542) เรื่อง “อุดมการณ์รัฐของประเทศไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2464-2533; ไม่มี “ชาติของประชาชนไทย” อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้เป็นการศึกษาแบบเรียนในระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งเนื้อหาในแบบเรียนเกี่ยวกับอุดมการณ์ทางการเมืองยังถือว่าไม่มีความชัดเจนมากนักหากเทียบกับเนื้อหาในระดับมัธยมศึกษา จึงไม่อาจสรุปแน่ชัดได้ถึงอุดมการณ์ที่รัฐต้องการส่งผ่านมายังพลเมืองที่เป็นเยาวชนผ่านแบบเรียน

2.5.1.2 งานวิจัยที่ศึกษาวิเคราะห์การกล่อมเกลາทางการเมืองในเนื้อหาของแบบเรียนเฉพาะหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง

เป็นงานวิจัยที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่รัฐได้ส่งผ่านอุดมการณ์เกี่ยวกับสถาบันในสังคมคือ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดเอกภาพและความมั่นคงแก่ประเทศ ได้แก่ งานวิจัยของวัชรินทร์ มัสเจริญ (2533) เรื่อง “แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลາทางการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” งานวิจัยของสุมินทร์ จุฑาทงกูร (2529) เรื่อง “การกล่อมเกลາทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” ศึกษาเนื้อหาในแบบเรียนหลวงสมัยรัชกาลที่ 5 ตามแนวคิดการศึกษากับสังคมโดยชี้ให้เห็นว่า รัฐมีความพยายามที่จะถ่ายทอดแนวคิดรัฐประชาชาติชี้ให้เห็นถึงการจัดโครงสร้างในการบริหารของรัฐ ความจำเป็นที่จะต้องมีรัฐบาล หน้าที่พลเมือง ลักษณะของคนดีและพลเมืองที่ดีแก่รัฐ ความสูงส่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ และต่อยอดความสำนึกและความผูกพันในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รวมไปถึงงานวิจัยของปรีชา ธรรมวินทร (2532) ที่ศึกษาเรื่อง “การกล่อมเกลาทางการเมืองโดยผ่านหนังสือเรียน: วิเคราะห์หนังสือเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา 2521” โดยพบว่าในหลักสูตรดังกล่าวเน้นเนื้อหาด้านการยอมรับอำนาจรัฐ ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ส่วนเรื่องประชาธิปไตยกล่าวถึงเพียงให้รู้เรื่องหลักการเท่านั้น ไม่ได้เน้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือการรวมกลุ่มทางการเมือง การกล่อมเกลาของรัฐผ่านหนังสือเรียนที่ใช้สอนในโรงเรียนประถมศึกษาเวลานั้นจึงมีส่วนสร้างความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมืองให้แก่รัฐ

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเหล่านี้ยังเป็นการศึกษาเพียงแค่หลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่ง ดังเช่น แบบเรียนหลวงสมัยรัชกาลที่ 5 ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการจัดการศึกษา จึงยังไม่มีประสิทธิภาพมากพอทั้งผู้ให้และผู้รับการกล่อมเกลา หรือหากเป็นการศึกษาเป็นช่วงระยะเวลาใดระยะเวลาหนึ่ง แต่เป็นการศึกษาเพียงรายวิชาเดียวหรือเลือกศึกษาในช่วงระหว่างการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง ทำให้ยากต่อการหาข้อสรุปในด้านการดำเนินนโยบายของรัฐ การศึกษาดังกล่าวจึงยังไม่เพียงพอที่จะสามารถสรุปได้ถึงความสำเร็จในการใช้แบบเรียนเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาทางการเมืองของรัฐไทยที่มีต่อพลเมืองทั้งประเทศได้

2.5.2 งานวิจัยที่เลือกศึกษาอุดมการณ์หรือประเด็นใดประเด็นหนึ่งในแบบเรียน

เป็นศึกษาวิธีการผลิตซ้ำอุดมการณ์เข้าไปในเนื้อหาของแบบเรียน การที่รัฐใช้แบบเรียนเป็นตัวชี้นำหรือปลูกฝังทัศนคติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้เกิดการสืบทอดเงื่อนไขให้ดำรงอยู่หรือส่งผลกระทบต่อความเชื่อของคนในสังคมต่อไป โดยงานวิจัยได้เน้นประเด็นการปลูกฝังอุดมการณ์ดังนี้

2.5.2.1 อุดมการณ์ชาตินิยม

เป็นการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่รัฐชาติ และชี้ให้เห็นว่า ความเป็นชาติและชาตินิยมนั้นเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่สร้างขึ้นโดยรัฐและมีความเฉพาะทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เช่น จินตภาพความเป็นชาติของไทยนั้นคือหมู่บ้านซึ่งคนมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ไม่มีปัญหาความขัดแย้ง เน้นความสามัคคีที่ทุกคนกลมกลืนกันไปหมด แบบเรียนสร้างมนทัศน์สำเร็จรูปขึ้นมาเพื่อให้นักเรียนนำไปใช้เข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงนอกห้องเรียน และการศึกษาภาคบังคับเป็นการผลิตซ้ำทางวาทกรรมอันเป็นรากฐานของโครงสร้างสังคม ความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่จะกระทบถึงโครงสร้างย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังเช่น ในบทความของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538, น. 47-88) ศึกษาเรื่อง “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา” และงานของ Niels Mulder (1997) ในหนังสือเรื่อง “Thai Images The Culture of The Public World” ที่ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสร้างความคิดในเรื่องปัจเจกบุคคล ประวัติศาสตร์ของชาติและสังคม มีการปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม ลักษณะนิสัยอันพึงปฏิบัติอยู่กับหลักศาสนา เน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ (No King, No Thailand) และการถูกปลูกฝังให้ยอมรับตามกระบวนการสอนที่เรียกว่า ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์อันชอบธรรม (Legitimate Symbolic Violence) ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ของอำนาจที่แอบแฝงอยู่ในกระบวนการเรียนการสอน ตีกรอบทางความคิด ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในแบบเรียนไม่มีเนื้อหาในทางลบต่อสถาบันต่าง ๆ ของรัฐ และมีการนำเสนอด้วยมุมมองแบบขาวกับดำ ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างสภาพความเป็นจริงและสภาพที่ถูกเสนอให้รับรู้ในแบบเรียน

2.5.2.2 อุดมการณ์ประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ และลักษณะพลเมืองดี

การกล่าวถึงกลไกการถ่วงดุลอำนาจรัฐ สิทธิ เสรีภาพ และลักษณะพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยที่มีลักษณะพฤติกรรมที่พลเมืองดีพึงแสดงออกต่อตนเองและต่อผู้อื่น ปลูกจิตสำนึกความเป็นพลเมืองที่ต้องร่วมมือกับรัฐ อันได้แก่ ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ความสุภาพอ่อนโยน ความสำนึกในความเป็นไทย มีความสามัคคี ความมีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ มีความกตัญญูกตเวที รู้จักใช้และสงวนรักษาสาธารณสมบัติ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อการประพฤติดี ความมีเหตุผล ประกอบอาชีพที่สุจริต คุณสมบัติเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในการศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ดังเช่น งานวิจัยของศักดิ์สิทธิ์ ฆารเลิศ (2544) เรื่อง “การกล่อมเกลากิจการการเมืองแบบประชาธิปไตยผ่านหนังสือเรียนหน้าที่พลเมืองวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551” งานวิจัยของอาพร มะนูน (2538) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียนและหนังสืออ่านเพิ่มเติม ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)” งานวิจัยของเรียบร้อย ปรีกโธสง (2527) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 เกี่ยวกับ

ลักษณะความเป็นพลเมืองดี” และงานวิจัยของกัปคฤทัย ปุงคานนท์ (2552) ศึกษาเรื่อง “การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย” โดยกัปคฤทัยเลือกวิเคราะห์เนื้อหาตามหลักการครองความเป็นใหญ่(การครองอำนาจนำ) ของกริมซีที่มีลักษณะผสมผสานการใช้กำลังและความยินยอมเข้าด้วยกันและสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ของชนชั้นปกครองในแต่ละสมัยที่ถูกสอดแทรกไว้เพื่อรักษาอำนาจ แต่ไม่ได้เชื่อมโยงกับสภาพสังคมในปัจจุบันและรูปแบบการครองอำนาจนำที่ชัดเจนมากนัก อีกทั้งการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาเหล่านี้ยังเป็นเพียงการศึกษาเนื้อหาในรายวิชาเดียว บางระดับชั้น หรือศึกษาเพียงแค่หลักสูตรเดียวเท่านั้น

2.5.2.3 ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีต่อประเทศเพื่อนบ้าน การกล่อมเกลารับรู้ผ่านกลไกการศึกษาในระบบ การศึกษาประวัติศาสตร์จากมุมมองที่ให้ชาติไทยเป็นศูนย์กลางนั้น ส่งผลให้คนไทยหรือคนชนชาติไทยมีทัศนคติหรือรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านในลักษณะความเป็นศัตรู และถือเชื่อชาติของตนเองเหนือกว่าชาติอื่น งานเขียนเชิงประวัติศาสตร์และแบบเรียนที่กำหนดให้ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนแก่เยาวชนที่ผ่านมานั้น ก่อให้เกิดทัศนคติแบบแปลกแยก และสร้างความเกลียดชังต่อเพื่อนบ้านในหมู่คนไทย ซึ่งทำให้ความรู้สึกเป็นเอกภาพในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์นั้นยากจะหยั่งลึกและพัฒนาให้มั่นคง ดังเช่น งานวิจัยที่ศึกษาสำรวจองค์ความรู้ที่มีอยู่และการนำเสนอมุมมองการรับรู้และการให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านแบบเรียนตามการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมาของไทย ได้แก่ พม่า ลาว กัมพูชา มาเลเซีย ในแบบเรียนของไทยไว้อย่างครอบคลุม ในบทความของนิตยาภรณ์ พรหมปัญญา และมานิช พรหมปัญญา (2557, น. 82-125) เรื่อง “พม่าในแบบเรียนของไทย” บทความของกรกิต ชุ่มกรานต์ (2557, น. 126-162) เรื่อง “ลาวในแบบเรียนของไทย” บทความของธิติ บัวคำศรี (2557, น. 163-223) เรื่อง “กัมพูชาในแบบเรียนของไทย” และบทความของ ชปา จิตต์ประทุม (2557, น. 224-248) เรื่อง “มาเลเซียในแบบเรียนของไทย” รวมไปถึงบทความของวารุณี โอสธารมย์ (2544, น. 21-127) เรื่อง “แบบเรียนไทยกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เพื่อนบ้านของเรา” ภาพสะท้อนเจตนาคติอุดมการณ์ชาตินิยมไทย” ซึ่งการสร้างภาพในแง่ร้ายเชิงศัตรูให้แก่ประเทศเพื่อนบ้านนั้นไม่ได้มาจากความตั้งใจโดยตรงของรัฐ แต่เกิดจากกระบวนการสร้างรัฐชาติ สร้างความมั่นคงให้แก่ชาติไทยของเราเอง โดยอาศัยแนวคิดชาตินิยมให้มองว่า ชาติของตนยิ่งใหญ่และเหนือกว่าชาติอื่นรอบข้าง ลักษณะกระบวนการเหล่านี้ได้ถูกนำเสนอไว้อย่างเป็นรูปธรรมในบทความวิจัยดังกล่าว

2.5.2.4. อุดมการณ์อื่น ๆ เช่น

(1) การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับบทบาททางเพศ

การที่หนังสือเรียนบรรจุเนื้อหาเพื่อเป็นการตอกย้ำหรือครอบงำความเชื่อในเชิงทัศนคติ คุณค่า ค่านิยมต่างๆให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ การมีสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่หรือปิตาธิปไตย การมองว่าเพศชายมีอำนาจเหนือกว่าเพศหญิง อันเนื่องมาจากค่านิยมทางสังคมที่สืบต่อกันมา เช่น งานวิจัยของปารณีย์ ชะหงส์ลัมย์ (2556, น. 11-27) เรื่อง ““ปิตาธิปไตย” ในหนังสือเรียนการศึกษาภาคบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ” พบว่า มีการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ปิตาธิปไตยด้านชีวิตครอบครัวและการครองเรือน เพศหญิงถูกคาดหวังให้แสดงบทบาทของความเป็นลูก เป็นภรรยา และเป็นแม่ที่ดี โดยต้องเชื่อฟังพ่อและสามี ด้านชีวิตการทำงาน เพศหญิงถูกจำกัดให้ทำงานภายในบ้าน หรือทำงานในรูปแบบของการดูแลเอาใจใส่ผู้คน เช่น แม่บ้าน ครู พยาบาล ด้านบทบาทของเพศชายและเพศหญิง ผู้หญิงต้องเป็นคนเรียบร้อย อ่อนหวาน ว่างอนอ่อนน้อมง่าย รักนวลสงวนตัว ซื่อสัตย์และยอมตายเพื่อสามี รวมทั้งยอมรับการมีภรรยาหลายคนของสามีได้ ด้านความงามของเพศหญิง เพศหญิงถูกคาดหวังให้มีรูปร่างหน้าตาที่งดงาม กริยามารยาทเรียบร้อย และเป็นกุลสตรี เพื่อตอบสนองความต้องการของเพศชาย

นอกจากนี้ม้งานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่า ภาษาที่ใช้ในหนังสือเรียนก็มีผลต่อระดับการครอบงำทางเพศตามแนวคิดการครอบงำของเพศชาย (male dominance model) และผู้ชายต้องมาก่อน (male-first phenomenon) รวมถึงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบทบาททางเพศและศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อของสังคมอิสลามที่มีการแบ่งแยกหรือจำกัดอำนาจของผู้หญิง ซึ่งเชื่อว่า “ผู้หญิงมีอำนาจและเป็นสิ่งมีชีวิตที่อันตราย” (Mernissi, 1987, p. 19, อ้างถึงใน Foroutan, 2012, p. 782) ทำให้สังคมมีอคติกับเพศหญิง เราจึงไม่เห็นผู้หญิงมีบทบาทในสังคมมากนัก เห็นได้จากงานวิจัยของ Yaghoob Foroutan (2012, pp. 771–787) เรื่อง “Gender Representation in School Textbooks in Iran: The Place of Languages” ที่พบว่า หนังสือเรียนภาษาอังกฤษในอิหร่านมีเนื้อหาในลักษณะของความเท่าเทียมทางเพศมากกว่าหนังสือเรียนภาษาเปอร์เซียที่มีวัฒนธรรมการครอบงำของเพศชายมากที่สุด โดยการศึกษาที่สูงขึ้นจะมีระดับความเข้มข้นของการครอบงำสูงขึ้นไปด้วย และยังพบว่า เนื้อหาเกี่ยวกับเพศหญิงในหนังสือเรียนระดับชั้นเริ่มต้น (ซึ่งเด็กนักเรียนยังมีอายุที่น้อยมาก) จะค่อย ๆ หายไปจนแทบไม่ปรากฏให้เห็นในระดับชั้นที่สูงขึ้น

(2) การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสันติภาพที่ปรากฏในแบบเรียน

มนทัศน์ในเรื่องเอกลักษณ์ของมนุษย์ที่ต้องการความมั่นคงทางจิตใจ ความงามทางธรรมชาติทางภาษา ศิลปะการวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นสิทธิมนุษยชน และวัฒนธรรมต่าง ๆ ความเป็นเพื่อนความเห็นอกเห็นใจกัน ความร่วมมือกันและการไว้วางใจกัน และมนทัศน์เรื่องการประนีประนอมและการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ดังเช่น ในงานวิจัยของพรหมพร

สนิททวัญ (2534) เรื่อง “การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสันติภาพที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น” รวมถึงมุมมองเกี่ยวกับผู้อพยพย้ายถิ่นฐาน ซึ่งนับเป็นประเด็นสำคัญและเป็นปัญหาที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงอย่างมากในปัจจุบัน ในยุคโลกาภิวัตน์เช่นนี้ทำให้หลายประเทศต้องดำเนินนโยบายที่ให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชน การพัฒนาชาติและวัฒนธรรมทางการเมืองถือว่ามีส่วนสำคัญต่อการกล่าวถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนในแบบเรียน ดังเช่น งานวิจัยของ John W. Meyer, Patricia Bromley and Francisco O. Ramirez (2010, pp. 111–134) เรื่อง “Human Rights in Social Science Textbooks: Cross - National Analyses, 1970–2008” ศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนในแบบเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาใน 69 ประเทศทั่วโลก ระหว่างปีค.ศ. 1970 - 2008 พบว่า เรื่องสิทธิมนุษยชนได้ถูกกล่าวถึงในหนังสือเรียนมากขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1995 ในวิชาสังคมศึกษาและหน้าที่พลเมืองมากกว่าวิชาประวัติศาสตร์ โดยเน้นกล่าวถึงในลักษณะของสังคมระหว่างประเทศ ในระบบที่มีการเรียนการสอนแบบเน้นนักเรียนเป็นศูนย์กลาง และหนังสือเรียนในประเทศที่พัฒนาแล้วหรือมีประวัติศาสตร์ด้านสิทธิและประชาธิปไตยจะกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนมากกว่าประเทศอื่น รวมถึงประเทศที่เคยมีระบอบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ก็มีการกล่าวถึงสิทธิมนุษยชนมากขึ้นเมื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในประเทศ ซึ่งโลกไร้พรมแดนในปัจจุบันทำให้จุดยืนของปัจเจกชนที่มีอำนาจและเข้ามามีส่วนร่วมมีความชอบธรรมอย่างมาก

นอกจากนี้ ปัจจุบันมีประเด็นที่หลายประเทศกำลังเผชิญอยู่ คือ ปัญหาการอพยพของผู้คนที่มีจำนวนมากขึ้น ซึ่งในแบบเรียนก็มีการส่งต่อความรู้ที่แฝงด้วยอุดมการณ์ผ่านมุมมองการรับรู้และการให้ข้อมูลในประเด็นเรื่องการอพยพไว้เช่นกัน ดังเช่น ในงานวิจัยของ Teun A. Van Dijk and Encarna Atienza (2011, pp. 93-118) เรื่อง “Knowledge and Discourse in Secondary School Social Science Textbooks” ศึกษาการเปลี่ยนผ่านระบบความรู้และการก่อรูปของวาทกรรมที่ส่งผลต่อความเชื่อของนักเรียนเกี่ยวกับการอพยพในสเปน โดยพบว่า แบบเรียนส่งถ่ายความรู้ใหม่แบบอ้อม ๆ ตามกรอบการมองโลกแบบชั่วคราวข้าม แบบ “พวกเราดี” และ “พวกเขาไม่ดี” โดยเลือกมองข้ามหรือไม่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่ดีของพวกเขา เช่น การกีดกันทางเชื้อชาติ การแสวงหาผลประโยชน์จากผู้อพยพ ซึ่งจะเห็นได้ว่าความแตกต่างระหว่างความรู้และอุดมการณ์ในแบบเรียนยังคงคลุมเครือและแสดงให้เห็นถึงการผลิตซ้ำอุดมการณ์ครอบงำโดยผ่านการนำเสนอความรู้แบบเป็นทางการ

จะเห็นได้ว่า งานวิจัยที่เคยมีมาในอดีตทั้งการศึกษาแบบเรียนในหลักสูตรช่วงระยะเวลาหนึ่งเวลาใด หรือศึกษาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ส่วนใหญ่จะเน้นศึกษาเนื้อหาการกล่อมเกลากลางทางการเมืองในประเด็นเรื่องชาตินิยม ความเป็นประชาธิปไตย ลักษณะความเป็นพลเมืองดี บทบาทของพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (มุมมองและความเข้าใจเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านแบบเรียนของไทย) รวมถึงประเด็นอื่น ๆ เช่น การผลิตซ้ำอุดมการณ์ปีศาจไปไทย ประเด็นเรื่องบทบาท

ทางเพศ สันติภาพ และสิทธิมนุษยชนในรูปแบบเรียน เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะความสำคัญของแบบเรียนที่รัฐใช้เป็นสื่อในการกล่อมเกลாத่างสังคมและการเมืองแก่ประชาชนในประเทศ แต่งานวิจัยเหล่านี้ยังไม่ได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยทางการเมืองที่เข้ามามีอิทธิพลในกระบวนการกำหนดเปลี่ยนแปลงและคัดเลือกเนื้อหาในแบบเรียนของกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องในแวดวงการศึกษา และชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทข้าราชการทหารและพลเรือนที่นับว่ามีบทบาทสำคัญต่อระบบการเมืองการปกครองของไทย การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึงต้องการศึกษาการเมืองในแบบเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาของประเทศไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2503 ถึง พ.ศ. 2551 ซึ่งนับเป็นประเด็นที่สำคัญต่อรูปแบบและการพัฒนาการเมืองการปกครองของประเทศ เพื่อเข้าใจถึงกระบวนการการเมืองที่เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษาและเป็นการศึกษาต่อยอดองค์ความรู้จากงานวิจัยที่ผ่านมา และช่วยเติมเต็มการอธิบายในเรื่องการให้ความสำคัญต่อแบบเรียนที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในความพยายามของรัฐต่อการกล่อมเกลาท่างการเมืองแก่ประชาชน เพื่อจักเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงพัฒนาระบบการศึกษาของประเทศเพื่อก้าวสู่การพัฒนาให้เกิดสังคมที่เท่าเทียมและมีความมั่นคงทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่องต่อไป

บทที่ 3

การเมืองกับการศึกษาในระบบของไทย

การปฏิรูปการศึกษาของไทยเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยในช่วงรัชกาลที่ 5 และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบ หลักสูตร รวมทั้งแบบเรียนหรือหนังสือเรียนให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศในแต่ละยุคสมัย สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะเริ่มศึกษาการศึกษาในระบบของไทยหลังจากการยึดอำนาจการเมืองการปกครองโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ คือ ตั้งแต่หลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา จนถึงหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน (หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551)

รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หวังให้การพัฒนาการศึกษาและเศรษฐกิจของชาตินั้นดำเนินไปพร้อมกัน จึงได้เริ่มใช้หลักสูตรการศึกษาใหม่ คือ หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น และตอนปลาย พ.ศ. 2503 เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ต่อมา มีการปรับปรุงหลักสูตรเป็นหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 เนื่องจากเป็นหลักสูตรที่ใช้มานานเกือบ 16 ปี อีกทั้งมีความเห็นจากนักมานุษยวิทยาว่า หลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2503 ขาดความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมชนบท เพราะหลักสูตรไม่มีความคล่องตัวพอและไม่สอดคล้องกับกิจกรรมที่มีอยู่ในชนบทนั้น ๆ หลักสูตรฉบับนี้เป็นประเภทที่มีแนวโน้มมาในทางสังคมเมือง (ปราณี เถกิงพล และคณะ, 2521, น. 139) หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ภายใต้การบริหารงานของคณะรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในหมวดวิชาสังคมศึกษาและประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2520 ต่อมาได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 และเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษามาใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 เน้นจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต ในปีพ.ศ. 2533 ได้ปรับปรุงหลักสูตรใหม่เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)

ในปี พ.ศ. 2544 มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรเป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เนื่องจากหลักสูตรก่อนหน้านี้นี้ใช้มานานกว่า 10 ปี และมีผลการวิจัยโดยกรมวิชาการพบว่า หลักสูตรมีข้อจำกัดหลายประการที่ไม่สามารถส่งเสริมให้สังคมไทยก้าวสู่สังคมความรู้ได้ทันการณ์ ประกอบกับมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ปี พ.ศ. 2540 และมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งกำหนดให้การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ และเปิดโอกาสให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 จึงยึดหลักความมีเอกภาพด้านนโยบายและมีความ

หลากหลายในการปฏิบัติ (กรมวิชาการ, 2545: 1-3) อย่างไรก็ตาม จากผลการวิจัยเพื่อประเมินผล การใช้หลักสูตรในระยะเวลา 6 ปี โดยนักการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาต่าง ๆ พบว่า หลักสูตรดังกล่าวยังมีปัญหาที่ก่อให้เกิดความสับสนในทางปฏิบัติหลายประการ ประกอบกับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ที่มุ่งเน้นเตรียมเยาวชนให้มี พื้นฐานจิตใจที่ดีงาม มีทักษะและความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอันจะส่งผลต่อการพัฒนา ประเทศอย่างยั่งยืน จึงเกิดการพัฒนากลยุทธ์แกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เพื่อให้เกิด ความชัดเจนในทางเป้าหมายและการนำไปปฏิบัติมากขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551: 1-2)

ในบทวิจัยนี้จะแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา โดยเฉพาะหลักสูตร มัธยมศึกษาของไทยที่มีผลกระทบจากกระแสทางการเมืองที่ขาดเสถียรภาพในแต่ละยุคสมัย โดย ผู้ศึกษาได้แบ่งการศึกษาสภาพทางการเมืองและผลกระทบที่เกิดกับการศึกษาไทยในระดับมัธยมศึกษา ออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

ช่วงที่หนึ่ง: กล่าวถึงสภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วง เผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ช่วงที่สอง: กล่าวถึงสภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วง หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540

และช่วงที่สาม: กล่าวถึงสภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษา ในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551

3.1 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงเผด็จการทหาร ระหว่างปีพ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

จากปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงและความไม่โปร่งใสในการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2500 ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้รับความนิยมและไว้วางใจจากประชาชน และต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล ทำให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต้องทำรัฐประหารด้วยความจำเป็น ความชอบธรรมในการทำรัฐประหารเดือนกันยายน พ.ศ. 2500 ของจอมพลสฤษดิ์ จึงมีที่มาจาก การสนับสนุนจากนักศึกษาและประชาชน และความเห็นชอบของพระมหากษัตริย์ โดยจอมพลสฤษดิ์ได้อำนาจในการออกคำสั่งตามกฎหมายหลังทำการปฏิวัติสำเร็จ รวมไปถึงบุคลิกลักษณะพิเศษในการเป็นผู้นำของจอมพลสฤษดิ์เอง (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 160-163) เมื่อทำรัฐประหารสำเร็จ จอมพลสฤษดิ์ไม่ได้ครองอำนาจโดยทันที แต่เสนอให้มีการโปรดเกล้าแต่งตั้งนายพจน์ สารสิน ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แล้วจึงจัดให้มีการเลือกตั้ง ภายหลังเลือกตั้งก็มีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่โดยพลโท

ถนอม กิตติขจร (ต่อมาได้เลื่อนยศเป็นจอมพล) เป็นนายกรัฐมนตรี ส่วนจอมพลสฤษดิ์ได้เดินทางไปรักษาสุขภาพที่สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แต่ด้วยสภาพการเมืองภายใต้การบริหารงานของจอมพลถนอมเกิดความวุ่นวายเนื่องจากความขัดแย้งกันระหว่างสมาชิกภายในพรรคและกองทัพ จอมพลสฤษดิ์จึงต้องเข้ามาจัดการแก้ปัญหาโดยการยึดอำนาจอีกครั้งในปี พ.ศ. 2501 (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 154)

การรัฐประหารหรือที่จอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ เรียกว่าการปฏิวัติ² (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 36) เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 เป็นการรัฐประหารครั้งที่สองของจอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ ซึ่งนับเป็นการรัฐประหารครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เพราะการรัฐประหารครั้งนี้ มีผลทำให้การเมืองการปกครองไทยต้องเข้าสู่รูปแบบของเผด็จการอำนาจนิยม (Authoritarianism) เป็นเวลานานถึง 15 ปี และทำให้ทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหารบกมีบทบาทอย่างสูงต่อการเมืองการปกครองไทยในระยะเวลาดังกล่าว การเข้ามายึดอำนาจการปกครองในครั้งนี้ของจอมพลสฤษดิ์นั้นมิใช่สาเหตุจากการทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 นั้น ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองโดยสิ้นเชิง ยังคงให้มีรัฐสภา มีพรรคการเมือง ทำให้เกิดปัญหาการแก่งแย่งผลประโยชน์ของกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลโดยหนังสือพิมพ์อย่างเต็มที่ ทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพทางความมั่นคงในการบริหารประเทศ ดังนั้น จอมพลสฤษดิ์จึงไม่พอใจต่อระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตะวันตก โดยเห็นว่าระบบการเลือกตั้งและพรรคการเมืองนั้นไม่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในประเทศไทย เพราะจะทำให้เกิดความแตกแยกและความวุ่นวายในสังคม รวมไปถึงในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ประเทศชาติประสบปัญหาวิกฤตทางการคลังอย่างหนัก จึงต้องขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาเพื่อสนับสนุนโครงการของรัฐทางด้านเศรษฐกิจทั้งหมด อีกทั้งยังอ้างถึงภัยคอมมิวนิสต์ที่ถือเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ และสภาพสังคมไทยขณะนั้นมีปัญหาการอพยพจากชนบทเข้ามาสู่เมืองหลวงเป็นจำนวนมาก

แนวคิดในการบริหารประเทศของจอมพลสฤษดิ์นั้นมองว่า ชาติเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ต้องใช้ผู้นำที่มีความเป็นธรรมและมีอำนาจเด็ดขาดเข้ามาบริหารประเทศ คล้ายลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูกในสมัยโบราณ ต้องแก้ปัญหาโดยให้อำนาจแก่รัฐบาลมากขึ้น จึงจะเหมาะสมและเข้ากันกับวัฒนธรรมประเพณีของไทย ซึ่งในฐานะพ่อขุนอุปถัมภ์ จอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินกิจการเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่แนวคิดของตนมากมาย เช่น การไปเยี่ยมเยียนและ

² จอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ เรียกว่า การปฏิวัติ โดยให้คำอธิบายว่า การปฏิวัตินี้ไม่ได้ช่วงชิงอำนาจจากใคร ช่วงที่ทำการปฏิวัตินั้น รัฐบาลได้ลาออกแล้ว และเป็นการกระทำเพื่อเรียกร้องให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อสร้างสรรคความดีงามให้แก่ประเทศชาติ

ช่วยเหลือประชาชน การรักษาความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง การส่งเสริมสุขภาพและศีลธรรม การออกคำสั่งใช้อำนาจเด็ดขาด และการปรับปรุงประเทศให้มีความทันสมัย (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/2526, น. 165-169, 173) รัฐบาลทหารที่เข้ายึดอำนาจได้ต้องดำเนินแผนการปกครองประเทศโดยมีรัฐบาลที่เด็ดขาดและเข้มแข็ง เห็นได้จากคำกล่าวของจอมพลสฤษดิ์ ที่ว่า “การที่จะบริหารกิจการของประเทศให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ทั่วไปในขณะนี้ จำต้องกระทำโดยเด็ดขาดและเข้มแข็ง” (สฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2507, น. 2, อ้างถึงใน วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2544, น. 43) โดยยกเลิกรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2475 แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2495 ยกเลิกพรรคการเมืองสร้างและใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 เป็นหลักในการปกครองแทน เนื่องจากเห็นว่ารัฐธรรมนูญเดิมมีข้อบกพร่องในเรื่องความเข้มแข็งของรัฐบาลที่จะต้องได้รับการสนับสนุนจากสภาผู้แทนราษฎร และเปิดโอกาสให้ฝ่ายค้านเปิดอภิปรายรัฐบาลได้ ทำให้รัฐบาลบริหารงานได้ไม่เต็มที่และเป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ซึ่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 นั้นกำหนดให้รัฐมนตรีจะต้องไม่เป็นสมาชิกสภาและในส่วนฝ่ายนิติบัญญัติได้กำหนดให้มีสภาเดียว คือ สภาร่างรัฐธรรมนูญ ทำให้ฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด นอกจากนี้ หัวหน้าฝ่ายบริหาร คือ นายกรัฐมนตรียังมีอำนาจเด็ดขาดตามมาตรา 17 ของธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2544, น. 46) ที่ว่า

ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายก่อวินหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือการกระทำเช่นว่านั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคก่อนแล้วนั้นให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภาทราบ

การรัฐประหารในปี พ.ศ. 2501 เป็นผลผลิตจากกลุ่มทหารที่ได้รับการศึกษาในประเทศด้วยสภาพเศรษฐกิจตกต่ำเมื่อทศวรรษ 2470 และขาดการสนับสนุนจากรัฐบาล ทำให้ไม่มีโอกาสไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศ ดังนั้นผู้นำทหารรุ่นใหม่เหล่านี้จึงมีแนวคิดทางการเมืองแบบอำนาจนิยมดั้งเดิม ซึ่งต่างจากคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่กลุ่มผู้นำได้รับการศึกษาอบรมจากต่างประเทศ และมีแนวคิดการเมืองแบบประชาธิปไตยตามระบอบรัฐธรรมนูญ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/2526, น. 200-201) คณะปฏิวัตินำโดยจอมพลถนอม กิตติขจร ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยแบบไทยตามอุดมการณ์ของจอมพลสฤษดิ์ที่ว่า

คณะปฏิวัติมีความมุ่งหมายที่จะทำประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตย มีความมุ่งหมายที่จะสร้างประชาธิปไตยขึ้นในประเทศไทยให้เป็นผลสำเร็จ และเห็นว่า จะบรรลุผลตามความมุ่งหมายได้ จะต้องแก้ไขข้อผิดพลาดในอดีตนั้นเสีย. . .จึงทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ยกเลิกระบอบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งดุ้นเสีย และเสนอว่าจะสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับลักษณะพิเศษและสภาพการณ์ของไทย จะสร้างประชาธิปไตยของไทย ประชาธิปไตยแบบไทย (สถานีวิทยุกองทัพบก, 17 สิงหาคม 2508, ใน ประชาธิปไตยแบบไทย, น. 65, อ้างถึงใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 206)

สำหรับคณะปฏิวัติแล้วหลักการเมืองที่เหมาะสมกับประเทศไทยนั้นคือ การมีเสถียรภาพทางการเมือง ความเรียบร้อย และความเป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ซึ่งทำหน้าที่แทนเจตนารมณ์ของประชาชนและการพัฒนาชาติ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 211) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีทัศนะที่ชัดเจนว่าไม่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน และเห็นว่าสิ่งที่ประเทศชาติต้องการมากที่สุดไม่ใช่ประชาธิปไตย แต่คือการพัฒนา รูปแบบการปกครองของจอมพลสฤษดิ์จึงเป็นเผด็จการที่รวบอำนาจไว้ที่ฝ่ายบริหารคือ นายกรัฐมนตรี (สุจิต บุญบงการ, 2542, น. 221) จอมพลสฤษดิ์ยืนยันว่า ธรรมนูญการปกครองฉบับ พ.ศ. 2502 นั้นเป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย แม้จะไม่มีสมาชิกวุฒิสภา แต่ก็มีเชื่อมั่นในสมาชิกวุฒิสภาว่าจะใช้ความรู้ความสามารถด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและทำงานรักษาผลประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 205-206) การเชื่อมั่นในหลักการปกครองแบบพ่อปกครองลูกดังเช่นในสมัยสุขุขทัยของจอมพลสฤษดิ์นั้นได้รับอิทธิพลแนวคิดทางการเมืองและสังคมจากหลวงวิจิตรวาทการ เห็นได้จากคำกล่าวของจอมพลสฤษดิ์ที่ว่า “กองทัพบกต้องการบุคคลผู้ทรงความรู้เยี่ยงหลวงวิจิตรฯ ให้มาช่วยแนะนำทางปฏิบัติงานด้านการเมืองในอนาคต” (จิตรลดา ศิริรัตน์, จดหมายโต้ตอบลงวันที่ 17 มีนาคม 2517, อ้างถึงใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 239) ด้วยลักษณะของระบบพ่อขุน นอกจากจะดูแลทุกข์สุขของราษฎรแล้ว ก็ยังมีลักษณะของเผด็จการอยู่ด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้สร้างพลังกดดันให้แก่สังคมไทยมหาศาล และในที่สุดก็ปะทุขึ้นมา เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 171)

แนวความคิดทางการเมืองไทยที่แท้จริงของจอมพลสฤษดิ์อยู่ที่ระบบสังคมการเมืองที่แบ่งเป็นสามส่วน คือ รัฐ/รัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน โดยรัฐบาลจะต้องมีเสถียรภาพทางการเมือง ข้าราชการจะต้องรับใช้และเป็นหูเป็นตาให้รัฐบาล ต้องรักและสุจริตต่อประชาชน ส่วนประชาชนนั้นจะต้องเป็นเกษตรกรต่อไป และปล่อยให้รัฐบาลช่วยเหลือในสิ่งจำเป็นด้านวัตถุ การเลื่อนขั้นทางสังคมถูกมองว่าเป็นเรื่องที่เกิดความแตกแยกในชาติ รัฐบาลคณะปฏิวัติจะมีหน้าที่

กำหนดแนวทางและโครงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย เช่น กรณีการจัดปัญหาสามล้อให้หมดไปจากพระนครให้คนกลับคืนถิ่นฐานของตน (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 212-215) อีกทั้งเพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างข้าราชการในหน่วยงานต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุจุดมุ่งหมายตามที่รัฐบาลกำหนดไว้ จอมพลสฤษดิ์ใช้ประโยชน์จากโครงการให้ข้าราชการสมาคมกัน โดยเฉพาะการเผยแพร่นโยบายรัฐบาลและผลประโยชน์ของชาติ รวมทั้งสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันผ่านวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรที่ตั้งขึ้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งส่วนใหญ่ข้าราชการที่เข้าศึกษาก็มักจะอยู่ในตำแหน่งระดับสูงและมีอำนาจบริหารในแต่ละหน่วยงาน จึงถือเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนในหน่วยงานต่าง ๆ ให้มีความสัมพันธ์เป็นส่วนตัวระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้ให้เกิดความสะดวกในการปฏิบัติงานระหว่างหน่วยงาน ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการนำนโยบายของรัฐไปปฏิบัติ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 375-377)

นอกจากนี้ การที่กลุ่มทหารรุ่นใหม่ที่ล้มอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2500 นั้น ไม่ได้มีบทบาทในการล้มอำนาจสถาบันกษัตริย์ในการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จึงไม่ถูกมองว่าต่อต้านเจ้า ซึ่งรัฐบาลในสมัยนี้ยังส่งเสริมบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์มากกว่ารัฐบาลอื่น ๆ ที่ผ่านมา เพื่อสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็นสัญลักษณ์แห่งความสามัคคีและเป็นปีกแผ่นของคนในชาติ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 172) ทำให้การปฏิวัติ พ.ศ. 2501 ตามแนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ไม่เพียงแต่ทำให้อำนาจเปลี่ยนมือไปเท่านั้น แต่ยังเปลี่ยนฐานอ้างอิงความชอบธรรมแห่งอำนาจทางการเมืองด้วย กล่าวคือ จากการแสวงหาความชอบธรรมตามวิถีรัฐธรรมนูญในระบบรัฐสภาตามแนวทางของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยการเลือกตั้งของประชาชน เปลี่ยนมาเป็นการประกอบความชอบธรรมของอำนาจรัฐและรัฐบาลโดยการแสวงหาฐานอำนาจจากสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันข้าราชการ ซึ่งมีบทบาทเสริมซึ่งกันและกัน คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและมิ่งขวัญของปวงชน สถาบันข้าราชการเป็นกลไกบริหารกิจการบ้านเมือง ซึ่งสถาบันเหล่านี้จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาลคณะปฏิวัติ (เสนห์ จามริก, 2549, น. 177, 221)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงเจตจำนงของคณะปฏิวัติในการมุ่งมั่นที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ เห็นได้จากคำแถลงที่จอมพลสฤษดิ์ได้พูดกล่าวฯ ถวายสาส์นแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงมั่นพระทัยว่า สถาบันพระมหากษัตริย์จะดำรงอยู่เป็นสถาบันหลักของชาติตลอดไป ที่ว่า

ในการปฏิวัติครั้งนี้ ถึงหากจำเป็นจะต้องเปลี่ยนสถาบันแห่งชาติในทางหนึ่งทางใด แต่สิ่งหนึ่งซึ่งคณะปฏิวัติจะไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงคือระบอบที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐ คณะปฏิวัติจะยืนหยัดดำรงรักษาระบอบนี้ต่อไป. . . รัฐธรรมนูญที่จะ

จัดทำขึ้นใหม่ก็คงจะรักษาระบอบนี้ไว้อย่างมั่นคงอีก (กองบัญชาการคณะปฏิวัติ, เอกสารหมายเลขที่ 8/2501, ลงวันที่ 20 ตุลาคม 2501, อ้างถึงใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, 1979/ 2526, น. 212-215)

จึงอาจกล่าวได้ว่า “ในบรรดามรดกทางการเมืองที่จอมพลสฤษดิ์ได้สร้างขึ้นหลังการยึดอำนาจ 2500 (โดยเฉพาะหลัง 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501) ที่สำคัญที่สุด ก็คือ การสร้างเงื่อนไขให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาเป็นศูนย์กลางของสังคมไทยอีกครั้งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475” (สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, 2544, น. 36) รวมทั้ง การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยก็ถือเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ โดยมอบหมายให้สภาพพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก พ.ศ. 2504-2508 ขึ้น เนื่องมาจากผลการวิจัยและข้อเสนอแนะของธนาคารโลกที่ทำในนามรัฐบาลไทย จึงนับว่ายุคนี้เป็นยุคแห่งการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และการเข้ามาลงทุนจากต่างชาติ โดยเฉพาะการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานภายในประเทศ และการขยายตัวของการศึกษา ภายใต้คำขวัญที่ว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ บำรุงความสะอาด” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 173-174)

ด้านการศึกษา ม.ล. ปิ่น มาลากุล ผู้ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้น ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ในสมัยรัฐบาลนายพจน์ สารสิน ซึ่งถือเป็นการให้ข้าราชการเข้ามาทำงาน โดยไม่ได้เป็นนักการเมืองหรือทหารดังเช่นแต่ก่อน และดำรงตำแหน่งนี้เรื่อยมาในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธารินทร์ หลังการปฏิวัติในปี พ.ศ. 2501 ถึงแม้เวลานั้นจะมีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรี แต่ผู้บริหารระดับสูงในด้านการศึกษาก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ทำให้การบริหารการศึกษาตามแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจนั้นดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเป็นระยะยาวนานพอสมควร (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 44-48) ซึ่งในยุคจอมพลสฤษดิ์นี่เองที่เริ่มมีการพัฒนาการศึกษาอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน โดยเริ่มจากการทำแผนการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งริเริ่มทำตั้งแต่ก่อนจัดตั้งรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธารินทร์ ในปี พ.ศ. 2501 โดยหลวงวิจิตรวาทการ เนื่องด้วยแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่เล็งเห็นความสำคัญของการให้การศึกษาแก่คนในชาติ ดังเห็นได้จาก “. . .งานปฏิวัติไม่ได้หมายแต่เพียงเปลี่ยนตัวบุคคลผู้ครองอำนาจ แต่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสาระสำคัญที่เกี่ยวกับจิตใจของพลเมือง เปลี่ยนระบอบสังคม ระบอบเศรษฐกิจ แนวทางการศึกษา ตลอดถึงเปลี่ยนนิสัยใจคอคนให้เป็นไปในทางที่เห็นว่าดีกว่าเก่า” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2541, น. 150) ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าวอย่างชัดเจน เห็นได้จากคำปราศรัยในวันครบรอบแห่งการปฏิวัติ วันที่ 20 ตุลาคม 2502 ว่า “. . .งานปฏิวัติที่เราทำกันมา ไม่ได้ต้องการแต่เพียงเปลี่ยนระบบระบอบ แต่ต้องการให้มีผลไปถึงการปฏิวัติจิตใจคน” (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 127) โดยคณะปฏิวัติได้แต่งตั้ง

คณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงแผนการศึกษา โดยมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นประธานกรรมการ ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญการศึกษาอีกหลายคน เพื่อเริ่มปรับปรุงการศึกษาโดยยึดถือหลักสากล ปรับปรุงการประถมศึกษาและขยายการศึกษาในท้องถิ่นให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/ป7/2502/บ.10.8 เรื่อง แผนการศึกษาของชาติ)

3.1.1 การประกาศใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ.

2503

เนื่องด้วยการขึ้นสู่อำนาจในยุคที่สหรัฐอเมริกาเป็นอภิมหาอำนาจหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 และภูมิหลังของจอมพลสฤษดิ์เองที่เคยรับผิดชอบให้กองทัพไทยเปลี่ยนเป็น แบบอเมริกันตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์พัฒนา ความสัมพันธ์กับรัฐบาลสหรัฐฯ อย่างแนบแน่นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และนำพาประเทศเข้าสู่ ยุคอเมริกันในไทยอย่างเต็มตัว สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์จึงดำเนินการนโยบายต่างประเทศสอดคล้อง กับสหรัฐฯ คือต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างมีเอกภาพ โดยเข้าควบคุมระบบราชการให้เข้ามาอยู่ในความ ดูแลของนายกรัฐมนตรี เพื่อให้นโยบายของรัฐบาลได้ถูกนำไปปฏิบัติอย่างมีเอกภาพ ไม่ว่าจะเป็นการ โอนหน่วยงานสำคัญหลายแห่งไปขึ้นตรงต่อสำนักนายกรัฐมนตรี การตั้งส่วนราชการขึ้นใหม่สังกัด สำนักนายกรัฐมนตรี อาทิเช่น สำนักงบประมาณ สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ รวมถึงด้านการศึกษา จอมพลสฤษดิ์ให้ความสำคัญกับการควบคุมอำนาจทางการศึกษาโดยการจัดตั้งสภาการศึกษา แห่งชาติ ซึ่งหน่วยงานดังกล่าวนี้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของนายกรัฐมนตรีโดยตรงเพื่อดำเนินการจัด การศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 121-123) ตามที่ได้ แดลงนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาเมื่อครั้งจัดตั้งรัฐบาล เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 ว่า

รัฐบาลนี้จะสนใจเป็นพิเศษในการศึกษาของเยาวชน ซึ่งจะได้เป็นกำลังสำคัญของชาติใน วันหน้าโดยจะได้ดำเนินการให้เยาวชนได้รับทั้งวิทยาการและจริยศึกษาควบคู่กันไป จะ ได้จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น เพื่อวางโครงการศึกษาให้เป็นโครงการถาวร เหมาะสมแก่ความจำเป็นของชาติและสอดคล้องกับรูปการปกครองของประเทศ จะเปิด โอกาสและส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดย รัฐบาลถือหลักว่า จะเพียงแต่ควบคุมให้เป็นไปตามโครงการศึกษาแห่งชาติและให้ความ อนุเคราะห์ตามความจำเป็น (รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์, 2519, น. 143-144)

รัฐบาลได้ตรากฎหมายจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2502 โดยมี นายกรัฐมนตรีเป็นประธาน ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการบริหาร และหลวง วิจิตรวาทการเป็นหนึ่งในกรรมการด้วย สภานี้มีหน้าที่ดำเนินการวางแผนพัฒนาการศึกษาทุกระดับ พิจารณางบประมาณการศึกษาและรับผิดชอบงานด้านการปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ

ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 48-49) เพื่อที่จะสามารถจัดการศึกษาอบรมคนในประเทศให้มีสมรรถภาพเหมาะสมและรองรับกับแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศได้ ดังคำปราศรัยในการเปิดประชุมสามัญคุรุสภาประจำปี 2502 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ว่า “. . .ข้าพเจ้าจึงได้บากบั่นที่จะสร้างแผนการเศรษฐกิจทั้งในระยะสั้นและระยะยาวให้รู้แน่ว่าเราจะทำอะไรบ้างในทางเศรษฐกิจ แล้วทางการศึกษาจะได้วางแผนให้การศึกษาแก่พลเมืองให้สอดคล้องต้องกัน เพื่อให้คนของเรามีสมรรถภาพที่จะรับภาระการงานตามแผนการเศรษฐกิจ” (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 29-30) โดยในการเปิดประชุมสภาการศึกษาแห่งชาติครั้งแรก เมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2502 นั้น จอมพลสฤษดิ์ ในฐานะประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวปราศรัยที่สะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการให้ความสำคัญกับการศึกษาของชาติ การเปิดโอกาสให้นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญเข้ามาร่วมทำงาน และความคาดหวังที่จะให้สภาการศึกษาแห่งชาติทำหน้าที่รับผิดชอบในการสร้างสรรค์คนในชาติ ดังข้อความตอนหนึ่ง ดังนี้

. . .ภาพที่เราแลเห็นในการประชุมครั้งนี้ เป็นที่พิศุจน์อันแน่ชัดว่า ข้าพเจ้าให้ความสำคัญแก่การศึกษาเพียงใด ข้าพเจ้าได้จัดให้สภาการศึกษาแห่งชาติเป็นสภายิ่งใหญ่ ซึ่งถ้าวางนับจำนวนสมาชิกแห่งนี้. . .เป็นจำนวนที่แท้จริง 98 คน มากกว่าสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่ตั้งมาแล้ว จึงต้องนับว่าสภาการศึกษาแห่งชาติเป็นสภายิ่งใหญ่มาก เพราะมีความรับผิดชอบยิ่งใหญ่ว่าเกี่ยวกับการสร้างสรรค์คนในชาติให้ดียิ่งขึ้นไป และความยิ่งใหญ่ของสภานี้ ไม่เฉพาะในปริมาณเท่านั้น ในทางคุณภาพก็ยิ่งใหญ่อันเดียวกัน เพราะสภาการศึกษาแห่งชาติประกอบด้วยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาการต่าง ๆ. . . นับว่าตัววิชาอันใหญ่หลวงของชาติได้ถูกยกเข้ามาวางอยู่ที่ประชุมนี้ (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 67-68)

นอกจากนี้ ในช่วงทศวรรษ 2490-2500 เป็นช่วงที่นักการศึกษาไทยเดินทางออกไปศึกษาดูงาน ณ ต่างประเทศมากที่สุด โดยเฉพาะที่ประเทศสหรัฐอเมริกา และมีโครงการว่าด้วยความร่วมมือในการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาของไทยเกิดขึ้นมากมาย อาทิเช่น ในปี 2492 ได้เกิดโครงการร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการกับองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในช่วงนี้ องค์การให้เงินช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาที่เรียกว่า ยูซอม (United States Operation Mission: USOM) เป็นปัจจัยหลักในการกำหนดโครงการพัฒนาการศึกษาไทย โดยให้ทุนคนไทยไปดูงานที่ต่างประเทศ เป็นจำนวน 846 คน และในช่วงปี พ.ศ. 2506 เป็นต้นมา เกิดโครงการพัฒนาการศึกษาต่าง ๆ ขึ้นอีกมากมาย เช่น

- UNESCO Education Investment Programming Mission
- Joint Thai-US Task Force for Manpower Educational Planning
- UNESCO Regional Advisory Team for Educational Planning for Asia

รวมทั้งได้ให้ทุนไปศึกษาเล่าเรียนอีกเป็นจำนวนมาก โดยบางมหาวิทยาลัยรับสอนเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ และมักเป็นมหาวิทยาลัยรองของสหรัฐฯ มีการให้มหาวิทยาลัยชั้นรองของสหรัฐอเมริกาเข้ามาตั้งศูนย์ร่วมกับสถาบันการศึกษาในประเทศไทย เช่น เท็กซัส กับ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เวเนซุเอลา กับ วิทยาลัยเทคนิค และ อินเดีย นำ กับ วิทยาลัยการศึกษาประสานมิตร (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในปัจจุบัน) เป็นต้น นอกเหนือจากรัฐบาลอเมริกันแล้ว เอกชนยังเข้ามามีส่วนทางการศึกษาในลักษณะหยิบยื่นให้อีกด้วย ดังเช่น ในปี 2494 องค์กรฟูลไบรท์ให้ทุนคนไทยไปดูงานที่สหรัฐฯ 77 คน ส่งอาจารย์มาสอน 49 คน หน่วยสันติภาพส่งคนอเมริกันเข้ามาเพื่อช่วยเหลือประเทศไทยให้พัฒนารอดพ้นจากคอมมิวนิสต์ โดยมี American Field Service (AFS) รับเยาวชนของไทยที่มีอายุระหว่าง 16-18 ปี ไปศึกษาและแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมที่สหรัฐฯ (ส. ศิวรักษ์, 2533, น. 127-129)

จากการให้ความช่วยเหลือโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐฯ ในด้านการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาของไทยดังที่กล่าวมานี้ ทำให้นักการศึกษาไทยได้พบเห็นความสำเร็จของสหรัฐอเมริกาและเริ่มมองเห็นความจำเป็นที่การศึกษาจะเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และที่สำคัญ ทำให้นักการศึกษาส่วนใหญ่มองว่าแนวคิดหรือแนวทางการพัฒนาแบบอเมริกันเป็นแนวทางที่ประเทศไทยจะต้องดำเนินตามเพื่อช่วยพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เห็นได้จาก ในปี พ.ศ. 2503 คณะผู้แทนประเทศไทยได้เข้าร่วมประชุมส่วนภูมิภาคขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ที่นครการาจี ประเทศปากีสถาน โดยมีการหยิบยกแผนการาจีเกี่ยวกับการประชุมการจัดการประถมศึกษาและการศึกษาภาคบังคับ โดยมีความเห็นดังนี้ “ให้ประเทศต่าง ๆ ที่ร่วมในแผนนี้ จัดการศึกษาภาคบังคับอย่างน้อย 7 ปี ให้ใช้เวลา 20 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2523 ในการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนนี้” (ล่อการณยวนิช และคณะ, 2515, น. 7, อ้างถึงใน เจริญ ไวรวัจนกุล, ม.ป.ป., น. 108) ซึ่งคณะผู้แทนไทยได้นำความเห็นเสนอต่อรัฐบาล และได้นำหลักการข้างต้นรวมกับแนวทางการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกาตามที่ได้รับการศึกษาดูงานมาแล้วนั้น มาจัดทำเป็นแผนการศึกษาชาติ ซึ่งประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2503 แผนการศึกษาชาติฉบับนี้จึงแสดงให้เห็นความเป็นทหายาทความคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาไทย อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรณรงค์ภายใต้โครงการว่าด้วยความร่วมมือระหว่างรัฐบาลสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลไทย รวมไปถึงการเชื่อมั่นในหลักการว่าความรู้ที่มีประโยชน์คือความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ และมองว่าการศึกษา คือกระบวนการแห่งการเปลี่ยนแปลง ต้องพร้อมปรับเปลี่ยนนโยบายอันเกิดจากความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น (เจริญ ไวรวัจนกุล, ม.ป.ป., น. 104-107)

แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 เป็นแผนที่จัดระบบการศึกษาให้เข้ากับระบบสากล โดยเน้นให้จัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและแผนการปกครองประเทศ ได้เน้นถึงองค์ประกอบสำคัญคือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา เป็นฉบับที่มีอายุการใช้งานยาวนานที่สุดถึง 16 ปีเศษ และทำให้มีแผนพัฒนาการศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, น. 142, 154-155) โดยระบบการศึกษาได้แบ่งหลักสูตรมัธยมศึกษาออกเป็น 2 สาย คือ สายสามัญและสายอาชีพ ทั้งสองสายแบ่งระดับการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือ มัธยมศึกษาตอนต้น เริ่มตั้งแต่ ม.ศ.1-3 และมัธยมศึกษาตอนปลาย เริ่มตั้งแต่ ม.ศ. 4-5 ถ้าเป็นสายอาชีพมีถึง ม.ศ. 6 (ปราณี เถกิงพล และคณะ, 2521, น. 71) และเพื่ออนุวัติให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการจึงประกาศให้เริ่มใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503 ตั้งแต่ปีการศึกษา 2504 และในปีการศึกษา 2506 ให้ใช้หลักสูตรพ.ศ. 2503 ครบทุกชั้นเรียน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2505; 2508)

หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรม ในปี พ.ศ. 2506 จอมพลถนอม กิตติขจร ก็เป็นผู้สืบทอดอำนาจต่อ ทางด้านการศึกษา ม.ล. ปิ่น มาลากุล ยังคงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาตามเดิม รัฐบาลยังคงดำเนินนโยบายต่อจากรัฐบาลก่อน โดยแถลงนโยบายด้านการศึกษาสั้น ๆ เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2506 ว่า “ในด้านการศึกษารัฐบาลจะปฏิบัติตามนโยบายรัฐบาลก่อนแถลงไว้จะให้ความสำคัญแก่การศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพเป็นพิเศษ กับทั้งขยายการศึกษาชั้นสูงไปตามจังหวัดต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้นด้วย” (รุ่งฤทธิ์ ศยามานนท์, 2519, น. 147) ดังนั้น รัฐบาลจึงเน้นการขยายการศึกษาภาคบังคับเพื่อผลิตกำลังคนให้ตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจและการศึกษาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น การอพยพผู้คนจากชนบทมาสู่เมืองใหญ่เพื่อหางานทำ การขาดแคลนที่อยู่อาศัย ปัญหาอาชญากรรม รวมไปถึงปัญหาการว่างงาน เนื่องจากการขยายการศึกษาออกไปอย่างไม่สมดุล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502-2511 ถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการศึกษา มีโรงเรียนตั้งขึ้นใหม่มากมายทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับมหาวิทยาลัย ทำให้นักเรียนนักศึกษาที่จบใหม่จำนวนมากไม่มีงานทำ รัฐบาลจอมพลถนอมจึงจำเป็นต้องหันเหความสนใจไปจากปัญหาดังกล่าวด้วยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญพ.ศ. 2511 ที่ได้ใช้เวลาร่างกันมากกว่าสิบปี

หลังจากที่รัฐบาลจอมพลถนอมได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ในวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2511 แม้เนื้อหาในรัฐธรรมนูญจะมีเจตนารมณ์ในการสืบทอดระบอบกษัตริย์ โดยกำหนดไว้ว่า “ห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรี ทำให้การยื่นมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลทำได้ยาก สมาชิกวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งทั้งหมดและมีอำนาจเกือบเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิก

วุฒิสภา และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปได้แต่ลงมติในปัญหาที่ อภิปรายไม่ได้” (เสนห์ จามริก, 2549, น. 197, 255) แต่บรรยากาศทางการเมืองเริ่มคึกคักมากขึ้น โดยมีการเดินขบวนของนักศึกษาเพื่อประท้วงการขึ้นค่าโดยสารรถเมล์ ในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2511 ต่อมาในการเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 นักศึกษาได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ การเลือกตั้ง และมีนักศึกษากลุ่มหนึ่งลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาเทศบาลนครกรุงเทพ มีการ ออกวารสารเผยแพร่ความคิดและแสดงทรรศนะวิจารณ์ในหมู่นักศึกษาหลายฉบับ ซึ่งแนวความคิดที่มี อิทธิพลต่อนักศึกษาส่วนใหญ่จะมาจากต่างประเทศ เนื่องจากแนวคิดก้าวหน้าในประเทศนั้นถูกปิดกั้น อย่างเด็ดขาดจากรัฐบาล และนักศึกษายังได้รวมตัวจัดตั้งศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยเมื่อ ปี พ.ศ. 2513 อีกด้วย (วิทยากร เชียงกูล, 2546, น. 49-53) นับเป็นช่วงเวลาที่นักศึกษาเริ่มมีความ ตื่นตัวทางการเมืองหลังจากถูกกดทับอยู่ภายใต้รัฐบาลเผด็จการอยู่นาน

หลังการเลือกตั้ง พรรคสหประชาไทยได้รับที่นั่งส่วนใหญ่ในสภา ทำให้จอมพล ถนอมได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี ในด้านการศึกษา นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ อดีตรัฐมนตรีสั่ง ราชการกระทรวงศึกษาธิการสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้แทนราษฎรและหัวหน้าพรรค สหภูมิ เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการต่อจาก ม.ล. ปิ่น มาลากุล ผู้ที่ดำรง ตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมาอย่างยาวนานตั้งแต่ พ.ศ. 2500 จนถึงก่อนการ เลือกตั้งปี พ.ศ. 2512 และเป็นที่น่าสังเกตคือ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวทางการเมืองหรือเข้า สังกัดพรรคการเมืองใด แต่ด้วยความรู้ความสามารถอย่างแท้จริงจึงได้รับความไว้วางใจให้ทำงาน ร่วมกับหลายรัฐบาล จึงนับได้ว่า ม.ล. ปิ่น มาลากุล เป็นนักการศึกษาที่มีส่วนสำคัญที่สุดของประเทศ ในการพัฒนาการศึกษาของไทยช่วง 25 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ในส่วนของการบริหาร งานการศึกษาของนายสุกิจนั้นได้ประสบปัญหาเรียกร้องจากทางหน่วยงาน วิทยาลัย ในสังกัด กระทรวงศึกษาธิการ จึงตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514 (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 68-72)

การบริหารประเทศในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอมนั้นไม่ได้เป็นไปด้วยความราบรื่น เนื่องจากเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยเฉพาะความ ขัดแย้งทางการเมืองในบรรดาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอย่างรุนแรง และความขัดแย้งผลประโยชน์ ทางเศรษฐกิจของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 191, 194) ส่งผลให้รัฐบาลเกิดความ ไม่มั่นคง จอมพลถนอมจึงได้ทำรัฐประหารตนเอง เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 รัฐสภาและ พรรคการเมืองถูกยุบ รัฐธรรมนูญฉบับที่ร่างยาวนานปี พ.ศ. 2511 ถูกยกเลิก และจัดตั้งสภาปฏิวัติ (ทักษ์ เถลิ้มเตียรณ, 1979/ 2526, น. 458)

หลังจากใช้อำนาจเผด็จการจัดการปรับปรุงการบริหารราชการเรียบร้อยแล้ว จอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และแถลงนโยบายด้านการศึกษาว่า

รัฐบาลนี้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาแห่งชาติว่า เป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในทุก ๆ ทาง ฉะนั้น รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะจะปรับปรุงและส่งเสริมการศึกษาในด้าน การศึกษาสามัญ อาชีวศึกษาและอุดมศึกษาให้ดียิ่งขึ้น ในการนี้รัฐบาลจะพยายามขยาย การศึกษาภาคบังคับออกไปให้ทั่วทั้งประเทศ (วิโรจน์ สารรัตน์, 2536, น. 36-37)

ด้านกระทรวงศึกษาธิการ นายอภัย จันทวิมล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการและ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการก่อนการปฏิวัติ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงฯ ซึ่งการมีข้าราชการประจำมาดำรงตำแหน่งทางการเมืองนี้ดูจะเป็นที่พอใจของข้าราชการประจำเพราะ ความคุ้นเคยกันมาแต่เดิม ทำให้บรรยากาศโดยทั่วไปแตกต่างจากเวลาที่มีนักการเมืองหรือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้งมาเป็นรัฐมนตรี (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 74-75)

ต่อมารัฐบาลจอมพลถนอมต้องเผชิญกับปัญหาผู้สืบทอดอำนาจ การอ้างสิทธิที่จะสืบทอดอำนาจต่อจากจอมพลถนอมของ พ.ท. ณรงค์ กิตติขจร ทำให้เกิดความตึงเครียดภายใน กองทัพ ฐานะของจอมพลถนอมก็อ่อนแอลง นอกจากนี้ ยังมีภัยคุกคามที่เกิดจากพลังทางสังคมของ นักศึกษาและชนชั้นกลางที่เริ่มต่อต้านอุดมการณ์ทางการเมืองแบบจอมพลสฤษดิ์ ความก้าวหน้า ทางการศึกษาและเทคโนโลยีทำให้ประชาชนเริ่มตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมในทางการเมือง โดย เรียกร้องให้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น และมีนักศึกษาเริ่มวางแผน เรียกร้องสิทธิในการแสดงออกทางความคิดอย่างเสรีตามรัฐธรรมนูญ และการเลือกตั้งทั่วประเทศ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 460-462) นอกจากนี้จะมีปัญหาความเสื่อมของระบอบปฏิวัติ แล้ว ยังมีปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ ปัญหาการว่างงาน ความยากจน การพัฒนาที่ไม่สมดุลทั้งภาคเกษตรและอุตสาหกรรมเพิ่มเข้าไปด้วย (เสนห์ จามริก, 2549, น. 261) ในช่วงปี พ.ศ. 2515 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ที่มี นายธีรยุทธ บุญมี เป็นเลขาธิการคนใหม่ ได้เริ่มเคลื่อนไหวรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ชักชวนให้คนใช้ สินค้าไทย ซึ่งประสบผลสำเร็จอย่างมาก ทำให้ศนท.เป็นที่รู้จักทั่วประเทศ ต่อมานักศึกษาเริ่มรู้สึกมี ขวัญกำลังใจในทางการเมืองมากขึ้น เมื่อประสบความสำเร็จในการหยุดยั้งความพยายามของรัฐบาลที่จะเข้าแทรกแซงฝ่ายตุลาการผ่านการออกพระราชกฤษฎีกา และการจัดนิทรรศการสันติภาพอินโดจีน โจมตีรัฐบาลที่เข้าไปมีส่วนพัวพันกับสงครามอินโดจีน (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2558, น. 130-131)

ในปี พ.ศ. 2516 นักศึกษายังคงเคลื่อนไหวอยู่เช่นเดิม และได้เปิดประเด็นและแสดงหลักฐานเรื่องนายทหารและตำรวจพร้อมด้วยคารานักร้องใช้เฮลิคอปเตอร์ของทางราชการออกไปล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่ โดยอ้างว่าไปราชการลับ ซึ่งกลายเป็นเรื่องมั่วหมองของรัฐบาลเนื่องจากไม่สามารถพิสูจน์เรื่องนี้ให้ประจักษ์ต่อสายตาประชาชนได้ ต่อมาฝ่ายบริหารมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้สั่งลบบื่อนักศึกษากลุ่มชมรมคนรุ่นใหม่ 9 คน ออกจากการเป็นนักศึกษาเพราะไม่พอใจที่เขียนข้อความในหนังสือ “มหาวิทยาลัย: ที่ยังไม่มีคำตอบ” ที่ว่า “สภาสัตว์ป่าแห่งทุ่งใหญ่มีมติให้ต่ออายุสัตว์ป่าอีก 1 ปี เนื่องจากสถานการณ์ภายในและภายนอกไม่เป็นที่น่าไว้วางใจ” โดยช่วงเวลานั้นรัฐบาลได้อนุมัติให้มีการต่ออายุราชการจอมพลถนอมออกไป ซึ่งการกระทำของฝ่ายบริหารมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้สร้างความไม่พอใจในหมู่นักศึกษา จึงรวมตัวกันประท้วงเรียกร้องให้ปลดอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง ให้คืนสถานะให้นักศึกษาดังกล่าว และเรียกร้องให้รัฐบาลคืนรัฐธรรมนูญให้ประชาชนภายในหกเดือน ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นการรวมตัวประท้วงของนักศึกษาครั้งสำคัญ และต่อมานักศึกษาได้ก่อตั้งกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญขึ้นเพื่อดำเนินการเรียกร้องรัฐธรรมนูญอย่างเปิดเผยต่อไป (วิทยากร เชียงกุล, 2546, น. 93-99, 105)

3.1.2 การก่อตัวก่อนการเคลื่อนไหวของศึกษาและประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ยุคเผด็จการสฤษดิ์ต่อเนื่องมาถึงยุคถนอม กิตติขจร เป็นยุคที่ถูกเรียกว่า “ยุคอเมริกันในไทย” คือเป็นช่วงที่รัฐบาลดำเนินบทบาททางการเมืองระหว่างประเทศในฐานะพันธมิตรของสหรัฐอเมริกา (ผู้นำค่ายเสรีนิยม) ทำให้ไทยเข้าไปมีบทบาทพัวพันกับสงครามอุคมากรรม (สงครามเย็น) ในสงครามอินโดจีน ซึ่งการเข้าร่วมทำสงครามนี้เป็นการค้าจุนระบอบเผด็จการทหาร โดยเฉพาะการควบคุมความคิด การจำกัดสิทธิการรับรู้ข่าวสารของคนในประเทศ เช่น การปกปิดความลับในการเข้าแทรกแซงกิจการในประเทศลาวร่วมกับสหรัฐฯ หรือการให้สหรัฐฯ เข้ามาตั้งฐานทัพเพื่อบัญชาการรบในสงครามเวียดนาม และการเผยแพร่ข่าวสารเชิงชวนเชื่อผ่านสื่อกระแสหลักของรัฐ ซึ่งวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศลาวและเวียดนามที่ทำให้ไทยดำเนินนโยบายป้องกันตัวเพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้ มีการตอกย้ำเรื่อง “ศัตรูข้างบ้าน” “การป้องกันตัวเอง” โดยเฉพาะ “มหามิตร” ที่หมายถึงสหรัฐอเมริกาที่รัฐบาลมองว่าเป็นประเทศมหาอำนาจที่มีความจริงใจและเข้ามาช่วยเหลือประเทศไทยให้รอดพ้นจากภัยคอมมิวนิสต์ได้³ แต่เมื่อเกิดกระแสตื่นตัวต่อปัญหาสงครามเวียดนามแพร่กระจายไปทั่วโลก รวมถึงในไทยด้วย วาทกรรมเหล่านี้ถูกปะทะจากแหล่งข่าวสารนอกกระแสหลัก

³ เป็นการมองภาพที่ต่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่มองว่า สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่ไม่น่าไว้วางใจและเป็นภัยคุกคาม

หรือที่รัฐมองว่าเป็นข่าวชั่วร้าย โดยเฉพาะข่าวจากวิทยุเสียงประชาชนแห่งประเทศไทยของค่ายคอมมิวนิสต์ โดยการที่รัฐพยายามตอบโต้ทัศนคติที่แตกต่างไปจากสื่อราชการนั้นก็ทำให้เกิดการแพร่กระจายข้อมูลของฝ่ายตรงข้ามไปยังประชาชนด้วยเช่นกัน (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, บทที่ 3)

การเผยแพร่ข้อมูลจากสื่อมวลชนในต่างประเทศของค่ายเสรีที่ต่อต้านสงครามและเผยแพร่ปัญหาที่เกิดขึ้นในสงครามเวียดนาม เช่น นิตยสาร ข้อเขียนจากปัญญาชนสหรัฐฯ หนังสือพิมพ์ที่ให้ข้อมูลที่ตรงกันข้ามกับราชการไทย ทำให้นักศึกษาและปัญญาชนเริ่มมีทัศนคติใหม่ ๆ และนำแนวคิดนั้นมาใช้ตอบโต้และกลับหัวกลับหางคำอธิบายของรัฐ จากการที่รัฐมองว่าการเข้าไปเกี่ยวพันในสงครามอินโดจีนเป็นการป้องกันตัวเอง ก็ถูกอธิบายใหม่เป็น “การรุกราน” การที่รัฐมองว่าตนเองเป็นผู้ปกป้องชาติ ถูกอธิบายใหม่เป็น “ผู้ทรยศชาติ” และการที่รัฐมองสหรัฐฯอเมริกาเป็นชาติมหาอำนาจ ถูกอธิบายใหม่ว่า อเมริกาเป็น “จักรพรรดิ” เป็น “ผู้รุกราน” ดังปรากฏเป็นการต่อต้านสหรัฐฯอเมริกาในสิ่งพิมพ์ของนักศึกษาชื่อ “ภัยขาว”

กระบวนการคัดค้านต่อต้านสงครามเวียดนามของนักศึกษาปัญญาชนนี้ได้เชื่อมโยงไปสู่การต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหารในประเทศด้วย เพราะเห็นว่ารัฐบาลปิดบังความจริงด้านข้อมูลข่าวสาร อย่างการเข้ามาตั้งฐานทัพของสหรัฐฯ ในไทยและการเข้าร่วมสงครามของรัฐบาลไทยแบบลับ ๆ โดยที่ประชาชนไม่มีสิทธิรับรู้และตัดสินใจในเรื่องสำคัญอันอาจมีผลต่อเอกราชและอธิปไตยของประเทศ ซึ่งส่งผลต่อความชอบธรรมของการปกครองของรัฐบาลเผด็จการอย่างมาก อีกทั้ง นักศึกษาปัญญาชนยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ข้อเท็จจริงและกระแสความคิดใหม่ที่แตกต่างจากราชการไปสู่สาธารณชนผ่านช่องทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น นิตยสาร/วารสารปัญญาชน เช่น สังคมศาสตร์ปริทัศน์ วิทยาศาสตร์ปริทัศน์ ชัยพฤกษ์ เป็นต้น มักจะตีพิมพ์บทแปลหรือข่าวสารจากสื่อต่างประเทศ วิจารย์สหรัฐฯและรัฐบาล เสนอความเห็นและแนวคิดใหม่ เช่น ซ้ายใหม่ แนวคิดฝ่ายซ้ายไทยยุคทศวรรษ 2490 การตีแผ่ชีวิตและแนวทางการต่อสู้ของนักปฏิวัติสังคมนิยม เช่น โอจิมินท์ ช เกบารา ทำให้นักศึกษาและประชาชนในไทยได้รับรู้ รวมไปถึง สิ่งพิมพ์นักศึกษา (หนังสือเล่มละบาท) เช่น หนังสือภัยขาว ของนักศึกษาระบบศาสตร์กลุ่มสหภาพน้ำโดม ที่ตีพิมพ์ออกมาต่อต้านอิทธิพลจักรวรรดินิยมของสหรัฐฯอเมริกา หนังสือวลัญชทัศน์ฉบับภัยเขียว ของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่วิพากษ์วิจารณ์เผด็จการทหารหลังเกิดการรัฐประหารตัวเองของจอมพลถนอมในเดือนพฤศจิกายน 2514 เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกระแสการประท้วงของนักศึกษาในต่างประเทศ เช่น การลุกฮือของนักศึกษาฝรั่งเศสเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมจนเกือบล้มรัฐบาลได้ในปี พ.ศ. 2511 การเดินขบวนประท้วงสงครามเวียดนามของนักศึกษาในสหรัฐฯ ในปี พ.ศ. 2513 กระแสเหล่านี้ส่งผลให้นักศึกษาไทยเริ่มต้นตัวและเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เช่น มีการตั้งกลุ่มนิสิตนักศึกษาอาสาสมัครสังเกตการณ์การเลือกตั้งหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2511 ในปี พ.ศ. 2512 การจัดตั้งศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) ขึ้นเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2513 การอภิปรายปัญหาแกมพูชา

เนื่องจากรัฐบาลจะส่งทหารเข้าไปร่วมรบในสงคราม ในปี พ.ศ. 2513 การจัดอภิปรายและนิทรรศการ “อนุทินสงครามเวียดนาม” ในปี พ.ศ. 2516 และการเฝ้าติดตามความเคลื่อนไหวฐานทัพอเมริกัน หลังการลงนามหยุดยิงและถอนฐานทัพในสนธิสัญญาสันติภาพที่กรุงปารีสในสงครามเวียดนาม (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, บทที่ 3, 4) นอกจากนี้ วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ได้ตีพิมพ์ฉบับ คนหนุ่มในปี พ.ศ. 2513 นำเสนอบทความปลุกกระตุ้นให้คนหนุ่มสาวตื่นจากการหลับใหล รู้จักตั้งคำถามต่อการครอบงำของวัฒนธรรมเดิม และก้าวเข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น พร้อมทั้งตีพิมพ์คำแปลสุนทรพจน์ที่ฟิลาเดลเฟียของโรเบิร์ต เคนเนดี สมาชิกวุฒิสภาสหรัฐฯ เมื่อปี 1967 (พ.ศ. 2510) ที่กล่าวว่า

เราขอร้องให้ฟัง คุณก็ปฏิเสธ

เราขอร้องเพื่อความยุติธรรม คุณก็หาว่าลับสน

เราขอร้องเพื่อเสรีภาพ คุณก็หาว่ายึดอำนาจ

การทำบางสิ่งบางอย่างที่คุณค่อนข้างหวาดกลัวและหมดหวัง คุณก็หาว่าเราเป็น คอมมิวนิสต์ (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2513, หน้าถัดจากปก)

จะเห็นได้ว่า ข้อเท็จจริง แนวคิดใหม่ กระแสความเคลื่อนไหวของนักศึกษาใน ต่างประเทศ และการปลุกกระแสจากปัญญาชนของไทยทั้งนักเรียนนอกและในประเทศเหล่านี้ได้สร้างความตระหนักและตื่นตัวให้เกิดขึ้นในหมู่นักศึกษาและปัญญาชนในประเทศ จากประเด็นปัญหา สงครามอินโดจีนไปสู่การต่อต้านรัฐบาลทหารและเรียกร้องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยของ นักศึกษาและปัญญาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

3.1.3 การลุกฮือของนักศึกษาและประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

กลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญของนักศึกษาเริ่มรณรงค์โดยการแจกใบปลิวเรียกร้อง รัฐธรรมนูญในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และถูกตำรวจจับกุมไป 13 คน พร้อมทั้งข้อหาก่อการกบฏ กลุ่มองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ได้ จัดการประท้วงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งแต่วันที่ 6-13 ตุลาคม ให้รัฐบาลปล่อยตัวผู้ที่ถูกกักตัว ทันทันที แต่รัฐบาลยังไม่มีคำตอบให้ ผู้ประท้วงจึงเดินขบวนไปยังอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย โดยมี ประชาชนเข้าร่วมกว่าห้าแสนคน นับเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งประวัติศาสตร์ของไทย กลุ่ม ตำรวจปราบจลาจลเข้าปะทะผู้ประท้วงที่ไม่มีอาวุธหน้าพระบรมมหาราชวังในวันที่ 14 ตุลาคม เหตุการณ์ลุกลามจนกลายเป็นการจลาจลทั่วกรุงเทพฯ ทำให้มีผู้บาดเจ็บและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก แต่การปราบปรามประชาชนทั้งหมดไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากกลุ่มทหารที่นำโดยพลเอกกฤษณ์ สีวะรา ทำรัฐประหารเงียบ และสถาบันกษัตริย์เข้ามาแทรกแซงเพื่อยุติความขัดแย้ง โดยกลุ่มจอมพล

ถนน-ประภาส ถูกบีบให้ลาออกจากตำแหน่ง ส่งผลให้การปกครองแบบเผด็จการทหารล่มสลายลง (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2558, น. 131-132)

เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษา ประกอบกับการดำเนินนโยบาย “แซ่เขินทางการเมือง” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 196) โดยไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสถาบันทางการเมืองเพื่อเป็นกลไกในการแก้ปัญหาคอขวดที่จะเกิดขึ้น ตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต่อเนื่องมาจนถึงรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เกิดชนชั้นกลุ่มใหม่ที่ได้เข้ามามีบทบาทในสังคมมากขึ้น อีกทั้งมีวิกฤตความชอบธรรมเกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กลุ่มคนเหล่านี้จึงออกมาเรียกร้องการเปิดโอกาสให้มีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง และแสวงหาความเป็นธรรมทางสังคมมากขึ้น

ภายหลังเหตุการณ์ดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ในด้านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการยังคงเดิม คือ นายอภัย จันทวิมล และ นายแพทย์บุญสม มาร์ติน รัฐบาลชุดนี้มีภารกิจหลักคือ ร่างรัฐธรรมนูญให้แล้วเสร็จภายใน 6 เดือน (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 79) ด้วยสภาพทางสังคมและการเมืองขณะนั้น รวมถึงมีกระแสเรียกร้องจากประชาชนให้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้มีการพิจารณาปรับปรุงแผนการศึกษาแห่งชาติ และหลักสูตรใหม่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการศึกษาในระบบในช่วงที่หนึ่งของการศึกษาวิจัยนี้ สามารถสรุปให้เห็นเป็นภาพได้ดังนี้

การเมือง	รัฐประหาร/ รัฐบาลจอมพล สฤษดิ์		รัฐบาล จอมพล ถนอม		เลือกตั้ง/ รัฐบาล จอมพล ถนอม		จอมพล ถนอมทำ รัฐประหาร		เหตุการณ์ 14 ตุลา	
	2501	2502	2503	2506	2511	2512	2514	2515	2516	
		ธรรมนูญ การปกครอง 2502			รธน. 2511				ธรรมนูญ การปกครอง 2515	
การศึกษา		ตั้งสภาการศึกษา แห่งชาติ	แผนการศึกษา/ หลักสูตร 2503							

ภาพที่ 3.1 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่หนึ่ง:

ช่วงเผด็จการ ทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

3.2 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและบริหารประเทศเป็นรัฐบาลชั่วคราวระหว่างปี พ.ศ. 2516-2518 นับเป็น “ช่วงเริ่มต้นยุคประชาธิปไตยแบบรัฐสภาของพลเรือนที่ไร้เสถียรภาพ” (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2558, น. 133) ในแง่สังคมนั้น พลังมวลชนกลุ่มต่าง ๆ ที่ถูกคุมขังในกรอบของการเมืองระบบพ่อขุนได้พวยพุ่งออกมาแสดงข้อเรียกร้องต่าง ๆ ปัญหาที่มีการเรียกร้องต่อระบบการเมืองมีทั้งเรื่องความยุติธรรมด้านสังคมและเศรษฐกิจ การถูกเอารัดเอาเปรียบ การถูกข่มเหงรังแก ในแง่เศรษฐกิจ การขึ้นราคาน้ำมันก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั่วไป สินค้าขึ้นราคา ในแง่การเมือง ความพยายามในการวางรากฐานประชาธิปไตยก็ดำเนินไปอย่างเข้มข้น มีการร่างรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2517 ที่ถือว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าฉบับที่เคยมีมา การเผยแพร่ประชาธิปไตย การอภิปรายปัญหาบ้านเมือง การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ เช่น สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.) และประชาธิปไตยเพื่อประชาชน (ปช.ปช.) เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มดุสิต 99 กลุ่มพลังใหม่ เพื่อเตรียมการก่อตั้งพรรคการเมือง ความตื่นตัวทางการเมืองและสภาวะพลวัตมีอยู่ทั่วไป คละกันไปกับปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมเศรษฐกิจ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 204)

3.2.1 การริเริ่มปฏิรูปการศึกษาและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา พ.ศ. 2503

เนื่องด้วยการดำเนินงานตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรอันเนื่องมาจากปัญหาหลายด้าน ทั้งด้านการบริหาร งบประมาณ ตัวโครงสร้างและระบบการศึกษา ตลอดจนความไม่เหมาะสมของหลักสูตร และเมื่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปมาก (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530, น. 10-11) ทางนักวิชาการการศึกษาไทยมองว่าการให้การศึกษาทั่วไป การให้ความรู้ในวิชาชีพ การจัดบริการแนะแนวให้ และให้เด็กได้มีโอกาสสำรวจตนเองนั้นทำไม่ได้ในหลักสูตร พ.ศ. 2503 เนื่องจากระยะเวลาของการมัธยมศึกษาชั้นต้นสั้นไป ในระยะเวลา 5 ปี จะจัดการมัธยมศึกษาเพื่อสนองอะไรต่าง ๆ นั้น ในแง่การปฏิบัติแล้วย่อมจะยากเต็มที่ (ตามระบบ 7-3-2) จึงเห็นว่าน่าจะจัดเป็นระบบ 6-3-3 คือประถม 6 ปี มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี ตอนปลาย 3 ปี เพื่อจะเลียงระดับเตรียมอุดมศึกษา ซึ่งเป็นทางสายเดียว และเด็กไทยในช่วงอายุระหว่าง 13-14 ปีนี้ เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและอื่น ๆ มาก ถ้าจัดเป็น 6-3-3 จะได้ผลดีในแง่การจัดกลุ่มเด็กได้ดีขึ้น และถูกต้องตามหลักพัฒนาการของเด็ก อีกทั้งจะเป็นการประหยัดเงินของรัฐได้ 1 ปีในการจัดการศึกษาภาคบังคับให้แก่ปวงชนได้อีกด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับคำแนะนำ

ของคณะผู้เชี่ยวชาญธนาคารโลกที่ได้เสนอแนวคิดเรื่องการปรับระบบการศึกษาจากระบบ 4:3:3:2(3) เป็นระบบ 6:3:3 ในงานประชุมทางวิชาการเรื่อง “บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่าน มา” ในปี พ.ศ. 2512 เพื่อให้การดำเนินงานขยายการศึกษาภาคบังคับต่อเนื่องรวดเดียว 6 ปีนั้น มีความเป็นไปได้มากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น (ปราณี เถกิงพล และคณะ, 2521, น. 142) อย่างไรก็ตาม แนวคิดการจัดระบบชั้นแบบใหม่นั้นเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่ ดร. ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ ปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ (ณ ขณะนั้น) และ ดร. สาโรช บัวศรี ได้ทำรายงานเหตุผลประกอบในการสนับสนุนการ จัดชั้นแบบ 6-3-3 เสนอไปยัง ม.ล. ปิ่น มาลากุล เพื่อพิจารณา ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการ ในวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2503 ว่า การจัดชั้นประถมศึกษา 6 ชั้น เป็นการ ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 4 ปี เป็น 6 ปีได้ โดยลงทุนเพิ่มเติมแต่พอควรและอาจจัดทำได้ในเวลา อันรวดเร็ว การจัดชั้นมัธยมเป็น 6 ชั้น โดยแบ่งเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ชั้น และมัธยมศึกษา ตอนปลาย 3 ชั้น จะทำให้จัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาได้ดีขึ้น เนื่องจากช่วงระยะเวลา 3 ปี แรกจะ ใช้เวลาศึกษาเด็กเพื่อทราบถึงความสามารถและความสนใจของเด็กแต่ละคน และใช้เวลา 3 ปี หลังจัด โครงการให้เด็กได้เรียนตามความสามารถและความสนใจของแต่ละคน ซึ่งเหตุผลดังกล่าวก็ ประกอบด้วยหลักทางวิชาการด้วย (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สบ 5.2/107 เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล เรื่อง บันทึกเหตุผลประกอบในการสนับสนุนการจัดชั้นแบบ 6-3-3 (พ.ศ. 2502-2507))

กระแสการปฏิรูปการศึกษานั้นแพร่กระจายไปทั่วโลก ในปี พ.ศ. 2510 นักศึกษา ชั้นนำ 150 คน จาก 52 ประเทศ ได้ประชุมร่วมกันในเรื่องวิกฤตการณ์ทางการศึกษาของโลก และมี ข้อเสนอว่า การศึกษาที่เป็นอยู่ไม่ตอบสนองความต้องการและทรัพยากรที่มีอยู่ แต่ละประเทศจะต้อง จัดการศึกษาให้สัมพันธ์กับสภาพสังคมของประเทศ ไม่ว่าจะประเทศรวยหรือยากจน จะต้องเร่ง แก้ปัญหาการศึกษา สร้างระบบการบริหาร โครงสร้าง และกระบวนการเรียนการสอนที่นำไปปฏิบัติ ได้อย่างยืดหยุ่น และเมื่อปี พ.ศ. 2514 มีการประชุมปฏิบัติการสำหรับนักการศึกษาของเอเชียและ แปซิฟิกขึ้น มีผู้เข้าร่วมประชุม 250 คน จาก 17 ประเทศ ผู้แทนจากประเทศไทยได้สรุปผลการ ประชุมเพื่อนำมาใช้ในประเทศไทยว่า ในการจัดการศึกษาของเรานั้นมุ่งที่จะเอาอย่างตะวันตกมาก เกินไป ไม่ได้คิดถึงสภาพความเป็นอยู่และวัฒนธรรมดั้งเดิมของเรา เป็นเหตุให้ประเทศพัฒนาไป ทางด้านวัตถุ ประชาชนเกิดความสับสนวุ่นวายทางคตินิยมและวัฒนธรรม แก่งแย่งแข่งขัน ไม่มีความ เข้าใจเกี่ยวกับชาติอื่น ๆ เพียงพอ จึงเห็นควรที่จะได้มีการแก้ไขด้วยการปลูกฝังเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ให้รู้จักรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม รักความยุติธรรม เคารพผู้อื่นและเผยแพร่แนวคิดเรื่องปฏิญา สากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (ส. ศิวรักษ์, 2517, น. 158-165)

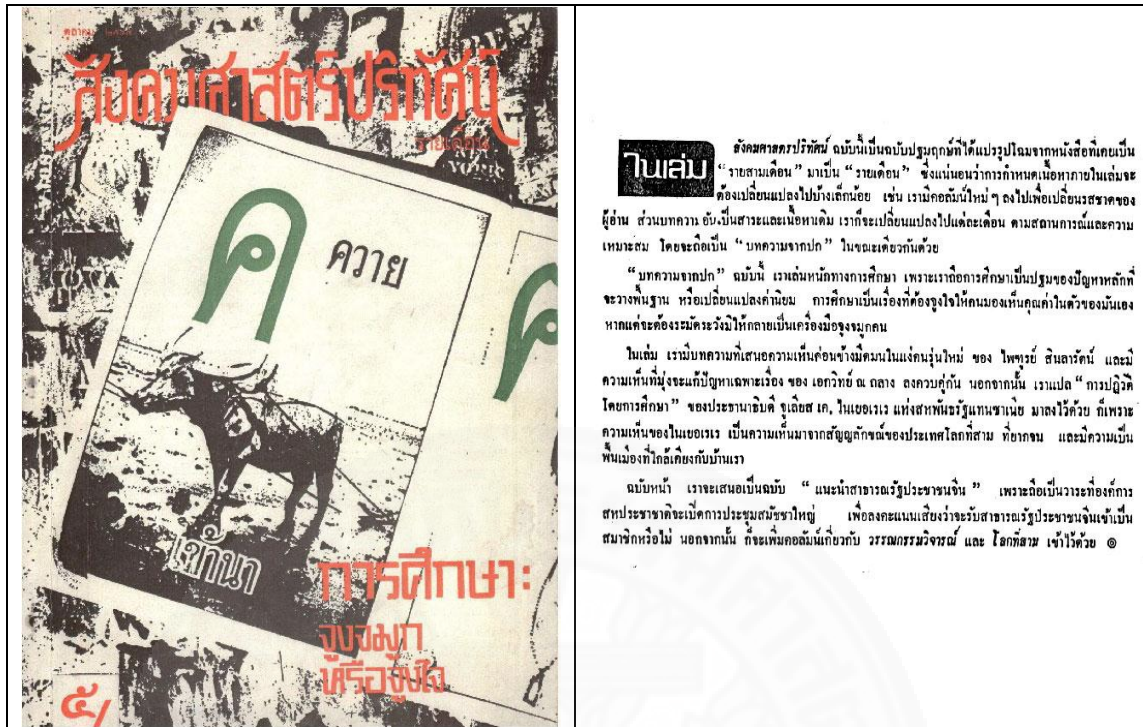
นอกจากนี้ ตั้งแต่ปี 2508 และ 2509 กลุ่มปัญญาชนและนักวิชาการสาขาต่าง ๆ เริ่มให้ความสนใจต่อประเด็นจัดการศึกษาอย่างจริงจังมากขึ้น เห็นได้จากการแสดงทัศนะเกี่ยวกับ ปัญหาการจัดการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ คนที่มีบทบาทสำคัญ คือ ดร. ปวย อึ้งภากรณ์ ผู้ว่าการ

ธนาการแห่งประเทศไทย กล่าวถึงเรื่องปัญหาการศึกษาในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา บทบาทของนักเรียนนักศึกษาในประเทศไทย รวมไปถึงเสนอแนะให้รัฐเพิ่มงบประมาณด้านการศึกษา และให้ครูอาจารย์มีอิสระในการทำงาน (ป่วย อึ้งภากรณ์, 2530, น.3-29, 167-182)

ในปี พ.ศ. 2512 วารสารที่มีบทบาทต่อนักศึกษาและประชาชนอย่างมากในยุคนั้น อย่างวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่งขณะนั้นมี สุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นบรรณาธิการ ได้ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับประเด็นด้านการศึกษาทั้งเล่ม อาทิเช่น บทสัมภาษณ์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, เรื่อง “อันอาจนำไปสู่ปรัชญาการศึกษาของเราเอง” โดย เอกวิทย์ ณ ถลาง, “การศึกษา กับสังคม” โดย พัทธยา สายหู, “แนวคิดในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย” โดย สิปปนนท์ เกตุทัต, “พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการศึกษาอย่างไร” โดย พระมหาชาย อากาศโร, “อาชีวศึกษาและการฝึกอาชีพในประเทศไทย” โดย วิรัช กมฺพมาศ เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2514 การวิพากษ์วิจารณ์การศึกษาของเหล่านักวิชาการเริ่มเข้มข้นขึ้น เห็นได้จาก การที่วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ลงภาพหน้าปกเสียดสีการจัดการศึกษาโดยใช้รูปควายถูกสนตะพาย พร้อมทั้งข้อความที่เป็นการตั้งคำถามชวนคิดว่า “การศึกษา: จุงจุมกหรือจุงใจ” ซึ่งได้ให้คำอธิบายไว้ในเล่มว่า “. . .ฉบับนี้ เราเล่นหนักทางการศึกษา เพราะเรากลือการศึกษาเป็นปฐมของปัญหาหลักที่จะวางพื้นฐาน หรือเปลี่ยนแปลงค่านิยม การศึกษาเป็นเรื่องที่ต้องจุงใจให้คนมองเห็นคุณค่าในตัวของมันเอง หากแต่จะต้องระมัดระวังมิให้กลายเป็นเครื่องมือจุงจุมกคน” (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2514, น. 2) (ดูภาพที่ 3.2) ซึ่งภายในเล่มได้เสนอบทความเกี่ยวกับการศึกษาเรื่อง “ปัญหาคุณภาพทางการศึกษาระดับประถมศึกษา” ของ เอกวิทย์ ณ ถลาง, “การศึกษาในปัจจุบัน: แนวโน้มแห่งการทำลายบุคคลและสังคม” ของ ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และแปลบทความของจูเลียส เค ไนเยอเรเร ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐทานเซเนีย “การปฏิวัติโดยการศึกษา: การศึกษาเพื่อความเชื่อมั่นในตนเอง” โดยให้เหตุผลในการแปลและเผยแพร่บทความนี้เพราะเป็นเสียงสะท้อนจากการพัฒนาการศึกษาในประเทศโลกที่สาม ซึ่งมีสภาพใกล้เคียงกับประเทศไทยของเรา

การกล่าวถึงปัญหาและสถานการณ์โลกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วแต่หลักสูตรการศึกษามีได้เปลี่ยนแปลงให้ทันต่อเหตุการณ์ โดยแปลบทความประท้วงความเฉยชาของคนในสังคมและความสับสนของคนหนุ่มสาวว่า “ปัญหาที่เรายกขึ้นมาถามก็คืออะไรเล่าที่เป็นความสำคัญแท้จริง เราสามารถที่จะมีชีวิตที่แตกต่างและดีกว่าได้หรือไม่ ถ้าเราต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม เราจะทำอย่างไร” (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2513, น. 58, อ้างถึงใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 255)

ภาพที่ 3.2 หน้าปกวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์และบทความจากปก.

จาก สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (2514), 9(4).

การเผยแพร่บทความของไอวัน อิลลิช เจ้าของความคิดให้เลิกระบบโรงเรียน ซึ่งแปลโดย จิตรกร ตั้งเกษมสุข ในนิตยสารปาจารย์สาร พ.ศ. 2515 (อ้างถึงใน ส. ศิวรักษ์, 2517) ว่า การฝ่าเหล่าทางวัฒนธรรม โดยทำให้สังคมปราศจากระบบโรงเรียน จะช่วยให้สังคมได้ใช้เสรีภาพตามที่บังไว้ในรัฐธรรมนูญได้เต็มที่ จะเรียนจะสอนก็รู้สึกว่ามีอิสรภาพโดยสมบูรณ์ เราต้องไม่ลืมว่าคนส่วนมากจะเกิดการเรียนรู้ได้ ก็ต่อเมื่อเขาได้ทำในสิ่งที่เขาพอใจ ๑ จะรู้สึกพิศวงและแสวงหาคำตอบก็ต่อเมื่อได้สัมผัสถึงสิ่งนั้น ๆ โดยตรง ๑ และการจะมีความสัมพันธ์ได้เป็นอย่างดีก็ต่อเมื่อไม่มีข้อผูกมัดหรือค่านิยมจอมปลอมหรือไม่มีระบบโรงเรียนคอยบีบบังคับเขาอยู่อีก ๑ (น. 172)

นอกจากนี้ มีการเสนอแนะให้กำหนดหลักสูตรการศึกษาให้เหมาะสมต่อท้องถิ่น โดยไม่ควรกำหนดให้ใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งชาติ ดังบทความในวิทยาสาร ฉบับวันที่ 8 และ 15 กันยายน 2515 (อ้างถึงใน วิทยากร เชียงกูล, 2518) เรื่อง “โรงเรียนชุมชน สถาบันเพื่อการพัฒนาชนบท” แปลเก็บความจาก Workshop on Community, School ของ นิโคลาส เบนเนท ว่า

...เนื่องจากปัญหาที่หนักที่สุดของแต่ละหมู่บ้านมักจะแตกต่างกันออกไป การจะกำหนดหลักสูตรทั่วไปหรือหลักสูตรระดับชาติจึงเป็นสิ่งที่ไม่สมเหตุสมผล สิ่งที่ควรทำ

คือจะต้องมีการศึกษาถึงปัญหาแต่ละปัญหาในแต่ละหมู่บ้าน และวางหลักสูตรพิเศษเพื่อหาทางแก้ปัญหาได้โดยเฉพาะ การเรียนรู้เพื่ออ่านออกเขียนได้ จะไม่มีประโยชน์อะไร ถ้าหากไม่มีหนังสือสลักสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชนบทที่ห่างไกลให้เขาอ่าน หรือไม่มีความจำเป็นอะไรที่เขาจะต้องเรียน (น. 63)

การกล่าวถึงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในวารสารศุนย์ศึกษา ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 มกราคม-กันยายน 2515 (อ้างถึงใน วิทยากร เชียงกูล, 2518) จากสุนทรพจน์ของ จูเลียส เค โนเยอเรเร ประธานาธิบดีแห่งแทนซาเนีย ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มและลงมือปฏิวัติระบบการศึกษาเพื่อประชาชนของเขา เพื่อให้รู้จักเรียนรู้และปรับปรุงการดำรงชีวิตให้ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้ (น. 79-99)

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาการจัดการศึกษาของไทย คือ ในปี พ.ศ. 2515 องค์การยูเนสโก (UNESCO) ได้เผยแพร่รายงานที่จัดทำขึ้นเป็นแนวทางการพัฒนาการศึกษา เรียกว่า “Learning To Be” หรือ “การศึกษาเพื่อชีวิต” เพื่อช่วยพัฒนาการศึกษาในแต่ละประเทศทั่วโลก ซึ่งประเทศไทยได้นำหลักการจากรายงานดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาการศึกษาของไทย ซึ่งเน้นจัดการศึกษาให้สามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต นอกจากนี้ ก็มีบทความที่กล่าวถึงเรื่องการศึกษาแบบตลอดชีวิต โดย วิทยากร เชียงกูล (2515, อ้างถึงใน วิทยากร เชียงกูล, 2518) แพลและเก็บความจากโครงการ 21 ข้อ ของคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาการศึกษาระหว่างชาติ (International Commission on The Development of Education) (จัดตั้งขึ้นโดยองค์การยูเนสโก) ว่า การศึกษาเพื่อชีวิตควรจะเป็นหลักของนโยบายการศึกษาในอนาคตทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและด้อยพัฒนา ใช้หลักการ “การศึกษาคือชีวิต ชีวิตคือการศึกษา” (น. 155) และเรื่อง “ระบบการศึกษาตลอดชีวิต เป้าหมายใหม่สำหรับชาวโลก” ถอดความจากหนังสือพิมพ์ The Asian วันที่ 10-16 กันยายน 2515 ตีพิมพ์ในวารสารศุนย์ศึกษา ปี 2515 (อ้างถึงใน วิทยากร เชียงกูล, 2518, น. 175-188) ซึ่งสรุปและวิจารณ์รายงานของคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาการศึกษาระหว่างชาติชื่อ “Learning To Be” เสนอต่อเลขาธิการยูเนสโก คณะกรรมการไม่ได้จะกำหนดให้ทุกประเทศทั่วโลกมีระบบการศึกษาแบบเดียวกันทั่วโลก แต่เพียงต้องการเสนอแนวทางกว้าง ๆ ให้แต่ละประเทศได้นำไปใช้ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของตน โดยให้คำนึงถึงประชาธิปไตย ความยืดหยุ่น และความต่อเนื่องเป็นหลัก ให้แต่ละคนได้รับการศึกษาที่เหมาะสมกับความต้องการและศักยภาพ นั่นคือ การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ให้ทุกคนมีอิสระที่จะเรียนรู้ด้วยตัวของตัวเอง

วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ 9 ปีที่ 11 กันยายน 2516 นำเสนอบทความของ นิโคลาส เบนเนท (2516, น. 38-52) แพลโดย สมบัติ พิศสะอาด จากเรื่อง “The Crisis in Formal Education in Thailand” ว่า การศึกษาไทยกำลังประสบปัญหาวิกฤตการณ์ทางโครงสร้าง การขยายการศึกษาออกไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพและลงทุนงบประมาณมหาศาลเป็นการเอื้อประโยชน์ให้คนกลุ่มน้อย แต่การศึกษาโดยรวมไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร จึงต้องทำการเปลี่ยนแปลง

ครั้งใหญ่ด้วยการลดความเป็นทางการของระบบการศึกษาลง (Deformalization) หลักสูตรหรือแผนการศึกษาที่เหมือนกันทั้งประเทศจะต้องไม่มีอีกต่อไป เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมรอบตัวไม่ใช่เพียงในโรงเรียน รวมถึงเสนอให้สื่อมวลชนเข้ามาจับบทบาททางการศึกษาในการจัดการศึกษาให้สนองตอบความต้องการที่แท้จริงของทุกคนในสังคม

ข้อเสนอให้มีการปฏิรูปการศึกษาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ได้ก่อตัวเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นหลังจากเหตุการณ์ทางการเมือง 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งบรรยากาศที่ทุกคนตื่นตัวทางประชาธิปไตยขณะนั้นถือเป็นปัจจัยที่เป็นแรงกระตุ้นให้มีการเร่งรัดปฏิรูปการศึกษา เนื่องจากมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายต่อระบบการศึกษาของไทยว่าไม่เหมาะสม เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2516, น. 78) วิจารณ์ว่า “ตราบไคที่เรายังไม่ปรัญญาการศึกษาที่เป็นของเราเอง ตราบไคที่เรายังไม่แสวงหาอุดมคติทางการศึกษาของเรา เราก็ได้แต่ระบบอันผลิตข้าราชการอย่างซังกะตายไปเช่นนี้เอง”

ทางด้าน ธเนศวร์ เจริญเมือง (2517, น. 107) กล่าวว่า การศึกษาให้ความสำคัญกับสังคมเมืองโดยละเลยสังคมชนบทและขาดความเชื่อมโยงกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในสังคม ว่า

การศึกษาปัจจุบันพูดถึงความเจริญก้าวหน้าในเมือง แทบจะไม่พูดถึงสังคมชนบทหรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยเลย นักศึกษาจึงมีความรู้เกี่ยวกับภาคทฤษฎีมากมาย แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่เคยสนใจปัญหาของบ้านเมือง นักศึกษาแทบทุกคนไม่ชอบทำงานในสังคมชนบท คำสั่งสอน เช่น รู้จักใช้เหตุผล. . . หรือแม้แต่ประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตย สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงคำตอบในเวลาสอบของนักศึกษา แต่ในความเป็นจริงนักศึกษาก็มิได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนเหล่านี้ของอาจารย์เลย

ธเนศวร์ยังกล่าวถึงการให้การศึกษาเรื่องระบอบประชาธิปไตย ในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 เมษายน 2517 คอลัมน์ “จดหมายจากชนบท/ นักศึกษากับประชาธิปไตย: กลับมหาวิทยาลัยหรือไปชนบท” ว่าต้องให้เรียนรู้จากประสบการณ์มากกว่าพร่ำสอนแต่หลักการทางทฤษฎี ดังความที่ว่า “การปกครองดังกล่าว [ระบอบประชาธิปไตย] เป็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ได้ใช้เวลาก่อตัวหลายร้อยปี การปกครองระบอบนี้จึงเป็นประสบการณ์มากกว่าทฤษฎี” (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2517, น. 107-108)

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะในการพัฒนาการศึกษาจากเหล่านักวิชาการต่าง ๆ เช่น วิทยากร เชียงกุล (2518, น. 25) กล่าวว่า “การจัดการศึกษาควรให้อิสระแก่หน่วยงานย่อย ๆ ลงไป ได้แก่ ผู้จัดการศึกษาและครูมากขึ้น. . . มีหลักสูตรที่ยืดหยุ่น และไม่สนใจอยู่แต่การท่องจำเพื่อจะสอบเอาคะแนนเท่านั้น” และทางด้าน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2517, น. 41-51) เสนอบทความเรื่อง “พันธบัตรเพื่อการศึกษา” โดยให้รัฐบาลอุดหนุนการศึกษามากขึ้นโดยใช้รายได้จากแหล่งเงินทุนภายในประเทศมากกว่าภายนอกประเทศ โดยปรับปรุงโครงสร้างภาษีอากรให้มีประสิทธิภาพและเพิ่มช่องทางการเก็บภาษี เช่น ภาษีมรดก ภาษีสินค้าฟุ่มเฟือย และการขายพันธบัตรรัฐบาล เป็นต้น

นักวิชาการที่อยู่ในแวดวงการศึกษาที่ได้รับทราบต่อเสียงวิจารณ์ต่าง ๆ เหล่านี้
เช่นกัน เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า

. . .มีการกล่าวว่า การศึกษามีได้เตรียมคนให้พร้อมในการเป็นประชาธิปไตย มิได้
เตรียมพร้อมในการเมือง มิได้เตรียมคนให้พร้อมที่จะไปประกอบอาชีพ ฯลฯ ทุกคน
กล่าวหาประจักษ์ว่า มูลเหตุอยู่ที่การศึกษาทั้งหมด หากแก้การศึกษาได้ หากปฏิรูป
การศึกษาได้ คงจะทำให้บ้านเมืองกลับเข้าสู่สภาพเรียบร้อยโดยฉับพลัน เกือบทุกคนคิด
ว่าการศึกษาเป็นยาเอนกประสงค์ (สีปนนท์ เกตุทัต, 2518, น. 28-29, อ้างถึงใน
กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, น. 175)

การสนองต่อความต้องการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม รัฐบาลสมัยนาย
สัญญา ธรรมศักดิ์ โดยมีนายเกรียง กิริติกร อธิบดีรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการและอธิบดีกรมสามัญ
ศึกษา เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายด้านการศึกษาต่อสภานิติบัญญัติ
แห่งชาติ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2517 ว่า “. . .รัฐบาลนี้จะเร่งรัดจัดการศึกษาอบรมเพื่อส่งเสริม
ระบอบประชาธิปไตย เน้นในเรื่องการอบรมศีลธรรมวัฒนธรรมและการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ
. . .จะวางรากฐานและแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูปการศึกษา. . .” (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการ
ปฏิรูปการศึกษา, 2518, คำนำ ข)

ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงมีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา
เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2517 โดยมีหน้าที่พิจารณาเสนอแนวทางปฏิรูปการศึกษาทั้งในและนอก
ระบบโรงเรียนให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระบอบประชาธิปไตย มีดร. สีปนนท์
เกตุทัต รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเป็นประธาน (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2531, น.
85) ซึ่งการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดดังกล่าวนี้ริเริ่มมาจากความคิดของนักการศึกษา คือ ดร. ก่อ
สวัสดิ์พาณิชย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการและ ศ.ดร. สีปนนท์ เกตุทัต ซึ่งแสดงเจตนา
ที่จะเปิดโอกาสให้นักศึกษารุ่นใหม่ได้มีโอกาสเข้ามาทำงานเป็นคณะกรรมการเพื่อแสดงความคิด
ความเห็นอย่างเสรี เห็นได้จากคำกล่าวของ รศ.ดร. ประยูร ศรีประสาธน์ อธิบดีผู้อำนวยการศูนย์
นโยบาย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ในบทความเรื่อง “ศาสตราจารย์สีปนนท์กับ
การเริ่มต้นเป็นนักปฏิรูปการศึกษา” ว่า

การแต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา. . .เป็นความริเริ่มของ
รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (นายก่อ สวัสดิ์พาณิชย์) ที่ได้ปรึกษาร่วมกับ
อาจารย์สีปนนท์ที่เพิ่งโอนจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาดำรงตำแหน่งรอง
เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ การเลือกให้อาจารย์สีปนนท์เป็นประธาน
คณะกรรมการก็คงจะด้วยคุณลักษณะส่วนตัว และความรู้ความสามารถที่แสดงไว้เมื่อ
คราวดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโครงการพัฒนามหาวิทยาลัยและผู้อำนวยการ

SEAMES และโดยตำแหน่งหน้าที่ที่เป็นรองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่ท่านรัฐมนตรีประสงค์จะให้ใช้เป็นสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อ การปฏิรูปการศึกษา. . . การเลือกบุคคลมาเป็นคณะกรรมการ จึงเน้นความสามารถ ทางสติปัญญามากกว่าการเป็นผู้แทนของหน่วยงาน ทั้งยังเป็นการหลีกเลี่ยงการมุ่ง ปกป้องผลประโยชน์ของหน่วยงานตนมากกว่าผลที่เกิดแก่ส่วนรวมไปด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ ได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการจึงเป็นคนรุ่นใหม่ที่อยู่ในวัย 40 ปีเศษ ที่ดำรง ตำแหน่งทางการบริหารอยู่ในระดับหัวหน้ารองหรือผู้อำนวยการกองใน กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นอกจากนี้ก็ เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย จึงกล่าวได้ว่าบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการนั้น ประกอบด้วย นักวิชาการด้านการศึกษา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เกษตรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และด้านแรงงาน จึงนับได้ว่ามีความหลากหลายมุ่งประโยชน์ต่อการระดม ความคิดเพื่อให้เกิดการพิจารณาได้แง่มุมและข้อเสนอแนะที่เหมาะสมที่สุดเท่าที่จะทำได้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 36-37)

นอกจากนี้ ยังสามารถมองได้ว่า การตั้งเป็นคณะกรรมการแยกออกมาทำงาน ด้านการปฏิรูปการศึกษาโดยเฉพาะถือเป็นผลงานของรัฐบาลที่ทำให้ประชาชนโดยทั่วไปและผู้ เรียกร้องได้เห็นการแสดงออกถึงการให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการศึกษาของรัฐบาล (สำนักงาน เลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 38)

แม้สภาพการณ์การเมืองในระยะนี้ยังคงวุ่นวาย มีการชุมนุมเรียกร้องของกลุ่ม นักเรียน กรรมกร ชาวนา รวมถึงพระสงฆ์ ความขัดแย้งระหว่างนักเรียนอาชีวะกับศูนย์นิสิตนักศึกษา มีมากขึ้นจนถึงขั้นแตกแยกและใช้กำลังเข้าปะทะกัน จนนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้ขอลาออกจาก ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2517 แต่สภานิติบัญญัติก็มีมติให้เข้ามาดำรง ตำแหน่งอีกครั้ง รัฐบาลได้พยายามดำเนินนโยบายแบบประคองผ่อนปรนไม่ให้เกิดจลาจลดังเช่นที่ผ่านมาเพื่อรอเวลาให้ร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จ ในส่วนทางด้านของคณะกรรมการวาง พื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นได้ดำเนินการจัดประชุมและสัมมนาเรื่องแผนการ ศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่หลายครั้ง และเป็นที่น่าสังเกตว่า ยังมีการเชิญบุคคลที่เคยทำงานเกี่ยวข้องกับ การศึกษาเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นด้วยเช่นกัน ดังเช่น ม.ล. ปิ่น มาลากุล อดีตรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการหลายสมัย เป็นหนึ่งในผู้ได้รับเชิญให้เข้าร่วมการสัมมนาด้วย (หอจดหมายเหตุ แห่งชาติ, สบ 5.2.2.1/8 เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล เรื่อง การประชุมเบื้องต้นก่อนการ สัมมนาเรื่องแผนการศึกษาแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2517) เมื่อคณะกรรมการดังกล่าวดำเนินงานแล้ว เสร็จและส่งรายงานต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2517 คณะรัฐมนตรีได้พิจารณารับหลักการในวันที่ 24 ธันวาคมปีเดียวกัน และมอบให้กระทรวงศึกษาธิการ

และสำนักงานคณะกรรมการสภาการศึกษาแห่งชาตินำไปปฏิบัติ (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 85-86) โดยในรายงานดังกล่าว ตามหนังสือสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่ สร. 0804(1)/2101 ลงวันที่ 4 ธันวาคม 2517 เรื่อง รายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา ได้ขออนุมัติให้ดำเนินการตามข้อเสนอ เช่น การปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการวัดผล การแก้ไขความไม่เสมอภาคทางการศึกษา มอบหมายคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นำหลักการและสาระในรายงานไปพิจารณาไว้ในร่างแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และขอให้แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาเพื่อดำเนินการวางแผนปฏิบัติงานตามแนวข้อเสนอดังกล่าว (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา, 2518)

ในการประชุมวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2518 คณะรัฐมนตรีชุดเดียวกันในสมัยรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ มีมติให้ส่งรายงานไปยังคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เพื่อพิจารณาแก้ไขเปลี่ยนแปลงในส่วนการบริหารการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการศึกษาประชาบาล โดยให้กระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นผู้ร้องขอให้ชะลอข้อเสนอดังกล่าวและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมพิจารณาก่อน แสดงให้เห็นว่า มีการใช้อำนาจทางการเมืองของคนบางกลุ่มเข้ามาแทรกแซงกระบวนการจัดการศึกษา และถือว่าเป็นอำนาจที่กำหนดบทบาททิศทางการปฏิรูปบ้านเมืองอย่างแท้จริง ซึ่งนักวิชาการได้ทำการต่อสู้กับอำนาจดังกล่าวโดยการจัดทำงานวิจัยที่ชื่อว่า ความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิรูประบบบริหารการศึกษาตามข้อเสนอของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา แต่อย่างไรก็ตามผลการวิจัยนี้ไม่มีพลังเพียงพอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 42, 61-62) รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้สิ้นสุดลงเมื่อร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จและเสนอให้สภานิติบัญญัติพิจารณาและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2517 เป็นอันสิ้นสุดภารกิจของรัฐบาลพระราชทานเมื่อมีการดำเนินการจัดการเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญใหม่ในวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518

3.2.2 การประกาศใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518

หลังการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม พ.ศ. 2518 พรรคประชาธิปัตย์ได้รับคะแนนเสียงมากที่สุด และมีมติให้ ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และมี ดร. ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แต่คณะรัฐบาลไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภา จึงต้องลาออกทั้งคณะ ต่อมา ม.ร.ว. ศึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคมได้รับเสนอให้เป็นนายกรัฐมนตรีจัดตั้งรัฐบาลผสม ดร. นิพนธ์ ศศิธร รองหัวหน้าพรรคธรรมสังคม ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทางกระทรวงศึกษาธิการได้เล็งเห็นว่า หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายที่ใช้อยู่ขณะนั้นมีปัญหามากที่สุดในด้านหลักสูตรที่มีลักษณะอนุรักษนิยม เป็นการศึกษาของคนหม่นน้อย ต้อง

เรียนตามหลักสูตรที่กำหนดไว้เป็นสายที่แน่นชัด รวมถึงมีปัญหาในเรื่องการสอบไล่ที่ต้องสอบตลอดหลักสูตร 2 ปีด้วยข้อสอบกระทรวง และต้องมีการสอบเข้าเพื่อให้ได้เรียนต่อในระดับมัธยมปลาย ผู้ที่มีระดับความรู้ไม่ถึงก็ต้องถูกบังคับโดยปริยายให้ไปเรียนมัธยมอาชีวศึกษา ก่อให้เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจ จึงจำเป็นต้องรีบปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและวิธีการสอบไล่ หากจะรอให้มีการปฏิรูปการศึกษาตั้งแต่พื้นฐานย่อมไม่ทันกับความต้องการ จึงดำเนินการเปลี่ยนแปลง (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2531, น. 91-92) ประกอบกับมีการวิพากษ์วิจารณ์ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่อย่างมากมาย เช่น มีการรวบรวมบทความตีพิมพ์เป็นหนังสือ “การศึกษาเพื่อมวลชน” โดยสมาน เลื่อนดวงหัด และ เรืองไชย พุทธาโร (2517, คำนำ, น.16-21) ระบุว่า ระบบการศึกษามุ่งผลิตเสมียนตามแบบฉบับประเทศอาณานิคม และการนำระบบการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย การศึกษาเป็นไปเพื่อสร้างชนชั้นนำกลุ่มน้อย โดยใช้การศึกษาเป็นบันไดคัดเลือกเหมือนระบบการแข่งขันแบบแพ้คัดออก ทอดทิ้งและดูถูกผู้ที่ทำงานจริงแต่ไม่มีใบปริญญา หลักสูตรไม่ฝึกฝนการดำรงชีวิตให้แก่ผู้เรียน เป็นเพียงสอนความรู้ให้ไปใช้เรียนต่อ ส่วนผู้ที่เรียนต่อไม่ได้ ต้องออกจากระบบมาใช้แรงงานหล่อเลี้ยงสังคมผู้บริโภค

จากนั้น ได้มีการประกาศใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2518 เพื่อสร้างพลเมืองที่ดี มีศีลธรรม รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี ตลอดจนมีทัศนคติในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย และเพื่อให้เข้าใจปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศในปัจจุบัน โดยมีข้อสังเกตว่า หลักสูตรปรับปรุงนี้มีความแตกต่างจากหลักสูตรที่ผ่านมาคือ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างประชาธิปไตยไว้ในหมวดวิชาภาษาไทยด้วย เห็นได้จาก “. . .7.เพื่อให้สามารถใช้ภาษาเพื่อแสดงออกอย่างมีวิจารณ์ญาณตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2518, น. 5) โดยคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 10/2518 ระบุให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่เฉพาะชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ในปีการศึกษา 2518 และให้ใช้ครบทุกชั้นในปีการศึกษา 2520

ภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มนักเรียน นิสิต นักศึกษาและประชาชนเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 14-28 มีนาคม พ.ศ. 2518 ศูนย์กลางนักเรียนแห่งประเทศไทย ศูนย์ครูแห่งประเทศไทย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้จัดนิทรรศการ “โฉมหน้าการศึกษาไทย” ที่บริเวณหอประชุมใหญ่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเน้นถึงการ “ข้ามทะเลหลักสูตร” เพื่อเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาวรรณคดีระดับมัธยมศึกษา เป็นต้นว่า ทางด้านวรรณคดีจะต้องเปลี่ยนแบบเรียนใหม่ เพื่อไปสู่แนวทางที่ถูกต้องโดยชี้แนะว่า ต้องสะท้อนภาพชีวิตของประชาชนในสังคม ไม่บิดเบือนความจริง ชี้นำแนวทางในการต่อสู้ เพื่อความชอบธรรมในการสร้างสรรค์สังคมใหม่ สอนให้มีความคิดเป็นวิทยาศาสตร์ให้มองปัญหาอย่างถูกต้องถึงต้นตอ สอนไม่ให้

มีการกดขี่ระหว่างชนชั้นและระหว่างเพศ มีความงามประณีต มีความง่ายคือไม่สลับซับซ้อน ยกย่องผู้ใช้แรงงาน เพื่อรู้ความเหลวแหลกของชนชั้นศักดินาในสมัยก่อน ควรเรียนวรรณคดีแบบเก่าด้วยและในแบบเรียนต้องให้นักเรียนวิจารณ์วรรณคดีด้วยตนเอง (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.15.14 เรื่องข่าวประจำวันจากหนังสือพิมพ์ (12 กรกฎาคม 2517- 1 พฤษภาคม 2519)) ทำให้กระทรวงศึกษาธิการต้องออกคำสั่งเพิ่มเติมในปีเดียวกันเพื่อเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียนวรรณคดีไทยของชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2518, คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก 336/2518 เรื่อง การปรับปรุงแบบเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4, อ้างถึงใน ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร, 2539, น. 84) ส่วนรายวิชาสังคมศึกษามีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น ตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง เพิ่มเติมรายวิชาในหมวดวิชาสังคมศึกษาหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ลงวันที่ 24 มีนาคม พ.ศ. 2518 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2518)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษายังคงดำเนินต่อไป คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ประชุมพิจารณารายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา (ดำเนินการต่อจากสมัยรัฐบาลชุดที่แล้ว) โดยละเอียดในการประชุมเมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์, 26 มีนาคม และ 30 เมษายน พ.ศ. 2518 และมีมติเห็นชอบด้วยในหลักการตามรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา จึงเสนอให้คณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2518 ในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พิจารณาใหม่ คณะรัฐมนตรีมีมติรับหลักการ และแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา โดยมีนายนิพนธ์ ศศิธร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นประธาน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, น. 180-181) ต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2519 มีการปรับคณะรัฐมนตรี นายประชุม รัตนเพียร ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แทนนายนิพนธ์ ศศิธร

3.2.3 สภาพเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

ด้วยสถานการณ์การเมืองในช่วงนี้ที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง ทั้งปัญหาภายในสภาผู้แทนราษฎรและพรรคการเมือง ปัญหาผลประโยชน์ของพรรคการเมืองและของส่วนตัว ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ตัดสินใจประกาศยุบสภาในเดือนมกราคม พ.ศ. 2519 และให้เลือกตั้งใหม่ในปีเดียวกัน ซึ่งผลการเลือกตั้งใหม่นั้นรัฐบาลยังคงเป็นรัฐบาลผสม มีนายกรัฐมนตรีคือ ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ด้านกระทรวงศึกษาธิการ ได้แต่งตั้งพลตรีศิริ สิริโยธิน รองหัวหน้าพรรคชาติไทย เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งท่านเข้ามาดำเนินงานสานต่องานที่ค้างอยู่ในเรื่องการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งดำเนินไปด้วยดี แต่สภาพทางการเมืองนั้นยังคงมีปัญหาอย่างต่อเนื่อง (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2531, น. 98-100) ความตึงเครียดและความขัดแย้งทางการเมืองอย่าง

สุดชั่วระหว่างกลุ่มชาวจัดและซ้ายจัดทวีความรุนแรงขึ้น ในช่วงนี้รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นรัฐบาลผสมที่อ่อนแอก็ได้พยายามแก้ไขปัญหายุ่บ้างแต่กระแสของความขัดแย้งนั้นยากที่จะลดลงได้ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 207) ประกอบกับมีการแพร่หลายอย่างกว้างขวางของแนวคิดก้าวหน้าหรือฝ่ายซ้ายทั้งหลายในหมู่นักศึกษาจากการล่มสลายของเผด็จการทหาร และการได้รับประสบการณ์โดยตรงจากการลงพื้นที่ในชนบทตามนโยบายสนับสนุนการเผยแพร่ประชาธิปไตยของรัฐบาล จนแนวคิดราชานิยมไม่ได้มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักศึกษาอีกต่อไป ในระยะหลังนั้น ชนชั้นกลางเริ่มเป็นกังวลกับการเคลื่อนไหวของนักศึกษา กรรมกร และชาวนาที่มีการชุมนุมประท้วง นัดหยุดงาน เรียกร้องผลประโยชน์ต่าง ๆ เนื่องจากพวกเขากลัวว่าการประท้วงนั้นจะทำให้ นักลงทุนต่างชาติไม่กล้าเข้ามาลงทุนและกลุ่มพวกตนจะสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทำให้ชนชั้นกลางเลือกที่จะเป็นฐานสนับสนุนขบวนการต่อต้านการเคลื่อนไหวของฝ่ายขวาที่เกิดขึ้น ซึ่งได้รับการหนุนหลังจากจากชนชั้นนำที่เป็นพวกอนุรักษนิยม (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2558, น. 132-136)

เหตุการณ์รุนแรงทางการเมืองเริ่มขึ้นจากการเดินทางเข้าประเทศมาของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งบวชเป็นเณรอยู่และจะเข้ามาบวชพระที่วัดบวรนิเวศวิหาร นำไปสู่การประท้วงโดยศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาและประชาชน เนื่องจาก ตามแถลงของรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ฉบับที่ 47/2516 ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2516 จอมพลถนอม กิตติขจร ถูกกล่าวหาว่าเป็นบุคคลกระทำความผิดฐานสั่งฆ่าเยาวชน นักเรียน นักศึกษา ประชาชน เมื่อ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ข้อกล่าวหาที่ จอมพลถนอมยังไม่ได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเอง ดังนั้นการอุปสมบทของจอมพลถนอมจึงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์คัดค้านจากประชาชนและทางศาสนา เพราะตามพุทธบัญญัติหรือกฎหมายศาสนาได้มีบทบัญญัติชัดเจนว่า ห้ามบุคคลที่ถูกกล่าวหาทางคดีอาญาเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเด็ดขาดไม่ว่าด้วยกรณีใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้น เพื่อดำรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ของสถาบันพุทธศาสนา และความถูกต้องของพระธรรมวินัยในครั้งนั้น กลุ่มองค์กรทางพุทธศาสนาและกลุ่มพลังประชาชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ จึงได้เคลื่อนไหวคัดค้านการอุปสมบทของจอมพลถนอม โดยเรียกร้องให้รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช รับผิดชอบส่งตัวจอมพลถนอมออกนอกประเทศหรือให้จับกุมตัวดำเนินคดีตามกฎหมาย และให้รัฐบาลริบจับกุมตัวฆาตกรโหดในคดีฆ่าแขวนคอประชาชนสองคนที่จังหวัดนครปฐมที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้มาลงโทษตามกฎหมาย โดยประชาชนต้องการให้รัฐบาลดำเนินการโดยเร็ว เพื่อความสงบสุขของบ้านเมืองและความถูกต้องเป็นธรรมแก่ประชาชน ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยก็ได้จัดชุมนุมประชาชนเพื่อรอรับฟังคำตอบจากรัฐบาลว่า ทั้งสองกรณีนี้รัฐบาลจะจัดการอย่างไร โดยจัดชุมนุมที่สนามฟุตบอลมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีเยาวชนนักเรียน นักศึกษา ประชาชนเข้าร่วมการชุมนุมหลายหมื่นคน เพื่อคัดค้านพระราช ต่อต้านพฤติกรรมที่จะฟื้นฟูการปกครองเผด็จการและปกป้องพุทธศาสนา (จดหมายคงศักดิ์ อาษาภักดิ์ ถึงครอบครัว, 18 มิถุนายน 2521, อ้างถึงใน กลุ่มผู้ผดุงธรรม, 2522, น. 165-166) และที่สำคัญมีการแสดงแขวนคอล้อเลียน

ทางการเมืองจากเหตุการณ์ที่มีผู้ถูกแขวนคอที่นครปฐม เพื่อแสดงให้เห็นว่าบ้านเมือง ไม่มีชื่อมีแป แต่เรื่องได้บานปลายเป็นเรื่องใหญ่ เมื่อภาพผู้แสดงการแขวนคอที่ถูกตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ดาวสยามและบางกอกโพสต์นั้นกลับคล้ายกับใบหน้าของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่ง ซึ่งภาพนี้ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองโดยฝ่ายอนุรักษนิยมเพื่อปลุกกระแสการชุมนุมประท้วงจากกลุ่มฝ่ายขวาที่ต่อต้านนักศึกษา ได้แก่ กลุ่มกระทิงแดง กลุ่มนวพล กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มพิทักษ์ชาติไทย โดยออกมาประณามกลุ่มนักศึกษาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ต้องการทำลายสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แม้กลุ่มนิสิตนักศึกษาจะแถลงข่าวปฏิเสธข้อกล่าวหาเหล่านั้นแต่ก็ไม่ทันการณ์ จนในที่สุด วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เจ้าหน้าที่รัฐได้ทำการปิดล้อมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และบุกโจมตีด้วยอาวุธปืน พร้อมทั้งกระทำการอันทารุณโหดร้ายต่อนิสิตนักศึกษา ด้วยการแขวนคอ เผาทั้งเป็น รุมทำร้าย เป็นต้น ซึ่งทางการได้แถลงว่ามีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ในวันนั้น 46 คน บาดเจ็บกว่าร้อยคน และจับกุมผู้ชุมนุมรวม 3,154 คน แต่ก็เชื่อกันว่าจำนวนผู้เสียชีวิต บาดเจ็บ รวมทั้งสูญหายน่าจะสูงกว่าที่ทางการแถลง (เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์, 2544, น. 396; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2544, น. 169, 2549, น. 127) นอกจากนี้ การที่นักศึกษาถูกมองว่าเป็นผู้ร้ายทำลายชาตินั้น ทำให้บางส่วนต้องหลบหนีเข้าป่าไป

ในเย็นวันที่ 6 ตุลาคมนั้น ก็มีการยึดอำนาจการปกครองโดยหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ซึ่งมีพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ เป็นหัวหน้า มีการประกาศยกเลิกใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 โดยประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2519 แทน ยุบเลิกรัฐสภา ยกเลิกพรรคการเมือง ฯลฯ และมีการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีพลเรือนขึ้นมาบริหารประเทศ คือ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ซึ่งถือเป็นการสิ้นสุดระบอบประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์แบบ และเป็นการสิ้นสุดของรัฐธรรมนูญที่ได้มาด้วยการต่อสู้ของประชาชนที่รวมตัวกันล้มระบบเผด็จการทหาร แต่ด้วยนโยบายสุดโต่งของนายธานินทร์ในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ การปลุกความรู้สึกชาตินิยม การมีกิจกรรมแปลก ๆ เช่น การพยายามสร้างเสาธงให้สูงมาก ๆ เป็นต้น ทำให้รัฐบาลถูกมองในแง่ตลกหรือเกินเลย จนมีเสียงซุบซิบถากถางและบ่อนทำลายความชอบธรรมของรัฐบาล ซึ่งในจำนวนนั้นก็มีกลุ่มทหารบางกลุ่มอยู่ด้วย และมีความพยายามยึดอำนาจ วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2520 แต่ไม่สำเร็จ พลเอกฉัตร หิรัญศิริ หนึ่งในผู้นำถุกลงโทษด้วยการยิงเป้า เหตุการณ์นี้ได้แสดงให้เห็นถึงความแตกแยกที่เกิดขึ้นในหมู่ทหาร (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 210-211) นอกจากนี้ ในช่วงสมัยดังกล่าว ได้มีการดำเนินคดีกับนักศึกษาที่ถูกจับจากเหตุการณ์วันที่ 4-6 ตุลาคม 2519 ทั้ง 18 คน โดยศาลทหารสั่งฟ้องด้วยข้อหาร่วมกันกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ กระทำผิดต่อความมั่นคงของรัฐ ดูหมิ่นองค์รัชทายาท ขัดขวางการปฏิบัติหน้าที่ฆ่า พยายามฆ่าเจ้าพนักงานของรัฐ และมีอาวุธไว้ในครอบครองโดยผิดกฎหมาย (กองบรรณาธิการ อาทิตย์, 2521, น. 83-91)

3.2.4 การประกาศใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวด วิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 และ แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมือง 6 ตุลาคม 2519 นั้นมีผลต่อการปฏิรูปการศึกษาพอสมควร เรื่องการศึกษาที่กำลังจะปฏิรูปขนานใหญ่ต้องหยุดชะงักลงและต้องอับเฉาไปอีกนาน เพราะผู้นำเผด็จการใหม่บังคับให้เผาหนังสือเป็นพัน ๆ หมื่น ๆ เล่ม ห้ามมิให้ใช้ความคิดในการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย และดนตรีหรือละครบางอย่างก็ห้ามแสดง โดยให้เหตุผลว่าเป็นพิษเป็นภัยต่อสังคม (ป่วย อึ้งภากรณ์, 2523, น. 100) ในสมัยรัฐบาลชุดนี้ นายภิญโญ สาทร คณบดีคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลนี้คือฟื้นฟูเสถียรภาพของประเทศ โดยเร่งเร้าให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ตระหนักและเห็นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และให้มีความรัก ความเคารพ ยึดมั่นในสถาบันหลักทั้ง 3 ของประเทศ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมไทย เราจะเน้นเรื่องวัฒนธรรมไทยเป็นพิเศษ ให้รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพในกรอบแห่งกฎหมาย ให้ตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย จะต้องมีการพัฒนาทัศนคติ พฤติกรรม ค่านิยม และคุณธรรมให้เป็นพลเมืองดีของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, (2)ศธ.30.4. แพ้มีส่วนตัวผู้บริหาร (นายสุรเดช วิเศษสุรการ) เรื่อง คำแถลงนโยบายการศึกษาของนายภิญโญ สาทร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทางสถานีโทรทัศน์และสถานีวิทยุทุกสถานี เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2519)

ด้านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการจึงต้องรับสนองนโยบายรัฐบาลด้วยการสั่งการให้ปรับปรุงหลักสูตรเฉพาะวิชาสังคมศึกษาทุกระดับชั้น เพราะเป็นนโยบายเร่งด่วนไม่สามารถรอการปรับปรุงหลักสูตรที่ต้องมีแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ได้ เนื้อหาของวิชาสังคมศึกษาใหม่จะเป็นการปูพื้นฐานการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเพื่อสนองนโยบายของรัฐบาล โดย ดร. ภิญโญกล่าวว่า “เท่าที่ผ่านมาเราเน้นที่การเลือกตั้ง ซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะการเลือกตั้งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของประชาธิปไตยเท่านั้น แต่เรายังไม่ได้สอนนักเรียนให้เข้าใจหลักการของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง” (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/ป8/2519/3 เรื่อง หลักสูตรและการเปลี่ยนระบบการศึกษาเป็น 6-3-3) นอกจากนี้ นายภิญโญยังเรียกร้องให้เจ้าของโรงเรียนสนับสนุนนโยบายทางการศึกษาของรัฐบาล ปลุกสำนึกความรักชาติของนักเรียน โดยการให้นักเรียนร้องเพลงชาติอย่างเต็มเสียงไม่ควรใช้แผ่นเสียงเปิด แล้วให้นักเรียนร้องคลอเบา ๆ และเมื่อเชิญธงชาติลงในตอนเย็นควรจะจัดเวรให้นักเรียนหรือครูเป็นผู้เชิญธงชาติลงจากเสา ไม่ควรให้ภารโรงแก่ ๆ นุ่งผ้าขาวม้าตัวเดียว เป็นคนเชิญธงชาติลง เสนอให้ปฏิรูปการสอนภาษาต่างประเทศให้ลดชั่วโมงการสอนให้น้อยลง และให้สอนภาษาไทยเป็นหลักให้มากขึ้นกว่าเดิม เพราะที่เมืองไทยเราใช้ภาษาไทยจึงควรจะเรียนแต่

ภาษาไทย และนอกจากนั้นยังจะมีนโยบายไม่สนับสนุนนักเรียนไทยไปเรียนต่างประเทศ เพราะเห็นว่าผู้ที่ไปศึกษาจากต่างประเทศมานั้นนำเอาค่านิยมจากต่างประเทศมาใช้ ซึ่งนับว่าเป็นการไม่ถูกต้อง (หอบจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/ป8/2519/3 เรื่อง หลักสูตรและการเปลี่ยนระบบการศึกษาเป็น 6-3-3) นับเป็นการสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้แก่สังคมไทยอย่างมาก ซึ่งจากแนวคิดดังกล่าว จึงได้มีการจัดทำหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 โดยมีจุดประสงค์ว่า “. . . เพื่อพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรแต่ละกลุ่มวิชา เพื่อให้มีเนื้อหาสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลปัจจุบัน” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2520ก; 2520ข, คำชี้แจง (ก)) และประกาศใช้ในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2520 โดยตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 171/2520 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 และ คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 172/2520 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมฯ พ.ศ. 2520 ระบุให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่แทนหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ตั้งแต่ปีการศึกษา 2520 เป็นต้นไป

ในส่วนของ การดำเนินการของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาที่ได้รับการแต่งตั้งเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2518 จนถึงช่วง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้น ได้หยุดชะงักลงหลายครั้ง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล และรัฐมนตรีซึ่งเป็นผู้ที่ต้องทำหน้าที่เป็นประธานคณะกรรมการบ่อยครั้ง โดยในแต่ละครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลง ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต จะทำเรื่องขอเข้าพบรัฐมนตรีเพื่อชี้แจงการดำเนินการของคณะกรรมการทุกครั้ง และเนื่องด้วยคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้คาดการณ์ไว้ก่อนแล้วว่าน่าจะมีการปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองในประเทศ ซึ่งจะมีผลทำให้แนวทางการปฏิรูปการศึกษาที่จัดทำขึ้นนั้นสูญเปล่า ศ.ดร. สิปปนนท์จึงคิดหาทางออกในข้อกังวลดังกล่าว โดยได้แต่งตั้งคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติขึ้นมาคู่ขนานกันไปด้วย โดยมีนายแพทย์บุญสม มาร์ติน อธิบดีกรมพลศึกษา ณ ขณะนั้น เป็นประธาน และมีศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เป็นคณะกรรมการและเลขานุการ และเนื่องจากจะต้องนำข้อเสนอที่ได้จากคณะกรรมการไปสู่การปฏิบัติ คณะกรรมการจึงเป็นข้าราชการระดับบริหารในกระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ยังมีกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งมา 4 คน ทั้งนี้ได้รวมข้อเสนอเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาที่ยังไม่ได้ข้อยุติจากการพิจารณาร่วมกันระหว่างผู้แทนคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติกับกระทรวงมหาดไทยเข้าไปด้วย โดยคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติได้นำหลักการและสาระสำคัญของข้อเสนอในรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษามาบรรจุไว้ในร่างแผนการศึกษาแห่งชาติอย่างครบถ้วน และนำเสนอคณะกรรมการการศึกษาพิจารณาให้ความเห็นชอบเพื่อนำเสนอต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเพื่อนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีต่อไป แต่ร่างแผนการศึกษาใหม่ถูกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้น คือ นายภิญโญ สาธร ซึ่งเคยเป็นหนึ่งในคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อ

ปฏิรูปการศึกษา กรรมการปฏิรูปการศึกษา และกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงแก้ไขจนเปลี่ยนแปลงไปมาก และส่งร่างนั้นคืนกลับมายังสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติเพื่อปรับปรุงต่อไปโดยรัฐมนตรีมองว่า ค่าโครงสร้างเนื้อหาบางส่วนเป็นไปตามระบอบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งทางคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาได้ทำหนังสือชี้แจงพร้อมทั้งปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าวไปยังนายกรัฐมนตรีว่า หากเป็นเช่นนั้นจริงท่านรัฐมนตรีคงไม่เข้าร่วมดำเนินการกับคณะกรรมการตั้งแต่ต้น (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, 43-50) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจำเป็นต้องปรับข้อเสนอเดิมของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการศึกษาโดยเฉพาะเรื่องการบริหารการศึกษา การศึกษาเอกชน และการเน้นการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถาบันหลักและเอกลักษณ์ของชาติ แต่เพื่อให้เกิดการยอมรับจากรัฐบาลและมีความเป็นไปได้ทางการเมืองมากขึ้น รวมถึงเพื่อรักษาแนวคิดหลักใหญ่ให้ดำเนินต่อไปได้ จึงจำเป็นต้องยอมปรับเปลี่ยนไปบ้าง (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการศึกษา, 2518, น. 3, 10-11) เห็นได้จากความเห็นของคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติว่า

แม้บทบัญญัติในร่างแผนการศึกษาแห่งชาติบางหัวข้อจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจนไม่เหลือเค้าเดิม หรือจนไม่อาจนำไปปฏิบัติได้ก็ตาม แต่บทบัญญัติเดิมส่วนใหญ่ยังคงอยู่ ฉะนั้นเพื่อให้มีการนำบทบัญญัติส่วนใหญ่ไปปฏิบัติ จึงควรยอมตามความเห็นของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการไปก่อน ต่อเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ค่อยหาทางปรับปรุงแก้ไขส่วนที่เบี่ยงเบนไปจากข้อเสนอเดิมของคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติต่อไป” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 48)

ตามความคิดเห็นของ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เห็นว่า การปฏิรูปการศึกษาให้ เป็นไปตามแผนต่าง ๆ ที่วางเอาไว้ นั้นทำได้ยาก เพราะสภาพทางการเมืองที่มีเรื่องผลประโยชน์ของหลายฝ่ายมาเกี่ยวข้อง แต่แม้การปฏิรูปการศึกษาจะมีอุปสรรคมากแต่ก็ต้องทำ โดยให้ทำแบบค่อยเป็นค่อยไปและรอโอกาสที่เหมาะสมเมื่อมีคนที่เข้าใจมาทำหน้าที่บริหารในระดับสูง ดังคำกล่าวที่ว่า

ผมว่ายาก เพราะไปขัดผลประโยชน์ของพรรคการเมือง ของกลุ่มผลประโยชน์ค่อนข้างมาก ดังนั้นไม่ง่าย. . . ผมคิดว่า การเปลี่ยนแปลงสังคม ถ้าเผื่อเราไม่อยากจะเห็นเลือดตกยางออก มันก็ต้องเป็นการวิวัฒนาการปรับปรุงไปที่ละขั้น จนกว่าจะได้ผู้นำที่เข้าใจเรื่องเหล่านี้ได้ดี เขาก็ทำได้พักหนึ่งอย่างมาก (เสรี พงศ์พิศ, 2549, น. 171)

ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ ดร. อารุง จันทวานิช เลขาธิการสภาการศึกษาที่กล่าวไว้ในคำไว้อาลัยแก่ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต นักวิชาการคนสำคัญที่มีส่วนในกระบวนการริเริ่มปฏิรูปการศึกษาและประธานคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการศึกษาปี พ.ศ. 2517 ในหนังสือ ศาสตราจารย์ สิปปนนท์ เกตุทัต นักปฏิรูปการศึกษาไทย ว่า “ท่านเป็นคนทำงานเร็ว คิดเร็ว รู้จังหวะ

ในการผลักดันนโยบาย เมื่อโอกาสอำนวย ท่านได้สอนลูกน้องให้รู้จักการทำวิจัยเชิงนโยบายและนำเสนอผลการวิจัย เมื่อบรรยากาศทางการเมืองและสังคมมีความต้องการ” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 19)

ในที่สุด ร่างแผนการศึกษาดังกล่าวได้ประกาศใช้เป็นแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2520 ซึ่งนับว่าแนวความคิดและการดำเนินงานพัฒนาการศึกษาหลังปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมานั้น มีความพยายามที่จะนำเอาหลักการและแนวปฏิบัติที่มีอยู่ในเอกสารรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษามาใช้ค่อนข้างมาก เห็นได้ชัดในสาระสำคัญของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526, น. 180)

3.2.5 การประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524

หลังจากที่ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 สาระสำคัญในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 มีการจัดการศึกษาระดับประถมและมัธยมเป็นระบบ 6:3:3 คือ ชั้นประถมศึกษา 6 ชั้น (ตอนเดียว) มัธยมศึกษา มี 6 ชั้น แบ่งเป็นมัธยมตอนต้น 3 ชั้น ตอนปลาย 3 ชั้น เน้นให้ความสำคัญกับการอบรมพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ให้มีความสำนึกในความเป็นไทย เคารพสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เน้นจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลและสังคมส่วนรวม มีปรัชญาการศึกษาแบบเสรีนิยมเป็นสำคัญแม้ยังคงมีส่วนหนึ่งที่เป็นอนุรักษนิยมอยู่บ้าง ซึ่งแตกต่างจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ที่เป็นแผนการศึกษาตามแนวปรัชญาแบบกลุ่มอนุรักษนิยม เน้นถ่ายทอดวัฒนธรรมและอบรมให้เยาวชนเป็นสมาชิกที่ดีตามสังคมในอดีต มีการแทรกการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นไทยและความมั่นคงของชาติไว้เป็นสำคัญด้วย (คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ, รายงานการสัมมนาเรื่องการศึกษาเพื่อชีวิต, อ่างถึงใน ปองจิต อ่อนเฝ้า, 2535, น. 25-26, 41-42)

ซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาแห่งชาติ ทางกระทรวงศึกษาธิการจะต้องดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับแผนการศึกษานับใหม่ ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก. 438/2520 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 สั่ง ณ วันที่ 3 ตุลาคม 2520 ลงนามโดย นายภิญโญ สาธร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงฯ ได้ระบุไว้ว่า “เพื่ออนุวัตให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ซึ่งกำหนดให้เปลี่ยนระบบชั้นเรียน ตั้งแต่ปีการศึกษา 2521 เป็นต้นไป กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ปรับปรุงหลักสูตรมัธยมศึกษาให้สอดคล้องกับระบบชั้นเรียนใหม่และนโยบายที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520” โดยกระทรวง

ศึกษาธิการเห็นว่า มีความจำเป็นเร่งด่วนต้องปรับปรุงหลักสูตรในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ตอนต้นก่อน ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นยังไม่มีมีความจำเป็นจึงให้ดำเนินการในปีการศึกษา 2524 (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 109)

สำหรับหลักสูตรใหม่นี้ใช้หลักการพื้นฐานที่จะจัดการศึกษาให้เป็นประโยชน์ต่อ “ชีวิต” และ “สังคม” บนพื้นฐานของ “ศักยภาพของแต่ละคน” แต่ให้มีคุณสมบัติที่คนร่วมชาติ เดียวกันต้องมี เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในชาติ (เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา, 2539, น. 37-38) ในระดับมัศึกษานั้นได้เบนความสำคัญจากการเตรียมเด็กสู่มหาวิทยาลัยตามหลักสูตร พ.ศ. 2503 ไปสู่การเปิดทางเลือกที่หลากหลายมากขึ้น ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง นักการศึกษาผู้มีบทบาททั้งในการ เปลี่ยนแปลงหลักสูตรมัธยมศึกษา ปี 2521 - 2524 และการบริหารงานมัธยมศึกษาในช่วงปี 2525 - 2529 เป็นผู้ผลักดันให้การศึกษาระดับมัธยมศึกษาให้ความสำคัญแก่การพัฒนาพื้นฐานอาชีพที่จะ ช่วยให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการดำรงชีวิตและมีทางเลือกสำหรับอนาคต แม้จะไม่ได้เข้ามหาวิทยาลัย เพื่อให้นักเรียนได้ค้นพบตนเองและมีโอกาสพัฒนาตามศักยภาพ (เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา, 2539, น. 31-32)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 นั้นจึงถูกกำหนดให้เป็นหลักสูตรที่ให้การ ศึกษาทั่วไป อันเป็นพื้นฐานสำหรับการประกอบสัมมาอาชีพตามความสามารถและความสนใจ และเป็นหลักสูตรที่โรงเรียนสามารถจัดโปรแกรมเรียนให้จบในตัวเองได้หรือเป็นพื้นฐานสำหรับ การศึกษาต่อ (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา, 2518, น. 46) และปลูกฝังให้ นักเรียนมีคุณธรรมจริยธรรม มีความรู้ ความเข้าใจในศิลปวัฒนธรรม ให้สำนึกและภูมิใจในความเป็น ไทย (เสน่ห์ จามริก, 2526, น. 61) สำหรับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 นั้น มุ่งเน้น การเรียนกลุ่มวิชาที่ผู้เรียนประสงค์จะใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพโดยตรง นอกจากนั้น ยังเป็น พื้นฐานสำหรับการหาความรู้เพิ่มเติม และการศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความรู้ และคุณสมบัติบางประการที่พลเมืองไทยทุกคนควรมีร่วมกัน ตลอดจนความแตกต่างระหว่างบุคคล ความหลากหลายของความรู้และอาชีพ พื้นฐานและพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น และประเทศชาติเป็นสำคัญ ซึ่งทั้งหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และ มัธยมศึกษาตอน ปลาย พ.ศ. 2524 เป็นหลักสูตรที่จบในตัวเอง ผู้เรียนจบหลักสูตรสามารถดำรงชีวิตเป็นพลเมืองดีของ สังคมไทยและประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตได้ตามสมควร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2523) สามารถเลือกเพ้น วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสมไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น ประกอบอาชีพ และดำรงชีวิต ส่งเสริมให้มีความยืดหยุ่น เรียนจากแหล่งประกอบการ แหล่งวิทยาการ ผู้รู้ และเปิดโอกาสให้มีการ ถ่ายโอนประสบการณ์ได้การปลูกฝังเจตคติที่ดีต่องานอาชีพ ไม่ดูถูกอาชีพเกษตรกร การใช้แรงงาน ซึ่ง จะส่งผลต่อการอับอายในฐานะกำเนิดของตนเอง ความพยายามที่จะไขว่คว้าปริญญาบัตร ตลอดจนไป ถึงการละทิ้งถิ่นฐาน (เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา, 2539, น. 38-39)

หลังจากที่หลักสูตร พ.ศ. 2521 ได้ประกาศใช้ไม่กี่วัน คณะปฏิรูปการปกครอง เดิมที่นำโดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 โดยอ้างเหตุผลว่า การพัฒนาประชาธิปไตยของรัฐบาลนั้นใช้เวลานานเกินไป คณะปฏิวัติยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปจึงต้องพยายามสร้างระบบที่ตอบสนองผลประโยชน์ทั้งกลุ่มพลังเก่า คือ ข้าราชการทหารและพลเรือน กับ กลุ่มพลังใหม่ คือ นักการเมืองและชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยใช้ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ หรืออีกด้านหนึ่งของเหรียญก็คือ ระบบเผด็จการครึ่งใบ มีการประกาศรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ปี พ.ศ. 2521 ซึ่งกำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและแต่งตั้งวุฒิสมาชิก โดยนายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 219) นอกจากนี้ยังมีเสียงเรียกร้องจากหลายฝ่าย ทั้งในและนอกประเทศให้นิรโทษกรรมแก่ผู้ต้องหาในคดี 6 ตุลาคม 2519 เพื่อสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในชาติ เนื่องจากการต่อสู้คดีของกลุ่มนักศึกษากลายเป็นการเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ชี้แจง และแสดงออกทางการเมืองอย่างเปิดเผย ซึ่งยิ่งดำเนินคดีไป ฝ่ายปราบปรามยิ่งต้องตอบคำถาม และดูเหมือนว่าฝ่ายนักศึกษาจะไม่ใช่นักกระทำผิด ส่งผลให้ระยะเวลาเพียงปีเศษ วาทกรรม 6 ตุลาคือชัยชนะของฝ่ายขวาและนักศึกษาคือศัตรูชายชาติ เริ่มหมดอำนาจลง (ธงชัย วินิจจะกุล, 2558, น. 120-121) ท้ายที่สุด รัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ จึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมให้แก่นักศึกษาเพื่อความปรองดองของประเทศ ซึ่งร่างดังกล่าวได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภาเมื่อปี พ.ศ. 2521 ทำให้นักศึกษาที่ถูกจับทั้งหมดได้รับการปล่อยตัวและให้ถือว่าพ้นผิด ซึ่งสุธรรม แสงประทุม หนึ่งในจำเลยของคดีก็ยังยืนยันว่า “เราคือผู้บริสุทธิ์” (ธงชัย วินิจจะกุล, 2558, น. 122)

ด้านการศึกษา นายแพทย์บุญสม มาร์ติน ผู้เป็นประธานกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ที่ประกาศใช้แล้ว ได้ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ผู้ริเริ่มเรื่องการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งการแต่งตั้งดังกล่าวถือเป็นการเกื้อหนุนให้การปฏิรูปการศึกษาดำเนินต่อไปได้ด้วยดี เนื่องจากทั้งสองท่านเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องและทำงานด้านการศึกษาอยู่แล้ว ประกอบกับการดำเนินงานทำได้คล่องตัว เพราะมีการเกษียณอายุของข้าราชการระดับสูงหลายท่าน ทำให้เปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่เข้ามาทำงานการศึกษาให้ก้าวหน้าได้รวดเร็วขึ้น รายงานของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาได้จัดทำเสร็จเรียบร้อยและเสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้คณะกรรมการสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรับไปพิจารณาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 คณะรัฐมนตรีมีมติรับทราบผลการดำเนินงานของคณะกรรมการฯ พร้อมทั้งได้ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับไปพิจารณาดำเนินการเมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2521 ซึ่งนับได้ว่า

การจัดทำรายงานของคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษานั้นเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการศึกษาไทยที่สำคัญ เนื่องจากมีการระดมความรู้และความคิดเห็นจากทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องด้านการศึกษาของไทยจำนวนมากและเสนอรูปแบบการศึกษาในแนวทางที่เหมาะสมกับประเทศไทย ดังใจความที่สรุปไว้ในตอนแรกของรายงานที่ว่า “แนวการปฏิรูปการศึกษานี้สำเร็จผลด้วยความรู้ความสามารถของคนไทยเราเองทั้งสิ้น มิได้มีการลอกเลียนทฤษฎีหรือวิธีดำเนินงานที่มีการจัดทำในต่างประเทศ หรืออาศัยคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศเลย หากมีสิ่งใดพ้องกันบ้างก็คงจะเป็นแนวหลักซึ่งมักจะเห็นตรงกันเท่านั้นเอง” (จรรยา วงศ์สายัณห์, 2531, น. 111-113)

ต่อมา นายเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ประกาศลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี เนื่องจากการที่รัฐบาลตัดสินใจเพิ่มราคาน้ำมันตามตลาดโลก ทำให้หลายฝ่ายเดือดร้อนและโจมตีการบริหารงานของรัฐบาล สมาชิกวุฒิสภาจึงทำการหยั่งเสียงและเลือกให้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523 ทำให้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศนโยบายด้านการศึกษาที่เอื้อให้เกิดการปฏิรูปทางการศึกษามากขึ้น เห็นได้จาก “. . . จะปรับปรุงการเรียนการสอน หลักสูตร เพื่อสร้างเยาวชนให้มีระเบียบ วินัย มีความคิดสร้างสรรค์ มีความสามารถในการประกอบอาชีพ มีความรับผิดชอบและตระหนักถึงหน้าที่ สิทธิ ตามวิถีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2536, น. 53) โดยแม้รัฐบาลจะมีการปรับคณะรัฐมนตรีและเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นจำนวน 4 คน ตลอดระยะเวลาการบริหารประเทศ 8 ปีเศษ ได้แก่ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ นายชวน หลีกภัย และนายมารุต บุณนาท แต่ถือได้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวมีความนิ่งทางการเมือง ซึ่งส่งผลให้ระบบการศึกษาไทยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนักและทำให้มีเวลาพัฒนาการศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2524 ได้มีการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ซึ่งตรงกับสมัยที่ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ผู้มีส่วนสำคัญในการวางรากฐานแนวคิดปฏิรูปการศึกษาตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และผลักดันพัฒนาแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการด้วย และกำหนดให้นักเรียนทุกระดับชั้นใช้หลักสูตรใหม่ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2526 จึงนับได้ว่า เจตนารมณ์ของการปฏิรูปการศึกษาที่ดำเนินมายาวนานโดยคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 ได้เสร็จสิ้นในสมัยรัฐบาลของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับนักวิชาการในการผลักดันการปฏิรูปการศึกษาให้เกิดขึ้นในสังคม

ด้านการเมือง นับได้ว่า พลเอกเปรม เป็นผู้ประสานและสร้างความต่อเนื่องทางการเมืองได้ระดับหนึ่ง ทำให้พรรคการเมืองและสมาชิกวุฒิสภามีโอกาสสร้างความเข้มแข็งและสร้างความชอบธรรมจากประชาชนได้มากขึ้น เป็นผลให้ระบอบประชาธิปไตยได้พัฒนาตนเองในสังคมไทย เนื่องจากความสำเร็จทางเศรษฐกิจ ทำให้ชนชั้นกลางโดยเฉพาะนักธุรกิจเข้มแข็งและเริ่ม

สนใจเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น โดยผ่านการเลือกตั้ง การให้เงินสนับสนุนพรรคการเมือง นอกจากนี้ยังมีนโยบายที่สำคัญคือ “ประกาศคำสั่งของสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 และ 65/2525 เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลที่ถูกระบุว่าเป็นผู้ก่อการร้ายในเหตุการณ์ทางการเมืองเข้ามาขอรับตัวในฐานะผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย สร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นภายในประเทศได้อีกครั้ง” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 220) บทบาทของทหารในช่วงนี้ก็ช่วยพัฒนาประชาธิปไตยเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติและต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ ตามที่ระบุไว้ในคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 66/2523 และ 65/2525 เป็นนโยบายการเมืองนำการทหาร ทหารจึงเข้าไปมีบทบาททางการเมืองและจัดตั้งองค์การมวลชนทั้งในชนบทและในเมือง เพื่อร่วมมือขจัดความยากจนและสร้างความเป็นธรรมในสังคม ไม่ได้เป็นการยึดอำนาจการปกครองโดยตรง แต่เน้นเข้าหามวลชนทำหน้าที่คอยติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของนักการเมืองพลเรือน นับได้ว่า ในช่วงสมัยที่พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นผู้บัญชาการทหารบก ทหารได้เปลี่ยนบทบาทจากการยึดอำนาจทางการเมืองมาเป็นการมีบทบาทในการพัฒนาการเมืองตามกติกา (สุจิต บุญบงการ, 2542, น. 244-245, 247, 252) โดยพลเอกชวลิต ได้กล่าวไว้ว่า “นโยบายนี้ (ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 66/ 2523) มิได้เป็นนโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์เท่านั้น แต่เป็นนโยบายที่ต่อสู้กับความไม่ถูกต้องทั้งปวงในประเทศ และนำไปสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข” (ชวลิต ยงใจยุทธ, 2527, น. 216, 219, อ้างถึงใน สุจิต บุญบงการ, 2542, น. 253) หลังจากที่ประเทศผ่านช่วงเวลายากลำบากจากการลดค่าเงินบาท และนโยบายรัดเข็มขัดในการใช้จ่ายเงินของรัฐบาลในช่วงกลางสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของไทยได้ฟื้นตัวและขยายตัวอย่างรวดเร็ว รูปแบบการเมืองการปกครองขณะนั้นยังเป็นแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ ซึ่งได้รับคำอธิบายว่าเป็น “การประนีประนอมอำนาจระหว่างกลุ่มพลังทางการเมืองในกลไกรัฐและกลุ่มนอกกลไกรัฐหรือกลุ่มอำนาจเก่าที่เป็นข้าราชการกับกลุ่มอำนาจใหม่ที่เป็นนักธุรกิจและนักการเมือง” (อดิพันธ์ พรหมพันธ์ใจ, 2558, น. 78) และจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจประกอบกับความเข้มแข็งของพรรคการเมืองที่มีมากขึ้น ความต้องการนายกรัฐมนตรีคนกลางจึงลดน้อยลง ทำให้พลเอกเปรม ปฏิเสธที่จะรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหลังการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2531 เป็นอันสิ้นสุดการบริหารประเทศเป็นระยะเวลา 8 ปี 5 เดือน

หลังจากนั้น พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย ซึ่งมีเสียงสมาชิกผู้แทนราษฎรในสภามากที่สุดได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน โดยหลังจากได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีก็ได้เลื่อนยศเป็นพลเอกเป็นกรณีพิเศษ เมื่อปีพ.ศ. 2531 นับเป็นรัฐบาลพลเรือนชุดแรกนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ที่ปกครองตามระบอบพรรคการเมืองโดยแท้จริง แต่ในช่วงนี้การปกครองของไทยยังไม่ได้เป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ เนื่องจากสมาชิกวุฒิสภายังคงมาจากการแต่งตั้ง การจัดตั้งคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลนี้ใช้ระบบจำนวนโควตาสมาชิกผู้แทนราษฎรของแต่ละพรรค ในด้าน

การศึกษา พลเอก มานะ รัตนโกเศศ สมาชิกพรรคราษฎร ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ การบริหารประเทศของพลเอกชาติชายอยู่ในช่วงเศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว จนก่อให้เกิดความเข้าใจว่า ไทยกำลังก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือ กลุ่มประเทศนิคส์ (NICs) แต่ก็มีผู้วิจารณ์ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจนี้ไม่ได้ช่วยกระจายรายได้ไปสู่ประชาชนระดับล่าง รวมไปถึงนโยบายที่สำคัญต่อมาคือ การปรับเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศ ให้ยุติการสู้รบในแถบอินโดจีนและแก้ปัญหาด้วยการเปิดเจรจาอย่างสันติ โดยประกาศหลักการให้ “แปรสนามรบให้เป็นสนามการค้า” (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551, น. 209-212)

3.2.6 การประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ในปี พ.ศ. 2530 กรมวิชาการได้จัดสัมมนาในระดับชาติ เรื่องหลักสูตรมัธยมศึกษา และหลักสูตรสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา เพื่อระดมความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิและนักการศึกษาทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเกี่ยวกับหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 และการจัดหลักสูตรในอนาคต ทำการรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหลักสูตรที่หน่วยงานต่าง ๆ ทั่วประเทศได้จัดทำขึ้นตั้งแต่ปีการศึกษา 2522-2531 เพื่อประกอบการพิจารณากำหนดแนวทางและทิศทางการปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพสังคมในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2534, น. 32) ข้อมูลดังกล่าวซึ่งประกอบด้วยข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์ที่ได้จากการประชุมสัมมนาทางวิชาการและสื่อมวลชน ชี้ให้เห็นว่า หลักสูตรใหม่ควรสนองความต้องการของท้องถิ่นให้มากขึ้น และควรจะให้ท้องถิ่นมีโอกาสและมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรมากขึ้น นอกจากนี้หลักสูตรควรจะต้องเน้นการส่งเสริมให้นักเรียนเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมไทย พร้อมมุ่งปลูกฝังให้นักเรียนรู้จักใช้วิธีการผสมผสานวัฒนธรรมใหม่ในการปฏิบัติตน เพื่อพัฒนาตนเองและเสริมสร้างความเจริญให้แก่สังคมและประเทศชาติ (อมรา เล็กเริงสินธุ์, 2537, น. 96) ดังเช่น บทความของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่อง “พัฒนาการศึกษาของไทยในอดีต” (ส. ศิวรักษ์, 2531, น. 55-79; น. 35-95, อ้างถึงใน ส. ศิวรักษ์, 2533, น. 95-157) ที่วิจารณ์การศึกษาไทยว่าถูกรอบงำโดยวัฒนธรรมฝรั่งและมองว่าการเร่งพัฒนาในชนบทแบบไร้จริยธรรมเป็นการทำลายวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น จึงได้เสนอแนะให้จัดการศึกษาแก่เยาวชนโดยใช้พุทธกระแสและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นหลัก เพื่อปลูกจิตสำนึกที่ดีขึ้นมาจากพื้นฐานของมนุษย์และภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง การวิจัยสังเคราะห์กระบวนการหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 สรุปได้ว่า โครงสร้างและเนื้อหาของหลักสูตรยังไม่เหมาะสมกับวัยของนักเรียน คำอธิบายรายวิชาอาจยังไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์รายวิชา ไม่เหมาะสมกับระดับชั้นและขาดความต่อเนื่อง ทำให้นักเรียนยังมีความรู้และทักษะพื้นฐานยังไม่เพียงพอในการดำรงชีวิต มีความบกพร่องในเรื่องการมีค่านิยมและจริยธรรมที่พึงประสงค์ ตลอดจนถึง

ไม่สามารถไฝหาความรู้อย่างมีหลักการให้ทันสมัยอยู่เสมอ หนังสือเรียนบางเล่มขาดคุณภาพ และการวิจัยสังเคราะห์กระบวนการหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2524 พบว่า โครงสร้างหลักสูตร ไม่สนับสนุนให้ผู้เรียนศึกษาหาความรู้นอกห้องเรียนได้ตลอดชีวิต แม้จะมีค่านิยมและจริยธรรมที่พึงประสงค์ แต่โครงสร้างและเนื้อหายังไม่เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน ทำให้นักเรียนยังมีความรู้และทักษะพื้นฐานยังไม่เพียงพอในการดำรงชีวิต (สวัสดี สุวรรณอักษร, 2535, น. 51-54)

จากคำแถลงนโยบายของรัฐบาลพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ.2534 ว่า

รัฐบาลมุ่งให้ความสำคัญต่อการเร่งขยายโอกาสการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เพื่อเป็นฐานการขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ตลอดทั้งปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้มีเนื้อหาสาระเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นควบคู่กับให้มีการเพิ่มพูนความรู้ผ่านระบบสื่อสารมวลชนต่าง ๆ นอกจากนี้ รัฐบาลมุ่งเน้นการเรียนการสอนคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมการผลิตและการใช้เทคโนโลยีในอนาคต และจะเร่งรัดการผลิตกำลังคนในสาขาวิชาชีพที่ขาดแคลนให้สามารถสนองความต้องการของตลาดแรงงาน. . . (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2536, น. 87-88)

ทำให้เห็นความสอดคล้องของเหตุผลสำคัญที่กรมวิชาการระบุไว้ในการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตร กล่าวคือ เพื่อสนองจุดเน้นของการศึกษาตามแผนพัฒนาการศึกษา ฉบับที่ 6 ที่เน้นในด้านการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานถึง 9 ปี และส่งเสริมการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจตามที่รัฐบาลได้กำหนดไว้ ในด้านการจัดการศึกษาให้สอดคล้องและเกื้อกูลต่อการพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่น และในด้านการพัฒนาคุณภาพการศึกษาทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ ทักษะ และจิตพิสัยหรือค่านิยมที่ดีงาม เปิดโอกาสและส่งเสริมให้ท้องถิ่น คือ โรงเรียน กลุ่มโรงเรียน จังหวัด เขตการศึกษา กรมต้นสังกัด หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถสร้างหลักสูตร รายวิชาต่าง ๆ ตามโครงสร้างวิชาบังคับเลือกและเลือกเสรีได้ เพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษาให้สอดคล้องและเกื้อกูลต่อชีวิตจริง สภาพเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่น และส่งเสริมความถนัด ความสามารถ ความต้องการของนักเรียน รวมทั้งความเป็นเลิศทางวิชาการและงานอาชีพ (สวัสดี สุวรรณอักษร, 2535, น. 62-64)

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) จึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่ การส่งเสริมและเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นสร้างหลักสูตรในรายวิชาต่าง ๆ ตามโครงสร้างในกลุ่มวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรี นับเป็นการกระจายอำนาจทางการศึกษาให้แก่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น และมุ่งให้ผู้เรียนพัฒนาคุณภาพชีวิตและการศึกษาต่อ สามารถทำประโยชน์ให้กับสังคมตามบทบาทและหน้าที่

ของตนในฐานะเป็นพลเมืองดีตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะเพียงพอที่จะเลือกและตัดสินใจประกอบสัมมาชีพ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ มีนิสัยในการปรับปรุงงาน ตนเองและสังคม เสริมสร้างอนามัยชุมชนและครองชีวิตโดยคำนึงถึงประโยชน์ต่อสังคม โดยได้มีการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2533 และให้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 4 เริ่มใช้หลักสูตรดังกล่าวในปีการศึกษา 2534 ซึ่งทุกระดับชั้นจะใช้หลักสูตรใหม่ทั้งหมดในปีการศึกษา 2536 ตามคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก 612/2533 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และ คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก 613/2533 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (กรมวิชาการ, 2534ก, 2534ข)

ด้านเสถียรภาพของรัฐบาล ได้เกิดปัญหาคดีทุจริตคอร์ปชั่นของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในพรรคร่วมรัฐบาลและความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มทหารในกองทัพ ฝ่ายกองทัพไม่พอใจทีมที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี โดยเฉพาะ ร.ต.อ. เฉลิม อยู่บำรุง ที่วิจารณ์บทบาทของกองทัพ ความขัดแย้งรุนแรงขึ้นเมื่อพล.อ. สุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก แถลงว่าทหารเสื่อมศรัทธาในรัฐบาล ต่อมา พล.อ.ชาติชาย ได้เข้าเจรจาและปรับคณะรัฐมนตรีโดยย้าย ร.ต.อ. เฉลิม ไปอยู่กระทรวงศึกษาธิการทำให้เหล่าทหารไม่พอใจ เพราะต้องการให้ปรับพ้นจากคณะรัฐมนตรีสถานการณ์ตึงเครียดขึ้นจนทำให้พล.อ.ชาติชายขอลาออกเพื่อปรับคณะรัฐมนตรีทั้งคณะ โดยพลเอกเทียนชัย สิริสัมพันธ์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ความขัดแย้งที่สั่งสมระหว่างคณะรัฐบาลและฝ่ายกองทัพ การขยายบทบาทของพล.อ.สุจินดา คราประยูร และนายทหารรุ่น 5 ที่เข้ามามีบทบาทควบคุมตำแหน่งสำคัญในกองทัพมากที่สุดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน รวมทั้งความขัดแย้งในวงการตำรวจจากการแต่งตั้งตำแหน่งโดยรัฐบาล ทำให้ พล.อ.ชาติชายถูกควบคุมตัวบนเครื่องบิน และคณะทหารที่ใช้ชื่อว่า คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ก็ประกาศยึดอำนาจในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดย พล.อ. สุนทร คงสมพงษ์ เป็นหัวหน้าคณะ พลเอกสุจินดา คราประยูร เป็นหนึ่งในรองหัวหน้าคณะ ทางคณะรสช.ได้อ้างเหตุผลในการยึดอำนาจไว้ว่า รัฐบาล พล.อ. ชาติชาย ชุณหะวัณ มีการกระทำทุจริตคอร์ปชั่นอย่างมาก รัฐบาลรังแกข้าราชการประจำ รัฐบาลรวบรวมเสียงในสภาไว้มากจนมีแนวโน้มเผด็จการรัฐสภา รัฐบาลมุ่งทำลายสถาบันทหาร และมีการบิดเบือนคดีลอบสังหารเบี่ยงสูง แต่การรัฐประหารในครั้งนี้ไม่ได้ประกาศยุบเลิกพรรคการเมืองต่าง ๆ โดยยังสัญญาว่าจะคืนอำนาจให้กับประชาชนโดยเร็ว ประกาศของคณะรสช. กำหนดให้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 และกำหนดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (สุชาติชัย ยัมประเสริฐ, 2551, น. 217-222)

จากนั้นคณะรชช.ได้เชิญนายอานันท์ ปันยารชุนเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อแสดงให้เห็นว่าคณะรชช.ไม่ได้หวังอำนาจและเพื่อให้เป็นที่ยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยยินยอมให้นายอานันท์บริหารงานได้อย่างอิสระตามที่ร้องขอ ยกเว้นในเรื่องความมั่นคงแห่งชาติ รัฐบาลนายอานันท์ดำเนินการขัดความต้องการของคณะรชช.หลายอย่างในการรณรงค์เรื่องประชาธิปไตย การเร่งปฏิรูปเศรษฐกิจและการคลัง ทำให้ความต้องการประชาธิปไตยขยายตัวมากขึ้น ทางด้านการศึกษา ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ การก่อตัวของประชาธิปไตยเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากคณะรชช.ไม่กล้ายุบพรรคการเมือง เพราะเกรงว่าจะมีการต่อต้านมากขึ้น ความเข้มแข็งของชนชั้นกลางและการบริหารงานของนายกรัฐมนตรีอานันท์ รวมไปถึงบทบาทของกลุ่มพลังประชาธิปไตย ทำให้คณะทหารไม่สามารถยึดอายุการอยู่ในอำนาจได้ ต้องประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ พ.ศ. 2534 ซึ่งถูกวิจารณ์อย่างมากว่าเป็นฉบับ “ร่างทรงของรชช.” (สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551, น. 224-225) เนื่องจากมีหลายมาตรามีลักษณะไม่เป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะประเด็นเรื่องนายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง

3.2.7 สภาพเหตุการณ์พฤษภาคม 2535

ต่อมาได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2535 คณะรชช.พยายามผลักดันให้พลเอกสุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี แม้ไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่มีการเปิดช่องไว้ในรัฐธรรมนูญ การเข้ามาดำรงตำแหน่งของพลเอกสุจินดา คราประยูร ทำให้ประชาชนไม่พอใจและเกิดการประท้วงอย่างกว้างขวาง โดยมองว่า การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอกสุจินดา นับเป็นการสืบทอดอำนาจของคณะรชช.อย่างชัดเจนทั้งที่เคยประกาศว่าจะไม่รับตำแหน่ง โดยให้เหตุผลว่าเป็นการเสียสัตย์เพื่อชาติ รวมทั้งการให้ผู้ที่เคยถูกคำสั่งยึดทรัพย์สินของคณะกรรมการตรวจสอบทรัพย์สินที่จัดตั้งโดยคณะรชช. และใช้เหตุผลสำคัญในการกระทำรัฐประหารของคณะรชช. เข้าร่วมรัฐบาลของตน (สมบัติ อารังธัญวงศ์, 2549, น. 605) การใช้กลไกการเลือกตั้งและพรรคการเมืองที่สนับสนุนพรรคสามัคคีธรรมที่เพิ่งได้ก่อตั้งก่อนการเลือกตั้งไม่นาน มีอดีตรัฐสภาผู้แทนราษฎรมาเข้าสังกัดจำนวนมากทำให้ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด การกระทำดังกล่าวจึงไม่ต่างจากสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร ที่ยอมให้มีการเลือกตั้งแต่ทหารก็มีพรรคของตนเองและให้พรรคสนับสนุนผู้นำทหารเป็นหัวหน้ารัฐบาล

กระแสต่อต้าน พล.อ. สุจินดา รุนแรงขึ้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 กลุ่มนักศึกษาที่เข้ามาจับทบาทด้วยเช่นกัน เห็นได้จากแถลงการณ์ฉบับหนึ่งของสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) ที่ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2527 หลังจากสนท.ถูกยุบเลิกไปหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เพื่อเชิญชวนประชาชนให้ออกมาแสดงพลังว่า “. . .วันที่ 17 พ.ค. เวลา 5 โมงเย็น

ที่ท้องสนามหลวง ขอเชิญพ่อแม่พี่น้องประชาชนร่วมแสดงพลังขับไล่คนไร้สัจย์เพื่อเรียกร้องเอาประชาธิปไตยคืนมาสู่ประชาชน” (หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, (2) มธ. 184/2 เรื่อง แลกเปลี่ยนสนนท. พ.ศ. 2535, น. 7, อ้างถึงใน วีรพงษ์ อธิปัญญาวงศ์, 2548, น. 18) ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ปะทะกันรุนแรงระหว่างประชาชนผู้ประท้วงกับฝ่ายทหารที่เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” ระหว่างวันที่ 17-20 พฤษภาคม 2535 จนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้ามาไกล่เกลี่ย ทำให้การประท้วงสงบลง และพลเอกสุจินดา ยอมลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี เหตุการณ์พฤษภาทมิฬถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ผลักดันให้ทหารต้องปรับบทบาทใหม่ เป็นทหารอาชีพอย่างแท้จริง และไม่เข้ามาแทรกแซงหรือยุ่งเกี่ยวทางการเมืองอีก แต่ทหารก็ยังคงการความเป็นอิสระในด้านนโยบายป้องกันประเทศและเรื่องการจัดการภายในของกองทัพโดยไม่ต้องมาให้ฝ่ายพลเรือนเข้าแทรกแซง (สุจิต บุญบงการ, 2542, บทที่ 9)

หลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ นายอานันท์ ปันยารชุน ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 10 มิถุนายน ถึง 23 กันยายน พ.ศ. 2535 เพื่อทำการแก้ไขรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2534 มีประเด็นสำคัญคือ “นายกรัฐมนตรีต้องแต่งตั้งจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและหลังจากมีการเลือกตั้งแล้วก็เริ่มกระบวนการทางการเมืองแบบเกมแห่งตัวเลข กล่าวคือพรรคใดได้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสูงสุดก็จะเป็นพรรคแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล และหัวหน้าพรรคก็จะได้รับการดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 214)

3.2.8 การประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535

เนื่องจากรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุนเป็นรัฐบาลเฉพาะกิจ จึงไม่ได้แถลงนโยบายในด้านการศึกษาก่อนการเฉพาะแต่กล่าวโดยรวมกับด้านอื่น ๆ ว่า “. . . สำหรับด้านอื่น ๆ นอกจากนี้ รัฐบาลจะปฏิบัติตามและเร่งรัดดำเนินการให้เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติต่อไป” (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2536, น. 132) ในสมัยรัฐบาลนี้ ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัฐบาลนี้ได้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ พ.ศ. 2535 ในวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ซึ่งสามารถเข้าใจได้ว่ากระบวนการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษานั้นได้ริเริ่มมาก่อนหน้ารัฐบาลชุดนี้แน่นอน โดยเป็นความคิดที่เกิดมาจากกลุ่มนักวิชาการแคว้นการศึกษา กล่าวคือ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้ดำเนินการมาตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2531 และเริ่มจัดทำร่างแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2532 (ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร, 2539, น. 111-112) ซึ่งการสรุปการติดตามผลการดำเนินงานตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 พบว่าในทางปฏิบัติยังไม่สามารถจัดหลักสูตรให้ยืดหยุ่นและสนองตอบต่อความต้องการของผู้เรียน และเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นได้ กระบวนการเรียนการสอนส่วนใหญ่ยังเน้นให้ครูเป็นศูนย์กลาง การเรียนการสอนยังเน้น

การเรียนรู้ในระดับสูง มิได้มีการปลูกฝังให้ผู้เรียนมีนิสัยรักการทำงาน มีคุณธรรมและจริยธรรม เท่าที่ควร พฤติกรรมของนักเรียนส่วนใหญ่ยังไม่สอดคล้องกับหลักการและวัฒนธรรมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยเท่าใดนัก และยังเป็นผู้ได้รับการศึกษาระดับสูงขึ้นไปแล้วยังมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ คือความมีระเบียบวินัย ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ความสามัคคี ความอดุสาหะ และความยุติธรรมลดลง ทั้งยังมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาและข้อขัดแย้งโดยสันติวิธีลดลงด้วย สำหรับในด้านความสามารถในการประกอบอาชีพ พบว่า ผู้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาส่วนหนึ่งว่างงานและขาดความสามารถในการริเริ่มประกอบอาชีพอิสระ ขาดทักษะในการวางแผนการทำงานและขาดความเป็นผู้นำ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2531, น. (1)-(2))

เนื่องจากแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้ดำเนินการร่างในช่วงรัฐบาลสมัย พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่มีปัญหาเรื่องการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างความเจริญทางด้านเทคโนโลยีที่เน้นวัตถุนิยมและความเจริญทางจิตใจของประชาชน สารสำคัญของแผนการศึกษาจึงมีลักษณะเน้นย้ำในเรื่องการพัฒนาคุณภาพของคน การส่งเสริมให้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม เห็นได้จากเหตุผลในการปรับปรุงแผนการศึกษาในประกาศให้ใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ณ วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2535 ที่ระบุว่า

เพื่อให้ระบบการศึกษาสามารถสนองตอบความต้องการและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถพัฒนาพลเมืองของประเทศให้มีคุณภาพและปรับตัวได้อย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ และสามารถสร้างสรรค์สังคมไทยให้เจริญก้าวหน้า และสร้างความสมดุลในการพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยมีความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในการเน้นการพัฒนาบุคคลในด้านปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคมอย่างสมดุลกลมกลืน รู้จักเคารพในสิทธิเสรีภาพของตนเอง และผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535, น. 8-9)

3.2.9 กระแสปฏิรูปการเมืองและการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540

หลังการเลือกตั้งทั่วไปเดือนกันยายน พ.ศ. 2535 พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนเสียงสูงสุด นำมาสู่การจัดตั้งรัฐบาลที่มีนายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี (รัฐบาลชวน 1) อย่างไรก็ดีตาม หลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 มิได้สร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นในระบบการเมืองของไทยในขั้นรากฐาน และรัฐบาลชุดใหม่นี้ก็ไม่ได้พยายามดำเนินการพัฒนาระบบการเมืองการปกครองให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เนื่องจากยังคงได้รับประโยชน์จากระบบการเมืองแบบเก่าอยู่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความไร้ประสิทธิภาพของระบบการเมืองในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคม การ

ทุจจริตของนักการเมืองยังคงดำรงอยู่ ทำให้ประชาชนเริ่มหมดความอดทนและนำไปสู่กระบวนการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการเมือง โดยผู้ที่จุดประกายการเรียกร้องดังกล่าว คือ ร.ต. ฉลาด วรฉัตร เริ่มอดอาหารในวันที่ 25 พฤษภาคม 2537 เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนให้คณะรัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด และนายกเทศมนตรีมาจากการเลือกตั้ง แต่รัฐบาลชวน หลีกภัยยังคงวางเฉยต่อการเรียกร้องดังกล่าว อีกทั้งแกนนำพรรคประชาธิปัตย์หลายคนยังมีความพยายามที่จะสร้างกระแสให้ประชาชนไม่เชื่อถือและคัดค้านในตัวของ ร.ต. ฉลาด แต่ขบวนการสิทธิและเสรีภาพก็พยายามสร้างกระแสสนับสนุน ร.ต. ฉลาด โดยมีกลุ่มประชาธิปไตย นักวิชาการและผู้นำสังคมที่มีแนวคิดเสรีนิยมเข้าร่วมขบวนการนี้เพราะต่างมองเห็นความเสื่อมโทรมของระบอบการเมือง ณ ขณะนั้น เช่น ศ.นพ. ประเวศ วะสี เขียนบทความอธิบายให้ประชาชนเข้าใจสิ่งที่ ร.ต. ฉลาดเรียกร้องคือการปฏิรูปการเมือง และเริ่มใช้คำว่า “ปฏิรูปการเมือง” เป็นครั้งแรกในสังคม รวมไปถึงขบวนการดังกล่าวได้ดึงพรรคฝ่ายค้านเข้ามาร่วมขับเคลื่อนกระบวนการปฏิรูปการเมืองด้วย

บรรยากาศทางการเมืองจึงเริ่มคุกรุ่น ทำให้นายมารุต บุณนาท ประธานสภาผู้แทนราษฎร จัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพ.) ขึ้นมาในเดือนกรกฎาคม 2537 เพื่อลดอุณหภูมิทางการเมืองและหวังให้ ร.ต. ฉลาด วรฉัตร เลิกอดอาหาร เพราะเกรงว่าหากเขาเสียชีวิตจากการอดอาหารอาจนำมาซึ่งความโกลาหลในสังคม ซึ่ง ร.ต. ฉลาด เลิกอดอาหารในวันที่ 31 กรกฎาคม 2537 โดยคณะกรรมการดังกล่าวมี ศ.นพ. ประเวศ วะสี เป็นประธาน เนื่องด้วยมองเห็นว่าปัญหาและความเสื่อมโทรมในสังคมไทยนั้นเป็นผลมาจากการเมือง โครงสร้างของคณะกรรมการประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาวิชาต่าง ๆ โดยเฉพาะทางนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ ซึ่งได้ดำเนินการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิรูปการเมือง และนำเสนอหลักการสำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แนวรัฐธรรมนูญนิยมให้แก่ประธานสภาในเดือนเมษายน พ.ศ. 2538 โดยให้มีการแก้ไขมาตรา 211 แห่งรัฐธรรมนูญ 2534 เพื่อเป็นข้อต่อในการขับเคลื่อนกระบวนการปฏิรูปการเมือง ซึ่งมีความสำคัญต่อการออกแบบขององค์กรร่างรัฐธรรมนูญและกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2545, น. 4-12, 49-50) โดยรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ฉบับแก้ไขนั้นมีผลบังคับใช้ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539 ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญคือ “การให้บุคคลอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ซึ่งเท่ากับเป็นการขยายสิทธิทางการเมืองไปยังกลุ่มคนซึ่งมีอายุน้อย หรือคนรุ่นหนุ่มสาว” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 224) จากการปฏิรูปการเมืองดังกล่าว ทำให้เยาวชนเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายด้านการศึกษาที่ว่า “. . . เร่งปลูกฝังให้ประชาชนมีจิตสำนึกถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข. . .” (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2536, น. 153-154) อีกทั้ง รัฐบาลชุดนี้ได้ขยายการศึกษาภาคบังคับออกไป จากเดิม 6 ปี เป็น 9 ปี โดยเฉพาะในชนบทที่คนยังไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา โดยรัฐบาล มีความเชื่อว่า พื้นฐานของการศึกษาเด็กไทยไม่ควรมี

โอกาสน้อยไปกว่า 9 ปีในระบบโรงเรียน ฉะนั้น ความพยายามที่จะให้เรียนต่อมัธยมศึกษาปีที่ 1 จึงเป็นความพยายามอย่างเต็มที่ ซึ่งผลออกมาอยู่ในระดับดีพอสมควร (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538, น. 22-24) ในสมัยรัฐบาลนี้ มีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ 2 คน คือ พล.อ.อ. สมบุญ ระหงษ์ และนายสัมพันธ์ ทองสมัคร

ต่อมารัฐบาลชวน หลีกภัย เกิดข้อขัดแย้งกับพรรคความหวังใหม่ซึ่งเป็นพรรคร่วมรัฐบาล เนื่องจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญในประเด็นเรื่องการกระจายอำนาจให้การปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สำเร็จ ทำให้พรรคความหวังใหม่ประกาศถอนตัวจากพรรคร่วมรัฐบาล และอีกปัญหาใหญ่เรื่องความไม่ชอบธรรมในการจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ราษฎร ที่เรียกว่า สปก.4-01 ทำให้ พล.ต. จำลอง ศรีเมือง หัวหน้าพรรคพลังธรรมประกาศถอนตัวออกจากรัฐบาลก่อนที่จะมีการลงมติในการอภิปรายทั่วไปของฝ่ายค้าน ทำให้นายชวน หลีกภัย ต้องตัดสินใจยุบสภาให้มีการเลือกตั้งใหม่ จะเห็นได้ว่าชนชั้นกลางมีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างแรงกดดันซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลได้

หลังการเลือกตั้ง พรรคชาติไทยเป็นพรรคที่ได้คะแนนเสียงสูงสุด จึงได้เป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล โดยมีนายบรรหาร ศิลปอาชา หัวหน้าพรรคชาติไทย ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ในช่วงเวลานี้มีกระแสเรียกร้องให้ปฏิรูปการเมือง โดยต้องการให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ รัฐบาลได้ดำเนินการปฏิรูปการเมืองตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับประชาชนในช่วงหาเสียงเลือกตั้ง จึงได้ตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) ขึ้น โดยมีนายชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน เพื่อแก้ไขกฎหมายที่ล่าช้า และเสนอร่างกฎหมายเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ในส่วนที่เกี่ยวกับกระบวนการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 ได้เติมข้อความเข้าไปว่าให้มีการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่ทั้งฉบับ ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญมีมติแต่งตั้งขึ้น โดยมีสมาชิกที่เป็นตัวแทนจากแต่ละจังหวัด ผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ รวมทั้งหมด 99 คน เป็นผู้ดำเนินการ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 225-226)

ด้านการศึกษาในสมัยรัฐบาลนี้ได้ดำเนินการสานต่อนโยบายรัฐบาลชุดก่อนเช่นกัน โดยได้แถลงนโยบายด้านการศึกษาต่อสภาว่า “ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ให้ทั่วถึงทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดยมีเป้าหมายขยายการศึกษาภาคบังคับให้ถึง 12 ปี โดยเร็ว พร้อมทั้งจัดสวัสดิการการศึกษาและสวัสดิการอื่น ๆ ที่จำเป็นให้แก่นักเรียน” (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2538, น. 36) อย่างไรก็ตาม ในช่วงสมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย กระทั่งถึงรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ที่เริ่มต้นปฏิรูปการเมืองและจัดทำร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 กระทรวงศึกษาธิการไม่ได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาแต่อย่างใด และต่อมารัฐบาลนายบรรหารที่บริหารประเทศได้ราวปีเศษ ก็ประกาศยุบสภาเพราะมีกระแสไม่ยอมรับภูมิหลังของตัวนายกรัฐมนตรี โดยถูกตั้งข้อสงสัยว่าเป็นบุคคลต่างด้าวและขาดคุณสมบัติในการเป็นนายกรัฐมนตรี

ภายหลังการเลือกตั้ง พรรคความหวังใหม่ได้รับคะแนนเสียงสูงสุดจึงเป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาลผสม โดยมีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 แม้จะต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจและการดำเนินการปฏิรูปการเมืองโดยแก้ไขรัฐธรรมนูญใหม่ แต่รัฐบาลก็มีความพยายามเร่งพัฒนาและปฏิรูปการศึกษาด้วย โดยเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับมนุษย์ ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนา โดยได้บรรจุลงไปเป็นแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยรัฐบาลนายชวน หลีกภัย เป็นผู้รับผิดชอบในการร่างแผนดังกล่าว โดยมี ดร. สิปพนนท์ เกตุทัต เป็นประธานคณะกรรมการ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538, น. 22) และเริ่มใช้ในสมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต เมื่อต้นปี พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นแผนที่ต้องการสร้างศักยภาพในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนด้วยการเน้นการพัฒนาด้านร่างกายจิตใจ สติปัญญา และสุขภาพพลานามัย มีความรู้ความสามารถและทักษะในการประกอบอาชีพ สามารถปรับตัวทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้าน โดยนายสุวิข รังสิตพล รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่สมัยนายบรรหารแต่ยังไม่ได้มีผลงานมากนักเพราะติดปัญหาเรื่องงบประมาณ) ได้ร่วมกับข้าราชการประจำพัฒนาการศึกษาไทยอย่างขนานใหญ่ และประกาศนโยบายเร่งด่วนออกมาว่า “การศึกษาไทยเป็นเลิศภายใน 2550 ทุกโรงเรียนจะต้องทันสมัยเป็นปัจจุบัน มีคอมพิวเตอร์ มีชาวด์แล็บ และเด็กไทยทุกคนจะต้องได้การศึกษาครบ 12 ปี ส่วนใครยากจนครอบครัวมีรายได้ต่ำกว่า 50,000 บาทต่อปี จะให้เรียนฟรี” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 2 เรื่อง 6 เดือนใต้เงา ‘สุวิข รังสิตพล’ การศึกษาไทยได้อะไร) แต่การดำเนินนโยบายและการทำงานที่รวดเร็วแบบนี้ก็เกิดข้อกังขาของนายสุวิข ซึ่งอดีตเคยเป็นกรรมการผู้จัดการใหญ่ของบริษัทน้ำมันคาลเท็กซ์ ไม่ว่าจะเป็นการจัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียนประถมศึกษา การแจกเงินให้ส.ส.สำรวจข้อมูลนักเรียนในพื้นที่ การสั่งทุบตึกกระทรวงศึกษาธิการเพื่อสร้างคอมเพล็กซ์ ออกนโยบายรับนักเรียนราชภัฏไม่อื่น นโยบายให้นักเรียนบวช การปลดหนี้สินครู จึงทำให้มีการร้องเรียนโดยเฉพาะเรื่องทุจริตจัดซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ สุดท้ายรัฐมนตรีสุวิขถูกปลดออกจากตำแหน่ง และแต่งตั้งนายชิงชัย มงคลธรรม เป็นรัฐมนตรีแทน ซึ่งหลังจากมีการสอบสวนเป็นเวลา 14 ปี ในปี พ.ศ. 2554 คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติได้มีคำตัดสินว่า นายสุวิขกับข้าราชการประจำรวม 16 คน ไม่มีความผิดและให้ยุติเรื่องดังกล่าว (นายสบาย, 2554, ย่อหน้าที 2-17)

สมัยนายชิงชัย มงคลธรรม ได้กล่าวเชิงนโยบายในงานเสวนาเนื่องในโอกาสเข้าปฏิบัติงานที่กระทรวงศึกษาธิการวันแรกว่า

การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เป้าหมายสูงสุดก็เพื่อแก้ปัญหาบ้านเมืองในทุกด้าน . . . นโยบายที่นายสุขวิช รังสิตพล และรัฐมนตรีช่วยทั้งสามท่านได้เคยทำไว้ต้องทำต่อไป เช่นเรื่องปฏิรูปการศึกษา ถือเป็นหัวใจของการปฏิรูปด้านอื่น ๆ ถ้าไม่สำเร็จการปฏิรูปอย่างอื่นก็คงจะลำบาก มีอะไรที่ต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขท่านทั้งหลายรู้ดีที่สุด . . . ผมเชื่อในสติปัญญาของคนกระทรวงศึกษาฯ และกระทรวงนี้ถือเป็นกระทรวงหลักของบ้านเมืองจะเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการรองรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม . . . ขอให้ทุกคนช่วยกันคิดต้องทำอะไรจึงจะแก้ไขสังคมวัตถุนิยมที่มีความรุนแรงมากขึ้น ทำอย่างไรให้วิญญาณครูไปสู่สภาวะความเป็นครูอย่างแท้จริงได้ (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 3 เรื่อง เปิดวิสัยทัศน์ 3 รمت.ศึกษาฯ เดินหน้าปฏิรูปด้วยวิธีที่แตกต่าง)

ต่อมานายชิงชัยก็ล้มเลิกนโยบายสมัยนายสุขวิชไปเกือบหมด โดยเฉพาะเรื่องให้เด็กนักเรียนบวช มีการย้ายข้าราชการแบบล้างบาง ยกเลิกเกณฑ์คัดครูใหม่ ทางด้านฝ่ายที่ดูแลด้านกฎหมายการศึกษา นายสนั่น สุธากุล โฆษกจากคณะกรรมการการศึกษา สภาผู้แทนราษฎรกล่าวว่า แม้ขณะนี้ ส.ส.ร. ได้บรรจุเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายการศึกษาแห่งชาติไว้ในร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แล้วก็ตาม แต่ปัจจุบันการศึกษาของชาติยังไม่มีแผนแม่บทที่ชัดเจน เมื่อมีการเมืองเข้ามาแทรกก็จะทำให้ทิศทางการจัดการศึกษาของชาติเปลี่ยนแปลงไป จนทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งคณะกรรมการได้เร่งจัดทำร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติให้แล้วเสร็จ โดยไม่ต้องรอว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะผ่านการพิจารณาจากสภาผู้แทนราษฎรหรือไม่ จากนั้นจะผลักดันให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาขึ้นมา (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 3 เรื่อง กมธ.ศึกษาเริ่มต้นพ.ร.บ.ศึกษาแห่งชาติ)

ในสมัยนี้ รัฐธรรมนูญที่ร่างโดยสมาชิกร่างรัฐธรรมนูญได้ดำเนินการแล้วเสร็จหลังทำประชาพิจารณ์หลายครั้ง อันเป็นที่มาของคำว่า “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” และสุดท้ายได้ผ่านความเห็นชอบจากสภาและประกาศใช้ในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 โดยมีประเด็นสำคัญคือ การประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน การให้ประชาชนมีบทบาททางการเมืองอย่างเต็มที่ การเปลี่ยนแปลงการเข้าสู่ตำแหน่งอำนาจ การควบคุมการใช้อำนาจ การผสมผสานระหว่างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของระบบอังกฤษและระบบประธานาธิบดี และการกำหนดให้มีองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ แต่ด้วยเกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจที่เรียกว่า “เศรษฐกิจฟองสบู่แตก” ซึ่งเริ่มก่อตัวมาตั้งแต่การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 227-228, 241) และด้วยต่อมามีนโยบายเปิดเสรีทางการเงินอย่างเต็มที่และรวดเร็วโดยไม่มีมาตรการรองรับ และขาดการติดตามเงินทุนไหลเข้าอย่างใกล้ชิดทำให้หนี้ของภาคเอกชนเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้รัฐบาลไม่มี

ทางเลือกต้องประกาศลอยตัวค่าเงินบาทและขอความช่วยเหลือทางการเงินและแนวทางแก้ไข ปัญหาจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) (สมบัติ อัจฉริยะวงศ์, 2549, น. 819-820) ทำให้ ภาครัฐกิจและการเงินการธนาคารเกิดความเสียหายอย่างหนัก ซึ่งวิกฤตดังกล่าวส่งผลกระทบต่อ ความชอบธรรมของรัฐบาล ทำยที่สุด พลเอกชวลิตต้องประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อเปิดโอกาสให้มีการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่เข้ามาบริหารประเทศ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทาง การเมืองและการศึกษาในระบบในช่วงที่สองของการศึกษาวิจัยนี้ สามารถสรุปให้เห็นเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

การเมือง	รัฐบาล สัญญา	เลือกตั้ง/ รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	เลือกตั้ง/ รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล	รัฐบาล เสैनีย/ รัฐบาล
	รธน. 2517	รธน. 2517	รธน. 2519	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521	รธน. 2521
การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา	ตั้งคกก.วาง พื้นฐานเพื่อ การปฏิรูป การศึกษา
	พ.ศ. 2516	พ.ศ. 2517	พ.ศ. 2518	พ.ศ. 2519	พ.ศ. 2520	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521	พ.ศ. 2521

ภาพที่ 3.3 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่ 2: หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540

3.3 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551

นอกจากจะมีการต่อสู้กันในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญภายในสภาเพื่อให้ได้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่แล้ว ภาคประชาชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการร่างเพื่อผลักดันให้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น อันได้แก่ คณะกรรมการรณรงค์ประชาธิปไตย (ครป.) ที่มีบทบาทต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอย่างยาวนาน สมาพันธ์ประชาธิปไตย (ก่อตั้งหลังพฤษภาคม 2535) เครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ มีบทบาทเรียกร้องสิทธิสตรีให้เสมอภาคกับบุรุษ สมาคมคนพิการแห่งประเทศไทย สมาพันธ์นักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยร่วมผลักดันในเรื่องเสรีภาพของสื่อมวลชน ศูนย์ประสานงานเฉพาะกิจพุทธบริษัทเพื่อเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับศาสนาและการพัฒนาจิตใจในร่างรัฐธรรมนูญ (ศพร.) เรียกร้องให้มีข้อบัญญัติเกี่ยวกับศาสนาและการพัฒนาจิตใจในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจนและให้กำหนดศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ

อย่างไรก็ตาม ก็มีกลุ่มผู้จะเสียประโยชน์ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ออกมาคัดค้านเช่นกัน เช่น กลุ่มกำนันผู้ใหญ่บ้านที่เกรงว่าการกระจายอำนาจจะลิดรอนอำนาจที่พวกตนเคยมีอยู่ กลุ่มผู้พิพากษาเกรงว่ารัฐธรรมนูญใหม่จะกระทบสถานะของศาล กลุ่มทหารเกรงว่าจะเสียประโยชน์จากการกระจายคลื่นความถี่วิทยุโทรทัศน์ กลุ่มต่อต้านรัฐธรรมนูญของพวกมททไทยที่นำโดยนายเสนาะ เทียนทอง โดยกระแสคัดค้านและสนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับใหม่จากกลุ่มอนุรักษ์นิยมและกลุ่มพลังประชาธิปไตยมีความเข้มข้นขึ้นจนนำไปสู่การเรียกร้องให้ประชาชนแสดงตนว่าเป็นผู้สนับสนุนฝ่ายไหน โดยเกิดเป็นกระแส “ธงเขียว” หรือใช้สัญลักษณ์สีเขียวเป็นการแสดงตัวว่าเป็นผู้สนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และใช้สัญลักษณ์สีเหลืองเป็นตัวแทนของฝ่ายที่คัดค้านรัฐธรรมนูญ โดยมีการชุมนุมไปทั่วกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด มีการกระทบกระทั่งกันบ้างแต่เหตุการณ์ไม่ได้มีความรุนแรงบานปลายแต่อย่างใด ทั้งนี้ นายอุทัย พิมพ์ใจชน ประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ และนายอานันท์ ปันยารชุน ประธานคณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญประกาศตัวเองอยู่กลุ่มธงเขียว และร่วมเดินขบวนกับกลุ่มดังกล่าวในวันที่ 16 สิงหาคม 2540 (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2545, น. 57-58, 63)

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้สภาร่างรัฐธรรมนูญจะได้รับแรงกดดันจากหลายฝ่ายในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่การที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญด้วยตนเอง ทั้งในรูปแบบการรับฟังข้อคิดเห็นหรือการจัดให้มีประชาพิจารณ์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ รวมไปถึง การขยายฐานการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอันเป็นผลจากการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ในปี พ.ศ. 2539 ในประเด็นสำคัญเรื่องการให้สิทธิเลือกตั้งแก่เยาวชนที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไป รวมทั้งการดึงให้สื่อมวลชนเข้ามามีบทบาทสร้างกระแสให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นและพยายามตอกย้ำว่า “รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เป็นฉบับประชาชน” นั้น ถือเป็น

ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่สำคัญที่เปิดโอกาสและกระตุ้นให้ประชาชนโดยทั่วไปได้เรียนรู้ ตื่นตัวและมีสำนึกต่อประเด็นทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

หลังจากที่พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคความหวังใหม่ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ทางพรรคความหวังใหม่ก็ไม่สามารถรวบรวมพรรคต่าง ๆ เพื่อจัดตั้งรัฐบาลใหม่ได้ ทำให้พรรคประชาธิปัตย์จัดตั้งรัฐบาลแทนโดยรวมกับพรรคกิจสังคมและส่วนหนึ่งของพรรคประชากรไทย (กลุ่มงูเห่า) นายชวน หลีกภัย ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง (รัฐบาลชวน 2) เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ซึ่งงานหลักของรัฐบาลชุดนี้คือการเข้ามาแก้ไขปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ (สมบัติ อารังธัญวงศ์, 2549, น. 819-820)

3.3.1 การประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

แม้งานหลักของรัฐบาลชวน 2 นั้นจะเน้นไปที่การแก้ไขปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศ แต่ในด้านการศึกษาก็มีการเปลี่ยนแปลงทั้งนโยบายและแผนปฏิรูปการศึกษาต่าง ๆ มากมาย ทั้งนี้ เนื่องจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 (ฉบับที่ 16) ซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการศึกษามากกว่ารัฐธรรมนูญทุกฉบับที่เคยมีมา กล่าวคือ ในมาตรา 81 บัญญัติให้รัฐต้องจัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ อันทำให้เป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิรูปการศึกษา (สมหมาย จันทร์เรือง, 2544, น. 40) และการที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ในมาตรา 43 ว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาอบรมขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” ทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ถือเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงของกระทรวงศึกษาธิการ

ในสมัยรัฐบาลนี้ นายชุมพล ศิลปอาชา ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้ประกาศนโยบายอย่างชัดเจน พร้อมคำยืนยันจากรัฐมนตรีช่วยอีก 2 คน คือนายอาคม เองฉ้วน และนายสมศักดิ์ ปรีศนายนันท์กุล ว่า “จะไม่ให้มีเรื่องธุรกิจทางการเมืองในกระทรวงฯ เด็ดขาด และไม่เน้นพรรคเน้นพวก ผมจะดำเนินงานใน 5 ลักษณะ คือ เปิดเผย ประหยัด โปร่งใส ยุติธรรม และเสมอภาค” (หจจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 4 เรื่อง ข้อเสนอขอปรับโครงสร้าง (เสนาบดีศึกษา) และจะดำเนินงานสานต่อนโยบายที่ดีของรัฐบาลชุดเก่าต่อไป และจะไม่โยกย้ายล้างบางข้าราชการอย่างเด็ดขาด นับเป็นเรื่องที่ดี เพราะจะให้แผนการศึกษาของชาติเดินหน้าต่อไปโดยไม่หยุด ซึ่งต่อมาได้ดำเนินการยกเลิกระบบสอบเทียบ จัดให้มีการสอบเอ็นทรานซ์ระบบใหม่ เริ่มนโยบายรับนักเรียนม.1-ม.4 บ้านใกล้ 100% เพื่อแก้ปัญหาแป๊ะเจี๊ยะ ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้ผู้ปกครองและผู้อำนวยการโรงเรียนที่มีชื่อเสียงอย่างมาก จนสุดท้ายยอมปรับลดเหลือ 80-20% ให้มีการสอบ และเริ่มจัดทำพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

ให้เยาวชนทุกคนได้รับสิทธิและโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 4 เรื่อง ปี 2540 ปฏิรูปการศึกษาล่มสลาย)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 นอกจากสภาพการเมืองที่ขาดเสถียรภาพแล้ว สภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำขณะนั้นได้ส่งผลกระทบต่อการศึกษาไทยอย่างมาก เห็นได้จาก ยอดรวมของจำนวนนักเรียนนักศึกษาเข้าใหม่ในปีการศึกษา 2541 มีจำนวนลดลงจากปีการศึกษา 2540 ทุกระดับ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่ยังไม่ฟื้นตัว (วิทยากร เชียงกูล, 2543, น. 11) รัฐบาลก็ไม่สามารถจัดสรรงบประมาณให้แก่การจัดการศึกษาได้อย่างเต็มที่ ผู้ปกครองไม่มีเงินทุนเพียงพอต่อการสนับสนุนการศึกษาของบุตรหลาน ครูโรงเรียนเอกชนได้รับรายได้ลดลง รัฐบาลจึงต้องแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการผ่อนปรนการจ่ายค่าเล่าเรียน ปรับเงื่อนไขกองทุนกู้ยืมให้ยืดหยุ่นมากขึ้น เป็นต้น (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 4 เรื่อง วิกฤตเศรษฐกิจกับการศึกษาไทย) ต่อมานายชุมพลได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี และนายปัญญา เกสรทอง อดีตประธานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2540 ร่วมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่เสนอโดยคณะกรรมการอำนวยการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่มี ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นประธาน (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 97) ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งแทน

ในสมัยรัฐบาลชวน 2 มีการเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้ง โดยมีนายสมศักดิ์ ปริศนานันทกุล อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการในคณะรัฐมนตรีชุดก่อน เข้ามาทำหน้าที่ระหว่างปี พ.ศ. 2542-2544 ได้ตั้งศูนย์ปฏิบัติการปฏิรูปการศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการขึ้น โดยมี ดร. กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา เป็นผู้อำนวยการ แต่การดำเนินงานไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เห็นได้จากคำวิจารณ์ของ ศ.ดร. วิจิตร ศรีสอาน ที่ว่า “ถึงแม้ ดร. กษมา จะเก่งและดี แต่เนื่องจากอยู่ในระบบราชการ จึงมีปัญหาติดขัดระหว่างกัน” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, น. 18)

ในช่วงสมัยนี้ ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 ซึ่งเกิดจากแนวคิดของนักวิชาการศึกษาที่ว่า การปฏิรูปการศึกษามักขาดความต่อเนื่อง อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล จึงควรดำเนินการให้หลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมและผลักดันให้เกิดกฎหมายขึ้นมารองรับเพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องแม้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล เห็นได้จาก

การดำเนินการแต่ละครั้ง (ปฏิรูปการศึกษา) สามารถสร้างกระแสความเคลื่อนไหวเพื่อ การปฏิรูปการศึกษาและได้รับตอบสนองในระยะแรก แต่อุปสรรคที่สำคัญ คือ “การเปลี่ยนแปลงรัฐบาล” ทำให้การปฏิรูปการศึกษาสะดุด ขาดความต่อเนื่อง และไม่บรรลุผลสำเร็จ “การศึกษากลายเป็นงานของพรรค ไม่ใช่ภารกิจของชาติ” จากการศึกษาวิจัยการปฏิรูปการศึกษาในต่างประเทศของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา

แห่งชาติ (สกศ.) พบว่า. . .การมีส่วนร่วมของบุคคลหลายฝ่ายและมีกฎหมายรองรับ การปฏิรูปการศึกษาจะช่วยให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็ไม่ทำให้การปฏิรูปการศึกษาต้องหยุดชะงักไป (ถวัลย์ มาศจรัส, 2545, น. 178-179)

ดังนั้น จึงเกิดความร่วมมือระหว่างภาคเอกชนในประเทศไทยและนักวิชาการที่ เล็งเห็นการไม่รู้เท่าทันและถูกเอาเปรียบจากการแข่งขันในโลกยุคไร้พรมแดนที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าอย่างมาก แต่ภาครัฐและวงการศึกษายังไม่ได้ตระหนักในเรื่องนี้ เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2537 ผู้มีประสบการณ์ภาคเอกชนและภาครัฐ 4 คน ได้แก่ นายบัณฑิต ล่ำซำ กรรมการผู้จัดการใหญ่ธนาคารกสิกรไทย นายวิจิตร ศรีสอ้าน ปลัดทบวงมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ประธานกรรมการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยในขณะนั้น และ นายโกวิท วรพิพัฒน์ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น โดยทีมในกระทรวงศึกษาธิการนั้นมี ดร. กษมา วรวรรณ ณ อยู่ธยา เป็นหลัก ทีมสภาการศึกษา มี ดร. รุ่ง แก้วแดง และ ดร.เจื้อจันท์ จงสถิตอยู่ เป็นหลัก และได้หารือร่วมกัน โดยเห็นว่า ต้องจัดการปฏิรูปการศึกษา โดยเริ่มจากระดับพื้นฐาน เพื่อเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา และเตรียมตัวเข้าสู่โลกยุคสารสนเทศ จึงได้ร่วมกันจัดตั้งคณะศึกษาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อศึกษาและเสนอแนะการปฏิรูปการศึกษา โดยธนาคารกสิกรไทยเป็นผู้สนับสนุน คณะศึกษาฯ ประกอบด้วย ผู้ที่มีประสบการณ์ภาคเอกชน ภาครัฐ ภาคราชการ ภาคประชาชน ภาคองค์กรเอกชน สาธารณประโยชน์ ฯลฯ ร่วมกันทำงานนี้ โดยไม่มีค่าตอบแทน ร่วมงานกันในระดับล่างสู่บน ด้วยความหวังว่า จะผลักดันรัฐบาล ฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติให้รวมพลังกันปฏิรูปการศึกษา ตั้งแต่นั้นมาหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลทุกชุด ตั้งแต่พ.ศ. 2537-2543 ได้ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2545, น. 14-17) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ช่วงเวลาที่มีการริเริ่มแนวคิดให้ปฏิรูปการศึกษาและร่างพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 นั้น อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับช่วงที่ประชาชนในประเทศเริ่มมีความตื่นตัวทางประชาธิปไตย โดยเริ่มจากการประท้วงโดยการอดอาหารของ ร.ต. ฉลาด วรฉัตร เพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2537 และกลุ่มพลังประชาธิปไตยในสังคมเริ่มมีบทบาทและตื่นตัวทางการเมือง ซึ่งทุกฝ่ายต่างต้องการผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสังคมขึ้น จึงนับว่าเป็นเวลาอันเหมาะสมที่จะต้องดำเนินการพัฒนาการศึกษาควบคู่กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมือง ตามแนวคิดของนักการศึกษาคนสำคัญอย่าง ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ที่ว่า

การศึกษาเปรียบเสมือนการสร้างสุขอนามัยและการรับประทานยาไปพร้อม ๆ กัน การศึกษากับเศรษฐกิจต้องไปด้วยกัน เมื่อการศึกษาแข่งขัน สังคมและการเมืองก็ดีขึ้น เมื่อเศรษฐกิจดีขึ้นก็มีส่วนเอื้อต่อสังคมและการเมือง เริ่มจุดใดจุดหนึ่งคงไม่ได้ เริ่มจาก

การพัฒนาสังคมอย่างเดียวยังคงไม่ได้ เริ่มจากการพัฒนาการเมืองอย่างเดียวยังคงไม่ได้ (เสรี พงศ์พิศ, 2549, น. 133)

ในที่สุด ปี พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภาอย่างเป็นทางการและมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2542 โดยกำหนดเงื่อนไขของระยะเวลาในการนำกฎหมายไปปฏิบัติไว้ดังนี้ คือ

ภายใน 1 ปี ต้องจัดตั้งสำนักงานปฏิรูปการศึกษา การออกกฎหมายกระทรวงเพื่อแบ่งระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานกับการศึกษาภาคบังคับและการเทียบโอนผลการศึกษา ภายใน 3 ปี ต้องจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ให้ทั่วถึงมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่ายต้องปรับโครงสร้าง โดยยุบหน่วยงานทางการศึกษาเพื่อจัดตั้งกระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กำหนดเขตพื้นที่การศึกษา การจัดตั้งสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา สถาบันอุดมศึกษาต้องเป็นนิติบุคคลและอาจจัดเป็นหน่วยงานในกำกับของรัฐ การจัดตั้งกองทุนพัฒนาครูและการออกกฎหมายเงินเดือนครู ภายใน 5 ปี ให้แก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้อง 81 ฉบับ และ ภายใน 6 ปี ให้ประเมินผลภายนอกของสถานศึกษาและมหาวิทยาลัยทั้งหมด 50,000 แห่ง (จรรยาพร ธรณินทร์, 2544, น. 3)

ผลจากพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว ทำให้ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาระดับขั้นพื้นฐาน และมีการประกันคุณภาพการศึกษาให้เป็นไปตามมาตรฐานมากขึ้น รวมไปถึงทำให้มีการปฏิรูปหลักสูตรการเรียนการสอน (วันชัย ดนัยตโมนุท, 2542, น. 21-22)

ทางด้านการเมือง รัฐบาลพยายามแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ โดยการขอรับความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ รัฐบาลได้ออกมาตรการสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุน โดยมีมาตรการสำคัญคือ การเสนอร่างกฎหมายฟื้นฟูเศรษฐกิจ 11 ฉบับ ซึ่งมีผู้วิพากษ์วิจารณ์เป็นจำนวนมากว่าขัดกับรัฐธรรมนูญในเรื่องการออกพระราชบัญญัติจะต้องผ่านความเห็นชอบจากรัฐสภา รวมถึงถูกมองว่ากฎหมายดังกล่าวทำให้ประเทศเสียเปรียบอย่างมาก ซึ่งแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของรัฐบาลไม่มีประสิทธิภาพ และการบริหารงานที่ถูกมองว่าเชื่องช้า ยืดติดกับหลักการ จึงสร้างความไม่พอใจให้แก่ประชาชนทั้งในชนบทและเมืองอย่างมาก และสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นภายในพรรครัฐบาล สุดท้ายก่อนที่รัฐบาลจะหมดวาระเพียงไม่กี่เดือน นายชวน หลีกภัยได้ประกาศยุบสภาเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2543 และกำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 (สมบัติ อารังธัญวงศ์, 2549, น. 819-827)

หลังการเลือกตั้งวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 พรรคไทยรักไทยที่เพิ่งก่อตั้งพร้อมกับชูนโยบาย “คิดใหม่ ทำใหม่ เพื่อคนไทยทุกคน” ได้จำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุด ทำให้ พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร (ยศขณะดำรงตำแหน่ง) ได้เป็นนายกรัฐมนตรี (รัฐบาลทักษิณ 1)

เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 ถึงแม้จะมีปัญหาเรื่องคดีการปกปิดบัญชีทรัพย์สินและหนี้สิน (คดีชุกหูน) จากการไม่ยอมแจ้งการถือหุ้นของคนรับใช้ คนขับรถ และเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย ซึ่งถูกยื่นฟ้องว่าขัดต่อกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่สุดท้ายศาลก็วินิจฉัยให้พ้นจากความผิดในข้อกล่าวหาว่าจงใจปกปิดบัญชีทรัพย์สินและหนี้สิน ทำให้สามารถบริหารประเทศต่อไปได้ การบริหารงานภายใต้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ช่วยส่งเสริมให้ฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลมีเสถียรภาพอย่างมาก อีกทั้งนโยบายประชานิยมได้ถูกนำมาใช้มากมายทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา เช่น นโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรค กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) โครงการบ้านเอื้ออาทรสำหรับผู้มีรายได้น้อย โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งทุน ธนาคารวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) การทดลองใช้การบริหารจังหวัดโดยผู้ว่าราชการจังหวัดแบบบูรณาการ (CEO) และการปราบปรามขบวนการค้ายาเสพติดอย่างเด็ดขาด เป็นต้น

ในการบริหารงานการศึกษาภายใต้รัฐบาลพ.ต.ท.ดร. ทักษิณ มีความคล่องตัวและรวดเร็วแบบนักธุรกิจ กล้าคิด กล้าทำ เห็นได้จากคำกล่าวของดร.ทักษิณในการประชุมเรื่องวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษา: วาระแห่งชาติ ณ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2544 ว่า

ในความคิดของผม ถ้าจะลงทุนในเรื่องการฝึกอบรมครู รวมทั้งการเปลี่ยนทัศนคติของครู นับว่าเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง ผมไม่ยอมให้การศึกษาค่อย ๆ เปลี่ยน เพราะเราเข้ามานานแล้ว ถ้าเราดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ในที่สุดมันจะไม่เปลี่ยนแปลง เพราะคนที่คิดอย่างเก่า คนที่ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงจะชักนำไปสู่สิ่งเดิม ๆ เสมอ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, น. 10)

รัฐบาลชุดนี้ได้นำเทคโนโลยีสารสนเทศที่ทันสมัยมาใช้ในการพัฒนาประเทศหลายด้าน รวมทั้งในด้านการศึกษาก็เช่นกัน ดร. ทักษิณ กล่าวว่า “ถ้าเราจะเปลี่ยนระบบการศึกษาเรื่องเทคโนโลยีสารสนเทศ ถือเป็นหัวใจสำคัญสำหรับโลกอนาคต เฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องอินเทอร์เน็ตและอาจจะต้องมีการส่งเสริมให้ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการศึกษาให้มากขึ้น. . .เด็กมีโอกาสมากมากขึ้น” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, น. 9) นโยบายการศึกษาจะเน้นการพัฒนากำลังคนเพื่อตอบสนองต่อภาคเศรษฐกิจมากกว่าการพัฒนาทางด้านสังคมและคุณธรรมจริยธรรม เห็นได้จากคำแถลงข่าวต่อสื่อมวลชนของนายกทักษิณในการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการศึกษาเพื่อยุทธศาสตร์สำหรับการขับเคลื่อนและผลักดันแก้ไขอุปสรรค ว่า

เมื่อโลกเข้าสู่ระบบทุนนิยม มีการแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ. . .ระบบการศึกษาจึงต้องสอดคล้องกับทิศทางดังกล่าว เพื่อสร้างบุคลากรรองรับศักยภาพในการแข่งขันของประเทศ และเมื่อโลกเข้าสู่ยุคการแข่งขันทางเศรษฐกิจโดยอาศัยฐานความรู้เป็นหลัก เราก็จะต้องสร้างสังคม สร้างบุคลากรขึ้นมาเป็นกำลังแรงงานที่มีความรู้ (knowledge

worker) ไม่ใช่แรงงานที่ไร้ฝีมือ (unskilled labor) อีกต่อไป (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, น. 50)

นโยบายส่วนใหญ่ของรัฐบาลนี้เป็นลักษณะประชานิยม ทำให้มีผลกระทบต่อการศึกษาที่มีแนวโน้มสนใจโครงการที่เน้นการพัฒนาแค่เปลือกนอกไม่ใช่แก้ไขปัญหาหรือปฏิรูปโครงสร้างการศึกษาจากรากฐานของปัญหาที่แท้จริง เช่น โครงการจัดหาคอมพิวเตอร์ราคาถูกให้นักเรียน โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งทุนการศึกษาเพื่อส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ การนำเงินจากการจำหน่ายสลากเลขท้าย 2 ตัว 3 ตัว หรือหยวนบนดิน มาเป็นทุนการศึกษาให้แก่นักเรียนที่ยากจน หรือการสร้างห้องสมุดที่ทันสมัยในศูนย์การค้า เป็นต้น ในช่วงเวลาดังกล่าวมีการเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการบ่อยกว่าทุกกระทรวง โดยเปลี่ยนทั้งหมด 6 คน คนแรกคือ ศ.นพ. เกษม วัฒนชัย เป็นนักการศึกษา แต่ลาออกเพราะเบื่อหน่ายการแทรกแซงทางการเมือง เห็นได้จากคำกล่าวของ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณ ชินวัตร ในการมอบนโยบายให้แก่ผู้บริหารกระทรวงศึกษาธิการในโอกาสเข้ารับตำแหน่งใหม่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการต่อจาก ศ.นพ. เกษม วัฒนชัย เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2544 ณ กระทรวงศึกษาธิการ ที่ว่า “. . .ตั้งใจเป็นนายกรัฐมนตรีที่ดูแลเรื่องการศึกษาอย่างใกล้ชิด แต่บังเอิญว่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งผมคิดว่าผมคัดคนดีมาแล้ว ท่านเกิดไม่ค่อยถนัดกับสภาพแวดล้อมในลักษณะการบริหารงานในตำแหน่งการเมือง ด้วยสาเหตุจากสุขภาพของท่านด้วย ท่านเครียดด้วย ท่านจึงลาออกไป” (ธีรชัย วรณกิจ, 2547, น. 58) ต่อมาคือ นายสุวิทย์ คุณกิตติ นายปองพล อดิเรกสาร ดร.อดิศักดิ์ โพธารามิก ล้วนเป็นนักการเมืองและนักธุรกิจ ซึ่งไม่ได้ติดตามดูแลเกี่ยวกับเรื่องการศึกษามาก่อน คนสุดท้ายคือ นายจาตุรนต์ ฉายแสง เคยเป็นรองนายกรัฐมนตรีที่ดูแลด้านสังคมและกระทรวงศึกษาธิการมาก่อน และนับเป็นนักการเมืองที่มีความเข้าใจเรื่องการศึกษาคนหนึ่ง แต่ด้วยความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศ ทำให้การปฏิรูปการศึกษาไม่ได้รับความสนใจจากผู้คนโดยทั่วไป (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550, น. 3)

3.3.2 การประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2545-2559

ในสมัยที่นายสุวิทย์ คุณกิตติ เป็นรัฐมนตรีว่าการศึกษานั้น มีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาลบใหม่ เนื่องด้วยข้อกำหนดในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ให้รัฐจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ประกอบกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากมีการเรียกร้องให้ปฏิรูปการเมืองและการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 และหลังจากมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 จึงมีสาระสำคัญที่เน้นการกระจายอำนาจทางการศึกษาและการจัดการศึกษาอย่างเสมอภาคกันในสังคมเป็นอย่างมาก ได้กำหนดให้มีการจัดทำหลักสูตรขั้นพื้นฐาน

เพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อและให้สถานศึกษาชั้นพื้นฐานจัดทำสาระของหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชน สังคม และประเทศชาติ โดยกำหนดให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวน 9 ปี (กรมวิชาการ, 2545, ความนำ (1)-(2)) ทำให้ต้องมีการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญด้วย ซึ่งได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2540 โดยนายพยุหศักดิ์ จันทรสุนทร อธิบดีกรมวิชาการ เปิดเผยว่า

กรมวิชาการได้รับมอบหมายให้ดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพื้นฐาน 6 ปีขึ้นไปใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่กำหนดให้มีการจัดการศึกษาพื้นฐาน 12 ปี โดยจะต้องดำเนินการให้เสร็จภายในเวลา 5 ปี ซึ่งเรื่องนี้จะต้องมีการตั้งคณะกรรมการจัดทำหลักสูตรระดับชาติที่ประกอบด้วยผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เข้ามาเป็นคณะกรรมการ เพื่อพิจารณาว่าหลักสูตรที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมีจุดอ่อนจุดแข็งเช่นใด และต้องเพิ่มเติมสิ่งใดเข้าไปอีก ความจริงกรมวิชาการได้เตรียมแผนปรับปรุงหลักสูตรไว้อย่างเป็นรูปธรรมแล้ว เมื่อทำตามแผนที่กำหนดไว้เราก็จะสามารถนำหลักสูตรใหม่มาใช้เป็นรูปธรรมภายในระยะเวลา 5 ปี ไม่ว่าจะมีการเปลี่ยนรัฐบาล หรือเปลี่ยนอธิบดีอีกกี่ครั้งก็ตาม (หจจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/3/2540/4 ปีที่ 3 เรื่อง ศธ.เตรียมปรับหลักสูตรใหม่รับการเรียน 12 ปี)

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินการวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตร พบว่าหลักสูตรที่ใช้อยู่มีข้อจำกัดหลายประการ คือ การกำหนดหลักสูตรจากส่วนกลางไม่สามารถสะท้อนสภาพความต้องการที่แท้จริงของสถานศึกษาและท้องถิ่น การจัดหลักสูตรและการเรียนคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยียังไม่สามารถผลักดันให้ประเทศเป็นผู้นำด้านนี้ในภูมิภาคได้ หลักสูตรไม่สามารถสร้างวิธีการคิด การเรียนรู้ให้มีทักษะในการดำเนินชีวิต เผชิญปัญหาสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเรียนภาษาต่างประเทศยังไม่สามารถทำให้ผู้เรียนใช้ภาษาติดต่อสื่อสารและค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย กระทรวงศึกษาธิการจึงจัดทำหลักสูตรการศึกษาชั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ให้เป็นหลักสูตรแกนกลางที่มีโครงสร้างยืดหยุ่น กำหนดจุดหมายซึ่งเป็นมาตรฐานการเรียนรู้ในภาพรวม 12 ปี มาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้นละ 3 ปี ให้สถานศึกษาจัดทำสาระในรายละเอียดให้สอดคล้องกับสภาพชุมชน ความสามารถ และความสนใจของผู้เรียน มุ่งเน้นความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล (กรมวิชาการ, 2545) ซึ่งหลักสูตรดังกล่าวมีการปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ ในคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ วก 1166/2544 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรการศึกษาชั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ระบุให้มีการทดลองใช้หลักสูตรในโรงเรียนนำร่องก่อน โดยให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่ในปีการศึกษา 2545 แต่โรงเรียนทั่วไปให้

เริ่มใช้ในปีการศึกษา 2546 โดยเริ่มในชั้นม. 1 และ ม. 4 ก่อน และให้ใช้หลักสูตรใหม่ทุกชั้นเรียนในปีการศึกษา 2548

ในด้านของแผนการศึกษาแห่งชาติ ก็ได้มีการดำเนินการปรับปรุงให้สอดคล้องกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ด้วยเช่นกัน โดยคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้จัดทำแผนการศึกษา เพื่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา สอดคล้องกันทั่วประเทศ เป็นระยะเวลา 15 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 ถึง พ.ศ. 2559 ซึ่งในกระบวนการจัดทำได้เริ่มระดมความคิดเห็นจากทุกภาคของสังคม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 และคณะรัฐมนตรีได้ผ่านความเห็นชอบให้ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2545-2559 ในปี พ.ศ. 2545 โดยแผนดังกล่าวมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนาคนอย่างรอบด้านและยั่งยืน สร้างสังคมอุดมด้วยคุณธรรมภูมิปัญญา และการเรียนรู้ และพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) ต่อมามีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การแก้ไขพระราชบัญญัติการศึกษาครั้งนี้จะไม่ได้รับความเห็นชอบจากนักวิชาการผู้มีส่วนผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เท่าใดนัก เห็นได้จากคำกล่าวของ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต (2545) ประธานกรรมการอำนวยการธนาคารสมอง มูลนิธิพัฒนาไทและกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ในการบรรยายนำเนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ 5 ทศวรรษ สกศ. กับการพัฒนาการศึกษาไทย วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2545 ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพมหานคร ว่า

เป็นที่น่าฉงนสนเท่ห์และสับสนเป็นอย่างยิ่งที่ว่า ทั้ง ๆ ที่แนวคิดในการปฏิรูปการศึกษา เพื่อเผชิญเทคโนโลยี จากร่วม 1,000 เวที และบุคคลจากทุกวงการร่วม 100,000 คน เห็นว่าจะต้องร่วมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้คู่คุณธรรม เพื่อร่วมกันสร้างสังคมแห่งปัญญาและการเรียนรู้ จนร่างออกมาเป็น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ด้วยมติเป็นเอกฉันท์ของทั้งสองสภา และก็เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลชุดปัจจุบัน [ขณะนั้น คือ รัฐบาลทักษิณ] แต่ก็ยังมีบางคนในรัฐบาลและบางกลุ่มในกระทรวงศึกษาธิการต่อต้าน เตรียมแก้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแนวทางปฏิรูปการศึกษาตามพ.ร.บ. 2542 ตรงกันข้ามกับนโยบายรัฐบาลที่ได้แถลงต่อรัฐสภาในระยะเวลาเพียงไม่ถึง 1 ปี (น. 20)

ศ.ดร. สิปปนนท์ เห็นว่า สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับแก้ไขปรับปรุงที่แตกต่างออกไปจากฉบับเดิมนั้น ก่อให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติและสิ้นเปลืองงบประมาณโดยใช้เหตุ และการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการบ่อยครั้งในช่วงสมัยนี้ ทำให้กระบวนการปฏิรูปการศึกษาไม่ต่อเนื่อง และแสดงให้เห็นถึงความไม่จริงจังของรัฐบาลต่อการปฏิรูปการศึกษาซึ่งไม่เป็นไปตามนโยบายที่รัฐบาลได้ประกาศไว้ ดังคำกล่าวที่ว่า

หลังจากพ.ร.บ. การศึกษา พ.ศ. 2542 ออกมา ยังไม่ทันจะได้นำมาปฏิบัติ ก็มีการแก้ไข โดยออกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับแก้ไข) พ.ศ. 2545 ซึ่งแก้ไขจากหลักการเดิม ในหลายประเด็น เช่น แบ่งการศึกษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและกีฬา ออกจากกระทรวงเดียว แยกวัฒนธรรมออกไป แยกกีฬาออกไป แยกการดูแล พระพุทธศาสนาออกไป จนทำให้ในภาคปฏิบัติในพื้นที่และโรงเรียนเป็นปัญหา และสิ้นเปลืองเงินโดยใช่เหตุ เหตุผลที่อ้างก็คือการปฏิรูประบบราชการ. . . การจะแยก การศึกษานอกโรงเรียนและกรมอาชีวศึกษาออกจากการศึกษาขั้นพื้นฐาน. . . มีการ ปรับเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถึง 5 คน ภายในเวลาเพียง 2 ปีครึ่ง และก็มีเพียงรัฐมนตรี 2 คน เท่านั้น ที่ดำเนินการตามการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง และก็ทุลักทุเล เพราะข้าราชการประจำและครูไม่แน่ใจว่ารัฐมนตรีคนต่อไปจะ ดำเนินการอะไร ทำให้ประชาชนสงสัยว่ารัฐบาลมีความจริงจังและจริงใจทางการเมือง มากน้อยแค่ไหน หลายครั้งหลายคราวการดำเนินการดูคล้ายจะเป็นการสร้างฐานเสียง ทางการเมืองมากกว่าการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (เสรี พงศ์พิศ, 2549, น. 135-136)

ในด้านเสถียรภาพของรัฐบาลนั้นถือว่ามีเสถียรภาพเพิ่มมากขึ้น จากการยุบรวม พรรคความหวังใหม่เข้ากับพรรคไทยรักไทย เสียงข้างมากในสภานี้ทำให้ฝ่ายค้านไม่สามารถเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจนายกรัฐมนตรีได้ ทำได้เพียงแค่เปิดอภิปรายรัฐมนตรีเป็นรายบุคคลเท่านั้น ต่อมา ได้มีการตราพระราชบัญญัติการปฏิรูประบบราชการให้มีการปรับปรุง ยุบรวม และจัดตั้งกระทรวง ขึ้นมาใหม่เป็น 20 กระทรวง แม้จะต้องปรับคณะรัฐมนตรีอยู่บ้างเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่พรรค ร่วมรัฐบาล ซึ่งประสบปัญหามากมาย เช่น ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปัญหาภัย ธรรมชาติ ปัญหาความไม่โปร่งใสในการบริหารงานของคณะรัฐบาล แต่พ.ต.ท.ดร.ทักษิณก็สามารถ ดำรงตำแหน่งจนครบวาระสี่ปี ซึ่งถือเป็นรัฐบาลชุดแรกที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งตาม ระบอบประชาธิปไตยและอยู่ดำรงตำแหน่งได้จนครบวาระ (จักษ์ พันธ์ชูเพชร, 2549, น. 280-284)

ในการเลือกตั้งทั่วไปได้จัดให้มีขึ้นเมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 พรรคไทย รักไทยยังคงได้รับความไว้วางใจจากประชาชนให้เข้ามาบริหารประเทศเป็นสมัยที่สอง (รัฐบาลทักษิณ 2) โดยได้รับคะแนนเสียงข้างมากและเพียงพอต่อการจัดตั้งรัฐบาลเพียงพรรคเดียว ซึ่งนับเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ทำให้ พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ วันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2548 แต่รัฐบาลอยู่ได้เพียงประมาณหนึ่งปีได้ถูกแรงกดดันจากปัญหาทาง สังคมการเมืองและเศรษฐกิจหลายเรื่องถาโถม ทั้งเหตุการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดน ภาคใต้ ปัญหาราคาน้ำมันสูงขึ้น ปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ปัญหาทุจริตในหลาย หน่วยงานโดยเฉพาะโครงการสนามบินสุวรรณภูมิในส่วนของการจัดซื้อเครื่องตรวจจับระเบิด CTX กระแสต่อต้านการบริหารงานของรัฐบาลเริ่มก่อตัวอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นเมื่อมีการจัดรายการ

เมืองไทยรายสัปดาห์ ออกอากาศทางช่อง 9 อสมท. โดยมีนายสนธิ ลิ้มทองกุล และนางสาวสโรชา พรอุดมศักดิ์ เป็นผู้ดำเนินรายการ กล่าวถึงประเด็นเรื่องการล່วงละเมิดพระราชอำนาจจากกรณีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชสองพระองค์ การทำบุญของนายกรัฐมนตรีในวัดพระแก้ว และการทุจริตแทรกแซงการทำงานขององค์กรอิสระ จนกระทั่งมีการสั่งระงับรายการดังกล่าว ทำให้ทางรายการได้เปลี่ยนรูปแบบการดำเนินรายการไปเป็นลักษณะสัญจรนอกสถานที่ และเริ่มมีการรวมตัวของประชาชนที่ไม่พอใจการบริหารงานและพฤติกรรมของผู้นำรัฐบาล กลายเป็นการชุมนุมเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากตำแหน่ง โดยมีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยขึ้น โดยมีนายสนธิ ลิ้มทองกุล พลตรีจำลอง ศรีเมือง นายสมศักดิ์ โกศัยสุข นายสมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ และนายพิภพ ธงไชย เป็นแกนนำ สุดท้ายพ.ต.ท.ทักษิณได้ประกาศยุบสภาเพื่อเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2549 (จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, 2549, น. 287-293)

3.3.3 รัฐประหาร 19 กันยายน 2549

แม้จะมีการประกาศให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเกิดขึ้น แต่พรรคฝ่ายค้านได้คว่ำบาตรการเลือกตั้ง คือ ไม่ส่งผู้สมัครลงแข่งขันในการเลือกตั้ง เนื่องจากเห็นว่าไม่มีความโปร่งใสในการกำหนดวันเลือกตั้ง และการยุบสภาไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ แต่เกิดจากความขัดแย้งของหัวหน้ารัฐบาลกับประชาชน จึงไม่ควรใช้อำนาจการยุบสภา (จักษ์ พันธุ์ชูเพชร, 2549, น. 293-294) แม้ผลการเลือกตั้งจะปรากฏออกมาว่า พรรคไทยรักไทยได้คะแนนเสียงมากที่สุด คือ ได้ที่นั่งส.ส.ถึง 359 ที่นั่ง แต่พรรคไทยรักไทยถูกกล่าวหาว่า ว่าจ้างพรรคเล็กลงสมัครรับเลือกตั้ง เพื่อไม่ให้ผู้สมัครจากพรรคไทยรักไทยต้องติดหลักเกณฑ์ที่ว่า จะชนะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ต้องได้คะแนนเสียงอย่างน้อย 20% ของผู้มาลงคะแนน รวมไปถึง การจับคู่หาเลือกตั้งที่ผิดหลักการลงคะแนน สุดท้ายศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยให้การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นโมฆะ รัฐบาลรักษาการได้จัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ ในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2549 ซึ่งหลายฝ่ายมองว่า คณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) ได้ร่วมมือกันกับพรรคไทยรักไทยกำหนดวันเลือกตั้งที่ไม่เป็นธรรมกับพรรคอื่น ๆ ต่อมาวันที่ 15 กันยายน ปีเดียวกัน ศาลอาญาได้พิพากษาให้จำคุกคณะกรรมการการเลือกตั้ง 3 คน ในความผิดฐานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ ทำให้ความชอบธรรมของรัฐบาลทักษิณลดลงไปอีก แต่พ.ต.ท. ทักษิณยังคงรักษาการอยู่ในตำแหน่ง จึงทำให้ประชาชนเริ่มรู้สึกไม่พอใจจริยธรรมทางการเมืองของเขา และเกิดการชุมนุมประท้วงจากกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย และในที่สุดก่อนการชุมนุมใหญ่ของกลุ่มพันธมิตรฯ เพียง 1 วัน กลุ่มทหารที่นำโดยพลเอกสนธิ บุญยรัตกลิน ในนามคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) ได้เข้ายึดอำนาจเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2550, น. 4-6) ระหว่างที่นายกษัตริย์เดินทางไปร่วมประชุมที่

สหประชาชาติ และได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 โดยการทำรัฐประหารดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ทหารขับไล่รัฐบาลพลเรือนที่มีพฤติกรรมแบบเผด็จการประชาธิปไตยโดยได้รับความยินยอมจากประชาชน (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 242) โดยคณะปฏิรูปการปกครองฯ ได้อ้างเหตุผลในการทำรัฐประหารว่า รัฐบาลรักษาการได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง แบ่งฝาย สลายความรู้สึกสำนึกของคนในชาติอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ชาติไทย การบริหารราชการแผ่นดินส่อไปในทางทุจริตประพฤติมิชอบ หน่วยงานอิสระถูกรวบงำ ทำให้ไม่สามารถสนองต่อเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญได้ กิจกรรมทางการเมืองหมิ่นเหม่ต่อการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพพระมหากษัตริย์ (แถลงการณ์คณะปฏิรูปการปกครองฯ, 2549) ซึ่งพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ องคมนตรี ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราว เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2549 โดยมีภารกิจหลักคือ การแก้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

ด้วยรัฐบาลชุดใหม่ประกอบไปด้วยนายทหารและข้าราชการอาวุโส จนถูกตั้งฉายาจากสื่อมวลชนว่า รัฐบาลชิงแก่ บริหารงานภายใต้ความขัดแย้งทั้งภายในและภายนอกรัฐบาล รวมไปถึง สถานการณ์รุนแรงสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ยังทวีความรุนแรงขึ้น มีการก่อเหตุป่วนเมืองใจกลางกรุงเทพมหานครในวันสงกรานต์ปีเก่าต้อนรับปีใหม่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2549 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ (สุนทร ช่วยตระกูล, 2554, น. 241) สภาพบรรยากาศทางการเมืองและสภาพเศรษฐกิจดังที่กล่าวข้างต้น ทำให้ไม่เอื้อต่อการดำเนินการเดินหน้าเพื่อปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจังนัก แม้จะมีอดีตรัฐมนตรีและนักการศึกษา คือ นายวิจิตร ศรีสุอาน ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาการลอบเผาโรงเรียนและสังหารครูในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้บ่อยครั้งขึ้น ทำให้กระทบต่อการจัดการศึกษาและการเรียนการสอนในสามจังหวัดชายแดนใต้อย่างมาก

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2550 คณะตุลาการศาลรัฐธรรมนูญได้วินิจฉัยและมีคำสั่งให้ยุบพรรคไทยรักไทยและตัดสิทธิ์คณะกรรมการบริหารพรรคไม่ให้ลงสมัครหรือดำรงตำแหน่งทางการเมืองใด ๆ เป็นเวลา 5 ปี เนื่องจากผู้บริหารพรรคทำผิดกฎหมายรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่รวมตัวกันในนามแนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ (นปก.) ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2550 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2550 เคลื่อนไหวต่อต้านคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2549 และรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ แต่ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองภายใต้กฎอัยการศึกที่บังคับใช้ในหลายพื้นที่ ทำให้ผู้คนเข้าร่วมชุมนุมยังไม่มากนัก (อุบลพรรณ กระจ่างโพธิ์, 2553, น. 5-6)

ในส่วนของงานด้านกฎหมาย เมื่อจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแล้วเสร็จ คณะกรรมการการเลือกตั้งได้จัดให้มีการลงประชามติรับหรือไม่รับร่างรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 ซึ่งผลปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่รับร่างดังกล่าว จึงมีการประกาศใช้เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2550 และกำหนดให้มี

การเลือกตั้งในวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2550 โดยรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ได้แก้ไขเพิ่มเติมจากรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 เนื้อหาบางส่วนมีความก้าวหน้าขึ้น เช่น การให้สิทธิภาคประชาชนและองค์กรอิสระในการตรวจสอบถอดถอนเจ้าหน้าที่รัฐที่ประพฤติมิชอบมากขึ้น แต่บางส่วนให้อำนาจฝ่ายตุลาการค่อนข้างมาก เช่น การคัดเลือกและร่วมเป็นคณะกรรมการองค์กรอิสระ รวมไปถึงการเป็นผู้คัดเลือกวุฒิสมาชิกแบบคัดสรรครึ่งหนึ่งของวุฒิสภา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2552, น. 1-3)

หลังการเลือกตั้งวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2550 พรรคพลังประชาชนซึ่งเป็นตัวแทนพรรคไทยรักไทยได้รับคะแนนเสียงมากที่สุด ทำให้นายสมักร สุนทรเวช ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลในเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 นอกจากนี้ แกนนำของกลุ่มนปช.ฝ่ายการเมืองได้เข้าไปมีบทบาทในสภา ส่วนแกนนำที่เหลือ เช่น เหวง โตจิราการ จรัส ดิษฐาอภิชัย สมบัติ บุญงามอนงค์ เป็นต้นยังคงผลักดันประเด็นที่ตนสนใจ ซึ่งที่ปรากฏชัดคือการเรียกร้องให้แก้ไขและนำรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 กลับมา (อุบลพรรณ กระจ่างโพธิ์, 2553, น. 6) กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (กลุ่มเสื้อเหลือง) จึงได้รื้อฟื้นขึ้นมาใหม่หลังจากที่ได้ประกาศยุติบทบาทไปเมื่อเกิดรัฐประหารในปี พ.ศ. 2549 มีการจัดกิจกรรมชุมนุมทางการเมืองเพื่อคัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ซึ่งภายหลังได้มีการยกระดับเป้าหมายการชุมนุมไปสู่การขับไล่รัฐบาลและโค่นล้มระบอบทักษิณ (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2554, “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย,” น. 1823)

3.3.4 การประกาศใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาที่มีการเมืองภายในประเทศยังคงมีความขัดแย้ง แต่การปรับปรุงคุณภาพการศึกษาก็ยังคงดำเนินต่อไป โดยมีการประกาศใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ในสมัยรัฐบาลนายสมักร สุนทรเวช โดยมีนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งการริเริ่มความคิดที่จะปรับปรุงหลักสูตรการศึกษานั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2548 ภายใต้การบริหารงานในกระทรวงศึกษาธิการของรัฐมนตรีจาตุรนต์ ฉายแสง ได้มีการริเริ่มปฏิรูปการศึกษาตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 โดยนายกรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการปฏิรูปการศึกษา โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสง เป็นประธาน ในปี พ.ศ. 2545 ให้ทำหน้าที่กำหนดทิศทาง แผนการดำเนินงาน อำนวยการและกำกับดูแลการปฏิรูปการศึกษาทั้งด้านปฏิบัติและกฎหมาย ตลอดจนติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานการปฏิรูปการศึกษาและรายงานผลการดำเนินงานให้นายกรัฐมนตรีทราบเป็นระยะ และในปี พ.ศ. 2548 กระทรวงศึกษาธิการได้จัดสัมมนา เรื่อง “6 ปี กับการปฏิรูปการศึกษา” ขึ้น เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2548 ณ โรงแรมสยามซิตี กรุงเทพฯ เนื่องในวาระครบรอบ 6 ปี ที่พระราชบัญญัติการศึกษา

แห่งชาติมีผลบังคับใช้ เพื่อพิจารณาความก้าวหน้าการดำเนินงานปฏิรูปการศึกษา รวมทั้งอุปสรรคและปัญหาที่เกิดขึ้น โดยผู้เข้าร่วมสัมมนาประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิและบุคลากรจากฝ่ายการเมืองราชการ ผู้แทนภาคเอกชนและประชาชน เพื่อเป็นข้อมูลในการกำหนดยุทธศาสตร์และผลักดันการปฏิรูปการศึกษาให้ได้ตามเป้าหมาย ซึ่งหนึ่งในประเด็นที่มีการอภิปรายกันคือ เรื่องหลักสูตรการศึกษาพบว่ามีปัญหาและอุปสรรคในการนำหลักสูตรไปใช้อยู่หลายประการ ทั้งเนื้อหาสาระที่ซ้ำซ้อนกัน ครูและผู้บริหารไม่เข้าใจการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา การจัดสรรส่วนเวลายเรียนของแต่ละโปรแกรมที่เปิดสอน ที่ประชุมจึงมีข้อสรุปและข้อเสนอให้มีการทบทวนและปรับลดเนื้อหาของหลักสูตรทั้ง 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับวัยและวุฒิภาวะของเด็กในแต่ละระดับชั้น หลักสูตรควรประกอบไปด้วย 3 องค์ประกอบคือ สาระหลักสูตรแกนกลาง สาระหลักสูตรของท้องถิ่น และกิจกรรมส่วนการกำหนดสัดส่วนเนื้อหาสาระควรเป็นข้อเสนอแนะมากกว่าข้อกำหนดให้ปฏิบัติ รวมไปถึงให้กำหนดสัดส่วนและขอบเขตเนื้อหาวิชาหลักของผู้เรียนให้เหมาะสมกับโปรแกรมที่ผู้เรียนเลือกเรียน โดยให้ผู้แทนจากสถานักเรียน และบุคคลที่เกี่ยวข้องนอกเหนือจากบุคลากรของโรงเรียนมีส่วนร่วมในการพิจารณาสัดส่วนดังกล่าวด้วย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2548, คำนำ, น. 29-30) ประกอบกับข้อมูลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 เกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาคนในสังคมไทย และจุดเน้นของกระทรวงศึกษาธิการในการพัฒนาเยาวชนสู่ศตวรรษที่ 21 และเพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญใหม่ฉบับปีพ.ศ. 2550 จึงเกิดการปรับปรุงหลักสูตรและพัฒนาเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่มีความเหมาะสมชัดเจน ทั้งเป้าหมายของหลักสูตรในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทย และเป็นพลโลก และกระบวนการนำหลักสูตรไปสู่การปฏิบัติในระดับเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา โดยได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ จุดหมาย สมรรถนะสำคัญของผู้เรียน คุณลักษณะอันพึงประสงค์ มาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดที่ชัดเจน เพื่อใช้เป็นทิศทางในการจัดทำหลักสูตร การเรียนการสอนในแต่ละระดับ นอกจากนี้ได้กำหนดโครงสร้างเวลาเรียนขั้นต่ำของแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ในแต่ละชั้นปีไว้ในหลักสูตรแกนกลาง และเปิดโอกาสให้สถานศึกษาเพิ่มเติมเวลาเรียนได้ตามความพร้อมและจุดเน้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) ซึ่งในคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ สพฐ 293/2551 เรื่อง ให้ใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้ระบุให้เริ่มใช้หลักสูตรแบบค่อยเป็นค่อยไปเช่นเดิม กล่าวคือ ให้โรงเรียนที่มีความพร้อมตามรายชื่อที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศ ใช้หลักสูตรดังกล่าวตั้งแต่ปีการศึกษา 2552 ส่วนโรงเรียนทั่วไป ให้ใช้ในปีการศึกษา 2553 เริ่มจากชั้น ป.1-6 และ ม.1 และ ม.4 และให้ใช้หลักสูตรใหม่ทุกชั้นเรียนในปีการศึกษา 2555 เป็นต้นไป

จะเห็นได้ว่า การปรับปรุงหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เป็นเพียงการปรับหลักสูตรให้มีความชัดเจนมากขึ้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากดังเช่นหลักสูตรก่อนหน้านี้ ดังที่ ดร. เบญจลักษณ์ น้ำฟ้า ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ให้สัมภาษณ์ว่า

...การเปลี่ยนแปลงในครั้งไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก เปลี่ยนแค่แนวปฏิบัติบางประการที่ค่อนข้างจะเป็นอุปสรรคอยู่ให้มีความชัดเจนขึ้น แล้วก็มีส่วนช่วยคือ ตัวชี้วัดชั้นปีที่ จะระบุให้ชัดเจนว่าแต่ละปีเด็กควรจะรู้อะไรบ้างและทำอะไรได้แล้วตามเกณฑ์การประเมินผล ซึ่งแต่ก่อนให้เป็นภาระของสถานศึกษาทั้งหมด ก็อาจจะมีการอบระดับหนึ่งจากส่วนกลาง นั่นก็เป็นการเปลี่ยนเพื่อช่วยโดยหลักการใหญ่ มาตรฐานการเรียนรู้รู้อะไรก็ได้ปรับเปลี่ยนมาก (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2551, น. 6)

ด้านสภาพทางการเมืองนั้น หลังจากกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ประกาศรวมตัวอีกครั้งในวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 ได้เริ่มชุมนุมเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบ ยึดเยื้อบริเวณสะพานมฆวานรังสรรค์ มีการส่งสัญญาณด้วยการเป่านกหวีดเรียกรวมพลเข้าร่วมการชุมนุมขับไล่รัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวชและระบอบทักษิณ ปฏิบัติการบุกยึดสถานที่ราชการสำคัญหลายแห่ง สถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย และบุกยึดทำเนียบรัฐบาล จนเกิดการปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจระหว่างปฏิบัติการผลักดันกลุ่มผู้ชุมนุมให้ออกจากทำเนียบรัฐบาล ทำให้มีผู้บาดเจ็บหลายราย ต่อมาได้เกิดการปะทะกันระหว่างกลุ่มพันธมิตรและกลุ่มผู้ชุมนุมในนามแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการ (นปช.) หรือกลุ่มเสื้อแดง ที่เคลื่อนการชุมนุมมาจากสนามหลวง ทำให้มีผู้เสียชีวิต 1 ราย และบาดเจ็บ 42 คน (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2554, “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย,” น. 1823) ต่อมา การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายสมัคร สุนทรเวช ต้องสิ้นสุดลง หลังจากศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่าได้กระทำการอันต้องห้ามและให้ความเป็นรัฐมนตรีสิ้นสุดลงเฉพาะตัวตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาตรา 267 ประกอบมาตรา 182 วรรคหนึ่ง (7) เนื่องในกรณีเป็นผู้ดำเนินรายการ "ชิมไปบ่นไป" และ "ยกโขยง 6 โมงเช้า" ตามคำวินิจฉัยที่ 12-13/2551 เรื่อง ประธานวุฒิสภาส่งคำร้องของสมาชิกวุฒิสภาเพื่อขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยการสิ้นสุดความเป็นรัฐมนตรีของนายกรัฐมนตรี เรื่อง คณะกรรมการการเลือกตั้ง ขอให้ศาลรัฐธรรมนูญพิจารณาวินิจฉัยการสิ้นสุดความเป็นรัฐมนตรีของนายกรัฐมนตรี วันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2551 (คำวินิจฉัยกลาง ปี 2551, 2551) ส่งผลให้นายสมชาย วงษ์สวัสดิ์ ได้รับเลือกจากมติของสภาผู้แทนราษฎรให้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทนในเดือนกันยายน พ.ศ. 2551 ด้านการศึกษา ดร. ศรีเมือง เจริญศิริ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แต่ด้วยความขัดแย้งของกลุ่มเคลื่อนไหวทางการเมืองทำให้รัฐบาลไม่สามารถเข้าทำงานในทำเนียบรัฐบาลได้ วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ. 2551 กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้เข้าปิดล้อมรัฐสภาเพื่อ

ขัดขวางการแถลงนโยบายของรัฐบาลนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ ทำให้มีผู้เสียชีวิตและได้รับบาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจ ซึ่งต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2551 กลุ่มพันธมิตรฯ ได้ปฏิบัติการกดดันต่อเนื่องด้วยการปิดล้อมท่าอากาศยานดอนเมือง (สถานที่ทำงานชั่วคราวของรัฐบาล) และท่าอากาศยานสุวรรณภูมิเพื่อกดดันให้รัฐบาลสมชาย วงศ์สวัสดิ์ลาออก ซึ่งท่ามกลางความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ศาลรัฐธรรมนูญได้มีมติให้ยุบพรรคพลังประชาชน พรรคชาติไทย และพรรคภูมิใจไทย โดยรวมทั้งเพิกถอนสิทธิการเลือกตั้งของคณะกรรมการบริหารพรรคที่ถูกยุบคนละ 5 ปี นายสมชายจึงพ้นสภาพจากการเป็นนายกรัฐมนตรีไปในปลายปี พ.ศ. 2551 กลุ่มพันธมิตรฯ จึงได้ประกาศยุติการชุมนุมในวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2551 นับเป็นการยุติการชุมนุมเคลื่อนไหวกว้างไกลทางการเมืองที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ รวม 193 วัน ซึ่งตลอดระยะเวลาการชุมนุมนี้มีผู้บาดเจ็บทั้งสิ้น 737 ราย และเสียชีวิต 7 ราย ตามรายงานของศูนย์เฮอร์วีน (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2554, “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย,” น. 1823)

ต่อมาหลังศาลรัฐธรรมนูญมีมติให้ยุบพรรครัฐบาลและพรรคร่วมรัฐบาล นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์จึงได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2551 ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองของผู้สนับสนุนและต่อต้านอิทธิพลของระบอบทักษิณยังคงดำเนินต่อไป แต่ละฝ่ายมีมวลชนสนับสนุนของตนเอง กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) หรือกลุ่มเสื้อแดง ที่นำโดยนายวิระ มุสิกพงศ์ นายจตุพร พรหมพันธุ์ นายณัฐวุฒิ ใสยเกื้อ ฯลฯ เคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลและระบอบอำมาตยาธิปไตยในปี พ.ศ. 2552 ซึ่งแกนนำได้ประกาศยุติการชุมนุมเมื่อรัฐบาลเข้าสลายการชุมนุมดังกล่าว ต่อมากลุ่มนปช.ได้เริ่มเคลื่อนไหวอีกครั้งโดยเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรียุบสภาและคืนอำนาจให้แก่ประชาชนในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2553 (อุบลพรรณ กระจ่างโพธิ์, 2553, น. 8, 11) และยกระดับการชุมนุมจนเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ ทำให้รัฐบาลประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน ซึ่งในวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2553 รัฐบาลโดยศูนย์อำนวยการแก้ไขสถานการณ์ฉุกเฉิน (ศอฉ.) ได้สั่งปฏิบัติการ "ขอคืนพื้นที่" มีการปะทะกันอย่างต่อเนื่องบริเวณสี่แยกคอกวัวระหว่างผู้ชุมนุมนปช. และทหาร ส่งผลให้มีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์สลายการชุมนุมจำนวน 27 ราย และมีผู้บาดเจ็บจำนวน 863 คน (“ย้อนรอย 10 เมษายน 53,” 2557, ย่อหน้า 4, 25) ต่อมาในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน รัฐบาลได้ปิดล้อมและยึดพื้นที่ชุมนุมของกลุ่มนปช. บริเวณสี่แยกราชประสงค์ ทำให้แกนนำประกาศยุติการชุมนุม ส่งผลให้ผู้ร่วมชุมนุมบางส่วนไม่พอใจและก่อการจลาจล วางเพลิงสถานที่หลายแห่ง แกนนปช.ได้เข้ามาพบกับเจ้าหน้าที่และประกาศให้ผู้ชุมนุมเดินทางกลับภูมิลำเนา จากเหตุการณ์ดังกล่าวหากนับรวมตั้งแต่กลุ่มนปช.ประกาศชุมนุมในวันที่ 12 มีนาคม ถึงวันยุติการชุมนุม มีผู้บาดเจ็บอย่างน้อย 1,283 คน ตามรายงานของศูนย์ข้อมูลผู้ได้รับผลกระทบเหตุสลายชุมนุมเม.ย.-พ.ค.53 และเสียชีวิตรวม 91 ราย นอกจากนี้ อาคารสำนักงาน

ร้านค้าและทรัพย์สิน ทั้งในบริเวณพื้นที่การชุมนุมและใกล้เคียงได้ถูกทุบทำลายและเผาเสียหายรวมกว่า 36 แห่ง (วีรนันต์ กัณหา, 2556, วอยซ์ทีวี)

ต่อมาในสมัยรัฐบาลนางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร สถานการณ์ทางการเมืองก็ไม่ได้ลดความขัดแย้งหรือมีทิศทางไปสู่ความสงบลงได้ แต่ตรงกันข้าม ความขัดแย้งแบ่งแยกได้ยิ่งรากลึกและกระจายไปในวงกว้าง สุดท้ายนำไปสู่การรัฐประหารโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) นำโดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ในวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 รัฐธรรมนูญที่ผ่านประชามติจากประชาชน ฉบับปี พ.ศ. 2550 ถูกยกเลิก และพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้าคณะรัฐประหารดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งปัจจุบันได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2560

แม้สภาพทางการเมืองภายในประเทศยังคงมีความขัดแย้งของกลุ่มต่าง ๆ และสถานการณ์ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาการศึกษาไทยเท่าใดนัก จนอาจกล่าวได้ว่า ความขัดแย้งทางการเมืองเข้าแทรกไปถึงระดับครอบครัว มีการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันอย่างชัดเจนในหมู่ประชาชนไม่เว้นแม้กระทั่งคนในแวดวงการศึกษา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2552, น. 3) แต่การศึกษาในระบบของไทยยังคงใช้หลักสูตรการศึกษาหลักสูตรเดิม คือ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการศึกษาในระบบในช่วงที่สาม สามารถสรุปให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

การเมือง	รัฐบาลชวน (2)	เลือกตั้ง/ รัฐบาลทักษิณ (1)	เลือกตั้ง/ รัฐบาลทักษิณ (2)	เลือกตั้ง/ รัฐบาลสมัคร/ รัฐบาลสมชาย	
	พ.ศ. 2540	พ.ศ. 2542	พ.ศ. 2544	พ.ศ. 2545	
การศึกษา	พ.ศ. 2540	พ.ศ. 2542	พ.ศ. 2544	พ.ศ. 2545	
		พรบ. การศึกษา แห่งชาติ 2542	หลักสูตร 2544	แผนการศึกษา 2545-2549/ พรบ.การศึกษา 2542 (แก้ไขเพิ่มเติม 2545)	รัฐประหาร/ รัฐบาลสุรยุทธ์ 2550
				รธน. 2550	
				พ.ศ. 2551	
				หลักสูตร 2551	

ภาพที่ 3.4 สภาพทางการเมืองและผลกระทบทางการเมืองต่อการศึกษาในช่วงที่ 3:
หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถึง พ.ศ. 2551

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่า การเมืองและการศึกษาในระบบของไทยนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกกันไม่ขาด สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ล้วนมีผลกระทบต่อการจัดการศึกษา โดยเฉพาะด้านการเมือง หากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง นโยบายการจัดการศึกษาก็จะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย กล่าวคือ

ในช่วงแรกของการศึกษา: ยุคเผด็จการ (2503-2516) ในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ริเริ่มเน้นให้พัฒนาการศึกษาควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้ประเทศรุ่งเรือง ให้ราษฎรกินดีอยู่ดี สอดคล้องกับแผนการเศรษฐกิจและการปกครองประเทศ และได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ตามด้วยการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษามาใช้หลักสูตร พ.ศ. 2503 ต่อมา ในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรก็ดำเนินการสานต่อนโยบายที่จอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินการไว้เป็นส่วนใหญ่

ในช่วงที่สองของการศึกษา: หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ด้วยการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ประเทศไทยได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 ซึ่งมีการจัดทำเนื้อหาสาระของการปฏิรูปเสนอต่อรัฐบาลในขณะนั้น แต่ความพยายามที่จะปฏิรูปยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากความไม่มั่นคงทางการเมือง มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง ทำให้นโยบายในการปฏิรูปการศึกษาขาดความต่อเนื่อง และมีการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาหลายครั้ง คือ หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ในช่วงที่สาม: หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ได้มีการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ต่อมาประกาศใช้ฉบับปรับปรุงปี พ.ศ. 2545) จากความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายการเมือง ราชการ และบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา รวมถึงภาคประชาชน สถาบันต่าง ๆ มีการทำประชาพิจารณ์และนำข้อคิดจากผู้ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการจัดทำ ซึ่งถือเป็นเจตนารมณ์และความพยายามที่จะทำการปฏิรูปการศึกษาไทยครั้งสำคัญ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงและปรับหลักสูตรการศึกษา 2 หลักสูตร ได้แก่ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 และแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหลายครั้งในระยะหลังจากการรัฐประหารและปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคม แต่ระบบการศึกษาของไทยยังคงใช้หลักสูตรการศึกษาดั้งเดิมอยู่ในปัจจุบัน

บทที่ 4

ความพยายามกล่อมเกลາทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน

เนื่องด้วยแบบเรียนหรือหนังสือเรียนทำหน้าที่เป็นสื่อการเรียนรู้ที่ช่วยในการจัดการศึกษาบรรลุตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรการศึกษาในระบบของไทย และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา หนังสือเรียนจะถูกเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับหลักสูตรด้วย ที่ผ่านมานี้อาณาของหลักสูตรจะถูกปรับให้มีรูปแบบลักษณะที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้นและประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 จะเน้นให้ความสำคัญกับเนื้อหาเป็นหลักและไม่ได้เปิดโอกาสให้มีประเด็นในการคิดวิเคราะห์มากนัก หลักสูตรประถมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 เน้นสร้างพลเมืองที่รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี มีทักษะในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการปรับหลักสูตรแต่ด้านการปรับปรุงเนื้อหาในแบบเรียนนั้นยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก เนื่องจากนักศึกษามีความเห็น ว่า ต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป เพราะหากมีการเปลี่ยนแปลงโดยทันทีอย่างฉับพลันย่อมเกิดช่องว่าง ความรู้ ความคิดของนักเรียนจะไม่ปะติดปะต่อกันและจะก่อให้เกิดความสับสน ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อสังคมในภาพรวม (กรมวิชาการ, 2517, น. 349 – 350, อ้างถึงใน เอกชัย ภูมิระรื่น, 2557, น. 2782) ต่อมา มีการประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 เน้นเนื้อหาที่มีความเป็นชาตินิยมอย่างสูงเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ทั้งภายนอกและภายในประเทศในเวลานั้น ซึ่งทางกระทรวงศึกษาธิการได้ปรับแบบเรียนที่นำมาใช้ในโรงเรียนในปีการศึกษานั้นเลย ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 และหลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 เน้นทักษะกระบวนการคิดวิเคราะห์มากขึ้น ต่อมาเปลี่ยนมาใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพ.ศ. 2544 และปรับเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 มีลักษณะให้อิสระกับการเรียนรู้และมีโครงสร้างที่ยืดหยุ่น สามารถจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ในแต่ละท้องถิ่นได้มากขึ้น โดยกำหนดให้เป็นหลักสูตรที่ยึดมาตรฐานตัวชี้วัดเป็นหลัก (Standard Based Curriculum)

ในบทนี้ ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงกระบวนการและขั้นตอนในการจัดทำหลักสูตร การจัดทำแบบเรียน การตรวจสอบเนื้อหาในแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในสถานศึกษา และเสนอผลการวิเคราะห์ตีความเนื้อหาในแบบเรียนรายวิชาบังคับของวิชาสังคมศึกษาหมวดวิชาหน้าที่พลเมือง ประวัติศาสตร์ และภาษาไทยของกระทรวงศึกษาธิการ และบางเล่มจากสำนักพิมพ์เอกชน โดยแบ่งการศึกษาแบบเรียนออกเป็น 3 ช่วง คือ

(1) การศึกษาแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2503 ถึง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

(2) ศึกษาแบบเรียนในช่วงหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540

(3) ศึกษาแบบเรียนในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ถึง ปีพ.ศ. 2551

ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความเหมือนหรือความพยายามในการต่อยอด และความแตกต่างของเนื้อหาแบบเรียนที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ในด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน อันประกอบไปด้วย อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น) บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ และกระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม เพื่อแสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการอบรมกล่อมเกลากองทัพผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย

4.1 กระบวนการจัดทำหลักสูตรการศึกษา

การจัดทำหลักสูตรเป็นขั้นตอนสำคัญในการกำหนดทิศทางความเป็นไปของระบบการศึกษาในประเทศ เนื่องจากการผลิตหนังสือเรียนแต่ละวิชานั้นต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับมาตรฐานตัวชี้วัดในแต่ละหลักสูตรการศึกษา โดยนักวิชาการศึกษาอย่าง ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ (2534, น. 5, อ้างถึงใน ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร, 2539, น. 38) ได้อธิบายไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรแต่ละครั้งจะต้องมีเหตุผล กล่าวคือ เมื่อบ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม มิใช่ว่านี่อยากจะเปลี่ยนก็เปลี่ยน” กระบวนการร่างหลักสูตรนั้นจะดำเนินการตามทฤษฎีร่างหลักสูตร โดยศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับผลการใช้หลักสูตร สภาพปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ผลการใช้หลักสูตรที่ผ่านมา แนวโน้มการศึกษาในต่างประเทศ ศึกษาจากเอกสารงานวิจัยและนำมาวิเคราะห์ พร้อมทั้งแต่งตั้งคณะดำเนินการพัฒนาหลักสูตร ซึ่งประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ที่เกี่ยวข้องทางการศึกษาเข้ามาร่วมร่างหลักสูตร ดังคำกล่าวของ ดร. ชยพร กระต่ายทอง (สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559) นักวิชาการศึกษานานาชาติ พิเศษ กลุ่มพัฒนาหลักสูตร สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ว่า

กระบวนการพัฒนาหลักสูตรนั้นใช้ระยะเวลาานาน แต่ไม่ได้มีกำหนดตายตัวว่าต้องเปลี่ยนทุก ๆ กี่ปี ซึ่งจะดูความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ซึ่งกระบวนการจัดทำหลักสูตรแต่ละหลักสูตรนั้นมีรูปแบบเดียวกัน คือ จัดทำโดยกรมวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการ มีคณะกรรมการแบ่งหน้าที่ไปดำเนินการ ประกอบไปด้วย

ผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้ที่ใช้หลักสูตรโดยตรง ได้แก่ ศึกษานิเทศก์ ครู ผู้บริหารโรงเรียน อาจารย์มหาวิทยาลัย คนที่มีความเชี่ยวชาญมีคุณสมบัติเหมาะสมเกี่ยวข้องกับหลักสูตร จากนั้นจะทาบตามเรียนเชิญให้มาเข้าร่วมพัฒนาหลักสูตร รวมถึงมีคณะกรรมการที่แต่งตั้งโดยตำแหน่ง เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงฯ ที่ปรึกษา ผู้อำนวยการกองสำนักต่าง ๆ ซึ่งจะทำการเสนอชื่อบุคคลเหล่านี้โดยมีกระบวนการกลั่นกรองเป็นลำดับขั้นตอน และนำเสนอขึ้นไปให้กระทรวงฯ อนุมัติ

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503 ถึง หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 ส่วนกลางจะเป็นผู้ดำเนินการกำหนดให้ทั้งหมด ต่อมาเมื่อมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปี พ.ศ. 2540 มีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2545 จึงต้องจัดทำหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ขึ้นมา โดยเน้นการกระจายอำนาจให้มากขึ้น เนื้อหาหลักสูตรมีไม่มากเหมือนหลักสูตรที่เคยมีมา เนื่องจากใช้การกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ช่วงชั้นเป็นกรอบและทิศทางให้โรงเรียนนำไปจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาให้เหมาะสมกับท้องถิ่นของตนเองได้ ซึ่งต้องได้รับการรับรองจากกรมการศึกษานิสิตศึกษา หลักสูตรนี้ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2544 โดยเริ่มจากโรงเรียนนำร่องทั่วประเทศก่อน ส่วนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เริ่มจัดทำขึ้นเนื่องจากหลักสูตรที่ใช้ก่อนหน้ามีปัญหาเรื่องช่วงชั้น จึงเปลี่ยนมาจัดเป็นระบบรายปี/ชั้น แต่ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายยังคงใช้เป็นระบบช่วงชั้นอยู่ แต่โรงเรียนจะต้องจัดทำหลักสูตรหรือแผนการเรียนรู้เอง แนวคิดดังกล่าวมาจากพระราชบัญญัติการศึกษา สภาพสังคม การเมือง ความต้องการของตลาดแรงงาน ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง แนวโน้มหรือกระแสการเปลี่ยนแปลงในต่างประเทศก็มีส่วนในการกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนให้มีสภาพตามที่กำหนด เพื่อความสมดุลในทุกด้านและความเป็นสากล เพื่อให้นักเรียนสามารถค้นพบศักยภาพของตนเองได้ เมื่อเรียนจบแล้วสามารถหางานทำได้ ประกอบอาชีพหรือเรียนต่อได้ นั่นคือ สามารถเลือกช่องทางในการดำเนินชีวิตต่อไปได้

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนหลักสูตร แต่ปัจจัยทางการเมืองไม่ได้เป็นปัจจัยเดียวที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา เพราะการพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรต้องคำนึงถึงปัจจัยในหลาย ๆ ด้าน เช่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม การมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นของภาคประชาชน รวมไปถึงแนวโน้มการศึกษาในต่างประเทศด้วย ซึ่งแม้วิธีการดำเนินการจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของแต่ละยุคสมัย และนักวิชาการศึกษาไม่ได้มีบทบาทหลักในการกำหนดนโยบาย แต่นักวิชาการศึกษายังคงมีอิสระในการทำงานในเชิงวิชาการและกำหนดเนื้อหาของแบบเรียน โดยเป้าหมายของการพัฒนาหลักสูตรยังคงเหมือนเดิมคือ การพัฒนาให้ผู้เรียนมี

ความสมดุลในทุกด้านเหมาะสมกับสภาพสังคมนั้น ๆ เห็นได้จากการที่ ดร. ชยพร กระจ่างทอง (สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

ทุกวันนี้สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากการเมืองไม่นิ่ง แต่ก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อโดยตรง นักวิชาการการศึกษายังคงมีอิสระในการทำงานในเชิงหลักวิชาการ ดำเนินการช่วยเหลือส่งเสริมพัฒนาหลักสูตร รับผิดชอบในส่วนที่เกี่ยวข้อง แต่ในเชิงนโยบายปัจจุบันทางการเมืองเริ่มมีส่วนกำหนด จุดเน้นการพัฒนาหลักสูตรมากขึ้น เนื่องจากมีการเปลี่ยนรัฐมนตรีบ่อยมาก เวลาเปลี่ยนแปลงผู้บริหารก็จะเปลี่ยนนโยบาย หลักสูตรก็จะปรับเปลี่ยนไปตามสภาพที่ กระทรวงศึกษากำหนดด้วย และจะมีการทำประชาพิจารณ์โดยเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วม เช่น ผู้ปกครอง องค์กรวิชาชีพต่าง ๆ ก่อนที่จะประกาศให้ใช้ หลักสูตร มีการจัดประชุมหลายครั้ง ปรับปรุง เอาเข้าที่ประชุมของกระทรวงฯ ทดลอง ใช้ และนำไปใช้จริง รวมทั้งต้องทำสื่อรองรับ จัดอบรมครู เผยแพร่ประชาสัมพันธ์ หลักสูตร เก็บข้อมูลประเมินผลการใช้อีกครั้ง แล้วนำเข้าสู่วัฒนจักรว่าต้องปรับปรุง หรือ ใช้หลักสูตรเดิม นโยบายของรัฐบาลก็เป็นปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาหลักสูตร แต่เป้าหมายในการพัฒนาหลักสูตรทางการศึกษานั้นมาจากหลายมิติประกอบกัน กระบวนการจัดทำหลักสูตรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเหมือนเดิม และเป้าหมายทุกหลักสูตรจะเหมือนกันคือ ให้ผู้เรียนมีความสมดุลในทุกด้าน สภาพสังคมต้องการแบบ ไหน ทั้งในและนอกประเทศ มุ่งสู่ความเป็นสากลบนพื้นฐานของความเป็นไทยและมี คุณภาพที่เท่าเทียมกัน แต่วิธีการดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของปัจจุบัน ซึ่งมีความทันสมัยและเปิดกว้างมากขึ้น ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

4.2 การจัดทำหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

ปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการได้เปิดโอกาสให้สำนักพิมพ์เอกชนเป็นผู้จัดทำหนังสือได้เสรีขึ้น แต่ต้องผ่านการตรวจอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในสถานศึกษา ในส่วนของหนังสือเรียนสังคมศึกษา หากกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการจัดทำเองก็จะแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาอันประกอบด้วยผู้ที่มีความรู้ความสามารถในศาสตร์นั้น มอบหมายผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการในศาสตร์นั้นเป็นผู้เขียน และแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการมาตรวจอีกครั้ง หลังจากกระบวนการจัดทำหนังสือเสร็จสิ้นแล้วจึงเสนอไปยังผู้บริหารของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ ลงนามในคำนำหนังสือและในประกาศให้ใช้หนังสือในสถานศึกษา (นักวิชาการศึกษาชำนาญการพิเศษ, สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2559) ซึ่งหนังสือเรียน

สังคมศึกษาที่ผลิตและจัดทำขึ้นโดยกระทรวงศึกษาธิการในระยะหลังนั้นมักมีส่วนแบ่งในตลาดน้อยกว่าหนังสือเรียนที่ผลิตโดยสำนักพิมพ์เอกชน เนื่องจากรูปแบบหนังสือเรียนที่ไม่น่าสนใจ และการตลาดที่ไม่มีประสิทธิภาพเท่ากับการดำเนินการของเอกชน เห็นได้จาก คำกล่าวของ ดร. เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ (สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2560) ผู้อำนวยการกลุ่มสถาบันสังคมศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ที่ว่า

เดิมทีกระทรวงฯ มีหน้าที่ทำแบบเรียน แต่ตอนหลังจะมีบรมครูทำความเข้าใจหลักสูตร แบบเรียนโดยกระทรวงก็ทำอยู่บ้าง กลุ่มสื่อ จะมีหน้าที่สองแบบ คือ หนึ่ง ทำหนังสือเรียน สอง ตรวจหนังสือเรียน... ส่วนมากแบบเรียนจะเขียนแข็ง ๆ พูดถึงหลักการ โครงสร้าง จากนั้นรวมเล่ม และมีกรรมการมาตรวจและออกใบอนุญาตให้องค์การการค้าคุรุสภาเป็นผู้พิมพ์จัดจำหน่าย แต่ส่วนแบ่งในตลาดน้อย เพราะเป็นระบบราชการ การตลาดไม่ดี และรูปแบบหนังสือเรียนไม่น่าสนใจเท่าของเอกชน

ในด้านของวิชาภาษาไทย กระทรวงศึกษาธิการจะเป็นผู้ดำเนินการจัดทำหนังสือภาษาไทยเอง กระบวนการจัดทำหนังสือเรียนภาษาไทยเริ่มจากการคัดเลือกผู้เข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียน ประมาณ 10 คน ซึ่งนักวิชาการในกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการเลือกสรรและทาบทามเชิญผู้ที่มีชื่อเสียงและความรู้ความเชี่ยวชาญทางด้านเนื้อหา นั้น ๆ ที่สามารถร่วมงานกันได้ เข้ามาร่วมในคณะกรรมการ โดยเนื้อหาของหนังสือเรียนที่ผลิตออกมานั้นจะต้องมีความสอดคล้องกับเนื้อหาของหลักสูตรที่ใช้อยู่ ดังคำกล่าวของอาจารย์อรอร ฤทธิ์กลาง (สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559) กรรมการและเลขานุการยกร่างหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย และคณะกรรมการพิจารณาหนังสือดีเด่นแห่งชาติประจำปีของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ว่า

กระทรวงฯ จะดำเนินการจัดทำหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยเอง เพราะเป็นภาษาชาติ เป็นหน่วยราชการ สนองแผ่นดิน เวลาเสนอแต่งตั้งคณะกรรมการต้องมีประวัติการทำงานและคุณสมบัติที่สอดคล้องเหมาะสม อาจารย์ที่เชิญมาจะมีความรู้ความสามารถ เรื่อง content เราต้องรู้ว่าเค้าเก่งเรื่องอะไร ก็เชิญเค้ามา แม้ไม่ได้มีเกณฑ์กำหนดไว้ แต่ทางผู้ใหญ่ก็จะตรวจสอบคุณสมบัติของคน ๆ นั้นว่าเหมาะสมสอดคล้องหรือไม่ ไม่ใช่เลือกใครมาก็ได้หรือเลือกตามเส้นสาย ต้องเป็นที่รู้จักไม่ใช่โนเนม แต่ไม่ใช่ทุกคนที่เชิญไปจะตอบรับมาร่วมด้วย บางคนเค้าก็ไม่ง้อเรา เราก็ไม่ง้อเค้า ก็เลือกคนที่อยากมาทำงานและสามารถทำงานกับเราได้ นอกจากนี้ในคณะกรรมการก็ต้องมีกรรมการที่เป็นคนเข้าใจเรื่องหลักสูตร ระเบียบ นโยบาย คอยบอกว่าอันนี้ไม่ได้ อันนั้นไม่ได้ แล้วถึงมานั่งร่วมประชุมกันถึง content ทำ outline รูปแบบและเทคนิคของการจัดทำหนังสือ คนนอกไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำหนังสือ... การทำหนังสือไม่ได้มา

จากคนสิบคนร่วมกันทำหนังสือ แต่มันต้องเอาหลักสูตรจากคณะกรรมการจัดทำหลักสูตรมาดู หนังสือเรียนต้องสอดคล้องกับหลักสูตร อยากรอกเป็นแบบอื่นแต่หลักสูตรยังไม่เปลี่ยนก็ไม่สามารถขยับเขยื้อนได้ จะปรับก็เพียงแต่ให้มันมีความทันสมัย เท่ากับสื่อข้างนอก

เนื้อหาสาระในหนังสือเรียนไม่ได้เป็นแนวความคิดหรือลิขสิทธิ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นเนื้อหาที่จัดทำขึ้นให้สอดคล้องกับหลักสูตรเพราะกรอบต่าง ๆ จะอยู่ในหลักสูตร ต้องตามหลักสูตรเท่านั้น เห็นได้จาก

เวลาทำหนังสือจะแบ่งบท ฉะนั้นคณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียน อย่างต่ำต้องเกินสิบคนขึ้นไป แล้วประธานต้องฟังเลขานุการ เลขานุการเป็นเจ้าของงาน เจ้าของเงิน เจ้าของงานเจ้าของเงินคือหน่วยงานต้นสังกัด อยู่ดี ๆ อาจารย์ประธานจะมานั่งนี้ตรงนั้นตรงนี้ได้ อาจารย์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีชื่อเสียง แต่จะไม่มีรู้เรื่องราวละเอียดการจัดทำ แม้ว่าเราเชิญมา อาจารย์จะไม่มีข้อมูลตรงนี้ จะมีแต่ content อาจารย์ที่เป็นประธานจริง ๆ เป็นตุ๊กตา แต่ไม่ได้หมายความว่าอาจารย์ไม่เก่ง อาจารย์เก่งมีความรู้ แต่กว่าจะทำหนังสือขึ้นมาเป็นเล่มได้มันต้องผ่านกระบวนการขั้นตอนตามระเบียบ และอาจารย์ที่เป็นประธานยกวาง ไม่ได้เป็นเจ้าของหนังสือ ลิขสิทธิ์เป็นของกระทรวงศึกษาธิการ (อรอร ฤทธิกลาง, สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559)

ในการจัดทำหนังสือเรียนมีข้อจำกัดมากมาย โดยต้องจัดทำให้สอดคล้องกับหลักสูตร หลักสูตรจะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน การดำเนินงานต่าง ๆ ล้วนมาจากกระทรวงศึกษาธิการ เนื้อหาจะต้องไม่มีประเด็นหรือสื่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคม ต้องมีความเป็นกลาง ไม่ขัดแย้งต่อความมั่นคงและศีลธรรมอันดี ดังคำกล่าวที่ว่า

เรื่องของการผลิตหนังสือจะเป็นอิสระเสรีไม่ได้ ทั้งเนื้อหาหนังสือ หลักสูตร ก็ต้องผ่านคณะกรรมการที่เราจัดตั้ง มีข้อจำกัดมากมายในเรื่องของการทำหนังสือและยุคสมัยด้วย อย่างเช่น การเมืองจะเข้ามาแทรกแซง การเมืองไม่ได้เข้ามาแทรกแซงเนื้อหาแบบเรียน แต่จะแทรกแซงทางด้านคณะกรรมการ ยกทั้งคณะและตั้งคณะใหม่ ห้ามปลูกฝังเด็กให้เกิดความคิดเนกาทีฟ เผยภาพสถานการณ์การเมือง ต้องมีความเป็นกลาง โดนร้องจากฝ่ายที่เสียเปรียบไม่รู้กี่ครั้งต้องชี้แจง ด้านหนังสือเรียนภาษาไทย คณะกรรมการจะประชุมกันว่า วรรณคดีเล่มไหนเรื่องอะไรที่เด็กควรรู้ เหมาะสมกับวัย โดยคำนึงถึงคุณค่า หนังสือเรียนจะไม่สื่อโดยตรง แต่จะแฝงความรักชาติ รัฐธรรมนูญ พระราชกรณียกิจ เรื่องอะไรที่ทำให้สะท้อนราชบัลลังก์ ความคิดด้านลบกับหน่วยงานราชการจะไม่มี ไม่ให้มีผลกระทบกับการเมือง ความขัดแย้งในวันต่าง ๆ เข้ามาไม่ได้ วันมหาวิปโยคก็มีแต่หัวข้อ ได้แค่ประเด็นสำคัญ เป็นมารยาทจรรยาบรรณของการทำหนังสือ

ไม่เป็นเนกาทีฟ ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในการมองบุคคลหรือมองฝ่ายตรงข้าม เป็นภาษาที่เป็นกลางที่สุด ภาษาอ่านแล้วคงที่ไม่สามารถที่จะตีความไปในทางขัดแย้งได้ เหตุการณ์บ้านเมืองที่รุนแรงก็ไม่สามารถที่จะถ่ายทอดแบบลึก ๆ ได้ ไม่ได้จริง ๆ (อรอร ฤทธิกลาง, สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559)

อย่างไรก็ตาม แม้มีข้อจำกัดในการทำหนังสือเรียนอยู่มาก แต่คณะกรรมการจัดทำหนังสือยังมีความเป็นอิสระในการดำเนินการโดยปราศจากการเข้าแทรกแซงทางการเมือง เห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า

ถ้าตั้งเป็นคณะกรรมการจัดทำหนังสือภาษาไทยสามารถดำเนินงานได้โดยอิสระ นักวิชาการที่นี้ส่วนใหญ่มาจากครู โยกย้ายมาจากผู้ใหญ่ แล้วแต่คนที่จะสะสมประสบการณ์ได้แค่ไหน สามารถยึดหลักการได้ อยู่ได้อย่างมีวิชาการ... นักการเมืองมาแล้วก็ไป หนังสือจะเปลี่ยนตามนักการเมืองไม่ได้ รัฐบาลสมัยก่อน ๆ นักวิชาการแข็งกว่านักการเมืองมาก (อรอร ฤทธิกลาง, สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559)

จะเห็นได้ว่า การจัดทำหนังสือเรียนนั้นมีหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในหนังสือเรียนจึงเปลี่ยนแปลงตามปัจจัยดังกล่าว ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ทางการเมืองเพียงปัจจัยเดียว ดังคำกล่าวที่ว่า “วิธีการทำหนังสือ คือ ตั้งคณะกรรมการและเลือกคนที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาทำ ฉะนั้นการทำหนังสือไม่เปลี่ยนจากอดีต แต่เรื่องของการเปลี่ยนแปลงก็คือ สถานการณ์ หลักสูตร นโยบาย ที่มันจะเป็นปัจจัยที่ทำให้หนังสือจะเปลี่ยนหรือเฉไป ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้ามาโดยการเมืองโดยชัดเจน” (ชยพร กระจ่างทอง, สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559)

4.3 การตรวจสอบเนื้อหาในหนังสือเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

แม้แนวปฏิบัติในการผลิตหนังสือเรียนจะดำเนินการให้สอดคล้องกับหลักการของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ในการกระจายอำนาจสู่เขตพื้นที่และสถานศึกษา รวมทั้งการให้สถานศึกษาจัดทำสาระของหลักสูตรในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม และคำนึงถึงหลักการส่งเสริมการผลิตและพัฒนาสื่อการเรียนรู้ โดยเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม ดังที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 มาตรา 64 ว่า “รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการผลิต และพัฒนาแบบเรียน ตำรา หนังสือทางวิชาการ สื่อสิ่งพิมพ์อื่น วัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาอื่น โดยเร่งรัดพัฒนาขีดความสามารถในการผลิต จัดให้มีเงินสนับสนุนการผลิตและมีการให้แรงจูงใจแก่ผู้ผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ทั้งนี้โดยเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม” (สำนักคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545, น. 37) แต่ในกรณีที่สำนักพิมพ์เอกชนต้องการผลิตหนังสือ

เรียนออกจำหน่ายให้แก่สถานศึกษาโดยทั่วไป จะต้องดำเนินการขออนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ ก่อน และหากมีการตรวจพบว่า “สถานศึกษาใช้งบประมาณตามนโยบายเรียนฟรีจัดซื้อหนังสือเรียนที่ไม่ผ่านการขออนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ บุคลากรในสถานศึกษาที่เกี่ยวข้องจะต้องถูกลงโทษทางวินัยถึงขั้นไล่ออกจากราชการได้ กระทรวงฯ จะควบคุมเรื่องแบบนี้ตั้งแต่เริ่มการจัดทำหนังสือเรียน” (อรอร ฤทธิกลาง, สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559)

ในกระบวนการตรวจสอบเนื้อหาในหนังสือเรียนนั้น จะดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบไปด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการที่มีความรู้ความสามารถและเชี่ยวชาญในศาสตร์นั้น ๆ ครู ศึกษานิเทศก์ ที่เหมาะสมกับการตรวจหนังสือเรียนในระดับหรือชั้นนั้น ประมาณ 3-5 คน (ไม่รวมเลขานุการ) ในการตรวจสอบหนังสือเรียน 1 เล่ม (นักวิชาการศึกษาชำนาญการพิเศษ, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2559) โดยพิจารณาจากเกณฑ์คุณภาพสื่อการเรียนรู้ที่สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาได้จัดทำขึ้นตามที่ประกาศไว้ในประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การส่งเสริมการผลิตและพัฒนาคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของเอกชนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ดังนี้คือ “สอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลางของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ถูกต้องตามหลักวิชาและเป็นปัจจุบัน ยากง่ายเหมาะกับช่วงชั้น/ชั้นปี มีแหล่งอ้างอิงค้นคว้าและหรือบรรณานุกรมที่ถูกต้อง ชัดเจน และตรวจสอบได้ **ไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติและศีลธรรมอันดีงาม**” (เน้นโดยผู้ศึกษา)

ในปัจจุบัน ตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การส่งเสริมการผลิตและพัฒนาคุณภาพสื่อการเรียนรู้ของเอกชนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ลงวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2551 นั้น สำนักพิมพ์เอกชนจะต้องเข้ารับการตรวจประเมินคุณสมบัติผู้ผลิตสื่อการเรียนรู้เพื่อขออนุญาตใช้ในสถานศึกษาและขอจดทะเบียนเป็นผู้ผลิตต่อสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา (สวก.) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ จากนั้นดำเนินการส่งหนังสือเรียนเข้ารับการตรวจประเมินคุณภาพจากหน่วยงานดังกล่าว (สื่อการเรียนรู้ที่ต้องส่งให้กระทรวงฯ ตรวจสอบก่อนจัดจำหน่าย ได้แก่ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม และภาษาต่างประเทศ (ภาษาอังกฤษ)) โดยต้องมีการรับรองและประกันคุณภาพจากคณะผู้ตรวจและคณะบรรณาธิการของผู้ผลิตมาแล้ว หลังจากหนังสือเรียนดังกล่าวได้รับการพิจารณาและอนุญาตให้ใช้แล้ว สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาจะเสนอเรื่องไปยังเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออนุญาตให้ใช้ในสถานศึกษา และจัดทำบัญชีรายชื่อแจ้งแก่สถานศึกษาทราบต่อไป ทั้งนี้ ต้นฉบับที่ได้รับพิจารณารับรองคุณภาพและอนุญาตให้ใช้ในสถานศึกษาได้จะมีอายุ 5 ปี ต่อการอนุญาต 1 ครั้ง

จะเห็นได้ว่า แม้จะมีการเปิดโอกาสให้สำนักพิมพ์เอกชนได้ดำเนินการผลิตหนังสือเรียนได้เสรีมากขึ้น แต่เนื้อหาของหนังสือเรียนก็ยังคงอยู่ในการควบคุมของรัฐ โดยผ่านการขออนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในสถานศึกษา ทำให้หนังสือเรียนยังคงใช้เป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการกล่อมเกลாத่างการเมืองได้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาจะได้ทำการวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนวิชาภาษาไทย และสังคมศึกษา หมวดวิชาหน้าที่พลเมืองและประวัติศาสตร์ ตั้งแต่หลักสูตรปี พ.ศ. 2503- พ.ศ. 2551 ในด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน อันประกอบไปด้วย อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น) บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ และข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐและกระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม เพื่อศึกษาความพยายามของรัฐในการใช้ประโยชน์จากเครื่องมือดังกล่าวต่อไป

4.4 ความพยายามกล่อมเกลாத่างการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน

4.4.1 ช่วงที่ 1: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปีพ.ศ. 2503- เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ภายใต้การบริหารของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ การบริหารประเทศเน้นการปกครองแบบพ่อปกครองลูกและใช้อำนาจจากส่วนกลางเป็นหลัก โดยมองว่า ชาติคือครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง ต้องมีผู้นำประเทศที่เข้มแข็งและใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม คล้ายรูปแบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก พยายามพัฒนาประเทศด้านสังคม เศรษฐกิจและการศึกษาอย่างจริงจัง ซึ่งมีการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติเพื่อดำเนินการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ จอมพลสฤษดิ์ไม่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน โดยแนวความคิดระบบสังคมการเมืองในขณะนั้นแบ่งเป็นสามส่วน คือ รัฐ/รัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน โดยรัฐบาลจะต้องมีเสถียรภาพทางการเมือง ข้าราชการจะต้องรับใช้และเป็นหูเป็นตาให้รัฐบาล ประชาชนต้องให้ความร่วมมือและเชื่อฟังรัฐ ตั้งใจทำงานอย่างขยันขันแข็ง ไม่สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในสังคม และปล่อยให้รัฐบาลช่วยเหลือในสิ่งจำเป็นด้านวัตถุ รัฐบาลคณะปฏิวัติจะมีหน้าที่กำหนดแนวทางและโครงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ต่อมาเมื่อถึงคราวสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ก็ยังคงดำเนินการบริหารประเทศตามแนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ทั้งนี้ การศึกษาของไทยในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลจากสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก นอกเหนือจากความช่วยเหลือในด้านความมั่นคงทางการทหารและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจจากการที่สหรัฐฯ เข้ามาตั้งกองบัญชาการขององค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือซีโต้ (SEATO) และเป็นศูนย์บัญชาการการรบของสหรัฐฯ กับประเทศเพื่อนบ้านของไทยในช่วงสงครามอินโดจีนแล้ว ประเทศไทยยังได้รับความช่วยเหลือทางการศึกษาจากสหรัฐฯ ด้วยวิธีการส่งคนไปดูงานเกี่ยวกับการศึกษาและให้ทุนไปศึกษาที่ประเทศสหรัฐฯ เป็นจำนวนมาก ดังนั้น การศึกษาของไทยในช่วงนี้จึงได้รับอิทธิพลแนวคิดการจัดการศึกษาแบบอเมริกันจากนักวิชาการและนักเรียนที่กลับมาทำงานด้านการศึกษาในระบบราชการของไทยหลังจากที่ได้มีโอกาสไปเปิดประสบการณ์จากการดูงานและสำเร็จการศึกษาจากสหรัฐอเมริกา

การศึกษาในช่วงนี้จะเป็นการศึกษาเนื้อหาแบบเรียนในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 ซึ่งแนวคิดทางการเมืองของรัฐบาลดังกล่าวข้างต้น สามารถพบเห็นได้ในเนื้อหาแบบเรียนโดยมีประเด็นการศึกษาดังต่อไปนี้คือ

4.4.1.1 อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)

การใช้อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการนั้นส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน กล่าวคือ หากรัฐใช้หลักการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจในการปกครอง ผู้มีอำนาจบริหารงานในส่วนกลางก็จะมีอำนาจอย่างมาก ประชาชนก็จะไม่มีอำนาจในการปกครองตนเองและมีลักษณะพึ่งพา รอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ แต่หากรัฐใช้หลักการปกครองแบบกระจายอำนาจ ประชาชนก็จะมีภาวะตื่นตัวหรือตื่นในการมีส่วนร่วมในการปกครองและพัฒนาท้องถิ่นของตนมากกว่าจะหวังพึ่งพารัฐเพียงอย่างเดียว

ในแบบเรียนสังคมศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง ชั้นประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น ตามหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 เรียบเรียงโดย นายกระจ่าง แม้นญาติ และนายประโมทย์ ไชยกิจ อธิบายถึงความหมายของการใช้อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปตามหลักการอย่างกว้าง ๆ ว่า ประกอบไปด้วย หลักการรวมอำนาจปกครอง และหลักการกระจายอำนาจปกครอง ซึ่งประเทศไทยใช้หลักการทั้งสองผสมกัน โดยไม่ได้กล่าวถึงข้อดีข้อเสียของหลักการดังกล่าวอย่างชัดเจน อีกทั้ง หลักการกระจายอำนาจปกครองถูกอธิบายว่า เป็นวิธีการปกครองที่ให้ท้องถิ่นมีอิสระภาพสมควร คือ มีอิสระในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้ตามสมควร (จำกัดขอบเขตของอิสระภาพ) เห็นได้จาก

การใช้อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินนั้นมีหลักการใช้อยู่ 2 ประการคือ หลักการรวมอำนาจปกครอง กับหลักการกระจายอำนาจปกครอง หลักการรวมอำนาจ ก็คือวิธีการกำหนดให้มีการติดต่อใกล้ชิดระหว่างองค์การปกครองส่วนภูมิภาคกับราชการ

ส่วนกลาง โดยราชการส่วนกลางตั้งผู้แทนออกไปดำเนินการปกครองในเขตปกครองในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ส่วนการกระจายอำนาจปกครองนั้น คือวิธีการปล่อยให้ท้องถิ่นต่าง ๆ **มีอิสระภาพสมควร**ที่จะดำเนินการปกครองท้องถิ่น โดยเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นนั้นเอง เป็นวิธีการคลายความเกี่ยวพันระหว่างราชการส่วนกลางกับองค์การปกครองท้องถิ่นออกไป สำหรับประเทศเราใช้หลักการทั้ง 2 อย่างนี้ผสมกัน เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายในการบริหารประเทศดังกล่าวแล้ว จึงมีการตรากฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อดำเนินการบริหารประเทศตามแนวดังกล่าวขึ้น โดยแบ่งวิธีการปกครองออกเป็น 3 ส่วน คือ 1.ระเบียบบริหารราชการส่วนกลาง 2. ระเบียบราชการหรือบริหารส่วนภูมิภาค และ 3. ระเบียบราชการส่วนท้องถิ่น (กรมวิชาการ, 2505, น. 73-74, เน้นโดยผู้ศึกษา)

โดยแต่ละส่วนมีองค์ประกอบดังนี้คือ

การจัดระเบียบราชการบริหาร ได้มีพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน กำหนดให้มีสำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงหรือทบวงกรม และทบวงการเมืองที่มีฐานะเทียบกรม อันแบ่งออกเป็นกองเป็นแผนกต่าง ๆ ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม ตามระเบียบราชการบริหารส่วนกลาง ส่วนการจัดระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิกาศนั้นได้แบ่งออกเป็นจังหวัดและอำเภอ เฉพาะการปกครองนอกจากนี้ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ซึ่งได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นกิ่งอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน สำหรับระเบียบราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนั้นเป็นการกระจายอำนาจให้ราษฎรในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการปกครองทำนุบำรุงความสุขในท้องถิ่นของตน ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล สุขาภิบาล และองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นแต่ละองค์การไป (กรมวิชาการ, 2510, น. 128)

ในด้านการดำเนินงาน หนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ เรียบเรียงโดย นายกระจ่าง แม้นญาติ และนายวิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ อธิบายว่า รัฐบาลส่วนกลางจะทำหน้าที่คอยช่วยเหลือกิจการของท้องถิ่น เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้เรียนรู้และร่วมกันพัฒนาประเทศ ดั่งเนื้อหาในแบบเรียนที่ว่า

พัฒนาการท้องถิ่นเป็นอีกกรณีหนึ่งที่ช่วยในการพัฒนาประเทศชาติ วิธีการพัฒนาท้องถิ่นจึงเป็นวิธีการพัฒนาที่เหมาะสม ได้มีการเร่งเร้าให้เกิดความร่วมมือระหว่างราษฎรกับรัฐบาล โดยให้ประชาชนเป็นเจ้าของงานพัฒนา ช่วยกันทำนุบำรุงท้องถิ่นของตนเอง และรัฐบาลเป็นผู้คอยช่วยเหลือในด้านการเงิน วิชาการ และเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกินกำลังของราษฎรจะจัดหาหรือดำเนินการเองได้ (กรมวิชาการ, 2510, น. 72)

4.4.1.2 บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน

ในสมัยรัฐบาลเผด็จการทหารนี้ กองทัพและทหารถือเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อการบริหารประเทศและสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้แก่พลเมืองเป็นอย่างมาก รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ก็ยังสร้างความชอบธรรมให้ตนเองด้วยการแสวงหาฐานอำนาจจากสถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันข้าราชการ กล่าวคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและมิ่งขวัญของปวงชน สถาบันข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนเป็นกลไกบริหารกิจการบ้านเมือง ซึ่งสถาบันเหล่านี้ถูกมองว่ามีความจำเป็นต่อเสถียรภาพของรัฐบาลคณะปฏิวัติ ทหารและกองทัพมีความสำคัญต่อความมั่นคงทางการเมืองและทางเศรษฐกิจของประเทศ แบบเรียนได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของกองทัพและทหารในด้านรักษาความมั่นคง กล่าวคือ เป็นผู้ปกป้องรักษาประเทศชาติให้มั่นคงปลอดภัยจากการรุกรานของภายนอก ปกป้องรักษาสถาบันสำคัญของชาติ ไม่ให้ใครมาละเมิดอธิปไตย เปรียบได้ดังรั้วของบ้านที่จำเป็นต้องมี ไม่ว่าจะประเทศจะอยู่ในภาวะศึกสงครามหรือภาวะปกติ เพื่อให้ประชาชนในประเทศดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข มีความปลอดภัยทั้งทางร่างกายและทรัพย์สิน โดยไม่ต้องกังวลว่าจะมีศัตรูมารุกราน ดังเนื้อหาที่ปรากฏในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลายที่ว่า

ในด้านการป้องกันประเทศนั้น เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของกระทรวงกลาโหม และกองบัญชาการทหารสูงสุด ทั้งนี้เป็นเรื่องของการป้องกันประเทศจากการรุกรานของศัตรูภายนอกประเทศ โดยเฉพาะความปลอดภัยและความมั่นคงของประเทศชาติ จะรักษาไว้ได้ก็ต่อเมื่อเรามีรั้วบ้านที่เข้มแข็ง ซึ่งก็ได้แก่กำลังทหารนั่นเอง ชาติใดไม่เข้มแข็งในการทหารก็ย่อมรักษาตนเองได้ยากเมื่อเกิดศึกสงครามขึ้น การมีกำลังทหารที่เข้มแข็งนั้น แม้จะเป็นในยามที่สงบก็เป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะจะทำให้ชาติอื่นมีความเกรงใจไม่ทำการใด ๆ ที่เสียหายแก่ประเทศเรา. . .

. . .เมื่อเรามีกองทัพที่เข้มแข็ง ก็หมายถึงว่า รั้วบ้านของเราเข้มแข็ง ประชาชนก็จะนอนตาหลับคลายความวิตก ไม่ต้องกังวลถึงความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของตนเองและของครอบครัว และมีความอุ่นใจได้ว่า จะไม่มีชาติใดสามารถทำลายล้างเอกราชและอธิปไตย อันเป็นสิ่งหวงแหนของเรา จะไม่มีชาติใดสามารถมาทำลายล้างวัฒนธรรม และสถาบันของสังคมไทยอันเป็นสัญลักษณ์ของไทยเราได้ (กรมวิชาการ, 2510, น. 78-79)

แบบเรียนได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องมีกองทัพทั้งในยามสงบและยามสงครามเพื่อความมั่นคงของคนในชาติ โดยกล่าวถึงอุดมการณ์ที่กองทัพเคยเผยแพร่ผ่านวิทยุซึ่งเป็นการสื่อสารแบบใหม่ในช่วงสามปีหลัง พ.ศ. 2475 ที่ชี้ให้เห็นว่ากองทัพเป็นสถาบันศูนย์กลางของรัฐสยามใหม่ โดยใช้ข้อความว่า “ประเทศคือบ้าน ทหารคือรั้ว” (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์,

2542, น. 432) รวมไปถึงแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่ยังคงมีบทบาทอย่างมากต่อการบริหารประเทศภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เห็นว่า ประเทศไทยจะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง และจะอยู่รอดได้ต้องส่งเสริมกองทัพให้เข้มแข็งและพัฒนาเศรษฐกิจ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, 2542, น. 437) ดังเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 ที่ว่า

เคยมีคำขวัญกล่าวไว้ว่า “ประเทศเป็นบ้าน ทหารเป็นรั้ว” . . . ที่ว่า “ทหารเป็นรั้ว” ก็เพื่อเตือนให้พวกเราชาวไทยระลึกไว้ว่า อย่าเข้าใจผิด หรือเชื่อการโฆษณาผิด ๆ ว่า ไม่จำเป็นต้องมีกองทัพ เพราะเราได้ยินอยู่กับหู รู้ใจโดยไม่มีข้อสงสัยเลยว่า นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว ก็ยังมีหลายประเทศที่ถูกรุกรานจากภายนอกประเทศบ้าง ถูกรุกรานล้มล้างจากภายในประเทศ โดยมีการสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอกประเทศบ้าง เป็นผลให้มีการข่มขู่เปลี่ยนแปลง ทำลายล้างสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมาอยู่เรื่อย ๆ (กรมวิชาการ, 2505, น. 129)

นอกจากนี้ รัฐบาลยังให้ความสำคัญต่อการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศด้านการทหารด้วยการเข้าร่วมกับกลุ่มองค์กรภาคีระหว่างประเทศ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่กองทัพในการต่อสู้ภัยอันตรายที่อาจเกินกำลังความสามารถของประเทศไทยเพียงประเทศเดียว เช่น การต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ ตามคำกล่าวสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในวันครบรอบปีที่ 5 แห่งการลงนามในสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วันที่ 8 กันยายน 2502 ว่า “. . . ข้าพเจ้าจึงเห็นชอบในทางเข้าพวกรวมกำลังต่อต้าน เพื่อให้รู้แน่ว่าถ้าภัยคอมมิวนิสต์คืบคลานมาถึง และถ้าเป็นการเกินความสามารถที่เราจะช่วยเหลือตัวเองได้ เราจะหวังพึ่งมิตร หรือได้รับความช่วยเหลือทางใด” (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 84) ซึ่งเนื้อหาแบบเรียนก็มีความสอดคล้องกับสุนทรพจน์ดังกล่าวในแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 ที่สร้างความชอบธรรมให้แก่การเสริมกำลังให้แก่กองทัพ และสนับสนุนรัฐบาลในการดำเนินนโยบายระหว่างประเทศด้านการทหารด้วยการเข้าร่วมกับกลุ่มองค์กรภาคีต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่กองทัพของประเทศ เห็นได้จาก

บ้านต้องมีรั้วป้องกัน ประเทศก็ต้องมีกำลังทัพคือมีทหารและอาวุธยุทธภัณฑ์ และถ้าเราเห็นว่ากำลังของเรายังน้อยอยู่ เราก็ต้องหาทางป้องกันเพิ่มเติมโดยผูกมิตรร่วมกัน ป้องกันการรุกราน และบ่อนทำลายล้มล้าง ประเทศไทยของเราก็ได้ดำเนินตามนโยบายนี้อยู่แล้ว โดยเข้าร่วมเป็นประเทศสมาชิกหรือประเทศภาคีขององค์การต่าง ๆ (กรมวิชาการ, 2505, น. 135-136)

ด้วยนโยบายของรัฐบาลที่เร่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ ความมีเสถียรภาพทางการเมืองจึงถือเป็นปัจจัยหลักที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนที่ต่อเนื่อง ซึ่งบทบาทของทหารในด้านสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศจึงมีความสำคัญและมีส่วนส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจอีกด้วย ในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย จึงกล่าวถึงความสำคัญของความมั่นคงทางทหารที่มีส่วนช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศว่า ความมั่นคงของประเทศชาติมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ หากชาติบ้านเมืองปราศจากผู้รุกรานทั้งภายในและภายนอกประเทศแล้ว พัฒนาการด้านต่าง ๆ จะมีโอกาสดำเนินไปโดยรวดเร็ว แต่ถ้าหากประเทศตกอยู่ในภาวะไม่มั่นคงทั้งในทางการเมืองและการทหาร การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมก็จะหยุดชะงักลงหรือดำเนินไปไม่รวดเร็ว (กรมวิชาการ, 2510, น. 75)

4.4.1.3 บทบาทของสถาบันที่มีใช้ระบอบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ

ด้วยรัฐบาลคณะปฏิวัติมองว่าประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้นไม่เหมาะสมกับประเทศไทย เนื่องจากรัฐบาลในสมัยที่ผ่านมาไม่สามารถดำเนินการบริหารประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะไม่ได้รับเสียงสนับสนุนจากสภาผู้แทนราษฎรและเกิดความวุ่นวายในการบริหารประเทศของรัฐบาล ดังนั้น หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติ จึงได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 (แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2495) ยกเลิกพรรคการเมือง และประกาศให้ใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 แทน มีการแยกอำนาจบริหารออกจากอำนาจนิติบัญญัติ โดยฝ่ายนิติบัญญัติกำหนดให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญเพียงสภาเดียวซึ่งกล่าวอ้างว่ามีฐานะเทียบเท่ากับสภานิติบัญญัติในระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไป นายกรัฐมนตรีมีอำนาจเด็ดขาดตามมาตรา 17 ของธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ก็กล่าวถึงธรรมนูญฉบับดังกล่าวว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการแก้ไขวิธีการให้เหมาะสมสอดคล้องกับการบริหารประเทศของไทย และถือได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญเฉกเช่นเดียวกันกับระบอบการปกครองที่ใช้รัฐธรรมนูญโดยทั่วไป เห็นได้จาก “. . . ประเทศไทยจะต้องปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ อาจจะต้องแก้ไขหลักการวิธีการเพื่อให้สอดคล้องกับความจำเป็นและผลประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของชาติ แต่เราไม่สามารถจะละทิ้งรัฐธรรมนูญได้ ในเวลานี้เอง ซึ่งยังเป็นระบอบปฏิวัติก็มีธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญด้วยเหมือนกัน. . .” (สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2503, น. 206) พร้อมทั้งยืนยันว่า ธรรมนูญการปกครองฉบับ พ.ศ. 2502 นั้นเป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย แม้จะไม่มีสมาชิกรัฐสภา แต่ก็มีเชื่อมั่นในสมาชิกร่างรัฐธรรมนูญว่าจะใช้ความรู้ความสามารถด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและทำงานรักษาผลประโยชน์ให้แก่ประชาชนได้ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 205-206) และในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจรได้ให้คำอธิบายระบอบการปกครองของไทยที่เห็นว่าเหมาะสมในเวลานั้นว่า เป็น

ระบอบประชาธิปไตยแบบไทย จากคำกล่าวที่ว่า “. . .การปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ยกเลิกระบอบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งต้นเสีย และเสนอว่าจะสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับลักษณะพิเศษและสภาพการณ์ของไทย จะสร้างประชาธิปไตยของไทย ประชาธิปไตยแบบไทย” (สถานีวิทยุกองทัพบก, 2508, น. 65, อ้างถึงใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, 1979/ 2526, น. 206)

ด้วยลักษณะทางการเมืองการปกครองดังกล่าวข้างต้น เนื้อหาแบบเรียนได้ทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมให้แก่ผู้มีอำนาจปกครองด้วยการพยายามอธิบายความแตกต่างของสภาพความเป็นจริงในระบอบการเมืองการปกครองในประเทศขณะนั้น (ระบอบเผด็จการ) ให้สอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตยโดยทั่วไป ดังนี้คือ

ตามหลักการโดยทั่วไปของระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภามักมีสองสภา แต่เนื่องด้วยขณะนั้นประเทศชาติอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลเผด็จการทหาร และรูปแบบของสภาที่ใช้อยู่เป็นรูปแบบสภาเดียว คือ สภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งคณะปฏิวัติเป็นผู้แต่งตั้งสมาชิกสภาแบบเรียนสังคมศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง ชั้นประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย จึงอธิบายความแตกต่างของสภาพความเป็นจริงในระบอบการเมืองการปกครองในประเทศกับหลักการประชาธิปไตยโดยทั่วไปด้วยการกล่าวว่าประเทศไทยเคยใช้ระบบสองสภามาก่อนแล้ว ซึ่งแม้จะมีข้อดีแต่ก็มีข้อเสียอยู่ด้วยเช่นกัน ดังเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2503 ที่ว่า

ประเทศไทยเคยมีสองสภามาแล้วครั้งหนึ่งคือพฤฒิสภา และสภาผู้แทน ผลดีของการมี 2 สภา คือ ทำให้การพิจารณากฎหมายที่จะออกมาบังคับใช้เป็นไปอย่างรอบคอบ ทำให้มิให้มีการใช้ลัทธิเผด็จการได้ง่าย ช่วยรักษาความเป็นอิสระของศาลและช่วยให้ฝ่ายบริหารทำหน้าที่ดีขึ้น แต่เวลาเดียวกันพิจารณาในด้านผลเสียก็มีเหมือนกัน คือ ทำให้งานช้ากว่าปกติ เป็นการทำงานซ้อนกัน คือ สภาหนึ่งพิจารณามาแล้ว อีกสภาหนึ่งก็ต้องมาพิจารณาซ้ำในเรื่องนั้นอีก (กรมวิชาการ, 2510, น. 119)

แบบเรียนนำเสนอว่าสภาร่างรัฐธรรมนูญนั้นมีฐานะเทียบเท่ากับรัฐสภาในระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไป กล่าวคือ มีอำนาจร่างรัฐธรรมนูญและออกกฎหมายมาใช้ในการปกครองประเทศ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นเข้าใจได้ว่า การใช้ระบบสภาเดียวนั้นจะไม่ได้ดำเนินไปโดยตลอด เนื่องจากอยู่ในระหว่างร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ดังนั้น ในระหว่างนี้จึงจำเป็นต้องใช้รัฐธรรมนูญปกครองดังกล่าวไปก่อน เห็นได้จากเนื้อหาที่ว่า “อำนาจหน้าที่ของสภาร่างรัฐธรรมนูญนั้นมีฐานะเป็นรัฐสภาด้วย คือทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญและเป็นสภานิติบัญญัติมีอำนาจในการจัดทำรัฐธรรมนูญและตราตัวบทกฎหมายต่าง ๆ ออกใช้ในการปกครองประเทศ. . . ขณะนี้สภาร่างรัฐธรรมนูญกำลังอยู่ในระหว่างทำการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่” (กรมวิชาการ, 2510, น. 105)

นอกจากนี้ การแยกอำนาจนิติบัญญัติออกจากฝ่ายบริหารและไม่ต้องการให้ฝ่ายนิติบัญญัติเข้าไปมีอิทธิพลเหนือฝ่ายบริหารตามสาระสำคัญของธรรมนูญปกครอง พ.ศ. 2502 นั้นเป็นไปด้วยเหตุผลด้านเสถียรภาพในการดำเนินงานบริหารของรัฐบาล บทบาทหน้าที่ของรัฐสภาจึงถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องดูแลไม่ให้เข้าไปครอบงำหรือแทรกแซงอำนาจของฝ่ายบริหาร เพราะจะก่อให้เกิดความวุ่นวายในการบริหารประเทศ ดังเนื้อหาที่ว่า

วงเขตอำนาจหน้าที่ของรัฐสภาและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการตามหน้าที่ เช่น ตราข้อบังคับการประชุมปรึกษาของสภา การเสนอญัตติและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมราชการแผ่นดิน จะต้องพิจารณาโดยรอบคอบที่สุด มิฉะนั้นแล้วจะเป็นช่องทางก่อให้เกิดความยุ่งยากในทางปฏิบัติเป็นอันมาก เช่น อาจมีความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยในการประชุม มีการใช้อิทธิพลครอบงำการปฏิบัติงานของฝ่ายบริหาร (กรมวิชาการ, 2510, น. 120)

ในส่วนของพรรคการเมืองและนักการเมืองนั้นถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงหลักการโดยทั่วไปที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตยที่มีการเลือกตั้งระบบพรรคการเมือง โดยพรรคการเมืองจะมีหน้าที่ชี้แจงแถลงนโยบายของพรรคให้ประชาชนทราบก่อนการเลือกตั้ง ซึ่งประชาชนควรจะต้องเลือกผู้แทนหรือนักการเมืองจากนโยบายของพรรคไม่ใช่เลือกจากตัวบุคคล เห็นได้จาก

การที่เราจะรู้ว่าพรรคใดมีแนวนโยบายอย่างไร เป็นหน้าที่ของพรรคการเมืองนั้น ๆ จะแถลงและโฆษณาให้ทราบโดยทั่วไปอย่างแพร่หลาย การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในระบบพรรคการเมืองจึงควรคำนึงถึงนโยบายของพรรคการเมืองนั้นเป็นหลัก มิต้องคำนึงถึงตัวบุคคลที่เรารู้จัก. . . ดังนั้นในการเลือกตั้งระบบพรรคการเมือง จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรู้จักผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นส่วนตัว ข้อควรคำนึงก็เฉพาะแต่นโยบายของพรรคการเมืองนั้น ๆ เท่านั้น” (กรมวิชาการ, 2505, น. 69-70)

ในส่วนของที่มาหรือวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจของนายกรัฐมนตรีนั้น แบบเรียนมีรูปแบบการสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองในขณะนั้น ดังนี้คือ

แบบเรียนพยายามอธิบายลักษณะวิธีการขึ้นสู่อำนาจว่ามีความชอบธรรมในขณะนั้นไม่ต่างจากระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไปและการอ้างถึงความชอบธรรมอันมีที่มาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยแบบเรียนชี้ให้เห็นความคล้ายกันของที่มาของนายกรัฐมนตรีตามระบอบรัฐธรรมนูญโดยทั่วไปและตามธรรมนูญการปกครองที่ประเทศใช้อยู่ขณะนั้นไว้แบบกว้าง ๆ ว่ามีที่มาจาก การแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ โดยไม่ได้ลงรายละเอียดว่าจะต้องผ่านการเลือกตั้งจากประชาชนหรือมีกระบวนการตามขั้นตอนอย่างไร ดังเนื้อหาที่ว่า “อำนาจบริหาร ลักษณะทั่วไป. . .ตาม

รัฐธรรมนูญหรือธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรได้บัญญัติไว้คล้ายคลึงกัน คือ ให้มีคณะรัฐมนตรี โดยพระมหากษัตริย์ทรงตั้งนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งและรัฐมนตรีจำนวนหนึ่ง มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน. . .” (กรมวิชาการ, 2505, น. 120) นอกจากนี้ แบบเรียนยังกล่าวถึงอำนาจในการยุบสภาว่า เป็นพระราชอำนาจที่พระมหากษัตริย์สามารถกระทำได้ตามกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้น้อยมาก ดังข้อความที่ว่า “การยุบสภา กฎหมายรัฐธรรมนูญเคยกำหนดพระราชอำนาจให้พระมหากษัตริย์ทรงยุบรัฐสภา เพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกมาใหม่. . . จะว่าเป็นการชักพอกความนิยมของราษฎรในตัวสมาชิกรัฐสภาก็ได้ ในทางปฏิบัติมีน้อยมากที่จะมีการยุบสภา” (กรมวิชาการ, 2510, น. 121)

ที่มาของสมาชิกรัฐสภาจะมาจากการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งก็ได้ แบบเรียนให้คุณค่าแก่สมาชิกรัฐสภาที่มาจากการแต่งตั้งเทียบเท่ากับสมาชิกรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้ง โดยกล่าวว่า สมาชิกรัฐสภาทั้งจากการเลือกตั้งและแต่งตั้งล้วนมีศักดิ์ศรีและมีความสามารถ ซึ่งแบบเรียนไม่ได้นำเสนอว่า วิธีการใดเหมาะสมกว่า แต่ให้พิจารณาหลักเกณฑ์และวิธีการเข้าสู่อำนาจอย่างรอบคอบ เพราะหากได้คนที่ไม่เหมาะสมเข้ามา อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อประเทศชาติ เห็นได้จาก

กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการที่จะได้มาซึ่งสมาชิกรัฐสภา จะโดยการเลือกตั้งการแต่งตั้งอย่างใด จำนวนเท่าใด และมีคุณสมบัติอย่างไรหลักเกณฑ์และวิธีการนี้สำคัญมาก เพราะหากไม่รัดกุมพอ และได้สมาชิกรัฐสภาที่ไม่เหมาะสมแล้ว ย่อมทำให้บังเกิดความเสียหายแก่ประเทศชาติได้มาก. . . ถือว่าสมาชิกรัฐสภาเป็นผู้มีเกียรติซึ่งราษฎรเลือกเข้ามา หรือได้รับการแต่งตั้งโดยที่ เป็นผู้มีความดีและมีเกียรติคุณความสามารถ ตามปกติ จึงมักมีบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญกำหนดการคุ้มครองและคุ้มกันไว้” (กรมวิชาการ, 2510, น. 120)

หนังสือเรียนอธิบายการจัดตั้งรัฐบาลว่ายังคงยึดหลักการจัดตั้งตามระบอบประชาธิปไตย เพราะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งถูกอธิบายว่ามีอำนาจหน้าที่เทียบเท่ากับรัฐสภาในระบอบประชาธิปไตยทั่วไป นับได้ว่าที่มาของรัฐบาลขณะนั้นมีความชอบธรรมไม่ต่างจากรัฐบาลประชาธิปไตยในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังเนื้อหาที่ว่า

ขณะนี้ประเทศเรากำลังอยู่ในระหว่างการร่างรัฐธรรมนูญ ดังนั้นการจัดตั้งรัฐบาลก็ดำเนินการตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย ซึ่งถือหลักทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว คือรัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นก็ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาร่างรัฐธรรมนูญในฐานะรัฐสภา จึงเป็นอันว่ารัฐบาลของประเทศไทยหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ก็ได้ถือหลักการจัดตั้งตามระบอบประชาธิปไตยตลอดมา (กรมวิชาการ, 2505, น. 60)

4.4.1.4 ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ

หน้าที่ของประชาชนที่มีต่อรัฐในระบอบการปกครองแบบเผด็จการนั้นจะมีอยู่อย่างจำกัด สิทธิเสรีภาพในการมีส่วนร่วมทางการเมืองไม่มีความหมาย ประชาชนมีบทบาทและหน้าที่ในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบายและคำสั่งจะมาจากทางเดียว คือ จากรัฐบาลสู่ประชาชน ไม่มีการปรึกษาหารือกัน โดยรัฐบาลจะเป็นผู้ดำเนินการกิจการต่าง ๆ เอง ประชาชนมีหน้าที่สำคัญคือเป็นผู้มีวินัย มีหน้าที่ต้องให้ความร่วมมือกับรัฐ ต้องเชื่อฟัง ต้องปฏิบัติตามคำสั่ง กฎเกณฑ์ ระเบียบวินัยโดยเคร่งครัด เห็นได้จาก คำกล่าวเปิดการประชุมปลัดจังหวัดและนายอำเภอทั่วราชอาณาจักร วันที่ 27 เมษายน 2502 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2502, น. 9-10) ว่า “การสร้างนิสัยของชนในชาติให้รักความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นอุปกรณ์ที่จะสร้างสรรค์ความก้าวหน้าในทางการเมือง เศรษฐกิจ และทุก ๆ อย่าง เพราะว่าความมีระเบียบย่อมก่อให้เกิดมีวินัย และชาติที่มีระเบียบวินัยสามารถจะสร้างความสำเร็จทุกอย่างได้” เนื้อหาแบบเรียนก็ปรากฏลักษณะของการเรียกร้องให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎระเบียบและคอยสอดส่องดูแลช่วยเหลือรัฐบาล ตั้งใจทำงาน งานคือเงิน เงินคืองาน ช่วยกันขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ และจากแนวคิดของผู้นำประเทศในยุคเผด็จการทหารที่ไม่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน กระบวนการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนจึงยังไม่มีปรากฏในแบบเรียนในยุคนี้ นอกจากนี้ รัฐบาลยังยึดรากฐานความชอบธรรมอันมีที่มาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยการสร้างศูนย์รวมใจของชาติไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พลเมืองทุกคนต้องรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รวมไปถึงการรักษาไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

เนื้อหาในหนังสือเรียนในยุคนี้จึงกล่าวว่า คนทุกคนไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ล้วนแล้วแต่มีหน้าที่ต้องปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติตามแต่สถานภาพของแต่ละคน แบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น ตามหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 กล่าวไว้ว่า “อย่าเข้าใจผิดคิดไปว่าพลเมืองนั้นจะต้องเป็นผู้ใหญ่บรรลุนิติภาวะเสียก่อน จึงจะเริ่มทำหน้าที่ของพลเมืองดี ที่จริงเด็กก็เป็นพลเมืองของประเทศอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นเด็กจึงควรอบรมฝึกฝนประพฤติตนตามแนวทางแห่งการเป็นพลเมืองดี อย่าได้เพิกเฉยละเลยเสียเป็นอันขาด” (กรมวิชาการ, 2505, น. 12-13) ซึ่งหนังสือเรียนในช่วงการศึกษานี้กล่าวถึงลักษณะพลเมืองที่ดีในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ (มีการตั้งชื่อหัวข้อมอบการปกครองในแบบเรียนว่า การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ) ไว้ดังนี้

(1) หน้าที่รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตย

พลเมืองพึงมีหน้าที่ในการรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (ต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเท่านั้น จะเป็นอื่นไปไม่ได้) ดังเนื้อหาในแบบเรียนที่ว่า

พึงมีศรัทธาตั้งมั่นในศาสนาที่นับถือ เพราะศาสนาเหมือนประทีปนำทางพลเมืองและชาติไปสู่ความสุขความเจริญ. . . พลเมืองดีต้องคำนึงถึงส่วนรวม จงรักภักดีต่อชาติปิฎกมิตลอดถึงสัญญลักษณ์ของชาติ คือ พระมหากษัตริย์เป็นต้น ต้องนึกห่วงผู้อื่น หรือยึดมั่นในหลักที่ต้องกระทำต่อผู้อื่นเหมือนกับที่เราปรารถนาให้ผู้อื่นกระทำต่อเรา มีความคิดตามเหตุตามผล ช่วยกันระแวงระวังภัยให้แก่ส่วนรวม คือชาติไทย ประเทศไทย สิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและประเทศชาติแล้วพึงยอมเสียสละ แม้จะถึงแก่ต้องพลีชีวิตเมื่อถึงคราวจำเป็นเพื่อส่วนรวม คือประเทศไทย ชาติไทย อันเป็นที่รักยิ่งของเราก็พึงควรกระทำ (กรมวิชาการ, 2505, น. 13)

แบบเรียนชี้ให้เห็นว่า ความรักอิสรภาพหรือความเป็นไทยดังที่เป็นอยู่นั้น สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยและให้ช่วยกันรักษาไว้ตลอดไป เห็นได้จากเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย ว่า “เหตุผลสำคัญสำหรับการปลูกฝังการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยลงในสังคมไทยโดยรวดเร็ว นั้น ก็คือ ความรักอิสรภาพ หรือความรักความเป็นไทย ซึ่งมีอยู่ในหัวใจของคนไทยทุกผู้ทุกนามมาแล้วนับพันปี หน้าที่ของพวกเราพึงช่วยกันธำรงรักษาการปกครองระบอบประชาธิปไตยไว้ตลอดไป” (กรมวิชาการ, 2510, น. 23) โดยแบบเรียนยังได้เน้นย้ำว่า ประเทศชาติจะต้องมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งจะเป็นแบบอื่นไปไม่ได้ ดังเนื้อหาที่ว่า “กฎหมายรัฐธรรมนูญเคยบัญญัติไว้อันพึงถือเป็นประเพณีการปกครองของประเทศไทย ได้แก่. . .หน้าที่รักษาการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข. . .และยืนยันว่าประมุขของประเทศนั้นต้องเป็นพระมหากษัตริย์จะเป็นอื่นไม่ได้ตลอดไปด้วย” (กรมวิชาการ, 2510, น. 108)

(2) หน้าที่ป้องกันประเทศชาติและรับราชการทหารตามกฎหมาย

แบบเรียนยุคนี้เน้นคุณสมบัติในการป้องกันประเทศอย่างชัดเจน โดยเรียกร้องให้ทุกคนสามัคคีกันและร่วมมือกับรัฐในการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ และกล่าวถึงการเข้ารับราชการทหารว่าเป็นเกียรติและแสดงถึงความจงรักภักดีสนองคุณต่อชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ เห็นได้จากเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง ชั้นประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลายดังนี้

ความสงบภายในนั้นย่อมหมายถึงสภาวะภายในประเทศ ซึ่งปราศจากโจรผู้ร้าย. . . ไม่มีการที่จะใช้กำลังเพื่อล้มล้างรัฐบาล และระบบการปกครองแผ่นดิน เพื่อประโยชน์ในทาง การเมืองของบุคคลบางหมู่บางพวก ความสงบภายในนี้เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในการพัฒนาทางสังคมเป็นอย่างยิ่ง พลเมืองทุกคนพึงถือเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของตนด้วย ในการที่จะช่วยกันรักษาความสงบภายในดังกล่าวนี้ (กรมวิชาการ, 2510, น. 76)

ในฐานะประชาชนเราต้องสนับสนุนการทหารของชาติ และพึงปฏิบัติหน้าที่ในยามที่ชาติต้องการ สำหรับพลเมืองที่เป็นชายนั้น ก็จะต้องไม่หลบหลีกการเข้ารับราชการทหารตามที่พระราชบัญญัติกำหนดไว้. . . การได้เข้ารับราชการทหารสนองพระเดชพระคุณชาติบ้านเมืองและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นการปฏิบัติที่มีเกียรติสูงส่ง และเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชายไทยทั่วทุกคน (กรมวิชาการ, 2510, น. 79)

การเน้นย้ำไม่ให้หลงเชื่อคำยุยงให้เกิดความแตกแยกในสังคม อันเนื่องมาจากความพยายามต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ซึ่งถือเป็นหนึ่งในแผนการของคณะปฏิวัติที่จะต่อต้านการป้องกันการแผ่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่กำลังมีอิทธิพลอยู่ในประเทศเพื่อนบ้านในเวลานั้นไม่ให้แทรกซึมเข้ามาบ่อนทำลายลัทธิและสถาบันการปกครองในประเทศไทย เห็นได้จากเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น ว่า

. . . เพื่อช่วยกันระงับภัยที่จะมีมาทางสังคมและรักษาความมั่นคงของประเทศชาติไทย อันเป็นที่รักของเราพวกเราชาวไทยจึงควรรู้เท่าทันที่จะไม่หลงเชื่อคำยุยงหรือโฆษณาใด ๆ ที่จะให้เราชาวไทยแตกสามัคคีกันเองไม่ว่าในหมู่ใดคณะใด. . . รวมทั้งยุยงที่จะให้แตกความสามัคคีกับชาติประเทศพันธมิตรของเรา. . . ที่เราควรพึงระวังก็คือ นอกจากจะไม่หลงเชื่อแล้ว ยังไม่ควรจะทำตนให้เป็นประโยชน์แก่การกระทำของผู้ก่อภัยให้แก่สังคมเหล่านี้เช่นช่วยกระพือข่าวต่อไป หรือส่งเสริมสนับสนุน การแทรกซึมบ่อนทำลายเหล่านี้ (กรมวิชาการ, 2505, น. 132-134)

ในแบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม 1 ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2509, น. 182-203, 208-244) ก็ปรากฏเนื้อเรื่องการสอนให้คิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบก่อนจะเชื่อหรือกระทำการใด ๆ เช่น ในนิทานทองอินเรื่อง “นากพระโขนงที่สอง” ชาวบ้านต่างเชื่อกันว่า เมียของผู้ชายคนหนึ่งในหมู่บ้านที่ตายไปเป็นผีมาช่วยงานและเฝ้าวัวควายของเจ้าของไม่ให้หายและพากันกลัวทั้งหมู่บ้าน แต่สุดท้ายมีผู้สามารถพิสูจน์ได้ว่า สิ่งที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผีนั้น แท้จริงแล้วเป็นบุตรของเจ้าของบ้านนั่นเอง กระทำการหลอกผีไปเพื่อไม่ต้องการให้บิดาของตนมีภรรยาใหม่ และบทละครเรื่อง “จัดการรับเสด็จ” ที่เจ้าเมืองได้รับสารว่าเจ้านายจะเดินทางมา จึงเตรียมการรับเสด็จของนายอย่างดีเลิศ แต่สุดท้ายพบว่า ผู้ที่ส่งสารมานั้นไม่ได้ลงชื่อและไม่ใช้สารจากทางการแต่เป็นสารจากน้องชายอดีตภรรยาซึ่งต้องการแก้แค้นเจ้าเมืองที่เลิกรากับพี่สาวตน

รวมไปถึง การรู้จักเลือกรับเอาแต่วัฒนธรรมที่เหมาะสมเข้ามาใช้ในสังคมไทย รู้ว่าอะไรควร อะไรไม่ควร เพื่อไม่ให้เกิดความระส่ำระสายในประเทศ ดังเนื้อหาที่ว่า

รู้จักเลือกรับเอาแต่วัฒนธรรมที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของพวกเรา ที่ไม่เหมาะสมก็ไม่รับ รู้จักว่าอะไรดีอะไรงาม อะไรควรอะไรไม่ควรแล้ว ย่อมจะเป็นการทำ

ประโยชน์ให้แก่สังคมไทยมีใช่น้อย. . .การรับเอาวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสมเข้ามา จะมีผลทำให้เกิดความระส่ำระสายในทางสังคม (กรมวิชาการ, 2510, น. 50)

การใช้สิทธิเสรีภาพจะต้องไม่สร้างความเสียหายให้แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ เห็นได้จาก “บุคคลจะใช้สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญให้เป็นปฏิปักษ์ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญไม่ได้” (กรมวิชาการ, 2510, น. 107)

(3) หน้าที่ปฏิบัติตามและเคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง และเสถียรภาพการเมือง

เห็นได้จากเนื้อหาที่ว่า “(1) เคารพต่อรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นแม่บทอำนาจอธิปไตย รัฐบาลของเราจัดตั้งขึ้นเพื่อความปลอดภัยและสงเคราะห์พวกเรากันเอง จงเคารพต่อกฎหมาย และช่วยสอดส่องมิให้มีการฝ่าฝืนกฎหมายทั่วไป” (กรมวิชาการ, 2505, น. 12) นอกจากนี้แบบเรียนยังได้กล่าวถึงสิ่งที่ประชาชนพึงปฏิบัติเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ ไม่เพียงแต่พูดแสดงความคิดโดยไม่ถูกกาลเทศะหรือปล่อยให้เป็นที่หน้าของรัฐบาลจัดการอย่างเดียว แต่ต้องช่วยกันพัฒนาประเทศชาติด้วย ซึ่งเห็นได้จาก บทความในแบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 3 เรื่อง ธรรมเนียมกิจของเรต่อชาติ ของอศฺวพาหุ (นามปากกาของรัชกาลที่ 6) ว่า

. . .การตะโกนนั่นทำให้ยุ่งมากกว่าทำประโยชน์. . .ที่จริงมีหนทางอยู่เป็นอนุกรมประการที่ท่านจะทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองของท่านได้. . .

สิ่งใดที่รัฐบาลมีความชอบธรรมที่จะได้รับ ก็ย่อมเป็นหน้าที่แห่งราษฎรจะต้องกระทำ เพราะฉะนั้นการเสถียรภาพจึงเป็นหน้าที่ของเราอย่างหนึ่ง และการเคารพต่อพระราชกำหนดกฎหมาย ก็เป็นหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง หน้าที่ทั้งสองอย่างนี้สำคัญมาก (กรมวิชาการ, 2515, น. 18-20)

(4) ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริต (ถ้ามี)

แม้ในขณะนั้น การปกครองของไทยจะไม่ได้ใช้ระบบเลือกตั้ง แต่แบบเรียนหน้าที่พลเมือง ทั้งระดับประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย นำเสนอว่า การใช้สิทธิเลือกตั้งเป็นหน้าที่สำคัญและพึงกระทำในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเคยบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญและให้ถือเป็นประเพณีในการปกครองของไทย ว่า “ในฐานะที่เราเป็นพลเมืองของประเทศไทย. . .หน้าที่ต้องกระทำโดยสุจริตและมุ่งถึงประโยชน์ส่วนรวมในการใช้สิทธิเลือกตั้ง (ถ้ามี) เนื่องจากเป็นการเลือกบุคคลที่จะไปบริหารงานแทนตัวเรา การใช้สิทธิของเรา จึงต้องเป็นไปโดยสุจริตใจ” (กรมวิชาการ, 2505, น. 44, เน้นโดยผู้ศึกษา) และ “ใช้สิทธิในการเลือกตั้งบุคคลดำเนินงานใด ๆ ของท้องถิ่นหรือชุมชนอย่างตรงไปตรงมา โดยถือเอาผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ไม่ละเลยเพิกเฉยในการใช้สิทธิทุก ๆ ครั้งที่มีขึ้น” (กรมวิชาการ, 2505, น. 40) และ “กฎหมายรัฐธรรมนูญเคยบัญญัติไว้อันพึงถือเป็นประเพณีการปกครองของประเทศไทย ได้แก่. . .หน้าที่ใช้สิทธิเลือกตั้งและสิทธิออกเสียงประชามติ. . .” (กรมวิชาการ, 2510, น. 107-108) และการไม่ให้เพิกเฉยต่อการใช้สิทธิ

เลือกตั้ง โดยมองว่าเป็นวิธีการที่ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศและช่วยกันเลือกผู้แทนเข้าไปทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ อันนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยให้เจริญก้าวหน้าต่อไป ด้วย เห็นได้จาก

. . .เมื่อคำนึงถึงการปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งพลเมืองทุกคนเป็นผู้มีส่วนร่วมกันบริหารประเทศแล้ว เราก็ไม่ควรละเลยการใช้สิทธิต่าง ๆ ที่มีอยู่เสีย เช่น การงดเว้นไปใช้สิทธิในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ก็เท่ากับเราไม่ให้ความร่วมมือในการบริหารประเทศของเรา ทำให้เราขาดผู้แทนที่เรา เห็นดีเห็นชอบที่จะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง การปกครองระบอบนี้ จะเจริญก้าวหน้าไปด้วยดีก็จะต้องอาศัยความร่วมมือของประชาชน. . . (กรมวิชาการ, 2505, น. 55)

(5) หน้าที่ให้ความช่วยเหลือร่วมมือแก่ทางราชการ

พลเมืองต้องให้ความร่วมมือกับราชการโดยไม่ปล่อยให้เป็นที่ของรัฐบาลเพียงฝ่ายเดียว ดังข้อความที่ว่า “เราจะต้องเสียสละ มีความร่วมมือร่วมใจกัน มิใช่ปล่อยให้ตกเป็นหน้าที่ของรัฐบาลแต่ฝ่ายเดียว” (กรมวิชาการ, 2510, น. 97) ซึ่งรวมไปถึงการพัฒนาในทุกด้านต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชน ดังเนื้อหาที่ว่า

. . .การพัฒนาทุกกรณี [การศึกษา การสาธารณสุข ฯ ขณะนั้นกำลังควบคุมการระบาดของโรคเรื้อน ท้องร่วง กามโรค ฯ] ย่อมต้องอาศัยความร่วมมือจากประชาชนพลเมืองเป็นสำคัญ ฉะนั้นพลเมืองที่ดีพึงควรให้ความร่วมมือช่วยเหลือและเชื่อฟังคำสั่งคำแนะนำของพนักงานเจ้าหน้าที่ ตลอดจนปฏิบัติตามคำตักเตือนต่าง ๆ อันเกี่ยวกับการนี้ด้วย (กรมวิชาการ, 2510, น. 67)

(6) หน้าที่รับการศึกษาอบรมชั้นประถมศึกษา

พลเมืองต้องเข้ารับการศึกษาภายใต้เงื่อนไขและวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ ซึ่งการศึกษาถือเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ คือ มีอาชีพที่ดีและมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เห็นได้จาก คำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2506, น. 20) ในการประชุมสามัญคุรุสภาประจำปี พ.ศ. 2506 ในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2506 ว่า “ประชาชนจะเจริญก็ด้วยการศึกษา ประเทศชาติจะก้าวหน้าก็เพราะประชาชน” ซึ่งเนื้อหาในแบบเรียนได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาไว้เช่นกัน ดังเนื้อหาในวิชาสังคมศึกษา หน้าที่พลเมือง ชั้นประถมศึกษาตอนต้น ว่า

คนในชาติได้รับการศึกษาดี ชาติก็พลอยมีส่วนเจริญรุ่งเรือง เพราะคนในชาติมีความรู้ดี ก็จะประกอบอาชีพได้ดีขึ้น มีรายได้มากขึ้น ฉะนั้น อย่างน้อยพลเมืองจึงต้องมีการศึกษาอบรมในชั้นประถมศึกษาตามที่กฎหมายกำหนดเป็นอย่างต่ำ และถ้ามีโอกาสก็ควรศึกษาหาความรู้ให้เหมาะสมกับอัธยาศัย และความถนัดตามธรรมชาติของตนให้สูงขึ้น (กรมวิชาการ, 2505, น. 45)

นอกจากนี้ยังเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่ต้องให้โอกาสบุตรได้รับการศึกษาอีกด้วย เห็นได้จากเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยคมัธยมศึกษา ตอนต้น ว่า “หน้าที่ของบิดามารดา (ตามกฎหมาย) จำต้องอุปการะเลี้ยงดูและให้การศึกษากับบุตรในระหว่างที่เป็นผู้เยาว์” (กรมวิชาการ, 2505, น. 28) รวมไปถึง ในแบบเรียนวรรณคดีไทยได้แสดงให้เห็นผลของการไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนของลูกเศรษฐี โดยพ่อแม่ก็ตามใจ ทำให้ต้องมีชีวิตตกต่ำไปเป็นขอทาน เพราะใช้ทรัพย์สินที่มีจนหมดและไม่มีความรู้ทำให้ไม่สามารถหางานเพื่อเลี้ยงชีวิตของตนเองได้ และผู้แต่งทิ้งท้ายไว้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวคงไม่เกิดขึ้นกับเด็กในปัจจุบัน (ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6) เพราะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 บังคับใช้แล้ว ดังกลอนสุภาพเรื่องพ่อแม่รังแกฉันทของพระยาอุปกิตศิลปสาร ในแบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม 1 ว่า “เพราะพระราชบัญญัติอุปถัมภ์แล้ว เหมือนดวงแก้วส่องสว่างทางสวรรค์ บังคับให้ศึกษาทั่วหน้ากัน พระคุณธรรมข้อนี้ไม่มีเทียม” (กรมวิชาการ, 2509, น. 327)

(7) หน้าที่ต้องทำงาน

ด้วยนโยบายของรัฐบาลที่เน้นสร้างความก้าวหน้าและพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ความขยันขันแข็งในหน้าที่การงานจึงเป็นหน้าที่สำคัญของพลเมืองที่พึงกระทำต่อชาติบ้านเมืองเพื่อช่วยกันสร้างรายได้และพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เข้มแข็ง ซึ่งเนื้อหาในแบบเรียนก็กล่าวสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล เห็นได้จาก การสนับสนุนส่งเสริมให้คนขยันทำงาน ไม่ว่าจะเป็งานที่ใช้แรงกายหรืองานด้านให้ความรู้อบรมสั่งสอนผู้อื่น และตราหน้าคนที่มีร่างกายปกติแต่ไม่ได้ทำงานว่าเป็นกาฝากหรือเป็นผู้บั่นทอนกำลังของชาติ ดังข้อความที่ว่า “ผู้ที่ไม่ทำงาน ถ้ามิใช่พิกลพิการ ทุพพลภาพ หรืออยู่ในสภาพที่ทำงานไม่ได้แล้ว ชื่อว่า เป็นกาฝากเกาะกินน้ำพักน้ำแรงผู้อื่น นอกจากจะไม่เกิดประโยชน์ ยังได้ชื่อว่า เป็นผู้บั่นทอนกำลังของชาติด้วย พึงเข้าใจว่า ที่เรียกว่างานมิใช่หมายถึงว่า จะต้องออกแรงกายเสมอไป แม้หน้าที่อบรมสั่งสอนคนอื่นให้ดีขึ้นก็ถือว่าเป็นงาน” (กรมวิชาการ, 2505, น. 45) และ “พลเมืองไทยในยุคปัจจุบันมีหน้าที่ให้ความร่วมมือร่วมใจกับรัฐบาลในอันที่จะส่งเสริมพัฒนาการเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นอย่างถาวรในสังคมไทยของเรา. . .คนทุกคนต้องทำงานเพื่อเพิ่มผลผลิตให้กับประชาชาติ และสิ่งนั้นจะตามมาด้วยการมีรายได้สูงขึ้น การมีรายได้สูงขึ้นก็จะทำให้สามารถอยู่ดีและกินดีขึ้น” (กรมวิชาการ, 2510, น. 85)

(8) หน้าที่ตามวัฒนธรรม

รัฐบาลต้องการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ คนในประเทศจึงต้องขยันผลิตและรู้จักการอดออมและใช้ของที่คนในประเทศผลิต เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจภายในประเทศ เห็นได้จาก คำเรียกร้องของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2505, น. 28) ในวันครบรอบ 4 ปีแห่งการปฏิวัติ ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2502 ว่า “ขอให้ทุกท่านจงมีความรักและซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติ จงร่วมมือ

ร่วมใจกันบากบั่น. . . ด้วยความขยันขันแข็งในการประกอบสัมมาอาชีพ ด้วยการมีสามัคคีสนับสนุนคนไทยด้วยกัน. . . ด้วยการใช้จ่ายอย่างประหยัดเพื่อชาติด้วย” แบบเรียนนำเสนอลักษณะอันพึงประสงค์ที่สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว เช่น ประชาชนจะต้องรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม รักษาสาธารณสมบัติ มีนิสัยรักสงบ กล้าหาญ มีวินัยดี ใช้จ่ายของที่ทำขึ้นในประเทศ (กรมวิชาการ, 2505, น. 46) อีกทั้ง ต้องรู้จักประหยัดอดออม ขยันหมั่นเพียร ดังเนื้อหาที่ว่า

หน้าที่ของเราผู้เป็นพลเมืองพึงควรสนับสนุนแผนการพัฒนาดังเดิมที่ เช่น พยายามประหยัด พยายามทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร การถือหลัก “อดออมและทำงาน” “ช่วยกันใช้ของที่ทำขึ้นในประเทศไทย” ของประชาชนทั้งชาติโดยพร้อมเพรียงกันจะช่วยให้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นผลตามความมั่นใจ. . .

ยิ่งกว่านั้นถ้าทุกคนรู้จักประหยัดไม่ใช้จ่ายในทางที่สุรุ่ยสุร่ายแล้ว เงินที่ออมไว้จะกลายเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ให้เราสามารถผลิตได้มากขึ้นกว่าเดิมต่อไป ซึ่งนั่นเองย่อมหมายถึงว่าเราจะอยู่ดีกินดียิ่ง ๆ ขึ้นตลอดไป” (กรมวิชาการ, 2510, น. 24, 85)

ในแบบเรียนภาษาไทยก็เน้นสอนให้รู้จักประหยัดเช่นกัน ดังปรากฏในแบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 3 ในบทความของพระราชนิพนธ์เรื่อง กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) เรื่อง จดหมายจางวางหรั่า ฉบับที่ 2 มีถึงบุตรชายที่ส่งไปเรียนที่เมืองนอกเมื่อรู้ว่าใช้เงินฟุ่มเฟือยว่า “. . . เจ้าอย่าเข้าใจวิปลาสไปต่าง ๆ เงินที่เจ้าฟุ่มเฟือยเช่นนี้ ที่จริงก็ยังไม่ทำให้ขาดต้องล้มละลาย แต่ตัวเจ้าเองจะล้มละลายในข้อที่จะเป็นมณูชย์ต่อไปในภายหน้า” (กรมวิชาการ, 2515, น. 148) รวมไปถึงการซื้อของในประเทศเพื่อให้เกิดการหมุนเวียนเงินและช่วยเหลือกันในประเทศ เนื้อหาบทความในแบบเรียนวรรณคดีไทยเล่มเดียวกัน เรื่อง กรณีศึกษาของเราต่อชาติ ที่ปรากฏว่า

. . . ข้าพเจ้าขอชวนให้พวกชาวกรุงเทพฯ จำไว้ว่า ถ้าไม่ทำงานท่านก็จะหาเงินไม่ได้ อีกประการหนึ่ง ท่านจะปรารถนาสิ่งซึ่งไม่มีนั้นไม่ได้ โดยเหตุฉะนั้นท่านต้องพยายามช่วยชาติของท่านบำรุงความสมบูรณ์ ซึ่งมีอยู่แล้วให้รุ่งเรืองทวีขึ้น เพื่อให้เป็นเงินเป็นทองขึ้นและสงวนเงินซึ่งหาได้ในประเทศนั้นให้มากที่สุดที่จะทำได้ ที่จะทำเช่นนี้ให้เป็นผลสำเร็จก็ต้องอุดหนุนหัตถกรรมในพื้นที่เมืองของเรา (กรมวิชาการ, 2515, น. 21)

4.4.1.5 กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม

เนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษาตามหลักสูตร พ.ศ. 2503 ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างชัดเจนนัก โดยมองว่าในสังคมของประเทศขณะนั้นไม่มีความขัดแย้ง เพราะมีสถาบันของชาติที่ดีและดำเนินชีวิตด้วยความสงบสุข โดยเนื้อหาได้ชี้ให้เห็นประชาชนอย่าหลงเชื่อคำยุยงใส่ร้ายที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกและทำลายความสามัคคีภายในประเทศ ว่า “เราพึงไม่หลงเชื่อคำยุยง ใส่ร้ายหรือแอบอ้างใด ๆ เพราะประเทศของเรามีสถาบันต่าง ๆ ที่ดีอยู่แล้วเป็นอย่างดี เช่น ศาสนา พระมหากษัตริย์ และสถานะการเมืองก็เหมาะสม

กับประเทศของเรา ทำให้เรามีความสงบสุขร่มเย็นมีสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ ด้อยอยู่แล้ว จึงควรรักษาไว้ให้คงทนถาวรสืบไป” (กรมวิชาการ, 2505, น. 133) และการกล่าวย้าให้มีสมาธิในใจในความเป็นเอกราชของชาติไทย เป็นประเทศชาติที่อุดมสมบูรณ์สงบสุขภายใต้พระพุทธศาสนาและองค์พระมหากษัตริย์ ที่ว่า

พวกเราควรภาคภูมิใจที่ได้อยู่ในประเทศไทย ภายใต้ร่มธงไทยประเทศแห่งพระพุทธศาสนา ประเทศที่มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข ประเทศที่อุดมสมบูรณ์และดินฟ้าอากาศอยู่ในเกณฑ์ที่ส่งผลให้แต่ความสงบสุข ไม่เคยมีภัยธรรมชาติร้ายแรงอย่างที่หลายประเทศประสบ ประเทศที่ประชาชนร่วมรักสมัครสมาน ประการที่สำคัญยิ่งก็คือ ประเทศไทยเป็นประเทศเอกราชที่ยั่งยืนอบอุ่น (กรมวิชาการ, 2505, น. 46-47)

แบบเรียนมุ่งเน้นให้หลีกเลี่ยงหรือป้องกันการกระทำที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งมากกว่าการชี้แนะแนวทางเพื่อจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยแบบเรียนสังคมศึกษาให้นักเรียนกระทำตนเป็นผู้ดีและมีมารยาท นั่นคือ เป็นผู้เคร่งครัดต่อความประพฤติอันเป็นคุณธรรม ความดี มีความสงบเสงี่ยม รักสงบ ไม่ก่อให้เกิดความริวราวนแตกสามัคคีระหว่างบุคคล หมุ่คณะ มีความอดทนอดกลั้น ไม่บันดาลโทสะ เมตตา กรุณา โอบอ้อมอารี (กรมวิชาการ, 2505, น. 1-2) สำหรับเนื้อหาในแบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 1 มีเนื้อหาที่แฝงค่านิยมให้ใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหา เพื่อป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจากความขัดแย้ง แต่ก็ยังคงยึดถือหลักธรรมทางศาสนาในเรื่องเวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรเป็นหลักในการคลี่คลายปัญหา คือ พระราชนิพนธ์บทละครของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระร่วง ซึ่งพระร่วงใช้กลยุทธ์ในการทำศึก โดยยอมสละบ้านเมืองให้พวกขอมตามตนออกนอกเมืองไป เพื่อหลีกเลี่ยงการเปิดศึกสงครามระหว่างเมืองไม่ให้ชาวเมืองต้องเดือดร้อน และเมื่อจับข้าศึกได้ก็ปล่อยตัวกลับประเทศไป ซึ่งในส่วนบทบรรยายในบทละครนั้นได้กล่าวไว้ว่า “ชาวสุโขทัยแตกตื่นกันมา. . .พอจับบพนี้ ก็ยกมือไหว้ ร้องกันแซ่ว่า เจ้าประคุณท่านดีจริง ไม่มีความผูกพยาบาทจองเวรเลย” (กรมวิชาการ, 2509, น. 144)

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สามารถสรุปให้เห็นสาระสำคัญของลักษณะเนื้อหาแบบเรียนในช่วงการศึกษาช่วงที่ 1 ตามประเด็นที่ศึกษาได้ตั้งปรากฏในตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียนในช่วงที่ 1: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปีพ.ศ. 2503- เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
1. อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)	<ul style="list-style-type: none"> - การบริหารราชการแผ่นดินมี 2 ประเภท คือ รวมอำนาจและกระจายอำนาจ - ประเทศไทยใช้หลักการบริหารแบบผสม แบ่งการปกครองเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น รัฐบาลส่วนกลางคอยช่วยเหลือท้องถิ่น
2. บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน	<ul style="list-style-type: none"> - ทหารช่วยรักษาความมั่นคงให้แก่อธิปไตยและสถาบันสำคัญของชาติ - ทหารช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมภายในประเทศ - มีความจำเป็นต้องเสริมกำลังให้แก่กองทัพ และเข้าร่วมกับกลุ่มองค์กรภาคีต่าง ๆ ในระดับนานาชาติ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคง
3. บทบาทของสถาบันที่มีใช้ระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - ประเทศไทยเคยใช้ระบบสองสภามาก่อน แม้จะมีข้อดีแต่ก็มีข้อเสียอยู่ด้วย - สภาร่างรัฐธรรมนูญมีอำนาจหน้าที่และฐานะเทียบเท่ารัฐสภา - กล่าวถึงที่มาของนายกรัฐมนตรีตามระบอบรัฐธรรมนูญโดยทั่วไปและตามรัฐธรรมนูญการปกครองที่ประเทศไทยใช้อยู่ขณะนั้นไว้แบบกว้าง ๆ โดยพระมหากษัตริย์ทรงตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี - ที่มาของสมาชิกรัฐสภามาได้จากทั้งช่องทางการเลือกตั้งและแต่งตั้ง - ในทางปฏิบัติมีน้อยมากที่จะมีการยุบสภา

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียนในช่วงที่ 1: การศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปีพ.ศ. 2503- เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
4. ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (พระมหากษัตริย์เป็นประมุขเท่านั้น) - ป้องกันประเทศ สามัคคี รับราชการทหาร ไม่เชื่อคำยุยง รู้จักเลือกรับเอาวัฒนธรรมที่เหมาะสมเข้ามาใช้ - ปฏิบัติตามและเคารพกฎหมายบ้านเมือง เสียภาษี - ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริต (ถ้ามี) - ช่วยเหลือร่วมมือแก่ทางราชการ - รับการศึกษา - ต้องทำงาน - หน้าที่ตามวัฒนธรรม มีวินัย ขยัน อดออม ใช้ของไทย รักษาสาธารณสมบัติ ซื่อสัตย์
5. กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักคุณธรรมความดี สงบเสงี่ยม รักสงบ ใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหา - ยึดหลักธรรมทางศาสนา

4.4.2 ช่วงที่ 2: ศึกษาแบบเรียนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 - ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปีพ.ศ. 2540

ประเทศไทยตกอยู่ภายใต้การปกครองแบบเผด็จการทหารอยู่เป็นระยะเวลาอันยาวนาน ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้โครงสร้างทางการเมืองที่ใหญ่หนึ่งปรับตัวไม่ทัน ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญจนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทำให้บรรยากาศทางการเมืองในประเทศเปิดกว้างเสรีอย่างมาก ประชาชนต่างเรียกร้องเสนอปัญหาและความไม่เป็นธรรมในเรื่องต่าง ๆ ในสังคม ด้านการศึกษาก็มีการวิจารณ์การจัดการศึกษาของไทยอย่างกว้างขวางในแวดวงนักวิชาการสาขาต่าง ๆ เนื่องจากเห็นว่า การพัฒนาประเทศจะต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาระบบการศึกษา ซึ่งในขณะนั้นหลายฝ่ายมองว่า ระบบการศึกษาไทยลอกเลียนมาจากต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ทำให้ไม่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมในประเทศไทย จึงพยายามเสนอและเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา และจัดการศึกษาโดยยึดหลักปรัชญาการศึกษาของไทย ประเทศไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตยในช่วงระยะเวลาหนึ่งภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ที่ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เข้ามาคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นพร้อมทั้งร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 แต่ในช่วงหลัง พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ทหารและข้าราชการฝ่ายอนุรักษ์นิยมมุ่งมั่นทำให้สถานภาพของตนเข้มแข็งขึ้นโดยสร้างแรงบันดาลใจสนับสนุนจากประชาชน มีการออกกฎหมายควบคุมกระบวนการรัฐสภาประชาธิปไตย และยังคงโฆษณาชวนเชื่อ มีมาตรการกระจายแนวคิดอุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ให้เป็นแกนของระบบรวมศูนย์อำนาจอย่างต่อเนื่อง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, 2542, น. 607) พร้อมด้วยแนวคิดฝ่ายซ้ายเริ่มเข้ามาในประเทศไทย และการต่อต้านการกลับเข้าประเทศของจอมพลถนอม กิตติขจร หลังจากต้องเดินทางออกนอกประเทศไปหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนสุดท้ายเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างฝ่ายก้าวหน้าและอนุรักษ์นิยมทำให้สถานการณ์บานปลายจนกลายเป็นเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม 2519 ทำให้ระบอบประชาธิปไตยที่เบ่งบานอย่างมากหลังการเรียกร้องรัฐธรรมนูญของนักศึกษาและประชาชนในปี พ.ศ. 2516 นั้นต้องสิ้นสุดลง คณะรัฐประหารมอบหมายให้นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งรัฐบาลสมัยนี้มีนโยบายในการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่ บรรยากาศทางการเมืองในประเทศจึงค่อนข้างตึงเครียด แต่รัฐบาลก็อยู่ได้ไม่นาน ในปี พ.ศ. 2520 คณะปฏิวัติกลุ่มเดิมได้ยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลนายธานินทร์ และแต่งตั้งพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ปีพ.ศ. 2521 ใช้ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยครึ่งใบ ซึ่งกำหนดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและแต่งตั้งวุฒิสมาชิก โดยนายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 219) และดำเนินนโยบาย

ประสานประโยชน์กับคนในชาติและสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะในกลุ่มอินโดจีนและจีน

ในช่วงทศวรรษ 2520-2530 ประเทศไทยอยู่ภายใต้การบริหารงานของนายกรัฐมนตรี 2 ท่าน คือ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (พ.ศ. 2520-2523) และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. 2523-2531) เป็นสมัยที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของการเมืองการปกครองของไทยสมัยหนึ่งในอันที่จะเสริมสร้างและพัฒนาการเมืองการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย เป็นสมัยที่รัฐบาลสามารถพัฒนาโครงสร้างทางการเมืองให้มีความเข้มแข็ง การพัฒนาชนบท การร่วมมือในการพัฒนาเศรษฐกิจระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ตลอดจนความเข้มแข็งของกลุ่มพลังต่าง ๆ ในอันที่จะต่อรองกับรัฐบาล เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มเกษตรกร เสรีภาพของสื่อมวลชน ซึ่งเป็นผลที่ทำให้ประชาชนมีการเรียนรู้ การวิพากษ์วิจารณ์ และความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น เมื่อพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เข้ารับตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลใน พ.ศ. 2531 แม้ในเวลานั้นยังไม่ได้เป็นประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์เนื่องจากยังมีสมาชิกวุฒิสภาที่มาจากแต่งตั้งไม่ได้เลือกตั้งทั้งหมด แต่ก็ถือเป็นสมัยที่กล่าวได้ว่าเกิดความชอบธรรมในการมีอำนาจบริหารตามระบอบประชาธิปไตยขึ้นในระบบการเมืองการปกครองของไทย กล่าวคือ เป็นหัวหน้ารัฐบาลพลเรือนที่มาจากกาเลือกตั้ง โดยเป็นหัวหน้าพรรคชาติไทย ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมาได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งคณะรัฐมนตรีที่ได้รับเลือกตั้งจากประชาชน

ต่อมา ด้วยปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมืองและความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐบาลและกองทัพ ทำให้เกิดการรัฐประหารขึ้นอีกในปี พ.ศ. 2534 โดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) กำหนดให้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 และกำหนดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ นายอานันท์ ปันยารชุน ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2534 ซึ่งมีเสียงครหาว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับรสช. โดยเฉพาะมาตราที่กำหนดไว้ว่านายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง เมื่อมีการเลือกตั้งครั้งใหม่ พลเอกสุจินดา คราประยูร รองหัวหน้าคณะรสช. ได้รับการผลักดันให้เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งด้วยเหตุนี้ ทำให้ประชาชนเกิดความไม่พอใจเพราะเกรงว่าคณะรสช. จะสืบทอดอำนาจเผด็จการต่อไป จึงมีการเคลื่อนไหวประท้วงให้ลาออกจากตำแหน่งจนเหตุการณ์บานปลายเป็นเหตุการณ์นองเลือด เดือนพฤษภาคม 2535 จนสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาไกล่เกลี่ยและให้พลเอกสุจินดาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

จากนั้นนายอานันท์ ปันยารชุน ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีบริหารประเทศชั่วคราวอีกครั้งหนึ่ง และ แก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2534 กำหนดให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นับได้ว่า เหตุการณ์พฤษภาคมเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่นำมาซึ่งการแก้ไขรัฐธรรมนูญและผลักดันให้ทหารต้องปรับบทบาทใหม่ ไม่เข้ามา

แทรกแซงหรือยุ่งเกี่ยวทางการเมือง จนกระทั่งในสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย ปี พ.ศ. 2537 เริ่มมีกระแสเรียกร้องจากประชาชนให้ปฏิรูปการเมือง จึงมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพิ่มเติมโดยเฉพาะการให้บุคคลอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ถือเป็น การขยายสิทธิทางการเมืองไปยังกลุ่มคนหนุ่มสาวให้คนรุ่นใหม่ได้มีส่วนร่วมในการเลือกผู้แทนเข้ามาพัฒนาประเทศมากขึ้น และต่อมารัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชาได้สนองเสียงเรียกร้องจากหลายฝ่ายในสังคมให้ดำเนินการปฏิรูปการเมือง จึงตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมืองขึ้น เพื่อศึกษาแนวทางการเปลี่ยนแปลงและปูทางไปสู่การร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปี พ.ศ. 2540 ในสมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนที่มีความเป็นประชาธิปไตยและรับรองสิทธิเสรีภาพทางการเมืองของประชาชนไว้อย่างมาก

ในช่วงนี้จะเริ่มศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียน ซึ่งประกอบไปด้วยแบบเรียนในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ทั้งนี้ ในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 จะทำการศึกษาเฉพาะในแบบเรียนภาษาไทย เนื่องจากแบบเรียนวิชาสังคมศึกษามีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย กล่าวคือ ตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง เพิ่มเติมรายวิชาในหมวดวิชาสังคมศึกษาหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518 สั่ง ณ วันที่ 24 มีนาคม 2518 ได้ระบุให้มีการเพิ่มเติม รายวิชาและเนื้อหาวิชา ส023 เอเชียตะวันออก และวิชา ส 024 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในหมวดวิชาสังคมศึกษา อีกทั้งรายวิชาดังกล่าวไม่ได้เป็นรายวิชาบังคับในหลักสูตร จึงไม่อยู่ในขอบเขตของการศึกษาวิจัยครั้งนี้

4.4.2.1 อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)

ด้านเนื้อหาในแบบเรียนได้กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดินทั้ง 2 หลักการ คือ หลักการรวมอำนาจและหลักการกระจายอำนาจ โดยให้รายละเอียดมากขึ้น กล่าวคือ แบบเรียนอธิบายถึงข้อดีและข้อเสียของหลักการทั้งสองนี้ด้วยว่า มีข้อดีและข้อเสียพอกัน โดยเฉพาะในส่วนข้อดีของการกระจายอำนาจที่น่าเสนอว่า ทำให้รัฐบาลส่วนกลางมีภาระน้อยลง ประชาชนจัดการปกครองท้องถิ่นและดำเนินกิจการของท้องถิ่นได้ตามความปรารถนา ไม่ใช่เพียงแค่มิอิสรภาพสมควรที่จะปกครองท้องถิ่นดังเช่นในแบบเรียนช่วงเผด็จการทหาร (ช่วงที่ 1) นั่นคือ การลดบทบาทของรัฐบาลส่วนกลางลงและเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นสามารถปกครองตนเองได้มากยิ่งขึ้นตามต้องการ เห็นได้จาก เนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส401 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตาม

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ซึ่งมีกรรมล ทงธรรมชาติ และดำรง ธรรมารักษ์ นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ร่วมแต่งหนังสือเรียน ดังเนื้อหาที่ว่า

...นักรัฐศาสตร์ได้เสนอหลักในการจัดระเบียบบริหารราชการไว้ 2 หลัก คือ หลักการรวมอำนาจการปกครองไว้ที่หน่วยงานบริหารในส่วนกลาง (centralization power) และหลักการกระจายอำนาจการปกครองให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ (decentralization power) ทั้ง 2 หลักนี้ต่างมีข้อดีและข้อเสียพอ ๆ กัน (กรรมล ทงธรรมชาติ, อานนท์ อภาภิรม และ ดำรง ธรรมารักษ์, 2530, น. 76)

โดยกล่าวถึงข้อดีและข้อเสียของแต่ละหลักว่า

ข้อดีของหลักรวมอำนาจ มีดังนี้ 1)ช่วยให้เกิดเอกภาพ. . .2)ประหยัดค่าใช้จ่าย. . . จัดเก็บภาษีและระดมทรัพยากรในประเทศได้สะดวก. . .4)วางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และความมั่นคงของประเทศได้สะดวก. . .

ข้อเสีย มีดังนี้ 1)ทำให้เกิดความล่าช้า. . .2) ไม่อาจควบคุมดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางที่ประจำยังส่วนต่าง ๆ ได้ทั่วถึง. . .3)ความต้องการของประชาชนไม่ได้รับการตอบสนองอย่างเต็มที่. . .4)ท้องถิ่นไม่มีโอกาสได้ปกครองตนเอง. . .5)เจ้าหน้าที่ส่วนกลางมีภาระหน้าที่มากเกินไป. . .

ข้อดีของการกระจายอำนาจ มีดังนี้ 1)ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถจัดกิจการสนองความต้องการของท้องถิ่นได้ตามที่ปรารถนาอย่างรวดเร็ว. . .2)ประชาชนมีโอกาสปกครองตนเองอันเป็นการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย. . . 3)ประชาชนในท้องถิ่นมีโอกาสคิดพึ่งตนเองมากกว่าพึ่งเจ้าหน้าที่ส่วนกลาง. . .4)รัฐบาลส่วนกลางมีภาระน้อยลงสามารถมีเวลาไปสนใจเรื่องสำคัญ ๆ ของรัฐได้เต็มที่. . .

ข้อเสีย มีดังนี้ 1)สิ้นเปลืองมาก. . .2)อาจทำให้รัฐขาดเอกภาพ. . .3)อาจทำให้รัฐบาลในส่วนกลางไม่สามารถวางแผนในการใช้ทรัพยากรหรือแผนในการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในและป้องกันประเทศได้ตามต้องการ. . .(กรรมล ทงธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 77-79, เน้นโดยผู้ศึกษา)

ในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 อธิบายเรื่องการจัดระเบียบการบริหารการปกครองของไทยอันประกอบไปด้วยการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นซึ่งมีอำนาจปกครองตนเองมากขึ้นจากการมีกฎหมายจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังเนื้อหาที่ว่า

1. การปกครองประเทศในระดับส่วนกลาง รัฐบาลรับผิดชอบทั้งหมด โดยมีหน่วยราชการระดับสูงตั้งอยู่ในส่วนกลาง ได้แก่ กระทรวง ทบวง กรม ปฏิบัติหน้าที่ด้านต่าง ๆ โดยส่วนรวมของประเทศ
2. การปกครองในระดับภูมิภาค ได้แก่ จังหวัดและอำเภอ ซึ่งกระจายกันอยู่ทั่วประเทศ ตามปกติรัฐบาลกลางไม่สามารถดำเนินการปกครองให้ใกล้ชิดทั่วถึงได้ทั้งประเทศ จึงต้องส่งเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปนั่งประจำทำหน้าที่ปกครองในส่วนภูมิภาค
3. การปกครองในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีประชาชนอยู่หนาแน่น สมควรจะปกครองตนเองได้บ้าง รัฐบาลกลางจึงจัดให้มีกฎหมายเพื่อตั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นขึ้นให้ประชาชนปกครองตัวเอง (กรุงเทพ พัทยา) (กรมวิชาการ, 2532, น. 10-11)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ได้เน้นย้ำว่ารัฐเล็งเห็นความสำคัญของการปกครองส่วนท้องถิ่น ในฐานะที่ช่วยส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีการระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ (ฉบับปีพ.ศ. 2521) อย่างชัดเจน จากข้อความที่ว่า “การปกครองท้องถิ่นได้รับการระบอบอย่างแจ่มชัดในรัฐธรรมนูญเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าการปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญมาก และควรได้รับการส่งเสริมอย่างยิ่ง เพื่อช่วยวางรากฐานอันมั่นคงให้แก่การปกครองระบอบประชาธิปไตย” (กรมลทองธรรมนูญ และคณะ, 2530, น. 112)

นอกจากนี้ ยังอธิบายเพิ่มเติมในเรื่องวิธีการเลือกผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าหน่วยการปกครองระดับต่าง ๆ ในแต่ละประเทศว่ามีความแตกต่างกันแม้จะเป็นประเทศประชาธิปไตยเหมือนกัน โดยประเทศไทยใช้วิธีการแต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัด (การปกครองส่วนภูมิภาค) เช่นเดียวกับประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษ ดังนี้คือ

การจัดระเบียบการปกครองตามลัทธิประชาธิปไตย ไม่จำเป็นต้องจัดเหมือนกันในทุกประเทศ เช่น ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นอีกประเทศหนึ่งที่เชื่อในลัทธิประชาธิปไตย ไม่ได้ใช้วิธีการเลือกตั้งหัวหน้าเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานการปกครองระดับต่าง ๆ เหมือนอย่างสหรัฐอเมริกา แต่ใช้วิธีแต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดเช่นเดียวกับประเทศไทย ประเทศอังกฤษ ซึ่งเป็นประเทศที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตยเช่นกัน (กรมลทองธรรมนูญ และคณะ, 2530, น. 14)

4.4.2.2 บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน

เนื่องจากหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ทำให้บรรยากาศทางการเมืองในประเทศเปิดกว้างเสรีอย่างมาก ประชาชนต่างเรียกร้องเสนอปัญหาและความไม่เป็นธรรมในเรื่องต่าง ๆ อย่างมาก จึงเกิดปัญหาความวุ่นวายในสังคม อีกทั้ง กลุ่มทหารและข้าราชการฝ่ายอนุรักษ์นิยมยังคงพยายามที่จะรักษาอำนาจของตนต่อไป จึงเริ่มมีการออกกฎหมายควบคุมกระบวนการรัฐสภาประชาธิปไตย และยังคงโฆษณาชวนเชื่อ กระจายแนวคิดอุดมการณ์ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ให้เป็นแกนของระบบรวมศูนย์อำนาจอย่างเข้มข้น จนเกิดเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม 2519 เกิดรัฐประหาร ทหารเข้ามามีอำนาจในการบริหารประเทศ พร้อมทั้งอิทธิพลจากภัยคอมมิวนิสต์ที่เกิดขึ้น คุกคามอย่างหนักในเวลานั้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ รัฐบาลจึงต้องดำเนินนโยบายปลูกฝังแนวคิดชาตินิยมและมุ่งสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้น เนื้อหาในหนังสือหมวดวิชาสังคมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 จึงอธิบายถึงความสำคัญของทหารและการมีอำนาจหน้าที่มากขึ้นของทหาร และความอยู่รอดของประเทศขึ้นอยู่กับกำลังทางทหาร เห็นได้จาก

ความอยู่รอดของชาติและเอกราชของชาตินั้นมีปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การทหาร ปัจจุบันนี้ประเทศไทยมีความต้องการกำลังทหารที่เข้มแข็ง มีอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัย มีความสามัคคีกลมเกลียวกันระหว่างตำรวจ ทหารเหล่าต่าง ๆ และพลเรือน เพราะกำลังถูกภัยจากภายในและนอกประเทศแทรกซึม บ่อนทำลายอย่างหนัก. . . ส่วนการก่อความไม่สงบภายในนั้นเดิมเราใช้ตำรวจปราบปราม แต่ลักษณะการก่อความไม่สงบรุนแรงและมีวงกว้างขวาง เกินกว่ากำลังและจำนวนของตำรวจที่มีอยู่ จึงต้องใช้ทหารและประชาชนร่วมมือกันอีกส่วนหนึ่งเข้าดำเนินการ หน้าที่ของทหารจึงกว้างขวางขึ้น (กรมวิชาการ, 2521, น. 102)

ต่อมาในสมัยที่ประเทศปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ ช่วงปี พ.ศ. 2520-2530 รัฐบาลมีนโยบายใช้การเมืองนำการทหาร บทบาทของทหารในประเทศจะเริ่มลดลง โดยจะเน้นไปทางด้านป้องกันภัยรุกรานจากนอกประเทศมากกว่าการเข้ามามีอำนาจทางการเมือง หนังสือเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ฉบับที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2530 เริ่มปรากฏเนื้อหาที่มีลักษณะเสนอแนวคิดแยกทหารออกจากอำนาจทางการเมือง ถือเป็นครั้งแรกที่มีการกล่าววิจารณ์การเข้ามามีบทบาททางการเมืองของทหารในหนังสือเรียน โดยมองว่า หน้าที่หลักของทหารคือ การป้องกันประเทศจากการรุกราน ไม่ใช่การเข้ามามีอำนาจในการปกครองประเทศ แม้จะมีการทำรัฐประหารยึดอำนาจก็จะเป็นการใช้อำนาจเผด็จการเพียงชั่วคราว สุดท้ายทหารจะต้องออกไปและปล่อยให้ประเทศดำเนินการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตย ดังเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ว่า

โดยทั่วไปคณะผู้นำทหารมักจะใช้อำนาจเผด็จการปกครองประเทศเป็นการชั่วคราวระหว่างที่ประเทศอยู่ในภาวะสงครามหรือหลังจากล้มเลิกระบอบประชาธิปไตย โดยมีเป้าหมายเพื่อขจัดภัยคุกคามบางอย่างต่อความมั่นคงของรัฐ และวางรากฐานที่มั่นคงให้แก่ระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะหน้าที่หลักของทหารก็คือ การป้องกันประเทศ มิใช่ปกครองประเทศ (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 83)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส402 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 เห็นว่าการเข้ามามีอำนาจทางการเมืองของทหารและก่อให้เกิด “วงเวียนรัฐประหาร” ในระบอบการเมืองการปกครองไทยนั้น เป็นผลมาจากความขัดแย้งของผู้ที่ช่วงชิงอำนาจทางการเมือง ซึ่งสุดท้ายทหารจะเป็นผู้เข้ามาจัดการปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ดังเนื้อหาที่ว่า

หลังจาก พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีรัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศหลายชุดด้วยกัน มีความขัดแย้งกันในด้านอำนาจและนโยบาย ก่อให้เกิดการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองหลายครั้ง ซึ่งท้ายที่สุดในแต่ละครั้งทหารจะเข้ามาเป็นรัฐบาล ส่งผลให้เกิดลักษณะที่เรียกว่า วงเวียนรัฐประหาร ขึ้นในระบอบการเมืองการปกครองของไทย. . . (จรรณสุภาพ และคณะ, 2535, น. 47)

ต่อมาในช่วงหลังปี พ.ศ. 2531 ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยมากขึ้น รัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจด้วยแนวคิด “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ทำให้ในช่วงนี้ทหารได้ลดบทบาททางการเมืองลงอย่างเห็นได้ชัด ในเนื้อหาแบบเรียนตามหลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 แต่ยังคงมีความจำเป็นต่อประเทศชาติ โดยทหารได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในด้านการดำเนินกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานทางด้านพลเรือน เช่น ช่วยเหลือสาธารณประโยชน์ บรรเทาสาธารณภัย เห็นได้จากเนื้อหาในบทความพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนภาษาไทย ท503 วรรณสารวิจักษ์ณ์ เล่ม 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ว่า “เวลาเกิดภัย เจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารก็ได้ออกไปสงเคราะห์ไปช่วยเหลือโดยใช้กำลังของตำรวจและทหารออกไปร่วมกับบ้านเมือง. . .” (กรมวิชาการ, 2539, น. 132) การดำรงอยู่ของกองทัพและทหารจึงมีความจำเป็นต่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศชาติ และเป็นที่มาของการเรียกร้องให้ประชาชนมีหน้าที่สนับสนุนกิจการทางการทหาร โดยการเข้ารับราชการทหารตามที่กฎหมายกำหนด เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนประเทศของเรา ส306 ประเทศของเรา 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ว่า “ทหารมีความสำคัญและจำเป็นแก่ประเทศในอันที่จะป้องกันรักษาดินแดนไว้ให้คงอยู่ตลอดไปและรอดพ้นจากศัตรูรุกราน ดังนั้นชายทุกคนซึ่งมีสัญชาติไทยต้องมีหน้าที่รับราชการทหารทุกคนตามกฎหมาย” (กรมวิชาการ, 2536ค, น. 267)

4.4.2.3 บทบาทของสถาบันที่มีใช้ระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ

เนื่องจากในช่วงเวลาการศึกษานี้เป็นช่วงที่มีการผันผวนทางการเมืองค่อนข้างสูง มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและรัฐธรรมนูญอยู่บ่อยครั้ง เนื้อหาในแบบเรียนจึงพยายามอธิบายสภาพที่เกิดขึ้นจริงในสังคมให้มีความสอดคล้องเข้ากับหลักการประชาธิปไตย สำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตย จะมีรัฐสภาทำหน้าที่เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งหนังสือเรียน ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 กล่าวถึงระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาสามารถมีได้ทั้งระบบสภาเดียวหรือสองสภา ดังนี้

ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภานี้จะมีเฉพาะผู้แทนราษฎรเพียงสภาเดียวหรืออาจมี 2 สภาก็ได้ คือ มีทั้งสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งตัวแทนหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ประชาชนเป็นผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง และวุฒิสภาซึ่งเป็นสภาของผู้ทรงคุณวุฒิส่วนมากสมาชิกได้มาจากการแต่งตั้ง (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 15)

บทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ได้ถูกกล่าวถึงอย่างชัดเจนในหนังสือเรียน ยุคหลังปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา อันได้แก่ พรรคการเมืองและนักการเมือง กลุ่มอาชีพ กลุ่มปัญญาชน รวมถึงกลุ่มสื่อมวลชนก็มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยเช่นกัน รวมไปถึงการอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นจากบทบาทหน้าที่ของกลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวด้วยว่า พรรคการเมืองและนักการเมืองยังไม่พัฒนาเป็นสถาบันที่มั่นคง กลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ สามารถก่อให้เกิดปัญหาต่อการพัฒนาประเทศในระบอบประชาธิปไตยได้ หากใช้สิทธิเสรีภาพอย่างไม่เหมาะสมหรือมีการกระทำที่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม

พรรคการเมืองถูกอธิบายว่า เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เสมือนตัวแทนของปวงชน และเป็นตัวเชื่อมการทำงานระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร จากเนื้อหาในหนังสือเรียน ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ที่ว่า “พรรคการเมือง ซึ่งมีบทบัญญัติรับรองฐานะไว้เป็นพิเศษในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันจะทำหน้าที่เป็นเครื่องเชื่อมความมั่นคงระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหาร ให้สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างดี. . .” (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 111) และ “. . .พรรคการเมืองจัดเป็นกลุ่มหรือสถาบันสำคัญในการทำหน้าที่เหมือนผู้แทนของประชาชนโดยตรง ที่จะให้ผู้แทนของตนเข้าไปต่อรองพิทักษ์รักษาผลประโยชน์เพื่อตน นโยบายหรืออุดมการณ์ของพรรคการเมืองจึงมักจะร่างขึ้นเพื่อจูงใจประชาชนให้ศรัทธาหรือเชื่อถือในนโยบายของพรรค เพื่อจะได้เลือกตั้งสมาชิกของพรรคนั้น ๆ เข้าไปเป็นผู้แทนของตนให้รัฐสภา” (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 115) และพรรคการเมืองเป็นประโยชน์ต่อระบอบประชาธิปไตย เพราะปัญหาของประเทศนั้นซับซ้อนเกินกว่าจะแก้ปัญหาคอน

เดียวได้ โดยพรรคการเมืองที่ดีจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนและชาติบ้านเมือง เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียน ส402 สังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ว่า

พรรคการเมืองมีประโยชน์ต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยมาก เพราะปัญหาของประเทศในปัจจุบันเป็นปัญหาใหญ่ และมีความยุ่งยากสลับซับซ้อนเกินกว่าที่คนคนเดียวจะทำความเข้าใจและแก้ไขได้หมด อย่างไรก็ตามพรรคการเมืองที่ดีจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชน ต่อชาติบ้านเมือง ไม่กระทำให้ตนเป็นตัวแทนของกลุ่มผลประโยชน์บางกลุ่ม หรือรับใช้คนกลุ่มน้อย เช่น พ่อค้า นักธุรกิจ โดยไม่คำนึงถึงความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติและความสงบสุขของประชาชนส่วนใหญ่ (จรรยา สุภาพ สมบูรณ์ สุขสำราญ และ สมโชค เจริญลาภ, 2535, น. 66)

อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองก็ยังมีปัญหายู่มาก เพราะคนมักจะยึดติดกับตัวบุคคลมากกว่านโยบายหรือหลักการของพรรค ทำให้พรรคการเมืองขาดเสถียรภาพและความต่อเนื่องในการพัฒนา เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ว่า “พรรคการเมืองไทยยังมีปัญหามาก อันเนื่องจากพรรคการเมืองยังขาดนโยบายที่แน่นอน. . .แต่อาศัยยึดตัวบุคคลมากกว่าหลักการ. . .ถ้าหัวหน้าพรรคหมดอำนาจหรือตาย พรรคการเมืองนั้นก็ล้มไป ตัวบุคคลที่เป็นนักการเมืองก็มักมีอุดมคติไม่แน่นอน” (กรมวิชาการ, 2532, น. 25) และในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กล่าวถึงปัญหาของระบบพรรคการเมืองที่มีความแตกแยกภายในพรรคว่า “. . .จากความแตกแยกขัดแย้งกันภายในพรรค จนต้องมีการแยกตัวออกมาจัดตั้งเป็นพรรคใหม่ขึ้นนั้นก็แสดงให้เห็นว่าระบบพรรคการเมืองของประเทศไทยยังต้องใช้เวลาในการพัฒนาต่อไป” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2535, น. 55)

ด้านนักการเมือง หนังสือเรียนอธิบายว่าเป็นผู้มีบทบาทต่อการเมืองการปกครองโดยตรง ซึ่งหากบุคคลเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริตชอบธรรม จะช่วยให้ระบอบประชาธิปไตยพัฒนาไปได้ ดังเนื้อหาว่า

นักการเมือง หมายถึงบุคคลที่อยู่ในฐานะที่จะมีบทบาททางการเมืองการปกครองได้โดยตรงด้วย อันได้แก่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี และเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เป็นต้น. . .ถ้าบุคคลเหล่านี้ทำหน้าที่รักษา ระบอบประชาธิปไตยอย่างเต็มที่แล้ว การปกครองระบอบประชาธิปไตยก็จะดำเนินไปได้. . .ตัวอย่างเช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และอยู่ในวินัยของพรรคการเมืองที่ตนสังกัด (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2535, น. 116)

หนังสือเรียนยังมองว่า กลุ่มผลประโยชน์ช่วยส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้ เนื่องจากสามารถต่อรองกับรัฐบาลให้กระทำการเพื่อประโยชน์ของกลุ่มตนได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียน ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ที่ว่า “ถ้ากลุ่มผลประโยชน์เคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่กลุ่มต้องการภายในกรอบของกฎหมาย. . .รวมถึงคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของชาติอยู่เสมอแล้ว ก็จะมีผลเป็นการส่งเสริมให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งยึดหลักประนีประนอม และประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น” (กรมพล ท่องธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 113) แต่กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ อาจเกิดความขัดแย้งกันและกลายเป็นตัวขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตยได้หากการรวมกลุ่มนั้นมุ่งแต่คิดถึงประโยชน์ส่วนตนหรือกระทำการที่อาจส่งผลเสียหายต่อสาธารณะ ดังข้อความที่ว่า “หากการรวมกันของกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ มุ่งแต่คิดถึงผลประโยชน์ส่วนตน. . .หรือกระทำการที่อาจทำให้เกิดผลเสียหายต่อสาธารณประโยชน์ เพื่อนำมาเป็นข้อต่อรองก็จะก่อให้เกิดผลเสียหาย กิจการต่าง ๆ ของรัฐชะงักงัน ประชาชนเดือดร้อน เกิดความวุ่นวาย ซึ่งเป็นอันตรายต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2535, น. 64) ดังนั้น หากจะส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย กลุ่มผลประโยชน์จะต้องคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมและประนีประนอมระหว่างกัน ดังเนื้อหาที่ปรากฏว่า “. . .อาจกล่าวได้ว่า รัฐบาลจะสามารถประนีประนอมและประสานประโยชน์ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และหาวิธีการระงับการขัดแย้งในผลประโยชน์ของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ได้โดยง่าย ถ้ากลุ่มอาชีพต่าง ๆ พร้อมทั้งจะประนีประนอมผลประโยชน์ของกลุ่มตนและคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม” (กรมพล ท่องธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 114)

หนังสือเรียน ส401 สังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ. 2524 ยังได้กล่าวถึงบทบาทของกลุ่มปัญญาชนทั้งในด้านที่เคลื่อนไหวเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการเคลื่อนไหวที่ทำให้ระบอบประชาธิปไตยสิ้นสุดลงในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 โดยชี้แนะให้กลุ่มปัญญาชนเลือกแสดงบทบาททางการเมืองให้เหมาะสมเพื่อจะได้เป็นผลดีต่อระบอบประชาธิปไตย และชี้ให้เห็นที่นักเรียน นักศึกษา ทำหน้าที่หลักของตนเอง คือ การเรียนหนังสือและแสวงหาความรู้ไม่ใช่การเคลื่อนไหวทางการเมือง เมื่อเรียนจบแล้วก็จะเป็นการกำลังสำคัญในการช่วยรักษาประชาธิปไตยได้ ดังเนื้อหาที่ว่า

. . .เหตุการณ์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ทำให้ระบอบเผด็จการที่คงอยู่ขณะนั้น สิ้นสุดลง และระบอบประชาธิปไตยถูกนำมาใช้แทนระบอบเผด็จการ ตรงกันข้ามกับเหตุการณ์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้ระบอบประชาธิปไตยต้องสิ้นสุดลง และระบอบเผด็จการถูกนำมาใช้แทนที่ระบอบประชาธิปไตย

ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของกลุ่มปัญญาชนที่จะพิจารณาเลือกแสดงบทบาทให้มีผลต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสม และควรจะใช้วิธีการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์นโยบายหรือการกระทำรัฐบาลในทำนองดีเพื่อก่อ ซึ่งน่าจะ เป็นผลดีต่อการรักษาระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันมากกว่าการชุมนุมหรือเดินขบวน คัดค้าน ตามความเป็นจริงตามหน้าที่หลักของนิสิตนักศึกษาและนักเรียน คือ มีหน้าที่ เรียนและแสวงหาความรู้ให้มากที่สุด มิใช่การเคลื่อนไหวทางการเมือง. . . นิสิต นักศึกษาและนักเรียนก็จะเป็นกำลังของกลุ่มปัญญาชนช่วยกันรักษาประชาธิปไตยได้ใน ระยะเวลาหลังจากจบการศึกษาแล้ว (กรมพล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 115)

นอกจากนี้ ยังปรากฏเนื้อหาที่สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันในแง่ของการแสดงความคิดเห็นและ ใช้เสรีภาพที่ไม่เหมาะสมของนักศึกษาในระบอบประชาธิปไตย จากเนื้อหาในพระราชบันทึกของ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เรื่องความทรงจำในการตามเสด็จต่างประเทศทาง ราชการ (ตอนเสด็จพระราชดำเนินประเทศออสเตรียและนิวซีแลนด์) ในหนังสือเรียนภาษาไทย ท 503, ท 504 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ดังว่า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปยังประเทศออสเตรีย ตามคำกราบ บังคมทูลเชิญของมหาวิทยาลัยเมลเบิร์น เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2505 ซึ่งในช่วงเวลานั้นประเทศไทยปกครองด้วยคณะทหาร จึงถูกนักศึกษาที่ มหาวิทยาลัยนั้นโหมร้องแสดงอาการไม่เคารพเพราะมองว่าเป็นผู้นำจากประเทศเผด็จการ แต่สุดท้าย พระเจ้าอยู่หัวก็ได้อธิบายสถานการณ์ของไทยและสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้น โดยสมเด็จพระราชินี ทรงรู้สึกไม่เห็นด้วยกับการใช้เสรีภาพของนักศึกษาผ่านการกระทำดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง โดย แสดง ความเห็นไว้ในพระราชบันทึกว่า “. . . เห็นจะเป็นเพราะพวกนักศึกษาเหล่านั้นนึกว่าพวกเขามีเสรีที่จะ แสดงความคิดเห็นได้ตามใจชอบ ไม่ว่าจะความคิดเห็นนั้นจะถูกต้อด้วยเหตุผลและสมควรแก่ กาลเทศะหรือไม่นั้นเขาคิดไม่ออก เขาท่องจำไว้แต่อย่างเดียวว่า ถ้าเป็นนักศึกษาแล้วต้องมีเสรีภาพ ก็ เลยใช้เสรีภาพอย่างเต็มที่ในวันนั้น” (กรมวิชาการ, 2520, น. 307) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า เนื้อหาใน แบบเรียนของหลักสูตรนี้มีการปรับปรุงในช่วงที่กลุ่มปัญญาชนและนักศึกษาใช้สิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ ในการเคลื่อนไหวเรียกร้องในประเด็นต่าง ๆ ในสังคม รวมไปถึงการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงเนื้อหา ในวิชาวรรณคดีไทยที่ลุกลามไปถึงการเผาวรรณคดี จนกระทรวงศึกษาธิการต้องดำเนินการปรับปรุง เนื้อหาวรรณคดีเพิ่มเติมในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518

อย่างไรก็ตาม หนังสือเรียนในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีเนื้อหาที่มีความก้าวหน้าและส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยมากกว่าที่ ผ่านมา โดยมองกลุ่มปัญญาชนในแง่ที่ดีขึ้น การรวมตัวกันแบบไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องจะมีส่วนช่วย พัฒนาประเทศชาติได้ เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส402 ที่มองว่า กลุ่มปัญญาชน

ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของใครคนใดคนหนึ่ง แต่รวมตัวกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชาติบ้านเมืองโดยส่วนรวม ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่าลักษณะเนื้อหาดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่หนังสือตีพิมพ์ปีใน พ.ศ. 2535 ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาที่มีการเมืองในประเทศมีความเป็นประชาธิปไตยในเชิงรูปแบบ รวมถึงหนึ่งในผู้แต่งหนังสือเรียนเล่มนี้ คือ จรูญ สุภาพ เป็นอดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, 2558, น. 11) จึงสามารถถ่ายทอดหลักการทางประชาธิปไตยผ่านทางเนื้อหาในหนังสือเรียนได้เต็มที่มากขึ้น ดังเนื้อหาที่ว่า “กลุ่มปัญญาชนมักจะไม่มียุทธศาสตร์เกี่ยวข้องกับหรือมีส่วนได้ส่วนเสียกับธุรกิจที่เป็นของเอกชนหรือผลประโยชน์ที่คับแคบ และอาจรวมตัวกันขึ้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติหรือเสนอข้อคิดที่มีประโยชน์ต่อการปรับปรุงพัฒนาบ้านเมือง” (จรูญ สุภาพ และคณะ, 2535, น. 62)

ในด้านของสื่อมวลชน หนังสือเรียนมองว่า เป็นอีกหนึ่งสถาบันที่มีใช้ระบบราชการที่ถือว่ามิชอบอย่างมากในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสังคมและพัฒนาการเมืองการปกครองในประเทศ คอยทำหน้าที่ตรวจสอบรัฐบาลและประสานเชื่อมโยงนโยบายของรัฐบาลและความเห็นจากประชาชนเข้าด้วยกัน ดังเนื้อความว่า

สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือที่สื่อสารไปถึงประชาชนอย่างรวดเร็ว. . .เป็นผู้เสนอข่าวสารที่มีสาระความจริงแก่ประชาชน เป็นผู้ให้ความรู้และความคิดเห็นตลอดจนทัศนะวิจารณ์แก่ประชาชน โดยเฉพาะบทบาทในด้านการเมือง สื่อมวลชนจะเป็นผู้คอยทักท้วงมิให้รัฐบาลหรือผู้มีอำนาจกระทำการใด ๆ พลการ รวมทั้งเป็นตัวประสานความคิดเห็นของประชาชนกับรัฐบาล มติต่าง ๆ ที่มาจากสื่อมวลชน จึงเปรียบเสมือนมติมหาชน ที่รัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยต้องตระหนักและรับพิจารณา” (จรูญ สุภาพ และคณะ, 2535, น. 116)

ในด้านของวิธีการเข้าสู่อำนาจ

หนังสือเรียนในช่วงการศึกษานี้ได้อธิบายว่า แม้มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสถาบันการปกครองของไทย อันได้แก่ สถาบันพระมหากษัตริย์ ชาติ รัฐบาล แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับสภาพสังคมและระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังเห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียน ส431 หน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520

ประเทศไทยมีสถาบันการปกครองอยู่คู่กับชาติไทยมาตลอดระยะเวลาอันยาวนานคู่กับประวัติศาสตร์ แต่เนื่องจากสังคมไทยได้มีการเปลี่ยนวิวัฒนาการ สถาบันการปกครองจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงและวิวัฒนาการเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยไปด้วย แต่สิ่งที่แน่นอนที่สุด ก็คือ ความยึดมั่นในคุณค่าแห่งระบอบ

ประชาธิปไตยในหมู่ชาวไทย ดังนั้น จึงเชื่อแน่ว่า สถาบันการปกครองของประเทศ จะต้องสอดคล้องและเป็นไปตามหลักการแห่งความเป็นประชาธิปไตยด้วย (จรรยา สุภาพ, สมพงษ์ เกษมสิน และ สุพัตรา สุภาพ, 2521, น. 32)

การกล่าวถึงรูปแบบวิธีการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่ามีความเป็นไปได้สองทางคือ การเปลี่ยนแปลงโดยชอบธรรมและการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการใช้กำลัง ซึ่งผู้แต่งแบบเรียน (หนึ่งในผู้คณะผู้แต่งคือ จรรยา สุภาพ เป็นอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านรัฐศาสตร์) ได้นำเสนอในเชิงหลักวิชาการว่ารูปแบบการเปลี่ยนแปลงโดยใช้กำลังเข้ายึดอำนาจนั้นเป็นการกระทำที่อยู่นอกเหนือกรอบของกฎหมาย ดังเนื้อหาที่ว่า

โดยวิถีทางที่ชอบธรรม ซึ่งเป็นไปตามวิธีการแห่งกฎหมาย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นกติกาของการเปลี่ยนแปลง ไม่มีการใช้กำลัง แต่เป็นไปตามขั้นตอนด้วยความสงบ เช่น การเลือกตั้งทั่วไปของประเทศที่มีการเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เมื่อเลือกเรียบร้อยแล้วก็จะจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่แทนชุดเก่า. . .

โดยวิถีทางของการใช้กำลัง เช่น การที่คณะบุคคลคณะหนึ่งยึดอำนาจในการปกครองประเทศจากคณะผู้ปกครอง (คณะรัฐบาล) ที่ดำรงตำแหน่งอยู่ในขณะใดขณะหนึ่ง เป็นการกระทำนอกกรอบหรือวิธีการที่กฎหมายกำหนดไว้ (จรรยา สุภาพ, และคณะ, 2521, น. 124)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ฉบับที่ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2532 อธิบายที่มาของการเข้ามามีอำนาจว่ามีสองทาง คือ ในยามที่บ้านเมืองปกติ นายกรัฐมนตรีจะได้รับเลือกจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และในยามที่ไม่ปกติ คณะปฏิวัติจะเป็นผู้ใช้อำนาจบริหารประเทศ แต่เมื่อเหตุการณ์กลับสู่สภาพปกติแล้ว รัฐบาลย่อมมาจากการเลือกตั้ง กล่าวคือ หนังสือเรียนมีลักษณะเนื้อหาไปในทางสนับสนุนวิธีการอันชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจโดยใช้วิธีการเลือกตั้ง ดังเนื้อหาที่ว่า

1. ในยามปกติ. . .ผู้แทนราษฎรจะประชุมกันเลือกนายกรัฐมนตรีโดยประธานสภาผู้แทนราษฎรจะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง. . .การเลือกนายกรัฐมนตรีนั้นสภาผู้แทนราษฎรจะเลือกจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจมากที่สุด ในกรณีที่มีพรรคการเมือง ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีมักเป็นหัวหน้าพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร. . .
2. ในยามบ้านเมืองไม่ปกติ กรณีมีการปฏิวัติ รัฐประหาร คณะปฏิวัติหรือคณะรัฐประหาร จะใช้อำนาจบริหารราชการแผ่นดินไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง โดยทำหน้าที่นิติบัญญัติควบคู่ไปด้วย หรือบางทีก็ใช้อำนาจตุลาการบางส่วนด้วย แต่เมื่อเหตุการณ์

บ้านเมืองเข้าสู่สภาพปกติ มีการร่างรัฐธรรมนูญออกบังคับใช้และมีการเลือกตั้งแล้ว
รัฐบาลย่อมมาจากการเลือกตั้ง (กรมวิชาการ, 2532, น. 9-10)

หนังสือเรียน วิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้น
มัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ระบุว่า ระบอบรัฐสภา
จะมีสภาเดียวหรือสองสภาก็ได้ ประเทศไทยเคยใช้รูปแบบทั้งสภาเดียวและสองสภา โดยที่มาของ
สมาชิกรัฐสภาจะมาจากการแต่งตั้งหากอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านหรือบ้านเมืองไม่เรียบร้อย ซึ่งเป็นที่น่า
สังเกตว่า หนังสือเรียนอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการเข้าสู่อำนาจไว้ว่า ในรัฐธรรมนูญจะระบุไว้ว่า
สมาชิกสภามีที่มาจากพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง แต่ในทางปฏิบัติผู้มีอำนาจทางการเมืองจะเป็นผู้
เสนอชื่อผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธย ซึ่งมีความ
แตกต่างจากแบบเรียนในสมัยยุคเผด็จการที่ระบุไว้เพียงว่าสมาชิกรัฐสภาที่มีมาจากการแต่งตั้งของ
พระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงอำนาจในการคัดเลือกผู้ที่เข้ามาใช้อำนาจนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับ
พระมหากษัตริย์แต่อยู่ที่ผู้เสนอชื่อให้ทรงลงนามแต่งตั้ง ดังเนื้อหาที่ว่า

ประเทศไทยเคยมีรัฐสภาทั้งที่เป็นสภาเดียวและประกอบด้วยสองสภา เคยมีสมาชิกทั้ง
แต่งตั้งและเลือกตั้ง หรือใช้ทั้งสองแบบพร้อมกันมาแล้ว. . . สภาที่มีสมาชิกจากการ
แต่งตั้งดังกล่าวนี้เป็นสภาที่อยู่ในระหว่างบ้านเมืองไม่เรียบร้อย การแต่งตั้งสมาชิกสภา
มักระบุไว้ในรัฐธรรมนูญว่าพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง แต่ในทางปฏิบัติตามธรรมเนียม
ของประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย นายกรัฐมนตรีหรือผู้มีอำนาจทาง
การเมืองเป็นผู้เสนอให้พระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธยแต่งตั้ง และมีบุคคล
ดังกล่าวเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ (กรมวิชาการ, 2532, น. 6-7)

การอ้างความชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจว่าเป็นไปตามระบอบ
ประชาธิปไตยเพราะมีความเชื่อมโยงกับประชาชน ในหนังสือหมวดวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา
ตอนต้น ชุดวิชาหน้าที่พลเมือง-ศีลธรรม เล่ม 1 ตามหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชา
สังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ได้กล่าวถึงความชอบธรรมของการเลือกบุคคลเข้ามาบริหารประเทศใน
ขณะนั้นว่า ตรงตามระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ ต้องให้ประชาชนเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารประเทศ
และผู้ที่เข้ามาเป็นคณะรัฐมนตรีนั้นสามารถมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (จากการเลือกตั้ง)
หรือบุคคลที่เหมาะสม (จากการแต่งตั้ง) ก็ได้ เพราะทั้งหมดล้วนเป็นประชาชน และการขึ้นสู่อำนาจ
ของคณะผู้บริหารประเทศนั้นก็ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญ ซึ่งหนังสือเรียนกล่าวว่าจะกำหนดไว้ให้เหมาะสม
กับสถานการณ์บ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย ดังข้อความต่อไปนี้

ในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนพลเมืองจะต้องทำหน้าที่บริหารแผ่นดินของตนเอง
ดังนั้นจึงกำหนดบุคคลชั้นคณะหนึ่งซึ่งอาจจะมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบ้างและ
เป็นบุคคลที่เหมาะสมบ้างก็ได้ ซึ่งทั้งหมดก็เป็นประชาชนนั่นเอง เพื่อให้ทำหน้าที่

บริหารงานเรียกว่าคณะรัฐมนตรี. . .แล้วแต่รัฐธรรมนูญจะกำหนดไว้ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ของบ้านเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัย (กรมวิชาการ, 2521, น. 81)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 อธิบายการเข้าสู่อำนาจการปกครองด้วยการกล่าวถึงหลักการในรัฐธรรมนูญ (ฉบับพ.ศ. 2521) ว่าได้มีการระบุไว้อย่างชัดเจน โดยแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างนายกรัฐมนตรีและประชาชนโดยผ่านการคัดสรรจากรัฐสภาอันเป็นตัวแทนของปวงชน ดังเห็นได้จาก

. . . รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ได้ระบุให้มีคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีคนหนึ่ง และรัฐมนตรีอีกไม่เกิน 44 คน ซึ่งแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชนอย่างแท้จริง รัฐธรรมนูญจึงได้ระบุวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งของคณะรัฐมนตรี การใช้อำนาจบริหารของคณะรัฐมนตรี และความรับผิดชอบของคณะรัฐมนตรีไว้อย่างชัดเจน ดังนี้ ให้ประธานรัฐสภาเป็นผู้เสนอชื่อผู้ที่สมควรเป็นนายกรัฐมนตรีต่อพระมหากษัตริย์เพื่อให้ทรงแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี. . . เพื่อให้รัฐสภาอันเป็นสถาบันตัวแทนปวงชนเป็นผู้สรรหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะใช้อำนาจบริหารให้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติและประชาชนมาเป็นนายกรัฐมนตรี. . . (กรมพล ทงธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 108)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส204 ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) อธิบายวิธีการเข้าสู่อำนาจการเมืองผ่านการเล่าเรื่องของตัวละคร คือ ข้าราชการ (ปลัดอำเภอ) เป็นผู้เล่าเรื่องและให้ความรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยว่า ในระบอบประชาธิปไตยประชาชนจะเป็นผู้เลือกผู้แทนของตนเข้าไปเป็นตัวแทนเพื่อสรรหาหัวหน้ารัฐบาลและทำหน้าที่บริหารประเทศ ดังเนื้อหาที่ว่า

. . . สำหรับประเทศซึ่งมีประชาชนเป็นจำนวนมาก จำเป็นต้องใช้วิธีการเลือกผู้ที่เหมาะสม มีความรู้ความสามารถพอและเป็นที่ยอมรับ โดยมอบอำนาจให้เข้าไปทำหน้าที่แทน ผู้ที่เลือกนี้ก็คือประชาชนเป็นผู้เลือกประชาชนด้วยตนเอง เข้าไปทำหน้าที่บริหารประเทศในรูปของคณะรัฐมนตรีซึ่งมาจากการที่ตัวแทนที่เราเลือกเข้าไปนั้นไปตกลงเลือกสรรให้คนที่มีความเหมาะสมจะเป็นผู้ดำเนินการบริหารประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้เป็นนายกรัฐมนตรี แล้วนายกรัฐมนตรีก็จะไปเลือกบุคคลที่นายกรัฐมนตรีเห็นว่ามีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ มาร่วมเป็นคณะทำงาน. . . ในขณะที่ผู้แทนอีกส่วนหนึ่งที่เราเลือกเข้าไป ก็ไปทำหน้าที่เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์กติกาของสังคม คือ กฎหมาย ขึ้นมาเป็นแนวทางให้ผู้บริหารปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ คือจะกระทำตามใจชอบตามอำเภอใจของผู้บริหารไม่ได้. . . (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 150)

การมองการเลือกตั้งเป็นวิธีการเปลี่ยนอำนาจที่ชอบธรรม ทันสมัย และป้องกันการทำรัฐประหารได้ ในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กล่าวถึงการเลือกตั้งว่าเป็นวิธีการเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองที่ถูกต้องชอบธรรม ทันสมัย เป็นไปอย่างสันติวิธี ป้องกันการเกิดปฏิวัติรัฐประหารได้ ดังเนื้อหาที่ว่า

การเลือกตั้งยังมีความสำคัญดังต่อไปนี้

. . .3. เป็นวิธีการที่ใช้เปลี่ยนอำนาจทางการเมืองการปกครองที่ทันสมัยและเป็นไปอย่างสันติวิธี. . .

. . .4. ป้องกันไม่ให้เกิดการปฏิวัติรัฐประหารเมื่อรัฐบาลไม่สามารถบริหารประเทศหรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้. . .

. . .6. เป็นวิธีการสร้างความถูกต้องชอบธรรมในการใช้อำนาจทางการเมืองให้กับบุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นคณะรัฐบาล (กรมวิชาการ, 2535, น. 67)

4.4.2.4 ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ

บทบาทและหน้าที่ที่พลเมืองทุกคนในรัฐพึงปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาของรัฐ ช่วยให้รัฐสามารถดำเนินกิจการเพื่อเป็นสถาบันที่ทำให้คนมีชีวิตที่ดี มีความสุข มีความปลอดภัย รวมไปถึงมีความมั่นคงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวประกอบไปด้วยหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ต้องปฏิบัติตามและเคารพกฎหมาย ต้องช่วยกันป้องกันรัฐ ต้องมีหน้าที่เสียภาษี ต้องให้ความร่วมมือกับรัฐ และหน้าที่อื่น ๆ นอกเหนือจากกฎหมาย เช่น บทบาทหน้าที่ที่มีต่อตนเอง ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และต้องไม่สร้างปัญหาให้กับรัฐ หนังสือเรียนช่วงนี้เริ่มเปลี่ยนจุดเน้นบทบาทหน้าที่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขชัดเจนมากขึ้น เห็นได้จากการกำหนดให้มีหัวข้อ “ค่านิยมอันพึงประสงค์” หรือหัวข้อ “หน้าที่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” ในหนังสือเรียน ซึ่งการเลือกใช้คำที่มีการระบุรูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย (อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข) อย่างชัดเจนนั้นแตกต่างจากแบบเรียนในยุคก่อนหน้า (ช่วงที่ 1) ที่กล่าวถึงหน้าที่พลเมืองในหัวข้อ “การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ” หรือใช้เพียงคำว่า “หน้าที่พลเมืองที่ดี” เท่านั้น

(1) หน้าที่รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตย

พลเมืองมีหน้าที่รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ดังเห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส204 ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กล่าวว่า

หน้าที่สำคัญยิ่งประการแรกของคนไทยก็คือ หน้าที่ในการรักษาชาติไทยของเราให้ดำรงความเป็นเอกราชตลอดไป. . .รักษาศาสนาไว้ให้คงอยู่. . .หน้าที่ในการถวายความจงรักภักดีปกป้องพระมหากษัตริย์. . .นอกจากนี้ เรายังมีหน้าที่ในการรักษาการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขให้คงอยู่ตลอดไปด้วย. . . (กรมวิชาการ, 2535ช, น. 173-174)

ในหนังสือหมวดสังคมศึกษา ชั้นประถมศึกษาตอนต้น หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 กล่าวถึงหน้าที่ในการแสดงความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์เฉกเช่นกตัญญูต่อบิดาของตนเอง เห็นได้จาก “หน้าที่ของคนในชาติก็คือ แสดงความกตัญญูต่อบิดาผู้มีความแก่คนไทยทั้งมวล พระมหากษัตริย์ก็เปรียบเสมือนพระบิดาของคนไทยทั้งชาติ ดังนั้น ความกตัญญูในรูปแบบใดที่บุตรพึงมีต่อบิดา ความกตัญญูเหล่านั้นก็เป็นสิ่งที่จำต้องพึงมีต่อองค์พระประมุขของชาติด้วย” (กรมวิชาการ, 2521, น. 107)

หนังสือเรียนอธิบายว่า การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีนั้นถือเป็นการแสดงความเคารพและกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ เห็นได้จาก

พวกเราทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติตัวให้ดี ถูกต้องตามหน้าที่ของแต่ละคน ต้องประกอบอาชีพทำมาหากินอย่างสุจริตขยันขันแข็ง อบรมเลี้ยงดูบุตรหลานให้เป็นพลเมืองดี มีความรักความสามัคคี รู้จักช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เห็นแก่ตัว ทุกคนจะได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขก้าวหน้า สมดังพระราชประสงค์จึงจะเป็นการถวายความจงรักภักดีและกตัญญูต่อบิดาของพระองค์ (กรมวิชาการ, 2535ช, น. 149)

นอกจากนี้ หนังสือเรียนได้นำระบอบประชาธิปไตยมารวมไว้เป็นหลักสำคัญที่ประชาชนพึงต้องรักษา และรวมเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “ความเป็นไทย” ความเป็นไทยของหนังสือเรียนในช่วงศึกษานี้จึงหมายถึง ประชาชนที่รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หากใครขาดคุณสมบัติข้อใดไปจะถือว่ามีความเป็นไทยน้อยจนถึงขั้นไม่มีความเป็นไทยเลย ดังเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ว่า

ประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีหลักสำคัญว่าประชาชนต้องรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบการปกครองดังกล่าวอย่างจริงจังและมีหลักเกณฑ์ เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบกันเข้าเป็น “ความเป็นไทย” ถ้าหากปล่อยให้ขาดไปแม้ประการเดียว ความเป็นไทยก็จะลดลงหรือสูญหายไป ในที่สุด (กรมวิชาการ, 2532, น. 45)

หนังสือเรียนยังได้กล่าวว่า สิ่งที่ควรหวงแหนและต่อสู้เพื่อรักษาไว้ คือ ชื่อเสียงยศศักดิ์ บ้านเมืองของตนมิตรสหาย ดังปรากฏในโคลงสุภาสิตโสฬสไตรยางค์ ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ในหนังสือเรียนภาษาไทย ท 503, ท 504 ชุด วรรณวิจักขณ์ เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ว่า

ความดีมีชื่อทั้ง	ยศถา ศักดิ์เฮย
ประเทศเกิดกุลพงศา	อยู่ยั้ง
คนรักร่วมอธยา	ศัยสุข ทุกข์แฮ
สามสิ่งควรสงวนตั้ง	ต่อสู้ผู้เบียน

(กรมวิชาการ, 2531, น. 16)

(2) หน้าที่ที่จะใช้สิทธิในการเลือกตั้งโดยสุจริต

เห็นได้จาก “ภาระหน้าที่อันสำคัญของประชาชนชาวไทยภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขอีกประการหนึ่งนั่นก็คือ หน้าที่ในการมีส่วนร่วมในการปกครองดูแลประเทศ โดยการเลือกผู้แทนของเราเข้าไปทำหน้าที่แทนเรา. . . เราต้องใช้สิทธิของเราโดยสุจริต” (กรมวิชาการ, 2535, น. 174) และการใช้สิทธิในการเลือกตั้งโดยสุจริตถือเป็นอำนาจสูงสุดของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งทุกคนจะต้องตระหนักและหวงแหนให้มากที่สุด เพื่อสร้างรากฐานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังเนื้อหาที่ว่า

ตัวประชาชนจะต้องถือว่า สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง เป็นอำนาจสูงสุด หรือเป็นอธิปไตยทางการเมืองที่ประชาชนจะใช้ปกครองตนเอง และการเลือกตั้งก็เป็นวิธีการใช้อำนาจสูงสุดดังกล่าวที่ประชาชนจะต้องใช้ด้วยเหตุผล ถูกต้อง สุจริต เพียงธรรม และจะต้องหวงแหนให้มากที่สุด เพื่อเป็นรากฐานในการสร้างการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ การปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ซึ่งจะไปสู่ทั้งความเจริญ ความมั่นคง และความรุ่งเรืองของชาติ (จรรุญ สุภาพ และคณะ, 2535, น. 70)

(3) ทุกคนมีหน้าที่ร่วมมือกับรัฐในการป้องกันประเทศ

พลเมืองทำหน้าที่ป้องกันประเทศได้ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพ วัย หรือเพศใด เห็นได้จาก “. . .ไม่ว่าจะมีฐานะ อาชีพใด เพศ วัยใด ก็ถือว่ามีหน้าที่ในการดูแลรักษาป้องกันประเทศชาติเหมือนกันทุกคน สุดแต่ที่ว่าเราอยู่ในฐานะ อาชีพ เพศ วัยใด เราก็กระทำไปตามสถานภาพนั้น ๆ . . .” (จรรุญ สุภาพ และคณะ, 2535, น. 175)

ในช่วงสมัยนั้นประเทศมีปัญหาความมั่นคงด้านการปกครอง คือ มีกลุ่มผู้นิยมคอมมิวนิสต์และกลุ่มขบวนการแบ่งแยกดินแดน ด้านเศรษฐกิจประชาชนนิยมซื้อสินค้าต่างประเทศ ปัญหาความสามัคคีของคนในชาติ ปัญหาการรุกรานดินแดนจากประเทศเพื่อนบ้าน

ทำให้ต้องพยายามเรียกร้องความร่วมมือจากประชาชนให้ช่วยกันสอดส่องดูแลภัยทางสังคมและช่วยกันปราบปรามประคองเศรษฐกิจ ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ที่ว่า “ในส่วนของประชาชน ด้านหนึ่งต้องร่วมมือกับรัฐบาลให้นโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองบรรลุผลตามเป้าหมาย ร่วมกันสอดส่องดูแลผู้ที่คิดจะทำลายความมั่นคงของไทยและแจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องจัดการปราบปรามแก้ไขที่สำคัญคือ ประชาชนต้องสมัครสมานสามัคคีกัน ซึ่งจะทำให้ผู้คิดร้ายหวาดหวั่นต่อพลังสามัคคี” (กรมพล ท่องธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 70)

ประชาชนจะต้องร่วมมือกันกำจัดภัยอันตรายที่กระทบต่อความมั่นคงของประเทศไทย ได้แก่ ภัยจากคอมมิวนิสต์ ภัยจากการฉ้อราษฎร์บังหลวง ภัยจากการที่ข้าราชการเบียดเบียนราษฎร ภัยจากความยากจนของราษฎรส่วนใหญ่ ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ที่ว่า

. . . สมควรที่คนไทยทุกคนจะต้องเข้าใจ จะต้องรู้ตัว จะต้องเป็นห่วงและจะต้องร่วมมือกันกำจัดภัยอันตรายนี้ให้หมดสิ้นไปโดยเร็ว ถ้าคนไทยมีความประมาทและไทยเราต้องเสียเอกราชไปอีก ก็คงไม่อาจจะกอบกู้มาได้สักอย่างครั้งก่อน ๆ เพราะภัยครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก หากประเทศไทยถูกลัทธิร้ายนี้ยึดไปได้แล้ว ก็จะถูกทำลายล้างหมดทั้งชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่อย่างไทยทั้งปวง จะไม่มีโอกาสให้กอบกู้เอกราชได้อีกเลย. . . ร่วมมือกับฝ่ายบ้านเมืองในการต่อต้านปราบปราม ผู้มารุกราน ผู้ก่อการร้าย ผู้มาสืบความลับ หรือผู้ทรยศต่อชาติทั้งปวง. . . นักเรียนและประชาชนจะต้องระมัดระวังตัวและไม่ประมาทเป็นอันขาด เพราะอาจจะมีผู้มาพุดจาบพอส หลอกลวง ปลุกปั่น ให้เกิดหลงผิด คิดทำลายชาติของตนเองได้ (กรมวิชาการ, 2532, น. 83, 90)

นอกจากนี้ หนังสือเรียนยังเสนอแนะให้ทุกคนพิจารณาให้รอบคอบก่อนเสมอว่าการจะกระทำการอันใดเอาอย่างผู้อื่นนั้นจะเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติหรือไม่เพียงใด ดังบทความเรื่อง ลัทธิเอาอย่าง ของอัครพาทู (รัชกาลที่ 6) ในหนังสือเรียนภาษาไทย หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ที่ว่า

การทำตามความคิดของคนอื่นนั้น ข้าพเจ้ายอมรับว่าบางทีก็เป็นของจำเป็น แต่ถ้าแม้ว่าเราไม่จำกัดมัดตัวว่าจะต้องเอาอย่างตามเขาทุกคราวไปและจะไม่คิดอะไรเสียเลยโดยลำพังตนเองแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่นับว่าเป็นการเอาอย่าง การเช่นนี้เป็นแต่การแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งไม่ขัดกับความเป็นไทยและความไม่ต้องพึ่งใครนั้นเลย เพราะว่าเราอาจจะกระทำ

ตามหรือไม่กระทำตามหรือริเริ่มขึ้นเองได้ ตามแต่เราจะเห็นว่าอย่างไรจะเหมาะสมและเป็นประโยชน์ที่สุดแก่ชาติเรา (กรมวิชาการ, 2519, น. 208)

เนื้อหาในบทนำเรื่อง พระคณศเลียงา ในหนังสือเรียนเล่มเดียวกัน ยังได้กล่าวถึงพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า เป็นการดัดแปลงที่เหมาะสมแก่การนำมาใช้เล่นละครของไทย ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีให้ถือเป็นแบบอย่างในการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดที่ต่างไปจากเดิมนั้นจะต้องศึกษาทั้งของเดิมและของใหม่อย่างถ่องแท้ เพื่อให้สามารถเชื่อมต่อกับของเดิมได้อย่างเหมาะสมและเป็นประโยชน์ ดังเนื้อหาที่ว่า

พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องดึกดำบรรพ์ชุดนี้ ทรงกระทำตามพระราชประสงค์ที่จะ “ดัดแปลงให้เหมาะแก่ที่จะใช้เล่นละครของไทยเราได้” . . . เป็นตัวอย่างอันดีในการริเริ่มกระทำสิ่งอันเป็นงานสร้างสรรค์อย่างมีเหตุผล. . . การจะเปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลงสิ่งใดที่แหวกแหว่งแห่งของเดิมออกไปนั้น ควรจะได้ศึกษาของเดิมให้ถ่องแท้แจ่มแจ้งและศึกษาแนวทางที่ดัดแปลงใหม่หรือริเริ่มใหม่ให้มีเหตุผล โดยมีพื้นฐานเดิมอันมั่นคงมีความต่อเนื่องระหว่างของเดิมกับของใหม่อย่างกลมกลืนแนบเนียนเหมาะสมและใช้ประโยชน์ได้. . . (กรมวิชาการ, 2519, น. 327)

หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 กล่าวว่า พลเมืองต้องรู้จักปฏิบัติตามทำหน้าที่ของตนเอง ไม่ควรก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น และไม่ควรเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง ดังเห็นได้จาก

ความรู้จักหน้าที่ของตนและปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง. . . บางคนหน้าที่ของตนไม่ปฏิบัติไปก้าวก่ายปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลอื่น สังคมก็ย่อมยุ่งเหยิงขาดระเบียบ เช่นนักเรียนมีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน และอาจช่วยเหลือสังคมบ้างตามความเหมาะสมแก่สภาพของผู้เยาว์ แต่ถ้าไม่เข้าเรียนหรือขาดเรียนโดยไม่มีเหตุผลสมควร ก็ถือว่าไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือไปปฏิบัติหน้าที่อื่นซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของตน เช่น การรวมกลุ่มบีบบังคับรัฐบาลให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งไม่ถูกต้องเพราะการควบคุมรัฐบาลเป็นหน้าที่ของรัฐสภา (กรมวิชาการ, 2532, น. 27)

(4) หน้าที่ในการรับราชการทหาร

เนื่องจากทหารมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองเอกราชและประเทศชาติ ประชาชนคนไทยจึงมีหน้าที่รับใช้ชาติด้วยการเป็นทหาร ซึ่งถือเป็นกฎหมายที่ชายไทยทุกคนต้องปฏิบัติตาม ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนประเทศของเรา ส204 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ว่า “ชายไทยทุกคนเมื่อมีอายุครบเกณฑ์ที่กำหนดเอาไว้จะต้องไปดำเนินการตามที่กฎหมายกำหนดเอาไว้ จะหลีกเลี่ยงมิได้” (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 176)

(5) หน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย

นอกจากจะเรียกร้องสิทธิเสรีภาพที่ตนพึงมีแล้ว รัฐได้เรียกร้องให้ประชาชนแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อนานาชาติอันพึงมีต่อบ้านเมืองด้วย บ้านเมืองจึงจะเจริญก้าวหน้าไปได้ เห็นได้จาก “ถ้าเราต้องการจะอยู่กันอย่างสงบสุข เราก็ต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาของสังคมที่ทุกคนยอมรับ” (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 177) และการเสียภาษีอากรเพื่อนำเงินไปเป็นงบประมาณในการบริหารประเทศ เห็นได้จาก “ถ้าทุกคนต่างอ้างถึงและเรียกร้องแต่สิทธิเสรีภาพโดยไม่สนใจว่าตนก็มีหน้าที่และความรับผิดชอบด้วยแล้ว บ้านเมืองประเทศชาติก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องล่มจมสูญสลายในที่สุดเพราะจะไม่มียกงบประมาณในการบริหารประเทศ เนื่องจากประชาชนซึ่งมีหน้าที่เสียภาษีไม่เสียภาษี” (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 172)

(6) หน้าที่ช่วยเหลือราชการ

เห็นได้จาก “ข้าราชการทั้งหลายเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบทำงานราชการโดยตรงก็จริง แต่ถ้าได้รับความช่วยเหลือจากประชาชนในการช่วยเหลืองานราชการในรูปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็ร่างกาย แรงสมอง หรือกำลังทรัพย์แล้วก็จะยิ่งทำให้งานนั้น ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดียิ่งขึ้น” (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 179)

(7) หน้าที่ในการรับการศึกษา

หนังสือเรียนชี้แนะให้เห็นความสำคัญของการศึกษา เช่น ในบทความ จันทรปราภา วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 66 จดตามไต่ถามของผู้ไม่ยอมไต่ถามของครูเทพ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ในหนังสือภาษาไทย สำหรับรายวิชา ท. 401, ท. 402 สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 กล่าวถึงความไม่รู้หนังสือของคนกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2466 ซึ่งไม่มีความรู้เกี่ยวกับจันทรปราภา โดยต่างพากันจุดประทัด ตีเกราะเคาะไม้ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งไม่ดี ดังเนื้อหาที่ว่า “นี่แหละกรุงเทพฯพระมหานครเมื่อ พ.ศ. 2466 กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นใจกลางของประเทศสยาม อันเป็นประเทศศิวิไลซ์และที่รักของเรา ควรใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในกรุงเทพฯ หรือยังเจ้าข้า?” (กรมวิชาการ, 2519, น. 239) ในส่วนของหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส204 ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ก็กล่าวถึงหน้าที่ในการเข้ารับการศึกษาเช่นกัน ดังนี้

ประเทศไทยเราได้มีกฎหมายกำหนดบังคับเอาไว้ว่า บิดามารดามีหน้าที่ที่จะต้องจัดให้บุตรได้เข้ารับการศึกษาอบรมในโรงเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษาตั้งแต่อายุ 8 ปี ไปจนถึงอายุ 15 ปี หรือจบการศึกษาภาคบังคับ ถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญหน้าที่หนึ่งของประชาชนชาวไทยที่จะต้องเข้ารับการศึกษาอบรมอย่างน้อยก็การศึกษาภาคบังคับ. . . รัฐเองก็ได้ทำหน้าที่ของรัฐในเรื่องการศึกษาอบรม โดยจัดให้ราษฎรทั้งหลายได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างเหมาะสม ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษาทั้งใน

ระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน . . . โดยไม่ได้จำกัดอายุ เพศ วัย ในการที่จะเข้ารับการศึกษาอบรม ผู้ที่มีอายุมากก็เรียนได้ การเรียนนั้นสามารถกระทำได้ตลอดไปตามความพอใจของเรา (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 180-181)

หนังสือเรียนมองว่า การศึกษาจะมีส่วนสำคัญในการช่วยผลักดันประเทศให้เจริญก้าวหน้าต่อไป ดังบทร้อยกรองเรื่องชโยสยามในหนังสือเรียนภาษาไทย ท503 วรรณสารวิจักษณ์ เล่ม 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ว่า

“ดรณสยามมิคร้ามอุส่าห์	ททัยจะหาวิชาประสงค์
ประเทศจะงามสยามจะยง	จะมันจะคงเพราะเหตุวิชา”
	(กรมวิชาการ, 2539, น. 213)

(8) หน้าที่รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

“เราทุกคนจะต้องช่วยกันดูแลรักษาและใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ โดยช่วยกันเป็นหูเป็นตาแทนเจ้าหน้าที่ ถ้าเห็นใครจะทำลายสิ่งแวดล้อม. . . เราจะต้องช่วยกันห้ามปรามหรือมีฉะนั้นก็แจ้งให้เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงดำเนินการเสีย” (กรมวิชาการ, 2535ข, น. 182) การเรียกร้องให้ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะทุกคนล้วนมีส่วนในการสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้นมาไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ดังเนื้อหาที่ว่า “ดังนั้นในฐานะที่ทุกคนเป็นสมาชิกของสังคมและเป็นผู้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงควรที่จะช่วยกันปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม. . .” (กรมวิชาการ, 2536ก, น. 164)

(9) การมีส่วนร่วมต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

ในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 แสดงไว้ว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 ได้ระบุหน้าที่อย่างหนึ่งของชนชาวไทยไว้ในมาตรา 46 ว่า “มีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ” (กรมพล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 112) รวมทั้งได้เน้นส่งเสริมบทบาทของพรรคการเมือง ประชาชนจึงต้องมีหน้าที่ในการส่งเสริมให้ระบอบประชาธิปไตยดำเนินต่อไปได้มากขึ้น นอกเหนือจากการไปเลือกตั้ง ดังเนื้อหาที่ว่า “. . . ประชาชนจึงมีหน้าที่ต่อการเมืองการปกครองระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น คือ หน้าที่ให้ความสนใจต่อกิจกรรมของพรรคการเมืองตลอดเวลา และสนับสนุนพรรคการเมืองที่ตนชอบ โดยการหาเสียงให้พรรคการเมืองบริจาคเงินให้พรรคการเมือง หรือเข้าเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองที่ตนชอบ. . .” (กรมพล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 117)

(10) หน้าที่นอกเหนือกฎหมายอื่น ๆ

การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพอย่างเดียวนั้นไม่ถูกต้อง ประชาชนจะต้องมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมืองที่มีต่อประเทศชาติทั้งตามที่ได้กำหนดไว้ในกฎหมายและไม่ได้กำหนดไว้ด้วย ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส204 ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ที่ว่า “. . .ไม่มีกำลังทหารป้องกันประเทศ เพราะประชาชนซึ่งมีหน้าที่รับราชการทหารหลีกเลี่ยงไม่รับราชการทหาร. . .แต่หน้าที่ของพลเมืองไทยไม่ได้มีแต่เฉพาะตามที่ได้กำหนดเอาไว้ในกฎหมายเท่านั้น ยังมีหน้าที่ของความเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมสมควรจะกระทำเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของตนเอง หมู่คณะ และประเทศชาติอีกด้วย” (กรมวิชาการ, 2535, น. 172) รวมไปถึงการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชนหรือสังคมอย่างดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการมีความสามัคคี ขยันหมั่นเพียร ประหยัด ซื่อสัตย์ สุจริต และร่วมกันสร้างค่านิยมในระบอบประชาธิปไตยขึ้นใหม่ โดยให้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน

แบบเรียนสังคมศึกษา หน้าที่พลเมือง ตามหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2520 ในช่วงที่การปกครองประเทศคั่นด้วยระบอบการปกครองแบบเผด็จการทหารเน้นการปลูกฝังชาตินิยมให้แก่คนในสังคม ได้เน้นย้ำในเรื่องค่านิยมอันพึงประสงค์โดยการเพิ่มหัวข้อเกี่ยวกับค่านิยมที่ควรปลูกฝังลงไปแบบเรียน ได้แก่ รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ “เพราะชาติเหมือนชีวิต หากไม่มีชาติเราก้เหมือนไม่มีชีวิต เราจะอยู่ไม่ได้” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 61) ความกตัญญู ความไม่ผูกพยาบาท ความมีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ ความมีเหตุผล ความยึดมั่นในอุดมการณ์มากกว่าบุคคล การนิยมของไทย รักของส่วนรวม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพเรียบร้อย การตรงต่อเวลา ความประหยัด การทำมากกว่าพูด รวมไปถึงการกล่าวถึงค่านิยมที่ควรแก้ไข คือ ความเห็นแก่เงิน เนื่องจากในยุคก่อนหน้านี้ จอมพลสฤษดิ์ธรรมาภรณ์ให้ประชาชนทำงาน หาเงินให้ได้มาก เพื่อที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่เนื่องจากความต้องการลดการแก่งแย่งชิงดีกันในสังคม และผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาในสมัยก่อนหน้าทำให้ประชาชนเข้ารับการศึกษาในระดับสูงขึ้น แต่งานที่มีรองรับไม่เพียงพอ ก่อให้เกิดปัญหาการว่างงาน ประกอบกับความไม่มั่นคงทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ ทำให้ไม่สามารถสร้างงานสร้างรายได้ดังเช่นแต่ก่อนได้ หลักสูตรการศึกษาระยะต่อมาจึงได้พยายามปลูกฝังให้คนเห็นความสำคัญของคุณค่าความดีในตัวคนมากกว่าเงินที่หามาได้ เห็นได้จาก “การเห็นแก่เงินทำให้คนไม่มีคุณค่าและสังคมยุ่งเหยิง เราต้องจดจำเสมอว่า แม้เงินเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิต แต่เงินก็ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุด อย่ยอมองเงินเป็นเกียรติ จงนึกเสมอว่า คุณค่าของบุคคลอยู่ที่คุณความดีของเขา ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับเงิน” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 67) นอกจากนี้หนังสือเรียนสังคมศึกษาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ก็กล่าวในทำนองเดียวกัน คือ ทุกคนในสังคมมีหน้าที่รับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น การมี

ระเบียบวินัย สุภาพเรียบร้อย มีความกตัญญู รู้จักเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้อภัย ขยันหมั่นเพียร มีความรับผิดชอบ นิยมขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ประหยัด ยกย่องคุณความดี (กรมวิชาการ, 2528, น. 135; กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 39-44) การกล่าวถึงการประหยัดในการจัดงาน ประหยัดเวลา และประหยัดพลังงานในตัวเอง ดังเช่นเนื้อหาในปาฐกถาเรื่อง การประหยัด ของ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ในวันที่ 12 ตุลาคม 2502 ในหนังสือเรียนภาษาไทยหลักสูตรประโยค มัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ว่า

. . .การประหยัดมิได้หมายความว่าถึงการตระหนี่ถี่เหนียว แต่หมายถึงการไม่ยอมเสียเปล่า ไม่ให้เงินเสียเปล่า ไม่ให้อาหารและเครื่องใช้เสียเปล่า ไม่ให้พืชและทรัพยากร เสียเปล่า ไม่ให้เวลาของเรา พลังงานในตัวเรา กำลังใจและกำลังความคิดของเราเสียไปเปล่า เหล่านี้เป็นเรื่องของความประหยัด ถ้าหากท่านทำได้แบบนี้ . . .ท่านจะมี สมรรถภาพช่วยงานจรโลงประเทศที่รักของเราเป็นอย่างดี. . . (กรมวิชาการ, 2519, น. 340)

หนังสือเรียนยังสอนให้นักเรียนรักแผ่นดินที่เป็นที่อยู่อาศัย ทำมาหากิน การกล่าวถึงการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาทำการเกษตร จะต้องใช้ความอดทนในการสร้างความสำเร็จ แต่สุดท้ายจะมีความสุข ช่วยให้คนในชนบทไม่ต้องอพยพเข้ามาในเมือง ดังในเรื่องสั้น: เราคือ ลูกของพระแม่ธรณี ที่แต่งโดยอิศรา อมันตกุล ในหนังสือเรียนภาษาไทย ท503 ชุดวรรณสารวิจักษ์ณ์ เล่ม 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ว่า “. . . เหมือนกับการทำนาแบบสมัยใหม่ของฉันเหมือนกัน ถ้าเธอคิดอย่างสั้น ๆ คิดอย่างมือคืด คิดอย่างยังหลงไหลความสนุกสบายที่กรุงเทพฯ เธอก็จะไม่เห็นว่าผลข้างหน้านั้นรุ่งเรือง ปานไหน เธอต้องมองและศึกษาวิธีการของฉันด้วยเหตุผล แล้วเธอจึงจะมีกำลังใจร่วมยืนเคียงบ่าเคียงไหล่กับผัวต่อสู้ต่อไป” (กรมวิชาการ, 2539, น. 200)

4.4.2.5 กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม

หนังสือเรียนยังคงกล่าวถึงข้อปฏิบัติที่จะช่วยป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้ง หรือการกระทำที่ถูกต้องที่พึงปฏิบัติเพื่อไม่นำไปสู่ความขัดแย้ง เช่น ยึดหลักศาสนา มีคุณธรรม ศีลธรรม ละอายต่อบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว หรือกล่าวถึงการลงโทษตามกฎหมาย ตามจารีตประเพณี เมื่อโดนทำผิด ซึ่งหากคนในสังคมปฏิบัติตามหลักปฏิบัติที่ดีและไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ดี เหล่านี้ก็จะหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดปัญหาและสังคมจะสงบสุขได้ ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ว่า

ในการอยู่ร่วมกันนั้นอาจมีความขัดแย้งเกิดขึ้นได้เพราะความต้องการและความคิดเห็นของคนไม่เหมือนกัน ทุกสังคมจึงมีข้อบังคับให้คนปฏิบัติ เช่น กฎหมาย ระเบียบ จารีตประเพณี เป็นต้น. . .แต่จริยธรรมคือ หลักคำสอนที่จะอบรมให้มนุษย์รู้จักบังคับ

ตัวเองจากภายใน. . . โดยเห็นว่าการทำตามกฎต่าง ๆ ก็เพื่อความสงบสุขของส่วนรวม . . . ดังนั้นจริยธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมทุกแห่ง (วิทย์ วิศุทเวทย์ และ เสถียร พงษ์วรรณปก, 2531, น. 4)

รวมไปถึงการใช้ความอดทนอดกลั้นหากเกิดความขัดแย้งขึ้น ดังเช่นข้อความในหนังสือหมวดวิชาสังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ที่ว่า “. . .เอาใจเขามาใส่ใจเราเพื่อให้เกิดความอดทน การกระทบกระทั่งกันระหว่างบุคคลย่อมเกิดขึ้นเสมอ การอดกลั้น หรือมีขันติ และโสร้งจะ จะช่วยให้คนเราอยู่ด้วยกันได้อย่างมีความสุข” (กรมวิชาการ, 2521, น. 122)

ขณะเดียวกัน แบบเรียนในช่วงนี้ได้เริ่มมีการกล่าวถึงวิธีแก้ปัญหาหรือกระบวนการแก้ไขหากเกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมอยู่บ้างแม้จะไม่ได้มีหลักการที่ชัดเจนเท่าใดนักผ่านกลไกต่าง ๆ โดยยอมรับว่า ความขัดแย้งนั้นสามารถเกิดขึ้นได้เสมอ จึงต้องมีสถาบันหรือกระบวนการที่สามารถระงับความรุนแรงที่จะเกิดขึ้น เช่น การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของสถาบันการปกครอง การใช้หลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย และ การใช้หลักมนุษยสัมพันธ์ ดังนี้คือ

(1) รัฐบาล หรือสถาบันปกครอง

สถาบันการปกครองมีหน้าที่ต้องดำเนินการสร้างและควบคุมให้เกิดความสงบสุขแก่สังคม เห็นได้จากเนื้อหาในแบบเรียนสังคมศึกษา ส 431 หน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ว่า “สถาบันการปกครองหรือรัฐบาลต้องมีภาระที่จะให้ประชาชนอยู่ร่วมกันด้วยดี ยุติความขัดแย้งต่าง ๆ รัฐบาลจะต้องให้ชีวิตสังคมดำเนินไปได้และตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 29-30) และ “หน้าที่ของสถาบันปกครอง เพื่อระงับข้อขัดแย้งระหว่างบุคคล ความขัดแย้งมักจะเกิดขึ้นอยู่เสมอในสังคมมนุษย์ ซึ่งอาจจะเนื่องจากความแตกต่างระหว่างคุณค่าหรือจุดหมายปลายทางหรืออาจจะเกิดจากพฤติกรรมที่ขัดต่อสังคมจนกระทั่งเป็นอันตรายต่อบุคคลอื่น ๆ” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 27) และเนื้อหาในหนังสือเรียน ส401 สังคมศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ที่ว่า “ถ้าสมาชิกของสังคมไม่สนใจปฏิบัติตามบทบาทของตนให้ถูกต้องหรือละเลยการปฏิบัติเสีย ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคม หรือเกิดปัญหาต่าง ๆ ทำให้สังคมไม่สามารถก้าวหน้าพัฒนาต่อไปได้ ข้ำร้ายจะถอยหลังและอ่อนแอลง” (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 23)

(2) ใช้หลักมนุษยสัมพันธ์

แบบเรียนสังคมศึกษา ส431 หน้าที่พลเมือง หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 มองว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ในทุกสังคม “. . .การเปลี่ยนแปลง [วัฒนธรรม] นี้ อาจจะมีผู้คัดค้านบ้าง ซึ่งเป็นธรรมดาของสังคมที่กำลังพัฒนาหรือพัฒนาแล้วที่ทุกคนไม่จำเป็นต้อง

เปลี่ยนหรือเห็นด้วยเหมือนกันหมด” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 53) แต่สามารถใช้การมีมนุษยสัมพันธ์เข้าช่วยได้ เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกัน “ความสัมพันธ์อันดีในกลุ่มของบุคคล ก่อให้เกิดสามัคคีธรรม และความร่วมมือร่วมใจในการทำงานของหมู่คณะ ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความสามัคคี คือ ความเข้าใจระหว่างกันและกันของบุคคลในกลุ่ม อันได้แก่ มนุษยสัมพันธ์นั่นเอง” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 76) และ “การสร้างเสริมมนุษยสัมพันธ์เป็นสิ่งสำคัญ และควรต้องให้มีขึ้นในกลุ่มและในสังคมของเรา แม้ว่ามนุษย์จะมีความคิดต่างกัน ทำนอง นานาจิตต แต่มนุษย์ก็สามารถที่จะปรับความคิดที่ต่างจิตต่างใจให้เข้าหากันได้ ถ้าจะสามารถมองหรือพิจารณาตัวเองแล้วหาทางสร้างสรรค์มนุษยสัมพันธ์ขึ้น” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 81) รวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยให้เกิดการสื่อสารระหว่างกันได้อย่างรวดเร็ว นำมาซึ่งการแก้ไขปัญหาได้รวดเร็วขึ้น เห็นได้จาก “ความสัมพันธ์ทางสื่อมวลชนและการคมนาคม. . . ช่วยให้ผู้ติดต่อกันได้รวดเร็ว สามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งให้เปลี่ยนแปลงเป็นความเข้าใจดี” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2521, น. 77)

(3) ใช้หลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย

หนังสือเรียนในช่วงนี้เริ่มมีการนำเสนอกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งแบบประนีประนอม การเคารพความคิดเห็นของผู้อื่น เห็นได้จาก หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ว่า

การเคารพในความคิดเห็นของตนเองและผู้อื่น เป็นการเสริมสร้างความสามัคคีและประชาธิปไตยในหมู่คณะ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นพวกเขาพวกเรา การที่จะให้คนทุกคนมีความเห็นพ้องต้องกันทุกเรื่องย่อมเป็นไปได้ยาก การทราบว่าคนอื่น ๆ เขาคิดเห็นอย่างไรย่อมเป็นสิ่งจำเป็น เราอาจเปลี่ยนความคิดเขา หรือเขาอาจเปลี่ยนความคิดเราได้ หรือถ้าทุกคนยังยืนยันความเห็นของตนก็ต้องมีการประนีประนอม ปรับตัวเข้าหากัน ทำให้สังคมอยู่กันได้โดยสันติ รู้จักยับยั้งการกระทำใดที่จะก่อให้เกิดความเสียหายแก่ส่วนรวม และทำให้งานของส่วนรวมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น” (วิทย์ วิศทเวทย์ และเสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2531, น. 56)

การใช้หลักเหตุผล ไม่ใช่ความคิดเห็นของตนเองเป็นใหญ่ เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ส102 ประเทศของเรา 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ว่า “. . .สังคมประชาธิปไตยยอมยุติความขัดแย้งนั้นด้วยการรับฟังเสียงข้างมาก ในทางการเมืองจึงจำเป็นต้องยกมือนับคะแนนเสียง ในครอบครัวอาจไม่จำเป็นถึงขนาดนั้นแต่ต้องยอมอ่อนอ่อนผ่อนตามฝ่ายข้างมาก ซึ่งมีเหตุมีผลสนับสนุนพอสมควร ในสังคมประชาธิปไตยไม่มีคำว่า ดันทุรัง ซึ่งหมายถึง การดันรน ผลักดัน เอาตามความเห็นของตนเป็นใหญ่ทั้งที่รู้ว่าผิดหรือไม่มีคนเห็นด้วย” (กรมวิชาการ, 2536ข, น. 111)

กลุ่มจัดตั้งต่าง ๆ เช่น กลุ่มผลประโยชน์ พรรคการเมือง สื่อมวลชน ควรปฏิบัติตามกฎกติกาในสังคม เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ว่า

. . . ในสังคมที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงมีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่พิทักษ์ผลประโยชน์แทนประชาชนหรือแทนสมาชิกของกลุ่ม กลุ่มเหล่านี้อาจเห็นด้วยกับนโยบายหรือมติของรัฐบาล หรืออาจไม่เห็นด้วยและคัดค้านนโยบายการปฏิบัติงานของรัฐบาลก็ได้ แต่ควรอยู่ในกติกาของรูปแบบการคัดค้านตามครรลองประชาธิปไตย มิใช่กระทำการรุนแรงก่อวินาศกรรมหรือกระทำการอันก่อให้เกิดผลต่อการทำลายความมั่นคงของชาติ กลุ่มหรือสถาบันที่สำคัญซึ่งมีบทบาทต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (กรมล ทงธรรมชาติ และคณะ, 2530, น. 112-113)

การใช้หลักการยอมรับเสียงส่วนมาก หนังสือเรียน ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เสนอให้ระงับความขัดแย้งด้วยการบังคับใช้กฎหมายและใช้เสียงส่วนมากในการยุติปัญหาหรือทำข้อตกลงต่าง ๆ ด้วยวิธีการที่เหมาะสมและไม่ละเมิดสิทธิของเสียงส่วนน้อย ดังเห็นได้จาก

ในทุก ๆ สังคมเมื่อมีคนอยู่รวมกันมาก ๆ ย่อมต้องมีการขัดแย้งกันเป็นธรรมดา ความขัดแย้งนี้อาจระงับได้โดยการใช้กฎหมาย หรือกฎระเบียบต่าง ๆ นอกจากนั้น ในระบอบประชาธิปไตยยังนำเอาวิธีตกลงกันโดยใช้เสียงข้างมากในการยุติปัญหา หรือเพื่อการตกลงใจดำเนินการต่าง ๆ ได้ด้วยโดยใช้วิธีนี้ในการประชุมหรือในการดำเนินการที่เหมาะสม. . . อย่างไรก็ตาม การใช้เสียงข้างมากจะต้องไม่กระทำเพื่อไปละเมิดสิทธิของเสียงส่วนน้อย (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2535, น. 12)

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สามารถสรุปให้เห็นสาระสำคัญของลักษณะเนื้อหาแบบเรียนในช่วงการศึกษาช่วงที่ 2 ตามประเด็นที่ศึกษาได้ดังตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน ในช่วงที่ 2: การศึกษาแบบเรียนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
1. อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)	<ul style="list-style-type: none"> - หลักในการบริหารราชการมี 2 หลัก คือ หลักการกระจายอำนาจและหลักการรวมศูนย์อำนาจ มีข้อดีและข้อเสียพอ ๆ กัน - ประกอบไปด้วยการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นซึ่งมีอำนาจปกครองตนเองมากขึ้น การปกครองส่วนท้องถิ่นช่วยส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย
2. บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน	<ul style="list-style-type: none"> - แยกทหารออกจากอำนาจทางการเมือง แม้จะมีการทำรัฐประหารยึดอำนาจก็จะเป็นการใช้อำนาจเผด็จการเพียงชั่วคราว - ทหารมีบทบาทสำคัญในด้านการดำเนินกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานทางด้านพลเรือน
3. บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - ระบอบรัฐสภาจะมีสภาเดียวหรือสองสภาก็ได้ ประเทศไทยเคยใช้ทั้งสองรูปแบบ - นักการเมือง กลุ่มปัญญาชน กลุ่มผลประโยชน์ และสื่อมวลชน มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย (หากการรวมกลุ่มนั้นใช้สิทธิเสรีภาพอย่างเหมาะสมและเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ) - วิธีการเข้าสู่อำนาจปกครองมี 2 ทางคือ การเปลี่ยนแปลงโดยใช้การเลือกตั้ง (ยามปกติ) และการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการใช้กำลัง (ยามไม่ปกติ) ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้ให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน ในช่วงที่ 2: การศึกษาแบบเรียนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
4. ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข - ป้องกันประเทศ กำจัดภัยอันตรายที่กระทบต่อความมั่นคงของประเทศไทย รับราชการทหาร - ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษีอากร - ใช้และหวงแหนสิทธิในการเลือกตั้งโดยสุจริต - ช่วยเหลือราชการ - รับการศึกษา - รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - มีส่วนร่วมต่อการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย - เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรม ปฏิบัติตามทำหน้าที่ของตนเองและไม่ควรก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่นเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของตนเอง หมู่คณะ และประเทศชาติ รักแผ่นดินที่เป็นที่อยู่อาศัยของตน
5. กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักคุณธรรม ศีลธรรม อดทนอดกลั้น - ยึดหลักธรรมทางศาสนา - รัฐบาล/สถาบันการปกครองใช้อำนาจตามหน้าที่ - ยึดหลักมนุษยสัมพันธ์ - ยึดหลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย

4.4.3 ช่วงที่ 3: การศึกษาแบบเรียนในยุคหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ถึงปี พ.ศ. 2551

หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 หรือที่เรียกว่า “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” นั้น บรรยากาศทางการเมืองภายในประเทศยิ่งเปิดกว้างมากขึ้น เนื่องจากมีการรับรองสิทธิเสรีภาพและมีบทบาททางการเมืองอย่างเต็มที่ของประชาชนในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ด้วย แต่หลังจากที่รัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคความหวังใหม่ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์ประกาศจัดตั้งรัฐบาล นายชวน หลีกภัย ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และพยายามเข้ามาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ แต่ก็ไม่เป็นผล กลับสร้างความไม่พอใจให้แก่ประชาชนในด้านการบริหารงานที่ถูกมองว่าเชื่องช้าและเกิดความขัดแย้งภายในพรรครัฐบาล สุดท้ายรัฐบาลประกาศยุบสภาให้มีการเลือกตั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2544 หลังการเลือกตั้ง พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทยได้เป็นนายกรัฐมนตรี และด้วยการบริหารงานภายใต้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ช่วยส่งเสริมให้ฝ่ายบริหารมีความเข้มแข็งและมีเสถียรภาพมาก และยังมีเสถียรภาพเพิ่มขึ้นอีกจากการที่พรรคความหวังใหม่ยุบรวมพรรคเข้าร่วมในปี พ.ศ. 2544 รวมทั้งการชูนโยบายพรรคที่สะท้อนความต้องการของมวลชนทั้งภาคธุรกิจและคนชนบท ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นให้ประชาชนหันมาสนใจนโยบายของพรรคการเมืองที่จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นโยบายประชานิยมเกี่ยวกับโครงการพัฒนาชนบทและเกษตรกรต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ให้พรรคไทยรักไทยเป็นพรรคเพื่อคนชนบท เช่น โครงการปลดหนี้เกษตรกร กองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, 2546, น. 526-531) ส่งผลให้กลุ่มคนชนบทโดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคเหนือกลายเป็นฐานเสียงสำคัญของพรรคไทยรักไทย สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญทำให้รัฐบาลทักษิณสามารถดำรงตำแหน่งได้จนครบวาระสี่ปีเป็นครั้งแรกในระบอบประชาธิปไตยของไทย แต่หลังการเลือกตั้งปี พ.ศ. 2548 แม้รัฐบาลทักษิณสมัยที่ 2 จะสามารถสร้างประวัติศาสตร์เป็นพรรคที่ได้รับคะแนนเสียงท่วมท้นจนสามารถจัดตั้งรัฐบาลเพียงพรรคเดียว แต่ด้วยปัญหาที่สะสมมาตั้งแต่ครั้งดำรงตำแหน่งสมัยแรก ทั้งปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และความมั่นคงภายในประเทศ จึงเริ่มเกิดกระแสต่อต้านรัฐบาลจากประชาชน โดยมีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยชุมนุมโจมตีการทำงานของรัฐบาลและตัวนายกรัฐมนตรี อีกทั้งเรียกร้องให้ลาออกจากตำแหน่ง แต่สุดท้ายพ.ต.ท.ทักษิณได้ประกาศยุบสภาเพื่อเลือกตั้งใหม่ในปี พ.ศ. 2549 (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 235-241)

แม้จะได้รับคะแนนเสียงมากที่สุดจากการเลือกตั้ง แต่พรรคถูกกล่าวหาว่าอ้างพรรคเล็กลงสมัครรับเลือกตั้ง และการจัดคุหาเลือกตั้งที่ผิดหลักการ จนศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยให้การเลือกตั้งเป็นโมฆะ รัฐบาลรักษาการได้จัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ ในเดือนตุลาคม ปีเดียวกัน ซึ่งหลายฝ่ายมองว่าการกำหนดวันเลือกตั้งนั้นไม่เป็นธรรม ศาลอาญาได้พิพากษาให้จำคุกคณะกรรมการ

การเลือกตั้ง 3 คน ในความผิดฐานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ รัฐบาลทักษิณเริ่มประสบปัญหาความชอบธรรมอย่างหนัก และการที่นายกทักษิณยังคงรักษาการอยู่ในตำแหน่งทำให้ประชาชนเริ่มรู้สึกไม่พอใจริยธรรมทางการเมืองของเขา และเกิดการชุมนุมประท้วงจากกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย และในที่สุดคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) ได้เข้ายึดอำนาจเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ องคมนตรี ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีชั่วคราว เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม และจัดทำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยมีการทำประชามติก่อนจะประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2550 และกำหนดให้มีการเลือกตั้งใหม่ ซึ่งพรรคพลังประชาชนซึ่งเป็นตัวแทนพรรคไทยรักไทยได้รับคะแนนเสียงมากที่สุด ทำให้นายสมักร สุนทรเวช ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลในเดือนมกราคม พ.ศ. 2551 ซึ่งสภาพความขัดแย้งในสังคมยังคงดำเนินอยู่ต่อไป

ในด้านการศึกษา การมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ปี 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในช่วงนี้ให้ส่งเสริมการกระจายอำนาจและมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติดังกล่าว

การศึกษาในช่วงนี้จะเป็นการศึกษาเนื้อหาหนังสือเรียนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เป็นหลักสูตรการศึกษาในระบบของประเทศที่ยังคงใช้จัดการศึกษามาจนถึงปัจจุบัน โดยมีประเด็นการศึกษาดังนี้คือ

4.4.3.1 อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)

หนังสือเรียนในช่วงนี้แบ่งอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินออกเป็น 3 แบบ คือ การรวมอำนาจ แบ่งอำนาจ และกระจายอำนาจ โดยอธิบายว่าการจัดการบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นไปตามหลักการแบ่งอำนาจ ซึ่งการอธิบายดังกล่าวแตกต่างจากเนื้อหาหนังสือเรียนก่อนหน้าที่ยกหลักการบริหารราชการแผ่นดินออกเป็นเพียง 2 หลักการ คือ หลักการรวมอำนาจ และกระจายอำนาจ และราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาคใช้หลักการจัดการบริหารแบบรวมอำนาจ ทำให้ลักษณะการใช้อำนาจของรัฐแบบรวมศูนย์หรือรวมอำนาจนั้นลดน้อยลง แม้คำจำกัดความของหลักการแบ่งอำนาจจะยังแสดงให้เห็นถึงอำนาจของราชการส่วนกลางอยู่มากก็ตาม โดยราชการส่วนกลางแบ่งอำนาจให้ราชการส่วนภูมิภาคไปดำเนินการแต่อำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่ยังคงอยู่ที่หน่วยราชการส่วนกลาง พร้อมทั้งกล่าวถึงข้อดีข้อเสียของหลักการแต่ละรูปแบบ ซึ่งการนำมาใช้นั้นมักจะต้องมีการผสมผสานให้เกิดข้อดีมากที่สุดและเกิดข้อเสียน้อยที่สุด เห็นได้จาก เนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.

2544 แต่งโดย ชูวงศ์ ฉายะบุตร (2546) อดีตนักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ อดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคชาติไทย ที่ว่า

การจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของประเทศต่าง ๆ อาจจำแนกได้เป็น 3 หลักใหญ่ ๆ ดังนี้

1. หลักการรวมอำนาจ
2. หลักการกระจายอำนาจ
3. หลักการแบ่งอำนาจ

หลักการปกครองทั้งสามแบบนี้ต่างมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ประเทศต่าง ๆ จึงพยายามปรับปรุงการบริหารราชการของตนให้มีข้อเสียน้อยที่สุดและให้มีข้อดีมากที่สุด บางประเทศจึงใช้หลักการบริหารราชการมากกว่าหนึ่งหลักโดยการผสมผสานกัน

. . . ข้อดีของหลักการรวมอำนาจ คือ ประเทศมีเอกภาพและมีความมั่นคง ประชาชนได้ประโยชน์เท่าเทียมกัน การบริหารงานไม่ซ้ำซ้อน สามารถประหยัดงบประมาณบุคลากรและระยะเวลาได้

ข้อเสียของหลักการรวมอำนาจ คือ ทำให้การบริหารงานเกิดความล่าช้า บริการประชาชนได้ไม่ทั่วถึง และอาจไม่ตรงกับความต้องการของประชาชน และขัดกับหลักการปกครองตนเอง

. . . การจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนจังหวัด องค์กรบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา ก็มีจุดประสงค์เพื่อการกระจายอำนาจ แต่ไม่ตรงกับหลักการนี้อย่างแท้จริง

ข้อดีของการกระจายอำนาจ คือ เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลกลาง ส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนปกครองตนเอง และบริการประชาชนได้ทั่วถึง

ข้อเสียของการกระจายอำนาจ คือ บริหารงานซ้ำซ้อน สิ้นเปลืองงบประมาณ บุคลากร และเวลา และท้องถิ่นบางแห่งอาจขาดแคลนผู้มีความรู้ความสามารถในการบริหารงาน

. . . ข้อดีของหลักการแบ่งอำนาจ คือ รัฐบาลมีความมั่นคง ประหยัดงบประมาณ และรัฐสามารถจัดสรรบุคลากรได้ตามความเหมาะสม

ข้อเสียของหลักการแบ่งอำนาจ คือ ทำให้งานล่าช้าเพราะผู้บริหารไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ ขัดหลักการประชาธิปไตยในการปกครองตนเอง และอาจไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชน (น. 145-146)

ในด้านการจัดระเบียบบริหารราชการของไทยนั้น หนังสือเรียนแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ การบริหารราชการส่วนกลางเป็นไปตามหลักการรวมอำนาจ การบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นไปตามหลักการแบ่งอำนาจ และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นเป็นไปตามหลักการกระจายอำนาจ มีอำนาจอิสระในการดำเนินงานกิจการของตนซึ่งเป็นไปตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนกลางของไทยเป็นไปตามหลักของการรวมอำนาจโดยมีอำนาจศูนย์กลางของการบริหารงานอยู่ที่รัฐบาล หรืออาจกล่าวได้ว่าการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของไทยที่แบ่งออกเป็น 3 ส่วนนั้น การบริหารราชการส่วนกลางเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น (ชวงส์ ฉายะบุตร, 2546, น. 147)

การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค ใช้หลักการแบ่งอำนาจ โดยความสำคัญของการบริหารอยู่ในส่วนกลาง หน่วยการบริหารหรือหน่วยการปกครองย่อยในส่วนภูมิภาคจะต้องปฏิบัติตามนโยบายและการควบคุมกำกับดูแลของราชการบริหารในส่วนกลาง (ชวงส์ ฉายะบุตร, 2546, น. 158)

การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น หมายถึง การแบ่งแยกหน่วยการปกครองออกไปจากส่วนกลาง โดยใช้หลักการกระจายอำนาจการปกครอง และให้หน่วยการปกครองที่จัดตั้งขึ้นนั้น มีอำนาจอิสระในการดำเนินกิจการภายในท้องถิ่นของตนได้ ซึ่งเป็นไปตามมาตรา 284 บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่มีผลบังคับใช้อยู่ในปัจจุบันและสอดคล้องกับหลักการปกครองตนเอง คือ ให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและบริหารงานเพื่อสนองเจตนารมณ์ของประชาชนในท้องถิ่นนั้น (ชวงส์ ฉายะบุตร, 2546, น. 161, เน้นโดยผู้ศึกษา)

ทั้งนี้ หนังสือเรียนยังได้ระบุอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานการปกครองต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ตามกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ เช่น อำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนจังหวัด อันเป็นหน่วยการปกครองในส่วนท้องถิ่น มีอำนาจตามพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. 2540 อำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลตามพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2542 อำนาจหน้าที่ของเทศบาลตามพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่) พ.ศ. 2543 อำนาจหน้าที่ของกรุงเทพมหานคร ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 และอำนาจหน้าที่ของเมืองพัทยา ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการเมืองพัทยา พ.ศ. 2542 (ชวงส์ ฉายะบุตร, 2546, 163-174)

หนังสือเรียนหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้น ม. 4-6 เล่ม 2 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้ให้รายละเอียดเรื่องลักษณะ อำนาจในการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น กล่าวคือ การปกครองส่วนภูมิภาคเป็นการแบ่ง อำนาจออกไปตามเขตปกครอง เพื่อนำนโยบายไปปฏิบัติและอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนใน การเข้าถึงบริการของรัฐ โดยส่วนราชการดังกล่าวไม่ได้ดำเนินการอย่างเป็นอิสระ ส่วนการปกครอง ส่วนท้องถิ่นนั้นมีอิสระในการดำเนินงานพอสมควรแต่หน่วยราชการส่วนกลางยังคงมีส่วนในการกำกับ ควบคุมอยู่ เป็นไปตามสาระสำคัญในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ซึ่งหนังสือเรียนมองว่า หลักการรวม อำนาจและแบ่งอำนาจในระบบราชการส่วนกลางและส่วนภูมิกษาค้นขัดต่อหลักการปกครองตนเอง และลักษณะการกระจายอำนาจในราชการส่วนท้องถิ่นตามที่ได้ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญยังไม่เป็นไปตาม หลักการโดยแท้จริง ดังเนื้อหาที่ว่า

การปกครองภายในประเทศ แม้จะมีการแบ่งอำนาจตามลักษณะการปกครองไปตาม เขตการปกครอง เช่น จังหวัด อำเภอ ก็เป็นเพียงการแบ่งอำนาจตามลักษณะการ ปกครองส่วนภูมิภาค เพื่อแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในส่วนกลางอันเป็นการอำนวยความสะดวก และนำบริการจากรัฐไปสู่ประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ แต่ อำนาจที่ แท้จริงยังคงอยู่ที่รัฐบาลในส่วนกลาง ส่วนราชการในภูมิภาคเป็นเพียงผู้รับงานไปปฏิบัติ เท่านั้น ไม่สามารถที่จะกำหนดการดำเนินการในความรับผิดชอบของตนโดยอิสระ

การปกครองระดับท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล องค์การ บริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร และเมืองพัทยา รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันให้มีความ เป็นอิสระพอสมควรในการดำเนินการ และมีการเลือกตั้งเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง มีลักษณะในการกระจายอำนาจการปกครองแต่ก็ยังไม่ เป็นอิสระหรือไม่ได้ปกครองตนเองอย่างแท้จริง รัฐบาลในส่วนกลางยังมีส่วนเข้าไป กำกับดูแลหรือร่วมในการดำเนินการอยู่ด้วย” (ธวัช ทันทโธภาส, พิษณุ เพชรพัชรกุล และ พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ, 2552ข, น. 4)

นอกจากนี้ ในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 แต่งโดย ณรงค์ พ่วงพิศ, วุฒิชัย มูลศิลป์, ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, สัญชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์ (2549) นักวิชาการประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมหาวิทยาลัยศิลปากร ยังได้กล่าวให้มีความสำคัญกับการบริหารส่วนท้องถิ่นว่าเป็นส่วนสำคัญใน การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าให้แก่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนี้คือ “องค์การบริหาร ส่วนท้องถิ่นเหล่านี้ [องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร เมือง พัทยา] นับเป็นองค์กรที่สำคัญในการปลูกฝังให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง

รู้จักพัฒนาความเจริญให้กับท้องถิ่นของตนเอง อันเป็นรากฐานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย” (น. 91)

4.4.3.2 บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน

หนังสือเรียนอธิบายถึงสาเหตุที่กลุ่มทหารสามารถเข้ามามีบทบาทหรือแทรกแซงทางการเมืองนั้นเป็นผลมาจากการที่เป็นหน่วยงานที่มีศักยภาพและมีความเข้มแข็งทางด้านกำลังคนและอาวุธยุทโธปกรณ์ โดยการเข้ามาแทรกแซงดังกล่าวถือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระบอบการเมืองการปกครอง ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่ว่า “. . .กลุ่มข้าราชการพลเรือนและกลุ่มทหารที่มีความเข้มแข็งทางด้านการปกครองและผูกขาดการใช้อาวุธสงคราม โดยเมื่อใดที่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยไม่มีเสถียรภาพ กลุ่มนี้ก็จะเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองและจัดการปกครองแทน. . .” (อวัช ทันโตภาส และคณะ, 2552ข, น. 33) และ “. . .ปัญหาเกี่ยวกับบทบาทของข้าราชการทหารที่เข้าไปมีบทบาททางการเมือง โดยการใช้อิทธิพลเข้าไปแทรกแซงการแต่งตั้งข้าราชการระดับสูงของกระทรวงที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบในด้านการทหารหรือการทำให้รัฐประหาร เนื่องจากเป็นสถาบันที่มีความเข้มแข็ง มีความต่อเนื่อง และเป็นสถาบันที่ผูกขาดการใช้อาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ของประเทศ” (อวัช ทันโตภาส และคณะ, 2552ข, น. 34-35)

ในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ ม. 4 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 กล่าวว่า การเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองของทหารบางส่วนและใช้อำนาจลิดรอนเสรีภาพของประชาชนเป็นผลทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยขาดความต่อเนื่อง และเป็นเหตุผลที่ทำให้นักศึกษาต้องออกมาเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย เห็นได้จาก

. . .คณะทหารบางส่วนได้ทำการปฏิวัติรัฐประหารล้มรัฐบาลและยกเลิกรัฐธรรมนูญที่ร่างขึ้นมาอย่างชอบธรรม. . .การเข้าแทรกแซงทางการเมืองด้วยกำลังของฝ่ายทหาร ทำให้เกิดความชะงักงันในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย. . .การที่คณะทหารได้ใช้อำนาจแทรกแซงทางการเมือง การใช้อำนาจเผด็จการลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชน ทำให้การเมืองในระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ทำให้นักศึกษานักศึกษาและประชาชนได้รวมกันต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย. . . (ณรงค์ พ่วงพิศ และคณะ, 2549, น. 90)

นอกจากนี้ ภายหลังจากการทำให้รัฐประหารและมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ พ.ศ. 2550 และจัดให้มีการเลือกตั้ง ประเทศไทยจึงอยู่ภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้งอีกครั้ง ซึ่งหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-ม. 6 เล่ม 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และ

วัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 โดยมีหนึ่งในคณะผู้แต่ง คือ ธวัช ทันโสภาส เป็นอาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สาขาวิชารัฐศาสตร์(การปกครอง) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ซึ่งเนื้อหาหนังสือเรียนได้กล่าวถึงการเข้ามาเป็นกลไกใหม่ในระบอบการปกครองของนักการเมือง โดยวิพากษ์บทบาทของข้าราชการทหารและพลเรือนในปัจจุบันว่ามีความเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ไม่ได้นิยมคณาอำนาจทางเศรษฐกิจดังเช่นแต่ก่อน ทำให้กลุ่มข้าราชการที่เสียผลประโยชน์บางคนจำเป็นต้องใช้อำนาจหน้าที่เพื่อหาผลประโยชน์จากประชาชน ซึ่งการกระทำดังกล่าวส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและการพัฒนาประเทศ เห็นได้จาก

กลุ่มข้าราชการและทหารยังคงมีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองเช่นเดียวกับสังคมในอดีต แต่อุดมคติของข้าราชการสมัยใหม่ไม่นิยมคณาอำนาจทางเศรษฐกิจเหมือนสมัยก่อน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มการเมืองเข้ามาเป็นกลไกใหม่ของระบบบริหารการปกครอง กลุ่มข้าราชการและทหารที่เคยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในอดีตต้องเสียผลประโยชน์ไป บางคนจำเป็นต้องใช้อำนาจหน้าที่เพื่อหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับกลุ่มพ่อค้าและนายทุน ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในบทบาทหน้าที่และจริยธรรมของสังคมที่มีผลสะท้อนต่อความมั่นคงและการพัฒนาประเทศ (ธวัช ทันโสภาส, พิษณุ เพชรพัชรกุล และ พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ, 2552ก, น. 37)

4.4.3.3 บทบาทของสถาบันที่มีใช้ระบอบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ

นอกจากหนังสือเรียนจะอธิบายและให้ความหมายในเชิงหลักวิชาการเกี่ยวกับสถาบันต่าง ๆ ในสังคมดังเช่นที่เคยเป็นมา หนังสือเรียนในช่วงการศึกษานี้เริ่มกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสภาพความเป็นจริงทางสังคมมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการทุจริตของนักการเมือง ระบบพรรคการเมืองที่ไม่มีประสิทธิภาพ ระบบรัฐสภาเดี่ยวและคู่ (แบบที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งทั้งหมด) ไม่สะท้อนความเป็นตัวแทนประชาชนอย่างแท้จริง ในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 กล่าวถึงปัญหาการทุจริตในหมู่นักการเมือง เป็นหนึ่งในสถานการณ์การเมืองการปกครองของไทยที่ไม่พึงประสงค์ว่า “นักการเมืองจะใช้จ่ายเงินซื้อเสียง ซื้อนักการเมือง ซื้อพรรคการเมือง เกิดความขัดแย้ง แย่งชิงผลประโยชน์ส่วนบุคคลมากกว่าการรักษาผลประโยชน์ของประชาชน กล่าวคือ เมื่อมีการลงทุนก็ต้องมีการถอนทุน และเป้าหมายของการลงเล่นการเมืองก็คือ การแสวงหาผลประโยชน์จากระบบการเมืองทั้งในรูปของทรัพย์สินและเกียรติยศ” (ธวัช ทันโสภาส และคณะ, 2552ข, น. 29) และผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองมักเป็นชนชั้นนำในสังคมซึ่งการกำหนดนโยบายต่าง ๆ มักจะเอื้อประโยชน์ให้พวกพ้องตนเองมากกว่าให้ความสำคัญกับปัญหาของประชาชนส่วนใหญ่ เห็นได้จากเนื้อหาที่ว่า “ผู้ที่ดำรงตำแหน่งทาง

การเมืองของไทยส่วนใหญ่มักเป็นข้าราชการ นักธุรกิจ ผู้ที่มีชื่อเสียงในสังคม หรือที่เรียกว่ากลุ่มชนชั้นนำ ซึ่งมีเป็นจำนวนน้อย ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ไม่ค่อยให้ความสำคัญหรือสนใจกับปัญหาของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยนโยบายต่าง ๆ ที่ออกมามักจะเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มหรือพรรคพวกของตนเอง” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ข, น. 35) นอกจากนี้ นักการเมืองยังกลายเป็นกลุ่มชนชั้นที่มีอิทธิพลในสังคมด้วยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แทนที่เจ้าขุนมูลนายในสมัยก่อน ซึ่งถือเป็นอุปสรรคในการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 แต่งโดย วงเดือน นาราสาจ และ ชมพูนุท นาศิริรักษ์ (2555) นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ว่า

...ถึงแม้ว่าอุดมการณ์ทางประชาธิปไตยต้องการสร้างความเสมอภาคให้เป็นพื้นฐานของสังคม แต่ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ยังคงอยู่ หากแต่เปลี่ยนรูปแบบและตัวบุคคลจากเจ้าขุนมูลนายมาเป็นนักการเมือง ข้าราชการระดับสูง หรือผู้ทรงอิทธิพลในท้องถิ่น ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นฐานอำนาจของผู้อุปถัมภ์ เป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนาประชาธิปไตยตลอดจนความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม” (น. 156)

ด้านพรรคการเมือง หนังสือเรียนให้ความหมายว่าเป็นสถาบันทางการเมืองที่รวบรวมข้อเรียกร้องของประชาชนมากำหนดเป็นนโยบายเพื่อต่อรองต่อรัฐบาล และให้การศึกษาด้านการเมืองแก่ประชาชน แต่สภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับพรรคการเมืองนั้นไม่ได้ดำเนินการตามบทบาทที่ตนควรมี และยังมีปัญหามากมายเกี่ยวกับพรรคการเมืองของไทย เห็นได้จากพรรคการเมืองเป็นสถาบันทางการเมืองที่ทำหน้าที่รวบรวมผลประโยชน์คือ จะรวบรวมข้อเรียกร้องจากประชาชนมากำหนดเป็นแนวนโยบายเพื่อสามารถต่อรองหรือเรียกร้องต่อรัฐบาลได้อย่างมีน้ำหนัก นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ในการให้การศึกษาด้านการเมืองแก่ประชาชน สร้างผู้นำทางการเมือง ควบคุมตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล เป็นต้น แต่ในทางปฏิบัติแล้ว พรรคการเมืองไทยยังทำหน้าที่ดังกล่าวนี้น้อยมาก อีกทั้งยังมีปัญหาอื่น ๆ อีก. . .” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ข, น. 31)

หนังสือเรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับการทำหน้าที่นิติบัญญัติของรัฐบาล เนื่องจากฝ่ายบริหารสามารถครอบงำฝ่ายนิติบัญญัติได้ เนื่องจากหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 กำหนดให้ฝ่ายบริหารมีเสถียรภาพทางการเมืองอย่างมาก จึงเกิดปัญหาฝ่ายบริหารครอบงำฝ่ายนิติบัญญัติและนำไปสู่วิกฤตทางการเมืองและสังคมจนถึงขั้นเกิดการรัฐประหาร ปัญหาดังกล่าวจึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญที่ควรคำนึงถึงในหนังสือเรียนหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2549 เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษา

ปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ว่า “ปัญหาสำคัญของรัฐสภาคือการทำหน้าที่นิติบัญญัติ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่โครงสร้างของระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาทำให้ฝ่ายบริหารสามารถครอบงำเสียงส่วนใหญ่ในสภาผู้แทนราษฎรได้” (ธวัช ทันทภาส และคณะ, 2552, น. 32)

ในด้านของกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ หนังสือเรียนในช่วงเวลานี้มองกลุ่มผลประโยชน์ โดยเฉพาะกลุ่มนักศึกษาและปัญญาชนในแง่มุมที่ดีขึ้นต่างจากเนื้อหาแบบเรียนในยุคก่อนหน้า และไม่ได้เรียกร้องให้แต่ละกลุ่มผลประโยชน์ดำเนินการเพื่อส่วนรวม เพราะเข้าใจว่า กลุ่มผลประโยชน์ตั้งขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ในเรียกร้องหรือผลักดันให้เกิดนโยบายที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มตน หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 อธิบายว่า กลุ่มผลประโยชน์เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันโดยมีจุดประสงค์ร่วมกัน เพื่อผลักดันให้เกิดนโยบายหรือการแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มตน เห็นได้จาก “กลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน หมายถึง กลุ่มคนที่มารวมกันเพราะมีอาชีพผลประโยชน์จุดมุ่งหมายอย่างไรอย่างหนึ่งร่วมกัน เพื่อดำเนินการเคลื่อนไหวผลักดันให้รัฐบาลวางนโยบายหรือแก้ไขปัญหาทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ให้สอดคล้องกับความต้องการและวัตถุประสงค์ของกลุ่ม. . .” (กระมล ทองธรรมชาติ, ดำรง ฐานดี และดำรง ธรรมารักษ์, 2548, น. 154) ซึ่งกลุ่มผลประโยชน์ ประกอบไปด้วย กลุ่มอาชีพ กลุ่มสาธารณประโยชน์ กลุ่มปัญญาชน เป็นต้น โดยหนังสือเรียนมองว่า กลุ่มปัญญาชนไม่ได้มีส่วนได้ส่วนเสียกับหน่วยงานใด และมักจะได้รับความเชื่อถือจากประชาชนในการเคลื่อนไหวเรียกร้องหรือคัดค้านนโยบายของรัฐบาล เห็นได้จาก

กลุ่มปัญญาชนมักจะไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องหรือส่วนได้ส่วนเสีย แต่ได้รับความเชื่อถือจากประชาชนมาก หากกลุ่มปัญญาชนเคลื่อนไหว คัดค้านนโยบายหรือการกระทำของรัฐบาล หรือเรียกร้องให้ดำเนินการในกิจการบางอย่าง มักจะได้รับการตอบสนองเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะรัฐบาลเกรงว่าจะเกิดผลกระทบต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาล” (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 156)

อย่างไรก็ตาม หนังสือเรียนก็กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งกันเองระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ หรือการใช้สิทธิเสรีภาพไม่เหมาะสม เช่น เนื้อหาแบบเรียนในยุคก่อน แต่เกิดจากการถูกแทรกแซงโดยอำนาจอันไม่ชอบธรรมจากภาครัฐ ตามเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่ว่า “ปัญหาของกลุ่มผลประโยชน์ คือ การเข้าแทรกแซงการรวมกลุ่มโดยรัฐบาลใช้อำนาจรัฐที่ไม่ชอบธรรมด้วยกฎหมาย ซึ่งมีทั้งวิธีการ

แทรกแซงทางกฎหมาย การห้ามการเคลื่อนไหวทางการเมือง และการตั้งกลุ่มหรือสนับสนุนกลุ่มบางกลุ่มเข้ามาต่อต้านกลุ่มผลประโยชน์ที่ทำการเรียกร้องประโยชน์หรือข้อเรียกร้องอื่น ๆ จากรัฐ” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ข, น. 33)

นอกจากนี้ หนังสือเรียนในช่วงนี้ยังได้กล่าวถึงการรวมกลุ่มของประชาชนอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งถือเป็นรูปแบบใหม่ และไม่เคยถูกกล่าวถึงในหนังสือเรียนหลักสูตรก่อนหน้านั้น นั่นคือ การเมืองภาคประชาชน โดยอธิบายว่า เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในรูปแบบใหม่เพื่อเรียกร้องให้เกิดการแก้ปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาและผลกระทบจากนโยบายหรือโครงการของรัฐ ดังเนื้อหาที่ว่า “การเมืองภาคประชาชน เป็นการรวมกลุ่มของประชาชนในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ได้ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม รวมทั้งผลกระทบจากโครงการของรัฐที่เอื้อประโยชน์ให้แก่ธุรกิจ” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ข, น. 34)

ด้านสื่อมวลชน หนังสือเรียนอธิบายว่า นอกจากจะมีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้ สร้างความบันเทิงแล้ว ยังเป็นแหล่งสะท้อนความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อรัฐบาล ดังนั้น รัฐจึงควรรับฟังเสียงหรือความคิดเห็นจากสื่อมวลชนด้วยเพื่อรับรู้ถึงเสียงตอบรับจากประชาชน ต่อนโยบายรัฐและนำไปพิจารณาปรับปรุงให้สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้มากขึ้น เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่ว่า

บทบาทและหน้าที่ของสถาบันสื่อสารมวลชน

1. เป็นแหล่งเผยแพร่ความรู้ใหม่ ๆ และประสบการณ์ต่าง ๆ
2. เป็นแหล่งให้ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม
3. เป็นแหล่งให้ความบันเทิงกับประชาชนได้พักผ่อนหย่อนใจ
4. เป็นแหล่งแสดงความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อนโยบายการเมืองของรัฐบาล

(ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา, ปรีดา วิทยากุล, ยุราพร สมบุญสุข, สายสุนีย์ หนูแสง และ ทศนีย์ สุทธิวานิช, 2553, น. 62)

เนื้อหาในหนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ที่ว่า “กลุ่มสื่อมวลชน เป็นผู้เสนอข่าวสารที่มีสาระความจริงแก่ประชาชน โดยเฉพาะการเมือง เศรษฐกิจและสังคม สื่อมวลชนจะมีหน้าที่ที่ทักท้วงนโยบายของรัฐบาลและเป็นตัวประสานความคิดเห็นของประชาชนกับรัฐบาลให้เข้าใจกัน โดยรัฐบาลต้องตระหนัก

ในกิจการหรือนโยบายใด ๆ ที่จะดำเนินไปภายใต้ความเห็นชอบร่วมกันของประชาชน” (กรมล
ทองธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 156)

วิธีการอันชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจ

เนื้อหาในหนังสือเรียนได้ให้ความสำคัญกับการเลือกตั้ง เพราะเป็นวิธีการ
ที่มีความเชื่อมโยงกับประชาชน และทำให้ได้มาซึ่งตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง ในฐานะที่เป็น
วิธีการเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองอย่างสันติ ทันทสมัย และมีความชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐอย่าง
ชัดเจน อีกทั้งยังมองว่าการใช้กำลังเข้ายึดอำนาจปกครองนั้นเป็นวิธีการของคนโบราณและล้าสมัย
เห็นได้จาก

. . .นอกจากนี้ในวิถีทางการเมือง การเลือกตั้งยังมีความสำคัญดังต่อไปนี้

- 1) เป็นวิธีการที่ใช้เปลี่ยนอำนาจทางการเมืองการปกครองที่ทันสมัย และเป็นไปอย่าง
สันติวิธีซึ่งแตกต่างจากมนุษย์ในสมัยโบราณที่ใช้กำลังอาวุธเข้าต่อสู้กันเพื่อแย่ง
อำนาจทางการเมืองปกครอง. . .5) เป็นวิธีการสร้างความถูกต้องและชอบธรรมในการใช้
อำนาจทางการเมืองให้กับบุคคลที่จะมาทำหน้าที่เป็นคณะรัฐบาล (กรมล
ทองธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 248-249)

หนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม
หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551
ต่างระบุว่า พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดังเนื้อหาที่ว่า
“รัฐธรรมนูญกำหนดว่า คณะรัฐมนตรีประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีคนหนึ่ง ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง
จากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ”
(ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2546, น. 92; ธวัช ทันโตภาส และคณะ, 2552, น. 14)

หนังสือเรียนอธิบายว่า รัฐสภาเป็นสถาบันรักษาเสรีภาพของประชาชน
ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ซึ่งสมาชิกรัฐสภาในระบบรัฐสภาเดี่ยวและสภาคู่ (แบบที่มีที่มาจาก
การแต่งตั้ง) ไม่ได้เป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง ซึ่งตัวแทนจากประชาชนที่แท้จริงนั้นต้องมา
จากการเลือกตั้ง เห็นได้จากเนื้อหาในหนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคม
ศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ม.4 ช่วงชั้นที่ 4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.
2544 ว่า

รัฐสภาถือได้ว่าเป็นสถาบันที่รักษาเสรีภาพของราษฎรในการปกครองตนเองตาม
เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ แต่เนื่องจากสภาเดี่ยวที่สมาชิกมาจากการแต่งตั้ง ส่วนใหญ่
แล้วมักจะให้การสนับสนุนรัฐบาลที่ เป็นผู้แต่งตั้งตนเองเข้ามา จึงถือได้ว่าไม่ได้เป็นตัวแทน
ของราษฎรอย่างแท้จริง ในขณะที่สภาคู่ วุฒิสภาก็มาจากการแต่งตั้งเช่นเดียวกันกับสภา

เดี่ยว สำหรับสมาชิกรัฐสภาที่มาจาก การเลือกตั้ง ได้แก่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภา ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. 2540 ถือเป็นตัวแทนของราษฎรอย่างแท้จริง (ณรงค์ พ่วงพิศ และคณะ, 2549, น. 89)

4.4.3.4 ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ

ในหนังสือเรียนหน้าที่พลเมืองในช่วงนี้กล่าวถึงเรื่องคุณลักษณะของพลเมืองดีไว้เช่นเดียวกับหนังสือเรียนในหลักสูตรช่วงก่อนหน้า และให้ความสำคัญด้วยการอธิบายแยกออกเป็นหน่วยการเรียนรู้อย่างชัดเจน กล่าวคือ นำเสนอหัวข้อใหญ่ เรื่อง พลเมืองดีในสังคมประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทั้งในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 (โปรดดูตัวอย่างหน้าปกและหัวข้อสารบัญของหนังสือเรียนตามหลักสูตรต่าง ๆ ในภาพที่ 4.1-4.7) ซึ่งประกอบไปด้วย ปฏิบัติตามกฎหมาย เคารพกฎกติกาในสังคม เลือกตั้ง ป้องกันประเทศ รับราชการทหาร เสียภาษี ช่วยเหลือราชการ ศึกษา รักษาศิลปวัฒนธรรม อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มีคุณธรรมจริยธรรม รักษาขนบธรรมเนียมประเพณี รักษาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดำรงชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ มุ่งมั่นในการทำงาน รักความเป็นไทย และที่น่าสังเกตคือ มีการเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานวางตัวเป็นกลางทางการเมืองด้วย เห็นได้จาก “ทั้งนี้ ผู้ปฏิบัติหน้าที่หรือปฏิบัติการอื่นที่เกี่ยวข้องกับประชาชนจะต้องวางตนเป็นกลางทางการเมืองด้วย” (ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2546, น. 85) นอกจากนี้ ยังมีส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามา คือ การน้อมนำปรัชญาการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติ และมีจิตสาธารณะ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) ปฏิบัติตามกฎหมายและเคารพกติกาในสังคม

หนังสือเรียนกล่าวถึงสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ที่พึงปฏิบัติเพื่อส่วนรวม อีกทั้งเพิ่มเติมในส่วนที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความเดือดร้อน ไม่ได้รับความเป็นธรรมในสังคมสามารถดำเนินการร้องเรียนตามขั้นตอนของกฎหมายได้ นับเป็นการเรียกร้องให้พลเมืองที่ดีจะต้องเคารพกฎหมายและกติกาของสังคม เพราะหากพลเมืองไม่ดำเนินการตามขั้นตอนของกฎหมาย จะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เนื้อหาในหนังสือเรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้กล่าวเน้นและเรียกร้องให้ประชาชนเคารพกฎกติกาในสังคม ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนเองเกินขอบเขตของกฎหมายหรือละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น เนื่องจากสภาพความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นและการไม่ปฏิบัติตามกติกาของคนในสังคมช่วงปลายสมัยรัฐบาลทักษิณจนกระทั่งเกิดรัฐประหาร 2549 ก่อให้เกิดความวุ่นวายในสังคมอย่างกว้างขวาง เห็นได้จากรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 1 ที่ว่า “. . . ระบอบประชาธิปไตยนั้นมิใช่แต่จะให้ประชาชนมีแต่สิทธิและเสรีภาพเท่านั้น แต่ประชาชนจะต้องมี

หน้าที่และความรับผิดชอบตามกฎหมายต่อส่วนรวมด้วย. . . ถ้าผู้ใดได้รับความเดือดร้อนต้องร้องทุกข์ตามระเบียบแบบแผนภายในกรอบของกฎหมาย. . .” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ก, น. 83) และตามเนื้อหาในวรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนช้างถวายฎีกา ในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ที่กล่าวว่า ทุกคนต้องปฏิบัติตามกฎหมาย หากมีเรื่องทุกข์ร้อนก็ให้เข้าแจ้งความตามกระบวนการของกฎหมาย มิเช่นนั้นจะเกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมืองและประชาชนทั่วไปก็จะเกิดความไม่พอใจต่อผู้รักษากฎหมายได้ เนื่องจากจหมื่นไวยไปรับมารดาของตนมาจากบ้านขุนช้างในยามวิกาล ขุนช้างจึงถวายฎีกาต่อสมเด็จพระพันวษา จหมื่นไวยจึงถูกตัดสินให้ได้รับโทษโดยการเขียนด้วยเส้นหนังและสั่งปรับ ดังเนื้อหาที่ว่า

. . . อ้ายหมื่นไวยทำใจหังการ	ตกว่าบ้านเมืองไม่มีนาย
จะปรึกษาตราสินให้ไม่ได้	จึงทำตามน้ำใจเอาง่ายง่าย
ถ้าฉวยเกิดฆ่าฟันกันล้มตาย	อันตรายไพร่เมืองก็เคืองกู. . .
ถ้าอ้ายไวยอยากจะใคร่ได้แม่มา	ชวนพ่อฟ้องหาเอาเป็นไร
อัยการศาลโรงก็มีอยู่	ฤว่ากูตัดสินให้ไม่ได้
ชวนทวนด้วยลวดให้ปวดไป	ปรับไหมให้เท่ากับชายชู้

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2557ก, น. 37)

(2) การรู้จักพึ่งพาตนเอง

หากเกิดปัญหาในการประกอบอาชีพ ประชาชนควรรู้จักพึ่งพาตนเอง ก่อนขอความช่วยเหลือจากรัฐหรือทางราชการ ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ที่ว่า “เมื่อเกิดปัญหาใด ๆ ขึ้น ต้องพยายามหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะช่วยแก้ไข หากเกินความสามารถของตนก็ควรขอความช่วยเหลือจากทางราชการโดยติดต่อกับหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบหรือโดยผ่านทางตัวแทน อาจเป็นองค์กรกลุ่มผู้ผลิตหรือผู้แทนราษฎรก็ได้ แต่พึงเข้าใจว่าเราต้องช่วยตัวเองไว้ก่อน” (ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2546, น. 77)

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้เสนอแนะให้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ไม่หลงไปกับกระแสวัตถุนิยม สามารถพึ่งพาตนเองได้ และพยายามหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาตนเองอยู่เสมอ การเห็นคุณค่าในตนเองและใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา รู้จักมองโลกในแง่ดี และคิดบวกอยู่เสมอ การรู้จักบริโภคร่วมด้วยปัญญา มีวิจารณญาณในการเลือกรับและปฏิเสธข่าวสารอย่างรอบคอบ (พระมหามันต์สภิตติสาร, กวี วรรกวิณ, ณัฏฐนัท เลี้ยวไพโรจน์ และเคน จันทรวงษ์,

2555, น. 161-166) และการใช้ชีวิตแบบประมาทตน ดังสุภาษิต “นกน้อยทำรังแต่พอตัว” เห็นได้จาก เนื้อหาในโคลงโลกนิติของสมเด็จพระมหาเจดีย์กรมพระยาเดชาดิศร ในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ว่า

นกน้อยขนน้อยแต่	พอตัว
รังแต่จุ่มเปียก	ได้
มักใหญ่ย่อมคนหัว	ไฟเผา
ทำแต่พอตัวไซ้	อย่าให้คนหยัน

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2554, น. 43)

(3) การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองการปกครอง

ประชาชนจะต้องสนใจกิจการบ้านเมือง เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมือง และร่วมกันปกป้องคุ้มครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ดังเนื้อหาที่ว่า “ในสังคมประชาธิปไตย หน้าที่ที่สำคัญของสมาชิกในสังคม คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม เพราะระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ประชาชนปกครองกันเอง ดังนั้นสมาชิกของสังคมจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม” (ธวัช ทันทอดภาส, สมพร อ่อนน้อม, พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ, กุสุมาวดี ชัยชูโชติ และ จุลพงษ์ อุดมพรพิบูล, ม.ป.ป., น. 63)

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการมีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการตัดสินใจต่อ กิจกรรมของห้องเรียนและโรงเรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมใกล้ตัวนักเรียนที่สามารถเข้าร่วมได้ รวมถึงการ ตรวจสอบข้อมูล เนื่องจากปัจจุบันข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ ส่งต่อถึงกันได้อย่างรวดเร็ว การตรวจสอบ ข้อมูลจึงเป็นสิ่งสำคัญที่นักเรียนจะต้องตระหนักและรู้เท่าทันเหตุการณ์อย่างถูกต้อง โดยหนังสือเรียน ได้ตั้งประเด็นคำถามไว้ให้นักเรียนได้คิดว่า “นักเรียนคิดว่าจะเกิดอะไรขึ้นหากคนไทยรับข้อมูลต่าง ๆ โดยไม่มีการตรวจสอบ” (ธวัช ทันทอดภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 69) และในหนังสือเรียนหน้าที่ พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ก็กล่าวถึง หลักการเลือกรับข้อมูลข่าวสารทางการเมืองด้วยว่า จะต้องระบุแหล่งที่มาของข้อมูลข่าวสารอย่าง ชัดเจน อย่าเชื่อแหล่งข้อมูลเพียงแหล่งเดียว แหล่งที่มาของข้อมูลต้องน่าเชื่อถือ มีความสมดุลและ เที่ยงธรรม ข้อมูลต้องเที่ยงตรง เสนอข่าวสารอย่างตรงไปตรงมา มีความเป็นกลาง ไม่มีอคติ ไม่นำเอา ความคิดเห็นของผู้เสนอข้อมูลข่าวสารลงไปในข้อมูลข่าวสารที่เสนอ เพื่อให้นักเรียนเข้าใจสถานการณ์ ทางการเมืองและการเลือกรับข่าวสาร ดังเนื้อหาที่ว่า “การได้รับข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องจะต้องทำให้ผู้ ที่ได้รับสามารถวิเคราะห์การตัดสินใจได้อย่างถูกต้องว่าจะดำเนินการอย่างไรในเหตุการณ์ทาง การเมืองที่เกิดขึ้น” (ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา และคณะ, 2553, น. 112)

(4) การมีคุณธรรม จริยธรรม

เห็นได้จาก “ฝึกให้มีความหวัง เราต้องพยายามทำจิตใจให้อีกheim โดยตั้งความหวังว่าตนจะต้องทำงานสำเร็จหรือศึกษาเล่าเรียนได้ถึงขั้นสูงสุด ความหวังจะทำให้เรามีกำลังใจทำงานได้มาก เรียนสนุก ไม่เหนื่อยหน่ายท้อถอย ไม่ทำงานหรือเรียนอย่างไร้ความหมาย เฉื่อยชาหรือหมดอาลัยตายอยาก” (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 20) การรู้จักประหยัด เห็นได้จากคำสอนในพระบรมราโชวาทของรัชกาลที่ 5 ในหนังสือเรียนภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ว่า “จงนึกไว้ให้เสมอว่าเงินทองที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้ง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปจ่ายนั้นเลย. . . ส่วนเงินที่พอได้หรือลูกได้ เพราะพ่อนั้น ก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง และราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์นั้นก็เฉลี่ยเรียไรกันมาให้... เงินนั้นไม่ควรจะนำมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นเรื่อง ” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2556, น. 89) และการรู้จักใช้จ่ายเพื่อการลงทุนที่รอบคอบเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาดังเช่นที่เกิดขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 เห็นได้จาก “พลเมืองดีต้องใช้จ่ายอย่างประหยัดและไม่ควรกู้เงินของผู้อื่นโดยเฉพาะจากต่างชาติมาลงทุนในกิจการที่อาจให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่ำหรือไม่คุ้มทุน. . . ซึ่งกลายเป็นปัญหาหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้จำนวนหลายหมื่นล้านบาท และเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของไทยต้องล่าช้ากว่าประเทศเพื่อนบ้าน ” (กรมพล ท่องธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 106)

การนิยมไทย ท่องเที่ยวในประเทศไทย และใช้สินค้าไทย ดังเนื้อหาหนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ที่ว่า “พลเมืองดีควรท่องเที่ยวในประเทศ และใช้ของที่ผลิตในประเทศ. . . นอกจากนี้จะต้องเชิญชวนชาวไทยและชาวต่างชาติเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยด้วย” (กรมพล ท่องธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 106) หนังสือเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ม. 1 ก็ชี้แนะให้ประหยัดและเลือกซื้อสินค้าที่ผลิตในประเทศ ดังเนื้อหาที่ว่า “ควรเลือกสินค้าที่ผลิตในประเทศ เพราะมีราคาถูกกว่าสินค้าต่างประเทศ เป็นการสร้างความนิยมไทย ช่วยเหลือตลาดคนไทยให้กว้างขึ้น และช่วยลดภาวการณ์ขาดดุลการค้าของประเทศ” (ชูวงศ์ ฉายะบุตร, 2546, น. 77)

หนังสือเรียนสอนให้งดการกระทำซึ่งจะนำไปสู่ความไม่สงบของบ้านเมือง ได้แก่ การเห็นผิดเป็นชอบ การไม่กตัญญู การเบียดเบียนทำร้ายกัน และความโลภ เห็นได้จากเนื้อหาในกาพย์เรื่องพระไชยสุริยา ประพันธ์โดยสุนทรภู่ ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ว่า

ประกอบชอบเป็นผิด

กลับจริตผิดโบราณ

สามัญอันธพาล

ผลาญคนซื้อถือศีลธรรม

ลูกศิษย์คิดล้างครู

ลูกไม่รู้คุณพ่อมัน

ส่อเสียดเบียดเบียนกัน	ลอบฆ่าฟันคือตัณหา
โลกลาภวาปาคิด	โจทก์จับผิดริษยา
อูระพสุธา	ป่วนเป็นบ้าฟ้าบดบัง

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2554, น. 89)

(5) คำนึ้ถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมแบบพหุวัฒนธรรม

ในปัจจุบันประเทศไทยได้เข้าสู่ประชาคมอาเซียนซึ่งมีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมประเพณี ทุกคนจะต้องเข้าใจความแตกต่าง ยอมรับความแตกต่างซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีความภาคภูมิใจในความเป็นอาเซียน โดยไม่ได้คำนึงถึงธรรมเนียมปฏิบัติภายในประเทศไทยเท่านั้น แต่ต้องเคารพประเพณีปฏิบัติของประเทศอื่นในภูมิภาคอาเซียนด้วย ตามเนื้อหาในหนังสือเรียนที่ว่า

การดำรงชีวิตในประเทศไทยและสังคมโลกอย่างมีความสุข จะต้องอยู่ร่วมกันอย่างมีขันติธรรม อดทนอดกลั้นต่อความแตกต่างหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม เคารพวัฒนธรรมประเพณีของผู้อื่น เช่น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีวัฒนธรรมบางอย่างที่สามารถปฏิบัติได้ในสังคมหนึ่ง แต่เป็นสิ่งที่ต้องห้ามในอีกสังคมหนึ่ง เราจึงควรรู้ว่าเมื่ออยู่ในแต่ละประเทศมีอะไรบ้างที่ปฏิบัติได้และอะไรบ้างที่ปฏิบัติไม่ได้ เพื่อป้องกันมิให้ปฏิบัติหรือแสดงกิริยาที่เป็นการดูหมิ่นคนในประเทศนั้น ๆ (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 79)

4.4.3.5 กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม

นอกจากการเสนอแนะวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นด้วยความอดทนอดกลั้น ระวังความโกรธและไม่โต้ตอบด้วยวาจาหรือกิริยาก้าวร้าว ซึ่งจะทำให้เหตุการณ์ลุกลามจนอาจถึงขั้นลงมือทำร้ายกัน โดยหลังจากที่อีกฝ่ายหนึ่งใจเย็นลงแล้วจึงค่อยพูดคุยปรับความเข้าใจกัน (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 21) หนังสือเรียนยังเสริมเรื่องการรักษาสภาพจิตใจให้มีกำลังใจ ไม่สิ้นหวัง เมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ และควรจะไปมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางแก้ไขด้วยสันติวิธี ไม่ใช่ความรุนแรงในการตัดสินแก้ไขปัญหา ดังมีรายละเอียดดังนี้

(1) การแก้ไขปัญหาด้วยหลักจริยธรรมและหลักขันติธรรม

การจัดการกับปัญหาด้วยหลักคุณธรรมจริยธรรม เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้และต้องไม่สิ้นหวังหมดกำลังใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้น เห็นได้จาก

คนไทยจะต้องมีความสามารถในการมองปัญหาและแก้ปัญหาได้ในฐานะคนในสังคมโลกาภิวัตน์ มีความสามารถที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่นและมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทของตนเอง มีความสามารถที่จะเข้าใจยอมรับและอดทนต่อความแตกต่างทางวัฒนธรรม มีความสามารถในการคิดในลักษณะวิพากษ์วิจารณ์และคิดอย่างเป็นระบบ

มีเจตนาธรรมที่จะแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้วยสันติวิธี. . (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 81)

หากเกิดปัญหาหรืออุปสรรคขึ้นในการทำงาน ต้องไม่ท้อแท้หมดกำลังใจ จะต้องพยายามหาทางแก้ไข หากไม่สามารถแก้ได้ด้วยตนเอง ควรปรึกษากับผู้ใหญ่หรือผู้ที่มีประสบการณ์ เช่น พ่อ แม่ ครู ในกรณีที่เป็นการทำงานกลุ่มอาจประชุมสมาชิกในกลุ่มระดมสมองหาทางแก้ที่ดีที่สุดและมีเหตุผลมากที่สุดมาใช้แก้ปัญหา (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 20)

(2) การยึดหลักธรรมทางศาสนา

หนังสือเรียนกล่าวถึงหลักธรรมของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขตามหลักศาสนาที่ตนนับถือ ทั้งศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม ว่า “ศาสนาทุกศาสนาสอนให้คนประพฤติแต่สิ่งที่ดีงาม เพื่อความสุขของตนเองและสังคม หลักธรรมคำสอนของแต่ละศาสนา หากมนุษย์นำมาปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้วย่อมเกิดประโยชน์สูงสุดในการอยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะหลักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ศาสนิกชนทุกศาสนาจะนำมาใช้ เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมอย่างถาวรต่อไปไม่มีเสื่อมคลาย” (กรมพล ทอจธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 114) และ “ประเทศไทยไม่มี ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างเชื้อชาติ หรือกลุ่มต่างศาสนา. . . ประกอบกับชาวไทยส่วนใหญ่นับถือ พระพุทธศาสนาและไม่ลบหลู่ศาสนาอื่น รวมทั้งชาวไทยมีจิตใจเอื้ออารีต่อคนต่างชาติที่เข้ามาอาศัย หรือทำมาหากินในประเทศไทยเสมอมา จึงทำให้ประชาชนต่างเชื้อชาติหรือต่างศาสนาอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ” (กรมพล ทอจธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 152)

(3) การแก้ปัญหาโดยใช้หลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย

การเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การเคารพและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล การประนีประนอม ดังเนื้อหาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ดังนี้

. . . คนไทยทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมและร่วมมือแก้ไขปัญหเหล่านี้ (ปัญหาด้านการเมือง การปกครอง) ด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมทางด้านการเมืองการปกครองในลักษณะต่าง ๆ เช่น การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การร่วมตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การร่วมแสดงความคิดเห็นทางการเมือง การร่วมตัดสินใจในปัญหาสำคัญ หรือการร่วมชุมนุมเพื่อแสดงออก ถึงความต้องการของตนเองอย่างสงบและปราศจากอาวุธ (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, 2552ก, น. 92)

การรู้จักประนีประนอมเพื่อประสานผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายเข้าด้วยกันและป้องกันความรุนแรงที่จะเกิดขึ้นจากปัญหาคความขัดแย้ง “รู้จักการประนีประนอม คือ การยอมรับการแก้ปัญหาคความขัดแย้งโดยสันติวิธี โดยจะต้องรู้จักยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ไม่ตั้งต้น

ที่จะยึดความคิดของตนเป็นสำคัญ พยายามประสานความคิดของตนให้สอดคล้องกับทัศนะของคนอื่น เพื่อป้องกันความขัดแย้งอย่างรุนแรง” (ธวัช ทันโตภาส และคณะ, 2552ก, น. 62)

การเคารพสิทธิเสรีภาพของตนเองและบุคคลอื่น การมีเหตุผลและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น กล่าวถึงวิธีการในการตัดสินใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่คนในสังคมอาจมีความเห็นแตกต่างกัน เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ในสังคมและหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น เห็นได้จาก “หากสมาชิกของสังคมยึดถือความต้องการหรือความคิดเห็นของตนเองเป็นหลัก สังคมย่อมจะไม่สงบและจะอยู่ร่วมกันไม่ได้ ดังนั้น เพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย แต่ละบุคคลจึงต้องรับฟังความต้องการหรือความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยความเคารพ แล้วนำความต้องการหรือความคิดเห็นนั้นมาพิจารณาหาทางเลือกที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมให้มากที่สุด. . .” (ธวัช ทันโตภาส และคณะ, 2552ก, น. 87) “. . .แนวทางแก้ไขปัญหานั้นแตกต่างกันจึงจำเป็นต้องใช้เสียงข้างมากหาข้อยุติเกี่ยวกับแนวทางใน การแก้ไขปัญหานั้น ๆ แต่ทั้งนี้ ส่วนมากก็จะต้องเคารพความคิดเห็นของเสียงส่วนน้อย และจะต้องไม่ถือว่าเสียงส่วนน้อยเป็นฝ่ายผิด จึงจะทำให้สังคมประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้อย่างสันติ” (กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, 2548, น. 99) และ “. . .เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องตั้งสติให้มั่น แล้วพูดคุยเจรจากันอย่างเป็นกัลยาณมิตร ยอมรับในความแตกต่างซึ่งกันและกัน และไม่คิดที่จะใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาซึ่งจะทำให้ทุกคนในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข” (พระมหามานัส กิตติสารโ และคณะ, 2555, น. 161)

(4) การแก้ไขปัญหาด้วยหลักสันติวิธี

หนังสือเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมือง หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 นั้น ได้กล่าวถึงวิธีการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี ซึ่งสามารถเข้าใจได้ว่า เนื้อหาในแบบเรียนพยายามนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหที่ป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายจากการใช้กำลังหรือความรุนแรงในการแก้ปัญหา จากสถานการณ์ทางการเมืองวุ่นวายที่เกิดขึ้นในสังคมช่วงหลังรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนกระทั่งคณะทหารได้เข้ามาทำรัฐประหารปี พ.ศ. 2549 และหลังจากนั้นความขัดแย้งของกลุ่มทางการเมืองก็ยังคงดำรงอยู่และเลวร้ายลง จนเกิดเหตุการณ์ปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วง ทั้งกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย หรือกลุ่มเสื้อเหลือง ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2551 และการใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) หรือกลุ่มเสื้อแดง ในเดือนเมษายน-พฤษภาคม พ.ศ. 2553 ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายอย่างมากทั้งทางชีวิตและทรัพย์สินแก่ทุกฝ่าย ดังนั้น หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ฉบับที่ตีพิมพ์ปี พ.ศ. 2555 จึงมองว่าสันติวิธีเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการแก้ปัญหความขัดแย้งเพราะทำให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด ดังนั้นเนื้อหาที่ปรากฏว่า “สันติวิธีเป็นวิธีการที่ใช้ยุติความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดความสูญเสียน้อยที่สุด. . .” (พระมหามานัส กิตติสารโ และคณะ, 2555, น. 83) หากใช้อารมณ์เป็นใหญ่ ก็จะนำไปสู่ความสูญเสียมากมาย ดังเช่น

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวรรณคดีที่นำมาให้ศึกษาในหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 เรื่อง อิเหนา ตอนศึกสงครามกะหมังกุหนิง ซึ่งเป็นสงครามที่เกิดขึ้นจากความประมาท ถือเอาอารมณ์และความสำคัญของตนเองเป็นที่ตั้งของผู้ครองเมือง หากทุกคนคิดไตร่ตรองด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบก่อนจะกระทำการใด ๆ ก็จะช่วยลดความขัดแย้งหรือความเสียหายที่จะเกิดขึ้นได้ ดังเนื้อหาที่ปรากฏว่า

โอ้อ่าพระองค์ผู้ทรงยศ	พระเกียรติปรากฏในแหล่งหล้า
สงครามทุกครั้งแต่หลังมา	ไม่เคยอัปราคาแก่ไพร่
ครั้งนี้ควรหรือมาพินาศ	เบาจิตคิดประมาทไม่พอที่
เพราะรักบุตรสุดสวาทแสนทวี	จะตัดทานภูมิไม่เชื่อฟัง

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2557ข, น. 70)

นอกจากนี้ เนื้อหาในหนังสือเรียนได้อธิบายวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี อันได้แก่ การเจรจาไกล่เกลี่ย การเจรจาต่อรอง การระงับความขัดแย้ง ซึ่งมีหลายวิธีเช่น การบังคับ การหลบหนี การประนีประนอม การปรองดอง การแก้ไขปัญหาร่วมมือกัน โดยกล่าวว่าการแก้ไขปัญหาร่วมมือกันเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการระงับข้อขัดแย้ง ดังเนื้อหาที่ว่า

การแก้ไขปัญหาร่วมมือกัน เป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดในการระงับข้อขัดแย้ง เพราะทั้ง 2 ฝ่ายร่วมกันคิด เป็นวิธีการรักษาความสัมพันธ์และความเป็นมิตรระหว่าง 2 ฝ่ายไว้ โดยไม่ทำให้รู้สึกฝ่ายใดชนะหรือฝ่ายใดแพ้ ความขัดแย้งจะได้รับการแก้ไขโดยยึดหลักผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน ในการระงับข้อขัดแย้งนี้ทั้ง 2 ฝ่าย จะต้องเผชิญหน้ากับปัญหา มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเปิดเผยและเชื่อถือได้ มุ่งแก้ไขปัญหาร่วมกัน จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดและเป็นพื้นฐานของการเจรจาต่อรอง (ธวัช ทันทโภาส และคณะ, ม.ป.ป., น. 85)

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ ม.4-6 เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 กล่าวถึงเรื่องความขัดแย้งว่าเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นในสังคม ไม่เว้นแม้แต่ระดับประเทศ แต่ทุกคนย่อมต้องอยู่ร่วมกัน ดังนั้น การประสานประโยชน์และสร้างความร่วมมือระหว่างกันจึงเป็นสิ่งสำคัญและช่วยลดความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจากความขัดแย้งได้ เห็นได้จาก

ความขัดแย้งและการแข่งขันกันเป็นปกติวิสัยของมนุษยชาติ ทั้งนี้เนื่องจากสังคมมนุษย์ได้พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานที่แตกต่างกันทั้งทางด้านเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สิ่งแวดล้อม ผลประโยชน์ ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณี ความขัดแย้งและการแข่งขันกันนี้ บางครั้งถึงขั้นใช้กำลังเข้าประหัตประหารกันจนกลายเป็นสงคราม แต่ความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องอยู่ในโลกร่วมกัน จึงต้องมีการประนีประนอมเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน โดย

ได้สถาปนาความร่วมมือระหว่างกันขึ้น” (ไพฑูริย์ มิกุล, สุเทพ จิตรชื่น, บุญรัตน์ รอดตา และ มนัสวี ณีภูฐานพิสุทธิ์, 2553, น. 184)

(5) บทบาทของภาครัฐในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้ระบุถึงบทบาทของภาครัฐในการดำเนินการแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม โดยชี้แนะแนวทางว่า ภาครัฐควรใช้หลักนิติธรรมในการปกครอง โดยบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดกับคนทั่วกลุ่มอย่าง ยุติธรรมและเสมอภาค การปลูกฝังการมีจิตสาธารณะและแนวคิดประชาธิปไตยให้กับประชาชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน การให้อิสระในการนับถือศาสนาและไม่ถูกเหยียดหยามผู้ที่มีความเชื่อแตกต่างจากตน ดังเนื้อหาว่า

แนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในประเทศไทย. . . ภาครัฐควรมีการใช้หลักนิติธรรมในการปกครอง โดยการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดทั่วประเทศกับประชาชนทุกกลุ่ม เพื่อให้เกิดความยุติธรรมกับประชาชนในสังคม การปลูกฝังจิตสาธารณะ และแนวคิดประชาธิปไตยให้กับประชาชนในประเทศ ให้ความสำคัญของผลประโยชน์ของชาติ มากกว่าประโยชน์ส่วนตน การยอมรับในเหตุผลและความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ในสังคม แต่ต้องเคารพความคิดเห็นของคนกลุ่มน้อยด้วยการแก้ไขปัญหาด้วยแนวทางสันติวิธี เป็นต้น ซึ่งจะทำให้การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยเป็นไปด้วยความเรียบร้อย และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย (พระมหามันัส กิตติสาโร และคณะ, 2555, น. 155)

นอกจากนี้ ยังได้ยกกรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มาเป็นตัวอย่างให้คนไทยเห็นถึงบทบาทของ รัฐในการให้ความสำคัญและนำหลักสันติวิธีมาใช้เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้สำเร็จ ดัง เนื้อหาในหนังสือเรียนประวัติศาสตร์ ช่วงชั้นที่ 4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ว่า

กรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จึงเป็นอุทาหรณ์ให้คนไทยได้เล็งเห็นถึงผล สหกรณ์ของระบอบเผด็จการ ซึ่งนำไปสู่ความแตกแยกที่รุนแรงในหมู่คนไทยด้วยกัน ขณะเดียวกันได้เกิดการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย จนกระทั่งรัฐบาลใน สมัยหลังต่อมาต้องหันไปใช้นโยบายการเมืองนำหน้าการทหาร ใช้สันติวิธีในการ แก้ปัญหา และสามารถเอาชนะลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ (ณรงค์ พวงพิศ และคณะ, 2549, น. 121)

จากการวิเคราะห์เนื้อหาในแบบเรียนดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น สามารถสรุป ให้เห็นสาระสำคัญของลักษณะเนื้อหาแบบเรียนในช่วงการศึกษาช่วงที่ 3 ได้ดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน ในช่วงที่ 3: การศึกษาแบบเรียนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ถึง ปี พ.ศ. 2551

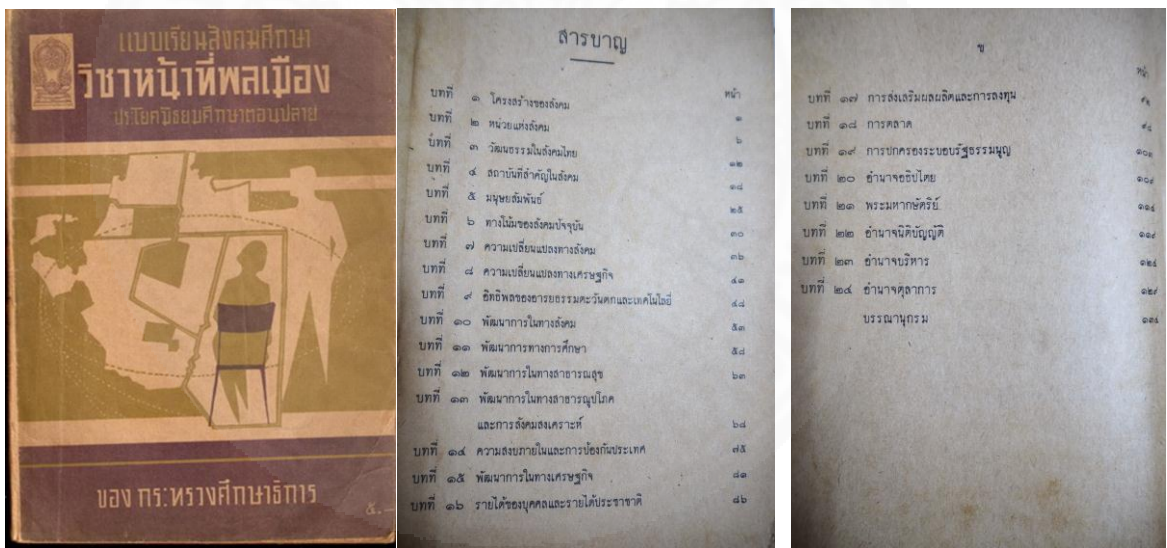
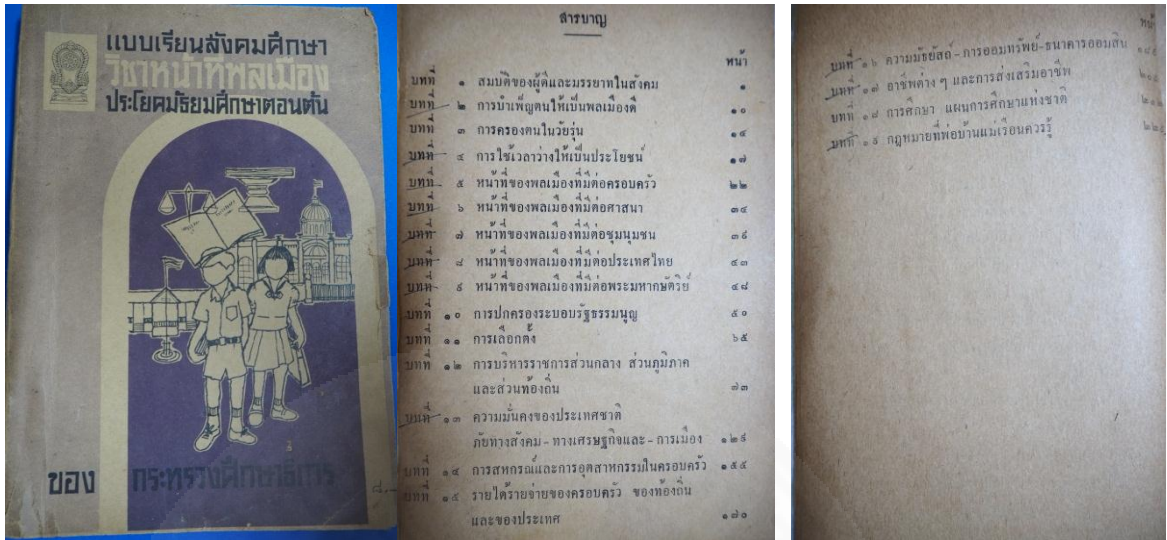
ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
1. อำนาจในการปกครองของรัฐ ในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)	<ul style="list-style-type: none"> - หลักการบริหารราชการแผ่นดินมี 3 รูปแบบ คือ หลักการรวมอำนาจ กระจายอำนาจ และแบ่งอำนาจ มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ต้องนำมาปรับใช้ - หลักการรวมอำนาจและแบ่งอำนาจ เป็นหลักที่ขัดกับหลักการปกครองตนเอง ส่วนหลักกระจายอำนาจที่ใช้ในการปกครองส่วนท้องถิ่นไทยยังไม่ตรงกับหลักการอย่างแท้จริง - การจัดระเบียบการบริหารการปกครองของไทย ได้แก่ การบริหารราชการส่วนกลางเป็นไปตามหลักการรวมอำนาจ การบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นไปตามหลักการแบ่งอำนาจ และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นเป็นไปตามหลักกระจายอำนาจ
2. บทบาทของกองทัพและทหาร ที่มีต่อประชาชน	<ul style="list-style-type: none"> - ทหารเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองได้เพราะเป็นมีศักยภาพด้านกำลังคนและอาวุธยุทโธปกรณ์ - การเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองของทหารทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยขาดความต่อเนื่อง
3. บทบาทของสถาบันที่มีใช้ในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - ระบอบสภาเดียวและสภาคู่(แบบใช้การแต่งตั้ง) ไม่ถือเป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง สมาชิกรัฐสภาที่มาจากกาเลือกตั้งเท่านั้นที่ถือว่าเป็นตัวแทนของราษฎรอย่างแท้จริง - วิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ คือ การเลือกตั้ง - นักการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ การเมืองภาคประชาชน และสื่อมวลชน มีส่วนช่วยในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในประเทศ (หากไม่ถูกแทรกแซงโดยรัฐบาลด้วยอำนาจอันไม่ชอบธรรม)

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน ในช่วงที่ 3: การศึกษาแบบเรียนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ถึง ปี พ.ศ. 2551

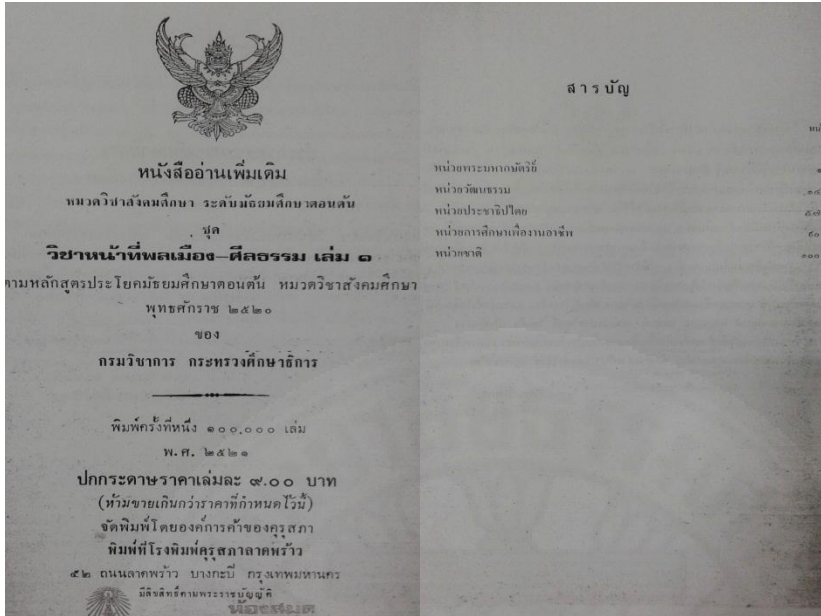
ประเด็นที่ศึกษา	ลักษณะเนื้อหาในแบบเรียน
4. ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รักษาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข - ป้องกันประเทศ - ปฏิบัติตามกฎหมาย เคารพสิทธิเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น - ตรวจสอบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบคอบ - รับการศึกษา - อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ - การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองการปกครอง - มีคุณธรรมจริยธรรม รักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ซื่อสัตย์สุจริต มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ อยู่อย่างพอเพียง มุ่งมั่นในการทำงาน รักความเป็นไทย พึ่งพาตนเอง ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง - คำนึงถึงหลักพหุวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกันในสังคม
5. กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักจริยธรรมและหลักขันติธรรม ความสามัคคี ไม่สิ้นหวัง - ยึดหลักธรรมทางศาสนาตามที่ตนนับถือ - ยึดหลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย - แก้ปัญหาด้วยหลักสันติวิธี - ภาครัฐต้องบังคับใช้กฎหมายอย่างยุติธรรมและเสมอภาค แนวคิดประชาธิปไตยให้กับประชาชนปลูกฝังการมีจิตสาธารณะ

ตัวอย่างแบบเรียนในช่วงที่ 1: ยุคเผด็จการทหาร พ.ศ. 2503- 14 ตุลาคม 2516

ภาพที่ 4.1 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรประโยชน์นิยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503

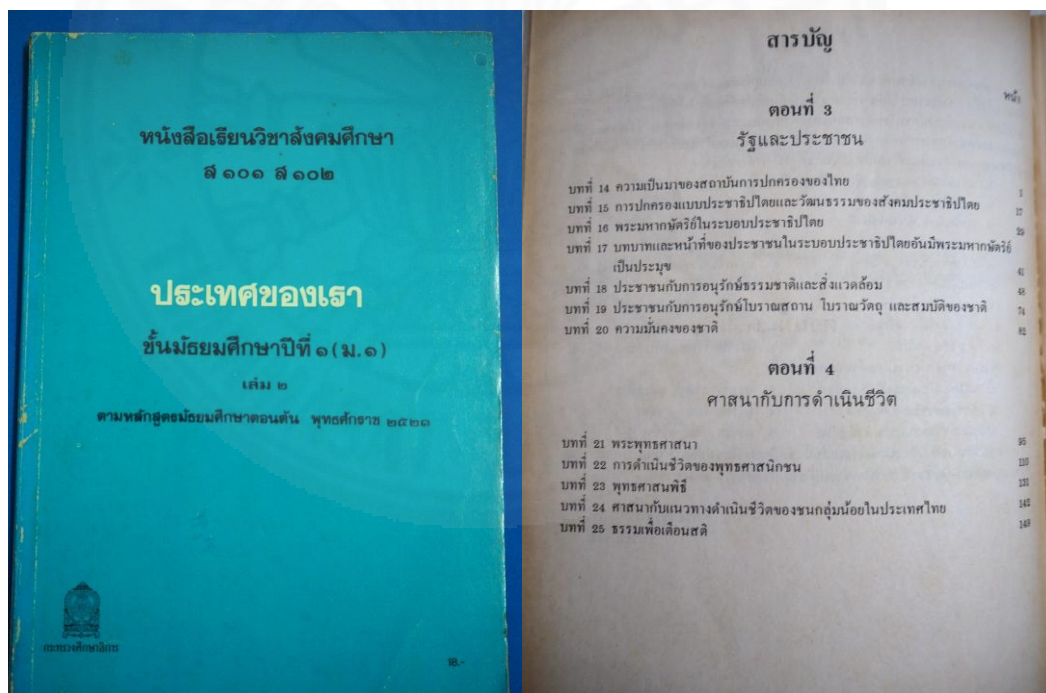
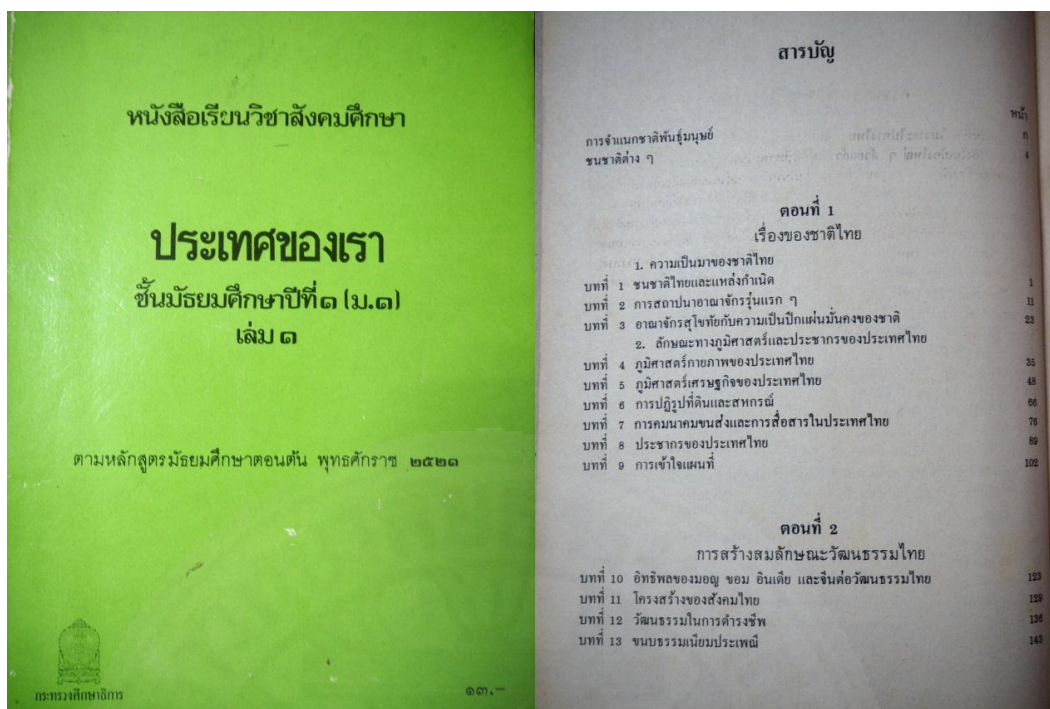
ตัวอย่างหนังสือเรียนในช่วงที่ 2: หลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึงประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540

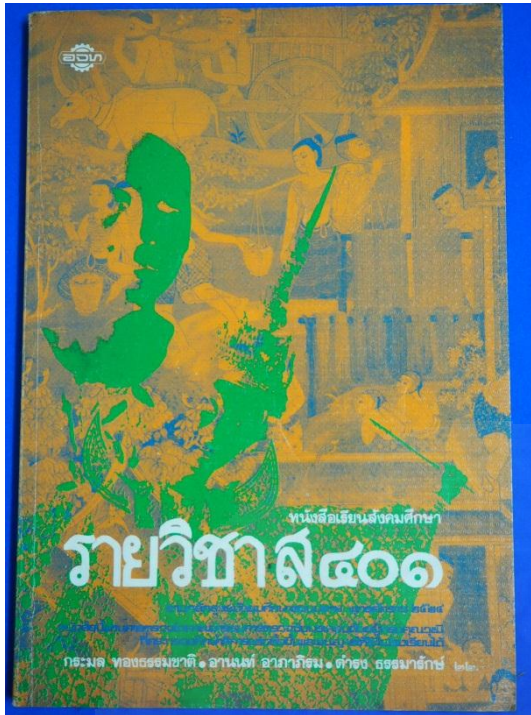
ปกใน-สารบัญ-หน้าถัด
จากปกของแบบเรียน
กระทรวงศึกษาธิการ:
ในสมัยรัฐบาลธานินทร์ที่
ดำเนินนโยบายชาตินิยม
อย่างเข้มข้น

ภาพที่ 4.2 ตัวอย่างแบบเรียนหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา พ.ศ. 2520 หมวดวิชาสังคมศึกษา

ภาพที่ 4.3 ตัวอย่างหนังสือเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521

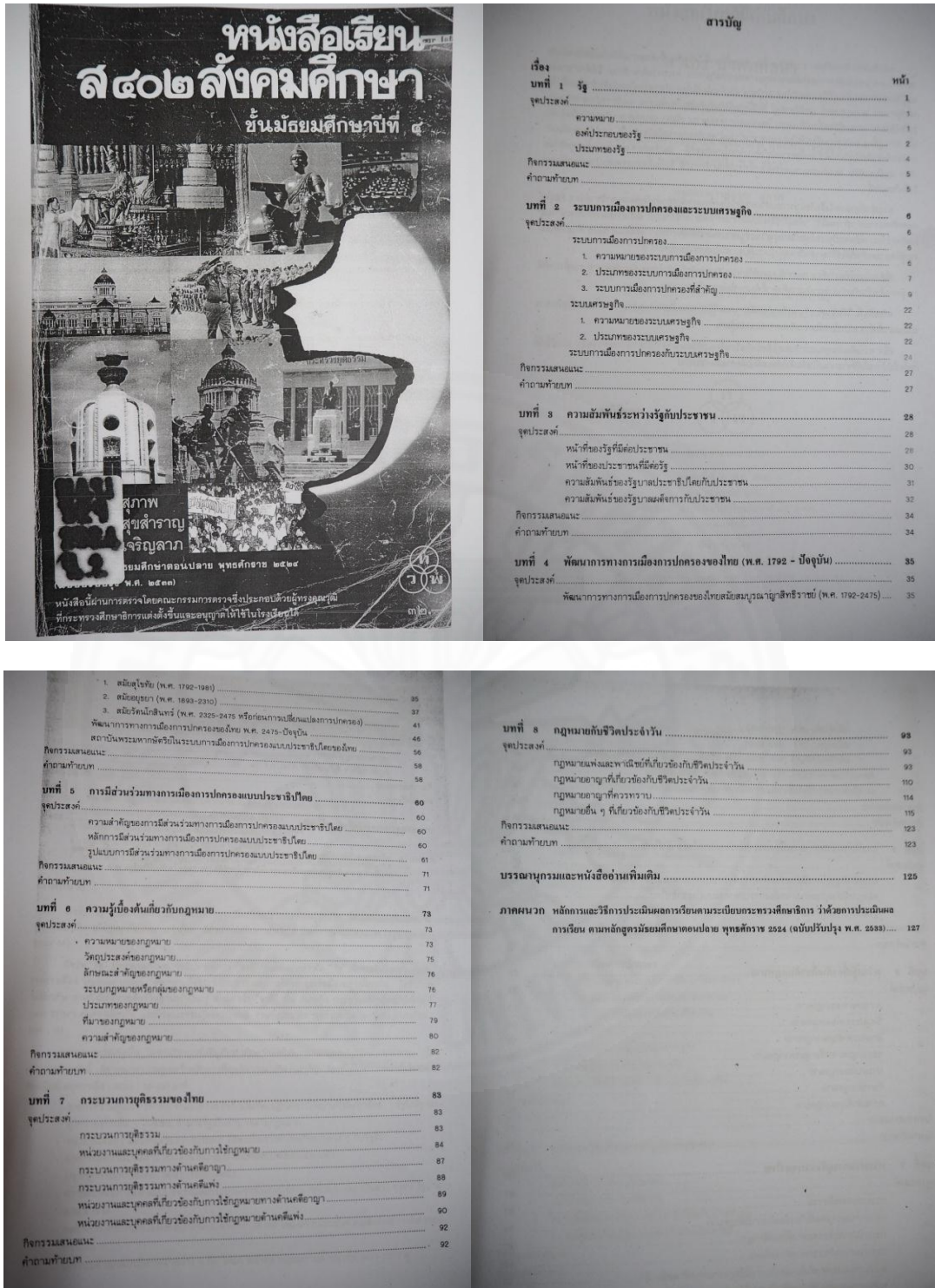
สารบัญ

	หน้า
บทที่ ๑ มนุษย์กับสังคม	๑-๑๘
ธรรมชาติของมนุษย์	๑
สังคมโลกและสังคมไทย	๑
ความหมายและหน้าที่ของสังคม	๕
ความหมาย ประเภท ลักษณะ และหน้าที่ของวัฒนธรรม	๖
บทที่ ๒ โครงสร้างของสังคม	๕-๒๓
กลุ่มคน	๕
สถาบันสังคม	๖
สถานภาพและบทบาทของบุคคลทางสังคม	๑๕
บทที่ ๓ การจัดระเบียบทางสังคม	๒๓-๒๗
องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดระเบียบทางสังคม	๒๓
คำนิยาม	๒๔
บรรทัดฐาน	๒๕
วิถีชาวบ้าน	๒๖
ศีลธรรมจรรยา	๒๗
กฎหมาย	๒๗
บทที่ ๔ สังคมไทย	๒๗-๔๔
สังคมชนบทของไทย	๒๗
สังคมเมืองของไทย	๓๐
สถาบันที่สำคัญของสังคมไทย	๓๒
การจัดระเบียบสังคมไทย	๓๕
วัฒนธรรมไทย	๓๖
คำนิยามของไทย	๓๗

	หน้า
บทที่ ๕ ปัญหาสังคมของไทย	๔๕-๕๐
ความหมายของปัญหาสังคม	๔๕
ลักษณะของปัญหาสังคม	๔๖
ปัญหาสังคมของไทย	๔๗
บทที่ ๖ รัฐและการจัดระเบียบการปกครองภายในรัฐ	๕๑-๕๕
รัฐคืออะไร	๕๑
การจัดระเบียบการปกครองภายในรัฐ	๕๕
บทที่ ๗ ระบบการเมืองการปกครองที่สำคัญ	๕๐-๕๑
ระบอบการเมืองการปกครอง	๕๐
ความสัมพันธ์ของระบอบการเมืองการปกครองกับระบบเศรษฐกิจ	๕๖
บทที่ ๘ วิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองของไทย	๕๒-๑๐๓
สมัยสุโขทัย	๕๒
สมัยอยุธยา	๕๓
สมัยรัตนโกสินทร์	๕๕
บทที่ ๙ การเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยในปัจจุบัน	๑๐๔-๑๑๗
หลักการและสถาบันการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบัน	๑๐๔
หน้าที่ของพลเมืองคือการปกครองระบอบประชาธิปไตย	๑๑๗
บทที่ ๑๐ บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองการปกครองของไทย	๑๑๘-๑๒๕
พระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองการปกครองของไทยสมัยราชบุรีไทยหรือในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์	๑๑๘
พระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองการปกครองของไทยสมัยประชาธิปไตยหรือในระบอบประชาธิปไตย	๑๒๐

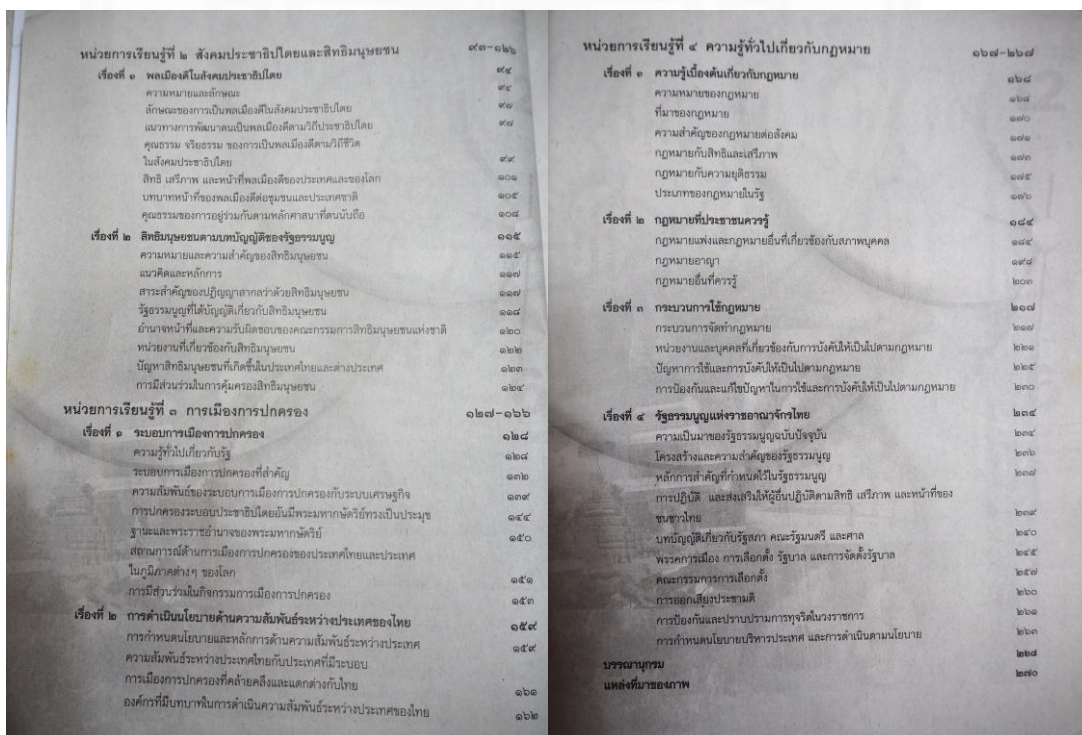
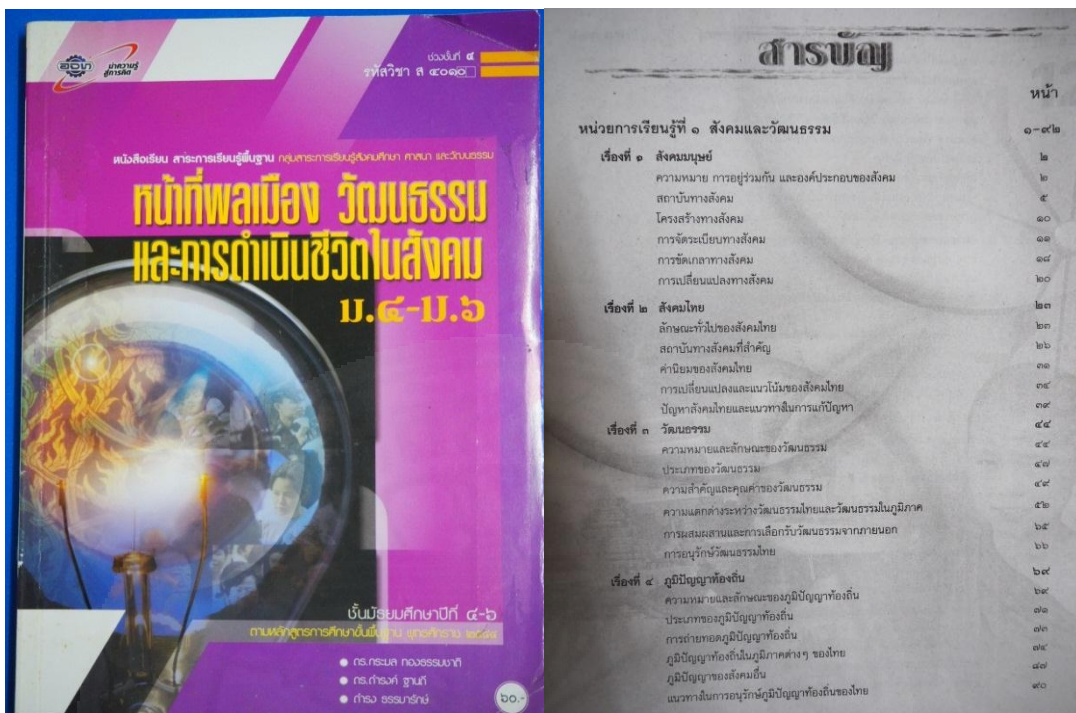
	หน้า
บทที่ ๑๑ กฎหมายและประเภทของกฎหมาย	๑๒๖-๑๓๕
ความหมายของกฎหมาย	๑๒๖
ความสำคัญและความจำเป็นของกฎหมายต่อสังคม	๑๒๗
กฎหมายกับสิทธิเสรีภาพ	๑๒๘
ที่มาของกฎหมาย	๑๒๙
ประเภทของกฎหมาย	๑๓๑
บทที่ ๑๒ หลักกฎหมายแพ่งและอาญาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน	๑๓๖-๑๕๕
สาระสำคัญของกฎหมายแพ่ง	๑๓๖
สาระสำคัญของกฎหมายอาญา	๑๓๗
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ครอบครัว และชุมชน	๑๓๘
บทที่ ๑๓ การใช้และการบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย	๑๕๖-๑๖๕
ขั้นตอนในการใช้และบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย	๑๕๖
ผู้ใช้กฎหมายและผู้บังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย	๑๕๗
ปัญหาการใช้และบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย	๑๖๑
การป้องกันและแก้ไขปัญหาในการใช้และบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย	๑๖๔

ภาพที่ 4.4 ตัวอย่างหนังสือเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524

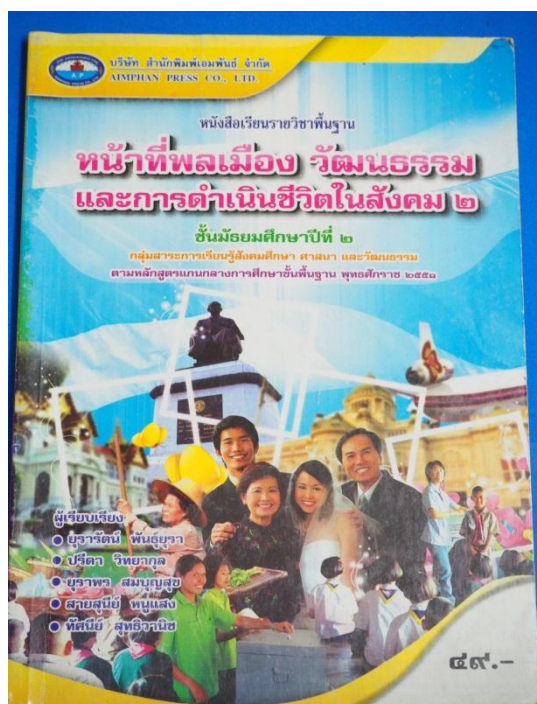

ภาพที่ 4.5 ตัวอย่างหนังสือเรียนหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ตัวอย่างหนังสือเรียนในช่วงที่ 2: หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 ถึง พ.ศ. 2551

ภาพที่ 4.6 ตัวอย่างหนังสือเรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

สารบัญ	
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ กฎหมายน่ารู้	๖๗
กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับตนเองและครอบครัว	๖๘
กฎหมายเกี่ยวกับชุมชนและประเทศชาติ	๘๕
รูป	๘๖
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๘๗
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๘๘
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒ พลเมืองดีของสังคมประชาธิปไตย	๙๒
ความหมายและความสำคัญของสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่พลเมืองที่ดีตามวิถีประชาธิปไตย	๙๒
ประโยชน์และคุณค่าของการปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาท สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่พลเมืองที่ดี	๙๓
แนวทางส่งเสริมให้ปฏิบัติตามเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตย	๙๔
รูป	๙๕
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๙๖
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๙๗
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓ สถาบันทางสังคม	๑๐๑
องค์ประกอบของสถาบันทางสังคม	๑๐๑
บทบาท ความสำคัญของสถาบันทางสังคม	๑๐๒
ความสัมพันธ์ของสถาบันทางสังคม	๑๐๓
รูป	๑๐๔
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๑๐๕
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๑๐๖
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔ วัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมของภูมิภาคเอเชีย	๑๑๑
วัฒนธรรมไทยระดับประเทศและระดับภูมิภาค	๑๑๑
วัฒนธรรมของประเทศในภูมิภาคเอเชีย	๑๑๒
วัฒนธรรมที่เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน	๑๑๓
ความคล้ายคลึงและความแตกต่างของวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมของประเทศในภูมิภาคเอเชีย	๑๑๔
รูป	๑๑๕
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๑๑๖
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๑๑๗
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕ เรื่องน่ารู้เกี่ยวกับกระบวนการตรากฎหมาย	๑๒๑
ผู้มีสิทธิเสนอร่างกฎหมาย	๑๒๑
ขั้นตอนการตรากฎหมาย	๑๒๒
การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการตรากฎหมาย	๑๒๓
รูป	๑๒๔
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๑๒๕
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๑๒๖
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๖ เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและการเลือกรับข้อมูลข่าวสารทางการเมือง	๑๓๑
เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕	๑๓๑
เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙	๑๓๒
เหตุการณ์ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕	๑๓๓
การจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐	๑๓๔
การปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข	๑๓๕
๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๙	๑๓๖
แหล่งเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารทางการเมือง	๑๓๗
หลักการเลือกรับข้อมูลข่าวสารทางการเมือง	๑๓๘
รูป	๑๓๙
กิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์	๑๔๐
คำถามพัฒนากระบวนการคิด	๑๔๑
บรรณานุกรม	๑๔๒

ภาพที่ 4.7 ตัวอย่างหนังสือเรียนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

บทที่ 5

อภิปรายและสรุปผลการศึกษา

การศึกษาถือเป็นรากฐานสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ ประเทศไทยจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา โดยกำหนดให้ทุกโรงเรียนทั่วประเทศใช้หลักสูตรการเรียนการสอนเดียวกันทั้งหมด ซึ่งควบคุมดูแลโดยหน่วยงานกลางของรัฐ คือ กระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่หลักสูตรการศึกษาไปจนกระทั่งเนื้อหาในแบบเรียนซึ่งถือเป็นสื่อหลักในการเรียนการสอนที่ต้องผ่านการตรวจสอบและได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในโรงเรียน การศึกษาวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในการศึกษาในระบบของไทย และศึกษาความพยายามของรัฐในการกล่อมเกลாத่างการเมืองเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและพลเมืองผ่านเนื้อหาในแบบเรียนแต่ละยุคสมัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาท่างการเมืองของรัฐ โดยศึกษาเนื้อหาของหนังสือเรียนรายวิชาบังคับในวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551 และนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดการครองอำนาจนำของกรัมซี

การเมืองและการศึกษาในระบบของไทยนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้งกันอย่างแยกกันไม่ขาด สภาพทางการเมืองเศรษฐกิจ และสังคม ล้วนมีผลกระทบต่อจัดการศึกษา จากการศึกษาในบทที่ 3 ดังภาพที่ 3.1, 3.3 และ 3.4 และบทที่ 4 จะพบว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2551 นั้น ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการศึกษาหลายครั้ง โดยทางการศึกษานั้นมีการเปลี่ยนหลักสูตรครั้งสำคัญ 3 ครั้ง คือ

หลักสูตรชั้นประถมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503 เนื่องจากการทำรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2501 และเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองการปกครองของประเทศจากระบอบประชาธิปไตยมาเป็นระบอบเผด็จการทหาร โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาตามแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่มองว่า งานปฏิวัติไม่ใช่เพียงเปลี่ยนตัวผู้นำแต่ต้องเปลี่ยนแปลงไปถึงนิสัยใจคอของคนในประเทศ รัฐจึงเริ่มต้นนโยบายจัดแผนการศึกษาอย่างเป็นระบบและดำเนินการให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ รวมถึงนักเรียนได้รับอิทธิพลจากกระแสการเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษาในต่างประเทศด้วย

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 นักวิชาการศึกษาเริ่มมีแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงหลักสูตรให้ทันสมัยขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 แต่แนวคิดดังกล่าวได้รับการแรงกระตุ้นอย่างจริงจังจากกระแสเรียกร้องให้ปฏิรูปการศึกษาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เนื่องจากบรรยากาศทางการเมืองในประเทศเปิดกว้างให้ประชาชนมี

สิทธิ เสรีภาพมากขึ้น ประชาชนส่วนใหญ่เห็นว่า การจัดการศึกษาที่เป็นอยู่นั้นไม่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม จึงเกิดกระแสเรียกร้องให้รัฐดำเนินการจัดการปฏิรูปการศึกษาใหม่ ซึ่งรัฐบาลที่บริหารประเทศขณะนั้น คือ รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ตอบสนองกระแสเรียกร้องดังกล่าว ประกอบกับได้รับข้อเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดำเนินการปฏิรูปการศึกษาจากข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการด้วย รัฐบาลจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางแผนเพื่อปฏิรูปการศึกษาขึ้น ในปี พ.ศ. 2517 โดยมี ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นประธาน และมี ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ เป็นรองประธาน ซึ่งทั้งสองท่านเป็นผู้ริเริ่มเสนอแนวคิดดังกล่าวไปยังรัฐบาล คณะกรรมการชุดนี้ใช้เวลาดำเนินงานเป็นเวลาหลายรัฐบาลกว่าจะสำเร็จเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติในปี พ.ศ. 2520 นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 หลักสูตรนี้เกิดขึ้นหลังจากมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ในปี พ.ศ. 2540 และมีพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งระบุให้มีการกระจายอำนาจทางการศึกษามากขึ้น ให้ภาครัฐจัดการศึกษาพื้นฐาน 12 ปี ให้แก่ประชาชน และกำหนดให้มีการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี หลักสูตรการศึกษาจึงต้องถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติดังกล่าว

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาครั้งสำคัญมีการวางแผนและใช้ระยะเวลาตามขั้นตอนของระบบราชการ โดยมีแนวคิดเริ่มต้นจากนักวิชาการศึกษาและดำเนินการตามเวลาที่เหมาะสมด้วยการพิจารณาจากองค์ประกอบหลายด้าน

ในบทนี้ ผู้ศึกษาได้นำผลการศึกษาในบทที่ 3 และ 4 มาวิเคราะห์และอภิปรายผลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยว่า ผู้ใดหรือปัจจัยใดที่มีอิทธิพลกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย และแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างภาวะการครองอำนาจนำของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาของการศึกษาในระบบของไทย ในประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2551 ด้วยกลไกการครองอำนาจนำ ตามกรอบแนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ผู้ให้ความสำคัญต่อบทบาทของโครงสร้างส่วนบน โดยกรัมสกีมองว่าการครองอำนาจนำนั้นจะเกิดขึ้นภายในพื้นที่ประชาสังคม อันเป็นพื้นที่ของอุดมการณ์ ระบบความคิด ความเชื่อ เพื่อทราบถึงความพยายามในการดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำ และเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะที่เป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาการเรียนรู้ทางการเมืองของรัฐ

5.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย

ผู้ศึกษาได้แบ่งการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียน เพื่อทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาไทยในแต่ละยุคสมัย ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้คือ

ช่วงที่หนึ่ง: ยุคเผด็จการระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.

2516

หลังการปฏิวัติ 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยกเลิกรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2475 แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2495 โดยใช้ธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 แทน ยกเลิกพรรคการเมือง และรัฐสภา โดยมีสภาร่างรัฐธรรมนูญทำหน้าที่เป็นสภานิติบัญญัติ (สภาเดี่ยว) ด้านการศึกษาได้จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติและประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ตามด้วยการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษามาใช้หลักสูตร พ.ศ. 2503 เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและดำเนินการตามคำแนะนำจากองค์การ UNESCO ที่ประเทศไทยได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมการประชุมส่วนภูมิภาค มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการคือ หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ดำรงตำแหน่งนานที่สุด (พ.ศ. 2500-2512) ต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรก็ดำเนินการสานต่อนโยบายที่จอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินการไว้เป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง กล่าวคือ การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 ที่ใช้เวลาร่างนานกว่าสิบปี จัดให้มีการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2512 และเปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็นนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคสหภูมิ ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การทำรัฐประหารตนเองของจอมพลถนอม กิตติขจร รัฐสภาและพรรคการเมืองถูกยุบ จัดตั้งสภาปฏิวัติ ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 มีนายอภัย จันทวิมล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 จากการแข่งขันทหารการเมือง แต่หลักสูตรการศึกษาก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด

ช่วงที่สอง: หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540

ด้วยการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ประเทศไทยได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 โดยรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางแผนเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตามความคิดริเริ่มของนักการศึกษา คือ ดร. ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต โดยมี ศ.ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นประธาน ทำหน้าที่เสนอแนวทางปฏิรูปการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระบอบประชาธิปไตย แต่เนื่องจากความไม่มั่นคง

ทางการเมือง มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง ทำให้นโยบายในการปฏิรูปการศึกษาขาดความต่อเนื่อง และมีการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาหลายครั้ง คือ หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 เนื่องจากกรมวิชาการเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมและการเมืองและมีการเรียกร้องให้ปรับปรุงหลักสูตรวิชาวรรณคดี หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เกิดการปฏิวัติและตั้งรัฐบาลใหม่ รัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างจริงจัง รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการจึงสนองนโยบายรัฐบาลโดยดำเนินนโยบายปลูกฝังค่านิยมชาตินิยมให้แก่พลเมืองโดยเร่งด่วน และปรับให้ใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ต่อมาหลังประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 กรมวิชาการได้ดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรใหม่เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 โดยแนวคิดหลักสำคัญมาจากแผนการปฏิรูปการศึกษา จากคณะกรรมการวางแผนเพื่อการปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มนักวิชาการศึกษาที่ตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 2517 ที่ต้องการส่งเสริมแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต ต่อมา พ.ศ. 2530 กรมวิชาการได้จัดสัมมนารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรที่ใช้อยู่และระดมความคิดเห็นนักการศึกษาเพื่อร่างหลักสูตรใหม่ เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) เพื่อจัดการศึกษาให้สนองความต้องการของท้องถิ่นมากขึ้น ต่อมาได้ประกาศใช้แผนการศึกษาดังกล่าวในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งร่างในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เพื่อสร้างการพัฒนาที่สมดุลทางด้านวัตถุนิยมและจิตใจประชาชน หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 เป็นต้นมา ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาอีกจนกระทั่งประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี 2540

ช่วงที่สาม: หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 ถึง พ.ศ. 2551

ได้มีการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งมี ศ.ดร. สิบปนนท์ เกตุทัต เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติและเป็นผู้ผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติดังกล่าว จากความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายการเมือง ราชการ และบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา รวมถึงภาคประชาชน สถาบันต่าง ๆ มีการทำประชาพิจารณ์และนำข้อคิดจากผู้ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการจัดทำหลักสูตร ซึ่งถือเป็นเจตนารมณ์และความพยายามที่จะทำการปฏิรูปการศึกษาไทยครั้งสำคัญ นำมาซึ่งการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษา คือ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เพื่อให้หลักสูตรสอดคล้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปีให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีโครงสร้างยืดหยุ่น เน้นความเป็นไทยคู่สากล ต่อมาปี 2548 กระทรวงศึกษาธิการได้จัดสัมมนาประเมินหลักสูตร 2544 และพบว่ามีความไม่ชัดเจนในหลักสูตรทำให้เกิดปัญหาในการนำไปปฏิบัติ ประกอบกับมี

รัฐธรรมนูญใหม่ พ.ศ. 2550 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม 2545) เนื่องจากเกิดรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 สมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2540 การศึกษาจึงต้องดำเนินการเปลี่ยนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว โดยหลักสูตรนี้ยังคงใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน

จากผลการศึกษาในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหรือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการไม่ใช่ปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของไทย เห็นได้จาก ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2551 นั้น มีการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรี รวม 24 คน เปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ 36 ครั้ง (32 คน) โดยเฉลี่ยแล้วรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีระยะเวลาอยู่ในอำนาจคราวละประมาณ 1 ปีเท่านั้น ดังรายชื่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการที่ปรากฏตามตารางด้านล่างนี้

ตารางที่ 5.1

ลำดับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2503-2551

รัฐมนตรี	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง
1. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	พ.ศ. 2500 - 2512
2. นายสุกิจ นิมมานเหมินท์	พ.ศ. 2512 - 2515
3. นายอภัย จันทวิมล	พ.ศ. 2515 - 2517
4. นายเกรียง กীরติกโร	พ.ศ. 2517
5. นายก่อ สวัสดิ์พานิชย์	พ.ศ. 2518, พ.ศ. 2522, พ.ศ. 2534, พ.ศ. 2535
6. นายนิพนธ์ ศศิธร	พ.ศ. 2518
7. นายประชุม รัตนเพียร	พ.ศ. 2518 - 2519
8. พลตรี ศิริ สิริโยธิน	พ.ศ. 2519
9. นายภิญโญ สาธร	พ.ศ. 2519
10. นายแพทย์บุญสม มาร์ติน	พ.ศ. 2520 , พ.ศ. 2523
11. นายสิปพนนท์ เกตุทัต	พ.ศ. 2523 - 2524
12. นายเกษม ศิริสัมพันธ์	พ.ศ. 2524 - 2526
13. นายชวน หลีกภัย	พ.ศ. 2526 - 2529

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

ลำดับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2503-2551

รัฐมนตรี	ระยะเวลาดำรงตำแหน่ง
14. นายมารุต บุณนาค	พ.ศ. 2529 - 2531
15. พลเอก มานะ รัตนโกเศศ	พ.ศ. 2531 - 26 ส.ค. 2533
16. พลเอก เทียนชัย สิริสัมพันธ์	พ.ศ. 2533 - 23 ก.พ. 2534
17. พล.อ.อ. สมบุญ ระหงส์	พ.ศ. 2535
18. นายสัมพันธ์ ทองสมัคร	พ.ศ. 2535 -2538
19. นายสุวิช รั้งสิตพล	พ.ศ. 2538 -2540
20. นายชิงชัย มงคลธรรม	พ.ศ. 2540
21. นายชุมพล ศิลปอาชา	พ.ศ. 2540 - 2541
22. นายปัญญา เกสรทอง	พ.ศ. 2541 - 2542
23. นายสมศักดิ์ ปรีศนานันทกุล	พ.ศ. 2542 - 2544
24. ศ.นพ.เกษม วัฒนชัย	ก.พ. 2544 - มิ.ย. 2544
25. พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร	มิ.ย. 2544 - ต.ค. 2544
26. นายสุวิทย์ คุณกิตติ	พ.ศ. 2544 - 2545
27. นายปองพล อดิเรกสาร	พ.ศ. 2545 - 2546
28. ดร.อดิศักดิ์ โปธารามิก	พ.ศ. 2546 - 2548
29. นายจาตุรนต์ ฉายแสง	พ.ศ. 2548 - 2549
30. ศ.ดร.วิจิตร ศรีสุอาน	พ.ศ. 2549 - 2551
31. นายสมชาย วงศ์สวัสดิ์	ก.พ. 2551- ก.ย. 2551
32. นายศรีเมือง เจริญศิริ	ก.ย. 2551- ธ.ค. 2551

หมายเหตุ. จาก ลำดับ เสนาบดี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2559. สืบค้นจาก <http://www.moe.go.th/moe/th/profile/index.php>

ซึ่งหากพิจารณาตามช่วงระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนี้ จะพบว่า

ช่วงที่ 1 พ.ศ. 2503 - เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้น มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการทั้งหมด 3 คน คือ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นรัฐมนตรีเพียงคนเดียวที่ดำรงตำแหน่งยาวนานที่สุดประมาณ 11 ปีเศษ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 - 2512 ภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลนายพจน์ สารสิน รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (2 สมัย) และรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต่อมา นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ และนายอภัย จันทวิมล ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการคนละประมาณ 3 ปี และ 2 ปี ตามลำดับ โดยในช่วงนี้การศึกษาไทยจัดการศึกษาโดยใช้หลักสูตรการศึกษาเพียงหลักสูตรเดียว คือ หลักสูตร พ.ศ. 2503 ซึ่งถือเป็นหลักสูตรที่มีระยะเวลาการใช้งานต่อเนื่องยาวนานที่สุดด้วย

ช่วงที่ 2 หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งหมด 23 คน อยู่ในตำแหน่งเฉลี่ยคนละ 1 ปีเศษ ซึ่งนายชวน หลีกภัย เป็นรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งนานที่สุดในช่วงนี้คือเกือบ 3 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 - 2529 ในสมัยรัฐบาลของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ส่วนการศึกษาไทยมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาทั้งหมด 4 ครั้ง ได้แก่ หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521/ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)/ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ช่วงที่ 3 หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ถึง ปี พ.ศ. 2551 มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งสิ้น 12 คน อยู่ในตำแหน่งเฉลี่ยคนละ 0.9 ปี ซึ่งนายสมศักดิ์ ปรีศنوانันท์กุล เป็นรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งนานที่สุดคือเกือบ 2 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 - 2544 ในสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย ส่วนทางด้านจัดการศึกษาไทยมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาไปทั้งหมด 2 ครั้ง ได้แก่ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษา พ.ศ. 2551 ซึ่งยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่า ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรีนายกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการอยู่บ่อยครั้ง รัฐมนตรีส่วนใหญ่อยู่ในตำแหน่งเพียงระยะเวลาสั้น ๆ จึงทำให้การพัฒนาการศึกษาขาดความต่อเนื่อง ผู้ที่เข้ามาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการนั้นไม่มีเวลาเพียงพอที่จะริเริ่มหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาได้ทั่วทั้งระบบ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาจึงมักเกิดจากการประเมินสถานการณ์และการวางแผนจัดการศึกษาโดยนักวิชาการศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการ ศึกษาวิเคราะห์ว่าช่วงเวลาใดเป็นช่วงที่เหมาะสมต่อการเริ่มดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษา และการเปลี่ยนแปลง

ดังกล่าวจะมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้เปลี่ยนฉับพลันทันทีเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหรือรัฐมนตรี

นอกจากนี้ เมื่อมีการประกาศเปลี่ยนแปลงและใช้หลักสูตรใหม่ในแต่ละครั้ง มักจะดำเนินการปรับเปลี่ยนไปที่ละชั้นปี โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503 ประกาศใช้ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2503 และกำหนดให้ใช้หลักสูตรใหม่ตั้งแต่ปีการศึกษา 2504 และในปีการศึกษา 2506 ให้ใช้หลักสูตร พ.ศ. 2503 ครบทุกชั้นเรียน

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 ประกาศใช้ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2518 โดยระบุให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่เฉพาะชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ในปีการศึกษา 2518 และให้ใช้ครบทุกชั้นในปีการศึกษา 2520 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ประกาศใช้ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2520 โดยระบุให้ทุกชั้นปีเริ่มใช้หลักสูตรใหม่ตั้งแต่ปีการศึกษา 2520 เป็นต้นไป

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 ประกาศใช้ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2520 โดยระบุให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่ในปีการศึกษา 2521 เป็นต้นไปเฉพาะชั้นม. 1 และเริ่มใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ในปีการศึกษา 2524 ซึ่งจะใช้หลักสูตรใหม่ครบทุกชั้นปีในปีการศึกษา 2526

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ประกาศใช้ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2533 และให้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 4 เริ่มใช้หลักสูตรดังกล่าวในปีการศึกษา 2534 ซึ่งทุกระดับชั้นจะใช้หลักสูตรใหม่ทั้งหมดในปีการศึกษา 2536

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 ประกาศใช้ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2544 ระบุให้มีการทดลองใช้หลักสูตรในโรงเรียนนำร่องก่อน โดยให้เริ่มใช้หลักสูตรใหม่ในปีการศึกษา 2545 แต่โรงเรียนทั่วไปให้เริ่มใช้ในปีการศึกษา 2546 โดยเริ่มในชั้นม. 1 และ ม. 4 ก่อน และให้ใช้หลักสูตรใหม่ทุกชั้นเรียนในปีการศึกษา 2548

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ประกาศใช้ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2551 โดยระบุให้โรงเรียนที่มีความพร้อมตามรายชื่อที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศ ใช้หลักสูตรดังกล่าวตั้งแต่ปีการศึกษา 2552 ส่วนโรงเรียนทั่วไป ให้ใช้ในปีการศึกษา 2553 เริ่มจากชั้น ป.1-6 และ ม. 1-4 และให้ใช้หลักสูตรใหม่ทุกชั้นเรียนในปีการศึกษา 2555 เป็นต้นไป

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเริ่มนำหลักสูตรใหม่ไปใช้นั้นยังคงยึดการดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ จะเริ่มให้เปลี่ยนแปลงใช้หลักสูตรใหม่ที่ละชั้นปีในแต่ละปีการศึกษา ไม่ได้เปลี่ยนพร้อมกันทุกชั้นปีในปีการศึกษาเดียวโดยทันที เว้นแต่หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและ

ตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ที่กำหนดให้ใช้ในปีที่ประกาศหลักสูตรทันที เนื่องจากเป็นหลักสูตรระยะสั้นและถูกเร่งรัดให้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น

การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาให้ทันสมัยทันต่อเหตุการณ์จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาแบบเรียนให้สอดคล้องกันในแต่ละหลักสูตรด้วย ในด้านกระบวนการจัดทำหลักสูตรนั้น นักวิชาการศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการตามทฤษฎีร่างหลักสูตร โดยศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สืบหาข้อมูลและประเมินผลการใช้หลักสูตรที่ผ่านมา ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแนวโน้มการศึกษาในต่างประเทศ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่ใช้ระยะเวลาอันยาวนานโดยไม่ได้กำหนดตายตัวว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงเมื่อครบกำหนดกี่ปี แต่จะพิจารณาเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม

ในด้านการจัดทำหนังสือเรียนนั้น ปัจจุบันเปิดโอกาสให้สำนักพิมพ์เอกชนเป็นผู้จัดทำหนังสือได้เสรีขึ้น แต่ต้องผ่านการตรวจอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในสถานศึกษา หากกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการจัดทำหนังสือเรียนเองก็จะแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาอันประกอบด้วยผู้มีความรู้ความสามารถในศาสตร์นั้น ๆ และมอบหมายผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการเป็นผู้เขียน กระบวนการจัดทำหนังสือเรียนไม่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต กล่าวคือ มีการตั้งคณะกรรมการและเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาร่วมดำเนินการ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ หลักสูตร นโยบาย ส่วนใหญ่การเมืองไม่ได้เข้ามาแทรกแซงกระบวนการดังกล่าวโดยชัดเจน นักวิชาการศึกษายังคงมีอิสระในการทำงานในเชิงหลักวิชาการ เนื้อหาของหนังสือเรียนจะต้องมีความสอดคล้องกับเนื้อหาของหลักสูตรที่ใช้อยู่ ผู้แต่งหนังสือเรียนจะแต่งเนื้อหาตามสาระการเรียนรู้ที่หลักสูตรกำหนดไว้ แต่ผู้แต่งยังมีอิสระในการกำหนดรายละเอียดของเนื้อหาตามประสบการณ์ของผู้แต่งได้ ดังคำกล่าวของอาจารย์สุคนธ์ สินธพานนท์ (สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2560) คณะกรรมการร่างหลักสูตรสาระการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม พ.ศ. 2544, พ.ศ. 2551 และผู้แต่งหนังสือเรียนรายวิชาสังคมศึกษาว่า

เนื้อหาของหนังสือเรียนมาจากสาระการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรซึ่งกำหนดขอบข่ายว่าผู้แต่งหนังสือจะไม่เขียนเกินกว่านี้ แต่ผู้แต่งยังมีอิสระในการแต่งหนังสือเรียนอย่างมาก เพราะแต่ละท่านล้วนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ และต้องคิดเองว่า เด็กควรรู้อะไร รู้แค่ไหน ตามความเหมาะสมกับวัยของเด็ก รวมทั้งจะสอดแทรกคุณธรรมและเรื่องสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เข้าไปในเนื้อหาให้สอดคล้องกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตร

นอกจากนี้ เนื้อหาในแบบเรียนยังขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของผู้แต่งและสถานการณ์การเมืองในขณะที่ยังเขียนด้วย เห็นได้จาก “ถ้าเป็นแบบเรียนกระทรวงฯ ก็ตั้งคณะกรรมการ ประกอบด้วย นักวิชาการ อาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง อาจารย์ที่เกษียณแล้ว อดีตศึกษานิเทศก์ อดีตครู ซึ่งขึ้นอยู่กับ

ประสบการณ์และความรู้ของผู้เขียนว่าจะตีความอย่างไร และเขียนออกมาอย่างไร” (เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ, สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2560) และจากคำกล่าวของ ผศ. อรรถพล อนันตวรสกุล (สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2560) อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะกรรมการร่าง แนวทางจัดการเรียนรู้รายวิชาเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง 2557 และอดีตผู้ทรงคุณวุฒิตรวจหนังสือเรียน ของสำนักพิมพ์เอกชนแห่งหนึ่ง ที่ว่า

ความถูกต้องในแบบเรียนเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับอคติของผู้เขียนด้วย เช่น ประชาธิปไตย เรียนไปสับสน เดี๋ยวการมีนิดเดียว แต่ทำไมประชาธิปไตยไม่เกิด เพราะมันเรียน about democracy แต่ไม่ได้เรียน to democracy วิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่เกิดจาก ประชาธิปไตย ถ้าคนเขียนเชื่อว่านักการเมืองคือปัญหาประชาธิปไตย ก็จะเขียนแบบนั้น และขึ้นอยู่กับสถานการณ์การเมืองในขณะที่เขียนด้วย นักเขียนหนังสือเรียน ประวัติศาสตร์ก็มักจะเป็นสำนักไหน ถ้าสำนักวิพากษ์รุ่นใหม่ไม่ค่อยมีใครให้ไปเขียน แบบเรียน อาจไม่ comfortable ที่จะให้เขียน

หากเนื้อหาแบบเรียนนั้นถูกเขียนโดยนักวิชาการของสำนักพิมพ์เอกชนจะต้องได้รับการตรวจอนุญาต จากผู้ทรงคุณวุฒิของกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปจำหน่ายให้ใช้ในโรงเรียน ซึ่งเนื้อหาต้อง เหมาะสมตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การส่งเสริมการผลิตและพัฒนาคุณภาพสื่อการเรียน รู้ของเอกชนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้ระบุไว้ว่า เนื้อหา แบบเรียนจะต้อง “ไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติและศีลธรรมอันดีงาม” (นักวิชาการศึกษาชำนาญการ พิเศษ, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2559)

นอกจากนี้ คณะกรรมการร่างหลักสูตรหรือคณะทำงานในแต่ละหลักสูตรยังคงเป็น ข้าราชการหรือนักวิชาการศึกษาในกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก แม้ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ได้มีการเชิญบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา เช่น ครู อาจารย์ มหาวิทยาลัย ศึกษานิเทศก์ เข้ามาร่วมร่างหลักสูตรด้วย แต่ผู้ที่มีบทบาทหลักในการคัดเลือกและเรียน เชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาร่วมทำงานเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรหรือ คณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียนยังคงเป็นกลุ่มข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการเช่นเดิม โดยการ คัดเลือกบุคคลเข้ามาร่วมดำเนินงานกับกระทรวงศึกษาธิการในภาคการศึกษานั้นจะพิจารณาจาก ความเหมาะสมของคุณสมบัติ ความรู้ความสามารถ และที่สำคัญต้องมีลักษณะแนวคิดหรือความ เป็นไปได้ที่จะสามารถทำงานร่วมกันได้ เห็นได้จาก

การคัดเลือกผู้เข้ามาร่วมเป็นคณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียน ประมาณ 10 คน ซึ่ง นักวิชาการในกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการเลือกสรรและทาบทามเชิญผู้ที่มี ชื่อเสียงและความรู้ความเชี่ยวชาญทางด้านเนื้อหานั้น ๆ ที่สามารถร่วมงานกันได้เข้า มาร่วมในคณะกรรมการ (อรอร ฤทธิ์กลาง, สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2559)

และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีกลุ่มนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่เคยร่วมเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรก่อนหน้าได้รับเชิญให้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรใหม่ ทำให้นักวิชาการบางท่านได้ทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรการศึกษามากกว่าหนึ่งหลักสูตร (โปรดดูรายชื่อคณะกรรมการจัดทำหลักสูตรสังคมศึกษาและภาษาไทยหลักสูตร 2521-2551 ใน ภาคผนวก) อาทิเช่น

กลุ่มนักวิชาการศึกษาที่มีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรทั้งสิ้น 3 หลักสูตร ได้แก่ นางสุชาดา วยวุฒิ ดำรงตำแหน่งประธานคณะทำงานกลุ่มทักษะภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 เป็นคณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 ตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ เป็นที่ปรึกษาและคณะทำงานยกร่างหลักสูตรวิชาภาษาไทย หลักสูตร พ.ศ. 2551 ตำแหน่งข้าราชการบำนาญ

นางวันเพ็ญ สุทธากาศ เป็นคณะทำงานกลุ่มทักษะภาษาไทย หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 เป็นคณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 ในนามศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ และเป็นคณะทำงานหลักสูตรสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม พ.ศ. 2551 ในนามสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ เป็นเลขานุการคณะทำงานวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษา หลักสูตรฉบับปรับปรุง 2533 คณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 ในนามศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ และเป็นคณะทำงานยกร่างหลักสูตรวิชาภาษาไทย พ.ศ. 2551 ในนามสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

กลุ่มนักวิชาการศึกษาที่มีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตรทั้งสิ้น 2 หลักสูตร ได้แก่ นายสุชาติ วงศ์สุวรรณ ประธานคณะทำงานกลุ่มทักษะภาษาไทย หลักสูตรฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533 คณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 และเป็นที่ปรึกษาด้านพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในหลักสูตร พ.ศ. 2551

นางปราณี ปราบริปู เป็นคณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ และเป็นคณะทำงานยกร่างวิชาภาษาไทย หลักสูตร พ.ศ. 2551 สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

นางสาวพูนศรี อิมประไพ เป็นคณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 ในนามศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ และเป็นคณะทำงานยกร่างวิชาภาษาไทย หลักสูตร พ.ศ. 2551 ในนามสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

นางสุคนธ์ สิ้นพานนท์ อาจารย์โรงเรียนบดินทรเดชา กรุงเทพมหานคร เป็นคณะทำงานในหลักสูตร พ.ศ. 2544 และเป็นคณะทำงานในหลักสูตรสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม พ.ศ. 2551 ตำแหน่งข้าราชการบำนาญ

ลักษณะการทาบทามเชิงคณะกรรมการร่างหลักสูตรก่อนหน้าเข้าร่วมเป็น คณะกรรมการร่างหลักสูตรใหม่นี้ นอกจากจะมีส่วนช่วยสร้างความต่อเนื่องให้กับสาระสำคัญของ หลักสูตรแต่ละหลักสูตรที่ดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตาม คำกล่าวของอาจารย์สุคนธ์ สิ้นธพานนท์ (สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2560) แล้ว ยังอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะดังกล่าวเอื้อให้เกิดการ สืบทอดเจตนารมณ์ของนักวิชาการศึกษาในหลักสูตรก่อนหน้ามาสู่เนื้อหาสาระในหลักสูตรใหม่ให้ ยังคงสืบเนื่องต่อไปแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือรัฐบาลในแต่ละสมัย และการที่แต่ละ หลักสูตรใช้ระยะเวลาปรับปรุงและพัฒนาที่สั้นกว่าสิบปี จึงทำให้คณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการร่าง หลักสูตรได้สั่งสมประสบการณ์และเรียนรู้จากการทำงานด้านการศึกษามาเป็นเวลานาน ทำให้เป็นผู้ที่ มีทั้งคุณวุฒิและวัยวุฒิ ซึ่งในสังคมไทยมักให้ความสำคัญกับผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวทำให้เป็นผู้มี บทบาทสำคัญในการให้คำปรึกษาหรือชี้แนะแนวทางในการดำเนินงานด้านทิศทางการศึกษาไทยได้ โดยไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปแบบก้าวกระโดด เพราะอาจทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสนทางความคิด หากเนื้อหาหลักสูตรไม่ต่อเนื่อง และอาจสร้างความสับสนวุ่นวายในสังคมระหว่างคนแต่ละรุ่นที่ได้รับ การศึกษาต่างหลักสูตรกัน

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้สรุปได้ว่า สภาพการเมืองภายในประเทศมีบทบาทต่อการ ดำเนินการจัดการศึกษาของประเทศในเชิงโครงสร้างระดับนโยบาย แต่การเมืองไม่ใช่ปัจจัยสำคัญ ปัจจัยเดียวในการกำหนดหลักสูตรและเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย หากแต่เป็น ข้าราชการ หรือนักวิชาการศึกษาในระบบราชการ ที่ดำเนินการจัดการศึกษาสร้างหลักสูตรและเนื้อหาแบบเรียน ได้อย่างอิสระในเชิงวิชาการ มีการวางแผนตามขั้นตอนกระบวนการปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยทัน ต่อสถานการณ์ อันได้แก่ ระบอบการเมืองการปกครอง รัฐธรรมนูญ รัฐบาลและรัฐมนตรี พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ สภาพเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็น ลักษณะเฉพาะของกระทรวงศึกษาธิการ แม้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหรือรัฐมนตรี แต่นักการเมือง เข้ามามีบทบาทน้อยมาก เพราะข้าราชการมีอำนาจในการเลือกสรรหรือทาบทามบุคคลเข้ามาทำงาน ร่วมกันในระบบราชการ ได้แก่ การเชิญผู้เชี่ยวชาญมาร่วมเป็นคณะกรรมการร่างหลักสูตร คณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียน และคณะกรรมการตรวจสอบเนื้อหาหนังสือเรียนก่อนอนุญาตให้ นำไปใช้ในโรงเรียน ส่งผลให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาไทย ซึ่งข้อสรุป ดังกล่าวตรงตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่า กลุ่มข้าราชการและนักการศึกษาเป็นผู้มีอิทธิพลสำคัญในการ กำหนดเนื้อหาหลักสูตรและแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย และสร้างความเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษา ไทยในลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ได้เปลี่ยนแปลงทันทีตามเหตุการณ์ผันผวนทางการเมือง

5.2 การสร้างภาวะครองอำนาจผ่านเนื้อหาในแบบเรียนของไทย

การครองอำนาจจะเกิดขึ้นภายในประชาสังคม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีตัวแสดง (Agent) ต่าง ๆ ทำหน้าที่ในการสร้างและส่งต่อชุดความคิด ความเชื่อ ตามที่กลุ่ม/ชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะครองอำนาจนำต้องการ อันประกอบไปด้วยสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นแหล่งรวมของความสัมพันธ์ของผู้คน ในที่นี้คือ สถาบันการศึกษา (โรงเรียน) ซึ่งสถาบันดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการสร้างอุดมการณ์ชุดหนึ่ง ๆ ขึ้นมาตามความต้องการของกลุ่มชนชั้นปกครอง และทำหน้าที่ส่งต่ออุดมการณ์ดังกล่าวด้วยในขณะเดียวกัน โดยมีเครื่องมือสำคัญคือ แบบเรียน ซึ่งถือเป็นสื่อการเรียนการสอนหลักที่ครูหรืออาจารย์ต้องใช้ประกอบการสอน ดังนั้น เนื้อหาในแบบเรียนจึงเปรียบเสมือนสารที่บรรจุอุดมการณ์แนวคิดจากกลุ่มผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำมาสู่นักเรียนในโรงเรียนในฐานะประชาชนผู้อยู่ภายใต้อำนาจ เนื้อหาในแบบเรียนถูกผลิตออกมาในรูปของความรู้เชิงวิชาการที่นำเสนอข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงและมีการแอบแฝงเนื้อหาหรือคำอธิบายที่สร้างความชอบธรรมให้แก่กลุ่มชนชั้นปกครอง โดยที่นักเรียนไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองถูกกล่อมเกลารื้อถอนหรือกดขี่ให้ยอมรับอำนาจครอบงำของกลุ่มชนชั้นดังกล่าว นอกจากนี้ เนื้อหาแบบเรียนยังถูกถ่ายทอดส่งต่อในรูปแบบความรู้ทางการ กล่าวคือ เป็นความรู้ที่ได้รับการรับรองและอนุญาตให้นำเผยแพร่ในโรงเรียนได้โดยหน่วยงานของรัฐ นั่นคือกระทรวงศึกษาธิการ ที่มีอำนาจตรวจสอบเนื้อหาและอนุญาตให้โรงเรียนใช้หนังสือเรียนที่ผ่านการตรวจสอบและได้รับใบอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการแล้วเท่านั้น นับเป็นการตอกย้ำความถูกต้องชอบธรรมของความรู้ที่รัฐเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้อนุญาตให้จัดทำหรือเผยแพร่ และกีดกันความรู้นอกรอบที่อยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมและการรับรองมาตรฐานความรู้โดยรัฐออกไปจากสถาบันการศึกษา ซึ่งเป็นตัวแสดงหนึ่งในพื้นที่ประชาสังคม เพื่อให้การสร้างภาวะการครองอำนาจนำของรัฐผ่านเนื้อหาของหนังสือเรียนตามหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนนั้นสามารถดำเนินการได้บนชุดความรู้เชิงวิชาการที่เป็นทางการจากรัฐเพียงอย่างเดียว

การวิจัยนี้จะศึกษาความพยายามของรัฐในการสร้างมโนทัศน์ในประเด็นของความคิด ความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย โดยวิธีการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ที่อาศัยการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้วยกลไกการครองอำนาจนำ (Hegemony) โดยมีปัญญาชน (Intellectual) ผู้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในทัศนะของกรัมซีในการสร้างและส่งต่อองค์ความรู้ไปสู่สังคม ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดแนวความคิดในรูปของความรู้ทางการที่ถูกต้องชอบธรรมลงไปในแบบเรียน เพื่อนำเสนอเป็นบทเรียนเข้าสู่กระบวนการกล่อมเกลารื้อถอนทางความคิดให้แก่นักเรียนในโรงเรียนต่อไป เพื่อก่อให้เกิดความยินยอม (Consent) และสร้างความรู้สึกร่วมกันพัฒนาวัฒนธรรมร่วมกันขึ้นในพื้นที่ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเป็น

ส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) และเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ในเชิงอุดมการณ์ และความคิดความเชื่อ

5.2.1 การแปรสภาพสู่ระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ

หลังการรัฐประหาร 2501 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐบาลเผด็จการทหารได้นำแนวคิดระบอบการปกครองประชาธิปไตยแบบไทยมาใช้ กล่าวคือ ไม่ได้นำหลักการปกครองประชาธิปไตยแบบตะวันตกมาทั้งหมด แต่นำหลักการมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย จอมพลสฤษดิ์ไม่เห็นด้วยกับการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง รวมถึงการต่อสู้เพื่อเลื่อนฐานะของคนในสังคม เพราะมองว่าเป็นสิ่งที่สร้างความวุ่นวายและเป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ รัฐบาลจึงเน้นการควบคุมอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง (โดยเฉพาะตัวนายกรัฐมนตรี) เพื่อให้เกิดความมั่นคงและมีเสถียรภาพทางการเมืองมากที่สุด มีการใช้อำนาจบริหารของนายกรัฐมนตรีแบบเด็ดขาด มีกองทัพที่เข้มแข็ง ประชาชนไม่ต้องมีส่วนร่วมทางการเมือง เพียงแต่มุ่งทำงานตามหน้าที่ของตนเอง และการสร้างระเบียบวินัย การรักษาความสะอาดให้เกิดขึ้นในสังคม ขณะที่รัฐบาลเผด็จการดำเนินนโยบายแข่งขังทางการเมืองนั้น รัฐบาลก็ได้บริหารงานโดยเน้นนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการพัฒนาการศึกษา โครงการพัฒนาต่าง ๆ ถูกดำเนินการโดยรัฐ เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศ โดยเฉพาะด้านการก่อสร้างและปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา รวมถึงสถาบันการศึกษาอย่างมหาวิทยาลัยที่เริ่มขยายออกไปตามภูมิภาค เพื่อรองรับความต้องการเรียนต่อในระดับสูงขึ้นของเยาวชน (ลิขิต ธีรเวคิน, 2550, น. 173-176)

นอกจากนี้ รัฐยังดำเนินการสร้างชุดความคิดความเชื่อที่สำคัญอีกชุดหนึ่ง คือ การนำแนวคิดที่ใช้สถาบันกษัตริย์เป็นแกนนำ รองรับด้วยความเชื่อจารีตประเพณีโบราณแบบระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ ความเหนือกว่าของคคิซึ่งชุกษัตริย์-สมมติเทพและศาสนา มาใช้ในทางการเมืองเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครองของตน เช่น การเทิดทูนรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การเปลี่ยนวันชาติจากวันที่ 24 มิถุนายน (วันเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475) มาเป็น วันที่ 5 ธันวาคมของทุกปีตามวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 รวมทั้ง การส่งเสริมให้พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จประพาสเยี่ยมเยียนประชาชนในพื้นที่ประเทศไทยและการส่งเสริมพระเกียรติของกษัตริย์ด้วยการเสด็จเยือนยังต่างประเทศ ซึ่งสามารถชี้ให้เห็นหน้าที่ที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในระบอบการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ประการที่หนึ่ง คือ หน้าที่ในการประกาศให้การกระทำและนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาลเป็นไปโดยชอบธรรม และช่วยสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างกลุ่มบุคคลในรัฐบาลและกลุ่มอื่นด้วยการจัดพระราชพิธีและพิธีการสำคัญทางสังคมต่าง ๆ ประการที่สอง คือ หน้าที่ในการสนับสนุนโครงการปกครองแบบพ่อปกครองลูกของ

รัฐบาล ซึ่งด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์และการสนับสนุนจากรัฐบาล ได้ก่อให้เกิดโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่สร้างประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างมากมาย สร้างความนิยมให้เกิดขึ้นแก่สถาบันกษัตริย์และรัฐบาลมากขึ้น (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 1979/ 2526, น. 412-432) นี่คือการเริ่มต้นของระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการในกระบวนการแปรสภาพการปกครองของประเทศไทยในยุคจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งยังคงได้รับมรดกสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ด้านการศึกษา ในยุคนี้ ช่องทางในการเผยแพร่วรรณกรรมหรืองานเขียนประเภทอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาโน้มเอียงไปทางสังคมนิยมหรือวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรงย่อมไม่อาจทำได้ อย่างเปิดเผยเหมือนในยุคสมัยที่สังคมมีเสรีภาพเต็มที่ เนื่องจากรัฐบาลเข้มงวดกวดขันการแสดงความคิดเห็นของประชาชน การควบคุมเสรีภาพของสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อสิ่งพิมพ์ มีการสั่งปิดโรงพิมพ์ที่นำเสนอเนื้อหาข่าวสารที่เป็นปรปักษ์กับรัฐบาล มีการประกาศห้ามและยึดสิ่งพิมพ์แนวคิดสังคมนิยมยุคทศวรรษ 2490 และจับกุมนักคิดนักเขียนที่ถ่ายทอดความคิดที่อาจเป็นภัยต่อรัฐบาล รวมไปถึงการใช้ประเด็นเรื่องคอมมิวนิสต์มาเป็นข้ออ้างในการกำจัดกลุ่มที่มีแนวคิดตรงข้ามกับรัฐบาลอีกด้วย (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 323-326)

ด้วยสภาพทางการเมืองดังที่กล่าวมานี้ เนื้อหาในแบบเรียนยุคเผด็จการตามหลักสูตร พ.ศ. 2503 ที่พบจากการศึกษาวิจัยนี้ จึงให้ความสำคัญกับระบบราชการส่วนกลางที่มีหน้าที่คอยช่วยเหลือดูแลหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคและราชการส่วนท้องถิ่น ซึ่งหน่วยงานส่วนท้องถิ่นมีอิสระภาพตามสมควรในการดำเนินกิจการที่เกี่ยวกับท้องถิ่นของตนเอง และอาศัยการพึ่งพารัฐในกรณีที่เกิดการนั้นเกินกำลังความสามารถของราชการส่วนท้องถิ่นจะกระทำได้ กองทัพและทหารมีบทบาทสำคัญต่อการบริหารประเทศในการสร้างความมั่นคงปลอดภัยทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจให้แก่พลเมืองของประเทศเป็นอย่างมาก โดยเชื่อว่า หากประเทศชาติมีความสงบและมีเสถียรภาพทางการเมือง เศรษฐกิจของประเทศจะดำเนินไปได้ด้วยดีและมีความก้าวหน้า รวมถึงการให้ความสำคัญกับการเข้ามาช่วยเหลือทางการทหารของประเทศสหรัฐอเมริกา ส่วนสถาบันที่มีใช้ระบบราชการ เช่น รัฐสภา นักการเมือง ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงหลักการโดยทั่วไปที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตย วิธีการเข้าสู่อำนาจรัฐมีแนวทางสร้างความชอบธรรมโดยการอ้างอิงที่มาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ และมีความพยายามที่จะนำลักษณะการเมืองการปกครองที่เป็นอยู่จริงในสังคมมาเชื่อมโยงให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยโดยทั่วไป เช่น สมาชิกรัฐสภาจะมาจากการแต่งตั้งหรือเลือกตั้งก็ได้ เพราะทั้งคู่ล้วนมีความสามารถ การอธิบายว่าสภาร่างรัฐธรรมนูญมีฐานะเทียบเท่ากับรัฐสภา และการจัดตั้งรัฐบาลมีความเชื่อมโยงกับประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย เพราะรัฐบาลมีที่มาจากสภาร่างรัฐธรรมนูญที่เปรียบได้กับรัฐสภาจึงถือเป็นรัฐบาลตัวแทนประชาชนได้เช่นกัน ในช่วงนี้กระบวนการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนนอกเหนือจากการเลือกตั้งยังไม่มีปรากฏในเนื้อหาแบบเรียน มีเพียงการเรียกร้องให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎระเบียบ ขยันทำงานสร้างรายได้ รักษาวินัย

มีระเบียบเรียบร้อย และคอยทำหน้าที่สอดส่องดูแลช่วยเหลือกิจการของรัฐบาล เพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุข สังคมไทยในเนื้อหาแบบเรียนช่วงระยะเวลาี้จึงไม่มีความขัดแย้ง เพราะประชาชนทุกคนดำเนินชีวิตตามหลักธรรมศาสนาและมีคุณธรรมจริยธรรม และทุกคนล้วนเป็นพสกนิกรที่พึ่งพาอาศัยอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนในช่วงนี้จึงมีลักษณะที่ประชาชนค่อนข้างพึ่งพาและเชื่อฟังรัฐ

5.2.2 การก่อตัวของกลุ่มพลังต่อต้านและเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูป

แม้รัฐบาลในช่วงทศวรรษ 2500 จะควบคุมและจำกัดสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการรับรู้ข่าวสารข้อเท็จจริงของประชาชนอย่างเข้มงวด แต่การแปรสภาพการปกครองในระบอบเผด็จการก็มิได้กระทำได้ง่ายโดยปราศจากการต่อต้าน กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการผลิตและถ่ายทอดแนวคิดตอบโต้กับผู้มีอำนาจและกล้าเผชิญหน้ากับรัฐบาลเผด็จการ คือ กลุ่มปัญญาชนและนักศึกษา (ทั้งที่เรียนอยู่ในประเทศและต่างประเทศ) แม้กระทั่งในสมัยจอมพลสฤษดิ์ที่นับได้ว่าเป็นช่วงที่มีการควบคุมบทบาทในการแสดงความคิดเห็นของนักคิดนักเขียนอย่างมาก จนถึงขั้นจับกุมปราบปรามนักเขียน และทำลายหนังสือที่มีเนื้อหาที่มีแนวโน้มเอียงไปทางตรงกันข้ามกับรัฐบาล แต่นักคิดและปัญญาชนก็พยายามสรรหาช่องทางในการเผยแพร่ความคิดของตน เช่น การโรเนียวแล้วเผยแพร่แจกจ่ายในวงจำกัดและให้เวียนกันอ่านไปเรื่อย ๆ และการทำสิ่งพิมพ์/วารสารในมหาวิทยาลัย (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 377)

5.2.2.1 กลุ่มพลังเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปในสมัยจอมพลสฤษดิ์-ถนอม

เนื่องด้วยในยุคนี้ สหรัฐอเมริกาเข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมาก โดยเฉพาะในสงครามอินโดจีน ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือมากมาย ทั้งด้านการพัฒนาความมั่นคงของประเทศและด้านการศึกษา แม้การช่วยเหลือดังกล่าวจะมีลักษณะคล้ายการดำเนินนโยบายแบบจักรวรรดินิยม แต่ก็ช่วยให้เหล่าปัญญาชนและนักศึกษาเริ่มมีโอกาสได้รับรู้แนวคิดและข้อมูลข่าวสารมากมาย โดยเฉพาะจากต่างประเทศ เช่น การจัดตั้งโครงการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาร่วมกันระหว่างหน่วยงานของไทยกับสหรัฐฯ การที่สหรัฐฯ ส่งเสริมให้นักวิชาการไปดูงานด้านการศึกษาและให้ทุนนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศสหรัฐฯ รวมไปถึง การให้ทุนแก่สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยในการตั้งสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยขึ้นในประเทศไทย ทำให้วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ได้กำเนิดขึ้น (เริ่มออกปี พ.ศ. 2506) ซึ่งมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์ (รองนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น) เป็นเจ้าของแทนสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และเปิดกว้างรับบทความจากหลายฝ่ายในสังคม รวมถึงผู้มีแนวคิดที่แตกต่างมาตีพิมพ์ในวารสาร (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 91-99) ซึ่งนับเป็นกลยุทธ์อันน่าสนใจของผู้จัดทำที่นำผู้มี

ยศถาบรรดาศักดิ์ในสังคมชั้นสูงมาคานอำนาจกับรัฐบาลเผด็จการที่อ้างอิงความชอบธรรมจากสถาบันกษัตริย์เพื่อเป็นเกราะป้องกันให้แก่สิ่งพิมพ์ของตนให้ดำรงอยู่ได้ในสังคมที่ควบคุมอิสรภาพและการรับรู้ข่าวสารในขณะนั้น และในปี 2509 ได้มีการเชิญชวนนิสิตนักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เข้าร่วมทำสังคมนศาสตร์ปริทัศน์ฉบับนิสิตนักศึกษา และกระจายเครือข่ายออกไปจนเกิดนิตยสารอีกมากมาย เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของนักศึกษาปัญญาชนที่แสดงความคิดเห็นด้วยแนวคิดใหม่ ๆ ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ที่พวกเขาเริ่มจัดทำขึ้น เช่น วิทยาสารปริทัศน์ (เริ่มออกปี พ.ศ. 2513) มี สุลักษณ์ ศิวรักษ์ อดีตบรรณาธิการสังคมนศาสตร์ปริทัศน์เป็นบรรณาธิการ ปาจารย์สาร วรรณกรรมเพื่อชีวิต วิทยาสารปริทัศน์ ชัยพฤกษ์ ชาวบ้าน ลอมฟาง ศูนย์ศึกษา ฯลฯ

การเกิดขึ้นของนิตยสาร/วารสารปัญญาชนที่มีเนื้อหาก้าวหน้าและมีลักษณะวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาสังคมและการเมืองอย่างตรงไปตรงมานี้ถือเป็นเวทีแลกเปลี่ยนความคิดและอุดมการณ์ที่สำคัญของปัญญาชนและนักศึกษาให้เกิดการเชื่อมต่อทางปัญญาระหว่างกันในยุคหนึ่ง ซึ่งได้กระตุ้นให้นักศึกษาในมหาวิทยาลัยเกิดความตื่นตัวทางปัญญาและทำให้นักศึกษาเริ่มจัดทำสิ่งพิมพ์ของนักศึกษาเองและจำหน่ายแจกจ่ายกัน โดยมักเรียกว่า “หนังสือเล่มละบาท” มีเนื้อหาจริงจังและหันมาสนใจวิพากษ์วิจารณ์สังคมมากกว่าในอดีต จนกลายเป็นวัฒนธรรมของนักศึกษาแทบทุกมหาวิทยาลัย เช่น หนังสือภัยขาว ของกลุ่มสมาคมนักนิพนธ์ธรรมศาสตร์ ในปี 2514 วิพากษ์วิจารณ์จักรวรรดินิยมอเมริกา มุ่งเปิดโปงนโยบายและพฤติกรรมของอเมริกาในสงครามเวียดนามและในประเทศไทย ซึ่งก่อนหน้านี้อารสารนอคมหาวิทยาลัยอย่างสังคมนศาสตร์ปริทัศน์ ได้ออกฉบับภัยเหลืองเพื่อวิพากษ์วิจารณ์จักรวรรดินิยมญี่ปุ่น, หนังสือวลัญชทัศน์ ฉบับภัยเขียว ของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ออกมาวิพากษ์วิจารณ์เผด็จการทหารหลังเกิดการรัฐประหารตัวเองของจอมพลถนอมในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 เครือข่ายสิ่งพิมพ์ของนักศึกษาปัญญาชนเหล่านี้นับเป็นการเปิดโอกาสให้นักศึกษาและปัญญาชนได้แสดงออกและแลกเปลี่ยนกันทางความคิด วิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม พร้อมทั้งเผยแพร่แนวคิดของตนเองไปสู่สาธารณชนในวงกว้างมากขึ้น ซึ่งถือเป็นข้อมูลทางเลือกให้แก่สังคมที่กำลังถูกรอบงำด้วยข้อมูลข่าวสารของทางราชการ

ในช่วงทศวรรษ 2510 โดยเฉพาะหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2511 ในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร อิทธิพลของกระแสเคลื่อนไหวของนักศึกษาทั่วโลกและการเข้ามาของแนวคิด “ซ้ายใหม่” จากตะวันตกเริ่มได้รับความสนใจจากนักศึกษาปัญญาชน ผนวกกับการรื้อฟื้นแนวคิดของนักคิดนักเขียนฝ่ายซ้ายในทศวรรษ 2490 ที่ถูกควบคุมและทำลายให้หายไปจากความทรงจำของประชาชนในยุคเผด็จการจอมพลสฤษดิ์ รวมทั้ง การขยายตัวของมหาวิทยาลัยไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศอันเป็นผลมาจากนโยบายขยายตัวทางการศึกษาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ทำให้ในช่วงนี้ นักศึกษาเริ่มเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เช่น การจัดตั้งกลุ่มนักศึกษาเข้าสังเกตการณ์การเลือกตั้ง การรวมตัวกันระหว่างนิสิตนักศึกษาระหว่างสถาบันต่าง ๆ และจัดตั้งศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา

แห่งประเทศไทย (ศนท.) เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2513 และเริ่มมีกิจกรรมที่แสดงบทบาททางสังคมการเมืองมากขึ้นในปี 2515

รวมทั้งกระแสการตั้งคำถามเกี่ยวกับวัฒนธรรมเดิม การศึกษาและบทบาทของกลุ่มคนหนุ่มสาวเริ่มเกิดขึ้นในกลุ่มปัญญาชน ดังเช่น การตั้งคำถามเกี่ยวกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของ จรัส ดิษฐาภิรักษ์ (2513, น. 34, อ้างถึงใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 250) นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ ที่มองว่า ความไม่พอใจวัฒนธรรมเดิมของคนรุ่นใหม่เป็นสาเหตุหนึ่งของการประท้วงทั่วโลก ในประเทศไทยก็มีแนวโน้มเป็นเช่นนั้นเช่นกัน ซึ่งเขาเองก็เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ไม่เห็นด้วยกับวัฒนธรรมไทยบางอย่างที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการใช้อำนาจและถูกศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ โดยเชื่อว่าหากมีวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาจะต้องดีกว่าที่เป็นอยู่ ไมตรี อึ้งภากรณ์ (2513, น. 82-87, อ้างถึงใน ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 250-251) เขียนบทความ “อะไรแน่ที่ว่าเป็นไทย” กล่าวว่า แนวคิดที่ว่าประชาธิปไตยไม่ได้มีกำเนิดมาจากสังคมไทยจึงนำมาใช้ไม่ได้ นั่นไม่ยุติธรรม เพราะคนไทยก็เคยรับวัฒนธรรมและแนวคิดหลายอย่างมาจากต่างชาติและปฏิบัติกันสืบต่อมา รวมไปถึง วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วารสารปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการเมืองไทยได้ตีพิมพ์ “ฉบับคนหนุ่ม” ในปี พ.ศ. 2513 นำเสนอบทความเกี่ยวกับบทบาทของคนหนุ่มสาวในประเด็นต่าง ๆ เช่น คนหนุ่มสาวกับการปฏิวัติ คนหนุ่มสาวกับการเมือง คนหนุ่มสาวกับวัฒนธรรมใหม่ คนหนุ่มสาวกับมหาวิทยาลัยแบบไทย-ไทย เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการปลุกกระแสและกระตุ้นให้คนหนุ่มสาวรู้จักตั้งคำถามกับสภาพที่เป็นอยู่ และเรียกร้องให้คนรุ่นใหม่เหล่านี้มีความรับผิดชอบต่อมวลชนและก้าวเข้ามา มีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น ยอมเสียสละตนเองเพื่อให้คนรุ่นต่อไปได้มีโอกาสมีชีวิตที่มีคุณภาพดีขึ้น ดังข้อความที่ว่า “การปั่นระบบให้เข้ากับคนได้นั้นเป็นสิ่งที่คนหนุ่มสาวต้องการและเห็นว่าจำเป็นมากกว่าการปั่นคนให้เข้ากับระบบ. . .มองความเป็นจริงของสังคมเราให้มากขึ้น เราควรจะมาพร้อมใจกันเดินออกจากดินแดนเทพนิยายได้แล้วมิใช่หรือ” (สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2513, น. 4-5)

นอกจากนี้ ปัญญาชนหรือนักวิชาการสาขาต่าง ๆ (ไม่เฉพาะแต่สาขาด้านการศึกษา) ได้เริ่มให้ความสนใจวิพากษ์วิจารณ์และต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการศึกษาของไทย เช่น ในปี 2508 ดร. ป่วย อึ้งภากรณ์ (2530, น.3-29, 167-182) ได้เริ่มกล่าวถึงปัญหาทางการศึกษาในทุกกระดับของไทย ในปี พ.ศ. 2512 วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ 2 ปีที่ 7 เดือนกันยายน-พฤศจิกายน 2512 ได้ตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับประเด็นทางการศึกษาทั้งหมด เช่น เรื่อง “อันอาจนำไปสู่ปรัชญาการศึกษาของเราเอง” ของ เอกวิทย์ ฤ กลาง, เรื่อง “แนวคิดในการปรับปรุงมหาวิทยาลัย” ของ สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2514 วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ลงภาพและข้อความชวนให้คิดและตอบคำถามว่า “การศึกษา: จุงจุมหรือจุงใจ” และเห็นว่า การศึกษาเป็นส่วนสำคัญที่จะวางพื้นฐานหรือเปลี่ยนแปลงค่านิยม ดังนั้น การศึกษาจึงต้องจุงใจให้คนมองเห็นคุณค่าในตัวเองและไม่กลายเป็นเครื่องมือจุงจุมคน ซึ่งภายในเล่มได้เสนอบทความเรื่อง

“ปัญหาคุณภาพทางการศึกษาระดับประถมศึกษา” ของ เอกวิทย์ ณ ถลาง, “การศึกษาในปัจจุบัน: แนวโน้มแห่งการทำลายบุคคลและสังคม” ของ ไพฑูรย์ สีนลาร์ตัน และบทความแปลของจูเลียส เค โนเยอเรเร ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐทานเซเนีย “การปฏิวัติโดยการศึกษา: การศึกษาเพื่อความเชื่อมั่นในตนเอง” ซึ่งมีสภาพใกล้เคียงกับประเทศไทยของเรา การเผยแพร่บทความของไอวัน อิลลิช เจ้าของความคิดให้เลิกระบบโรงเรียน ซึ่งแปลโดย จิตรกร ตั้งเกษมสุข ในนิตยสารปาจารย์สาร ปี 2515 การแปลเก็บความจาก Workshop on Community, School ของ นิโคลาส เบนเนท เรื่อง “โรงเรียนชุมชน สถาบันเพื่อการพัฒนาชนบท” ที่เสนอแนะให้กำหนดหลักสูตรการศึกษาให้เหมาะสมต่อท้องถิ่นและไม่ควรกำหนดให้ใช้หลักสูตรเดียวกันทั้งชาติ และ วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับที่ 9 ปีที่ 11 กันยายน 2516 นำเสนอบทความของ นิโคลาส เบนเนท แปลโดย สมบัติ พิศสะอาด จากเรื่อง “วิกฤตการณ์ในระบบการศึกษาของไทย”

นอกจากนี้ กระแสการปฏิรูปการศึกษาทั่วโลก โดยเฉพาะรายงานเรื่องการศึกษาเพื่อชีวิตของยูเนสโก ในปี พ.ศ. 2515 ก็ส่งผลกระทบต่อการศึกษาในประเทศไทย โดยนักวิชาการในกระทรวงฯ ขอแปลมาเป็นภาษาไทยเพื่อนำมาใช้ในระบบการศึกษา รวมไปถึงปัญญาชนในไทยก็ได้นำหลักการดังกล่าวมาแปลไว้ในวารสารของไทยด้วย เช่น วิทยากร เชียงกูล แปลรายงานเรื่องการศึกษาแบบตลอดชีวิตของยูเนสโก ในวิทยาสาร ฉบับวันที่ 8 และ 15 กันยายน 2515 และเขียนเรื่องระบบการศึกษาตลอดชีวิต เป้าหมายใหม่สำหรับชาวโลก ในวารสารศูนย์ศึกษา ปี 2515

จะเห็นได้ว่า เครือข่ายสิ่งพิมพ์ปัญญาชนนั้นเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนทางความคิดและเปิดกว้างให้เกิดความร่วมมือกันในหมู่ปัญญาชนอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มผู้เขียนบทความตีพิมพ์ในวารสารบางคนอย่างเช่น เอกวิทย์ ณ ถลาง และ ลีปนพนธ์ เกตุทัต ได้กลายมาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในระบบราชการที่พยายามผลักดันและดำเนินการปฏิรูปการศึกษาของไทยร่วมกับปัญญาชนภายนอกในเวลาต่อมา

เมื่อข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างจากข้อมูลของทางราชการและการตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมและการกระตุ้นให้นักศึกษาและปัญญาชนเข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงประเทศชาติให้ดีขึ้นเริ่มแพร่กระจายออกไปในวงกว้าง รวมทั้งกระแสความเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาและประชาชนในต่างประเทศ ได้ส่งผลให้เกิดกระแสการตื่นตัวทางปัญญาของนักศึกษาและประชาชนในประเทศ ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลไทยในสงครามอินโดจีน โดยเฉพาะการต่อต้านสงครามเวียดนาม และนำมาสู่แนวคิดต่อต้านรัฐบาลเผด็จการทหาร ที่ถูกมองว่า กำลังนำพาอธิปไตยของประเทศไปสู่อันตรายจากการให้สหรัฐฯ เข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศและเข้าร่วมสงครามแบบลับ ๆ โดยที่ประชาชนไม่มีสิทธิเสรีภาพในการรับรู้ข้อมูลที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับชะตากรรมของประเทศ จึงเริ่มเกิดกระแสเรียกร้องสิทธิ

เสรีภาพอย่างแท้จริงในระบอบประชาธิปไตยขึ้น อีกทั้งนักศึกษาได้นำวาทกรรมกษัตริย์ประชาธิปไตย⁴ เข้ามาผนึกรวมกับกระแสเรียกร้องประชาธิปไตย (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 415) ซึ่งวาทกรรมดังกล่าวเป็นผลมาจากการแปรสภาพให้เกิดระบอบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการโดยการส่งเสริมบทบาทของพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ รวมไปถึงการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษาซึ่งถูกมองว่า ล้าสมัย ไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั่วโลก และเมื่อเกิดกระแสตื่นตัวในสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมเพิ่มขึ้นอย่างมาก แต่รัฐไม่ยอมปรับตัวหรือปรับตัวช้าไม่ทันการณ์ จึงก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

5.2.2.2 การเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปการเมืองและการศึกษาหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 บรรยากาศทางการเมืองเริ่มเปิดกว้างมากขึ้น มีเสียงเรียกร้องอย่างกว้างขวางให้มีการปรับปรุงระบบและหลักสูตรการศึกษา หลายฝ่ายวิพากษ์วิจารณ์ระบบการศึกษาของไทยว่าไม่เหมาะสม ทำให้คนละทิ้งถิ่นฐานจากชนบทเข้าสู่ชุมชนเมือง เพราะหลักสูตรไม่จบในตัวเองแต่เอื้อให้ศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นไป เช่น ธเนศวร์ เจริญเมือง (2517, น. 107) เห็นว่าการศึกษาให้ความสำคัญกับสังคมเมืองโดยละเลยสังคมชนบทและปัญหาในสังคม จึงเร่งรัดให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา โดยควรมีปรัชญาการศึกษาของตนเอง ดังคำวิจารณ์ของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2517, น. 78) ว่า “ตราบใดที่เรายังไม่มีปรัชญาการศึกษาที่เป็นของเราเอง ตราบใดที่เรายังไม่แสวงหาอุดมคติทางการศึกษาของเรา เราก็ได้แต่ระบบอันผลิตซ้ำราชการอย่างซังกะตายไปเช่นนี้เอง” นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะให้พัฒนาการศึกษาจากเหล่านักวิชาการต่าง ๆ เช่น วิทยากร เชียงกุล (2518, น. 25) เห็นควรให้อิสระแก่ครูในการจัดหลักสูตรการศึกษาให้มีความยืดหยุ่นมากขึ้น ทางด้าน รังสรรค์ ธาระพรพันธุ์ (2517, น. 41-51) เสนอให้รัฐหาแหล่งเงินทุนภายในประเทศ เช่น ออกพันธบัตรเพื่อการศึกษา เพื่อหารายได้มาอุดหนุนการศึกษามากขึ้น

กระแสที่เกิดขึ้นจากภายนอกเหล่านี้ ทำให้ฝ่ายภาครัฐต้องดำเนินการปรับตัวบางอย่างเพื่อรองรับแรงกดดันที่ถาโถมเข้ามา ประกอบกับด้านนักวิชาการศึกษายปฏิรูปในระบบราชการได้เล็งเห็นโอกาสที่จะผลักดันแนวคิดของตนที่ต้องการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษา ด้วยการนำกระแสข้อคิดเห็นที่เกิดขึ้นในสังคมมาดำเนินการเชื่อมต่อกับแนวคิดที่กลุ่มตนมีอยู่ ดังเช่น กรณีที่นักวิชาการศึกษาได้เริ่มมีแนวคิดปฏิรูปการศึกษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 โดยจัดประชุมทางวิชาการเรื่อง “บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา” เพื่อให้การ

⁴ ให้ความสำคัญกับบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง นอกเหนือจากการรักษาเอกราชและปฏิรูปการปกครองประเทศ นั่นคือ การเป็นผู้ให้กำเนิดประชาธิปไตยในสังคมไทย

ดำเนินงานขยายการศึกษาภาคบังคับต่อเนื่องรวดเร็ว 6 ปีนั้น มีความเป็นไปได้มากขึ้นและรวดเร็วขึ้น เพราะเห็นว่า แผนการศึกษาแห่งชาติที่ประกาศใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2503 นั้นใช้มาเกือบสิบปี มีความล้าสมัยไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม และมีข้อเสนอจากการสัมมนาและการประชุมหลายคณะให้เปลี่ยนแปลงระบบโรงเรียนใหม่ แต่ข้อเสนอดังกล่าวยังไม่สร้างแรงกระตุ้นมากพอให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่เมื่อสภาพสังคมการเมืองเอื้ออำนวย รัฐบาลเองก็ไม่รีรอที่จะดำเนินนโยบายตอบสนองต่อเสียงเรียกร้องของประชาชน สภาวการณ์เช่นนี้จึงจึงประจวบเหมาะต่อการผลักดันแนวคิดที่กลุ่มตนต้องการให้มีการปฏิรูปการศึกษาที่มีอยู่ให้เกิดขึ้น จึงได้มีการเสนอให้ฝ่ายการเมืองตั้งคณะทำงานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาและพิจารณาจัดทำร่างแผนการศึกษาฉบับใหม่ ซึ่งเป็นที่มาของการแต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2517 โดยมี ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต และ ศ.ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ ผู้เสนอแนวคิดจัดตั้งคณะกรรมการเป็นประธานและรองประธานตามลำดับ โดยคณะกรรมการฯ ได้เสนอให้มีการปรับปรุงหลักสูตรและวิธีการวัดผล การแก้ไขความไม่เสมอภาคทางการศึกษา มอบหมายคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินำหลักการและสาระในรายงานไปพิจารณาไว้ในร่างแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) พร้อมทั้งเสนอให้แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา เพื่อดำเนินการวางแผนปฏิบัติงานตามแนวข้อเสนอดังกล่าว และเป็นช่องทางในการนำหลักการและมาตรการที่เสนอในรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษามาบรรจุไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ พ.ศ. 2520 ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ด้วย

ต่อมา ในช่วงทศวรรษ 2520 การเมืองในประเทศมีความผันผวนอย่างมาก โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ส่งผลให้การปฏิรูปการศึกษาต้องหยุดชะงัก แต่กระแสการปฏิรูปได้เกิดขึ้นอีกครั้งหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 หลังจากที่มิกระแสเรียกร้องจากประชาชนให้มีการปฏิรูปการเมืองเกิดขึ้นในสังคมและต้องการให้มีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทำให้ภาครัฐต้องดำเนินการปรับตัวต่อแรงกดดันดังกล่าว เห็นได้จาก

ปี พ.ศ. 2537 ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย (คพป.) ขึ้น โดยมี ศ.นพ. ประเวศ วะสี เป็นประธาน และนำเสนอหลักการสำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ให้แก่ประธานสภาในเดือนเมษายน พ.ศ. 2538 โดยให้มีการแก้ไขมาตรา 211 แห่งรัฐธรรมนูญ 2534 เพื่อเป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการปฏิรูปการเมือง รวมถึงการขยายสิทธิการเลือกตั้งให้ประชาชนโดยให้บุคคลอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง

ปี พ.ศ. 2539 รัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ได้จัดตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการเมือง (คปก.) ขึ้น โดยมีนายชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน ได้เสนอร่างกฎหมายเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 และให้แต่งตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งรัฐธรรมนูญที่ร่างโดยสมาชิกร่าง

รัฐธรรมนูญได้ดำเนินการแล้วเสร็จในสมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ปี พ.ศ. 2540 โดยมีประเด็นสำคัญคือ การประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชน การให้ประชาชนมีบทบาททางการเมืองอย่างเต็มที่ การเปลี่ยนแปลงการเข้าสู่ตำแหน่งอำนาจ การควบคุมการใช้อำนาจ การผสมผสานระหว่างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของระบบอังกฤษและระบบประธานาธิบดี และการกำหนดให้มีองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าว ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและรับฟังเสียงจากการทำประชาพิจารณ์หลายครั้ง ทำให้ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองเป็นอย่างมาก

5.2.2.3 การเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปการเมืองและการศึกษาหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540-2551

หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 บรรยากาศประชาธิปไตยในสังคมได้เอื้อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาคั้งสำคัญ คือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 โดยสาระสำคัญเน้นเรื่องการกระจายอำนาจทางการศึกษา และการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปี ให้ทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ซึ่งพระราชบัญญัติดังกล่าวเกิดจากแนวคิดของนักวิชาการศึกษาในระบบราชการที่ว่า การปฏิรูปการศึกษามักขาดความต่อเนื่อง อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล จึงควรดำเนินการผลักดันให้เกิดกฎหมายขึ้นมารองรับเพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องแม้มีการเปลี่ยนรัฐบาล ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2537 จึงเกิดความร่วมมือระหว่างผู้มีประสบการณ์ภาคเอกชนและภาครัฐ 4 ท่าน ได้แก่ นายบัณฑิต ล่ำซำ กรรมการผู้จัดการใหญ่ ธนาคารกสิกรไทย นายวิจิตร ศรีสอาน ปลัดทบวงมหาวิทยาลัยในขณะนั้น ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ประธานกรรมการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยในขณะนั้น และ นายโกวิท วรพิพัฒน์ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น ได้หารือร่วมกัน โดยเห็นว่า ต้องจัดการปฏิรูปการศึกษา เพื่อพัฒนาและเตรียมตัวเข้าสู่โลกยุคสารสนเทศ จึงได้ร่วมกันจัดตั้ง “คณะศึกษาศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์เพื่อศึกษาและเสนอแนะการปฏิรูปการศึกษา” โดยธนาคารกสิกรไทยเป็นผู้สนับสนุน คณะศึกษาศึกษาประกอบด้วย ผู้ที่มีประสบการณ์ภาคเอกชน ภาครัฐ ภาคราชการ ภาคประชาชน ภาคองค์กรเอกชน สาธารณประโยชน์ ฯลฯ ร่วมกันทำงานนี้ โดยไม่มีค่าตอบแทน ร่วมงานกันในระดับล่างสู่บน ด้วยความหวังว่า จะผลักดันรัฐบาล ฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติให้รวมพลังกันปฏิรูปการศึกษา ตั้งแต่นั้นมาหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลทุกชุด ตั้งแต่พ.ศ. 2537-2543 ได้ให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ช่วงเวลาที่มีการริเริ่มแนวคิดให้ปฏิรูปการศึกษาและร่างพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ. 2542 นั้น อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับช่วงที่ประชาชนในประเทศเริ่มมีความตื่นตัวทางการเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 จึงนับว่าเป็นเวลาอันเหมาะสมที่จะดำเนินการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษา โดยผลกระทบ

จากการมีรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาตินี้ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกันไปด้วยในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544

จะเห็นได้ว่า การดำเนินการของนักวิชาการศึกษาในระบบราชการที่พยายามผลักดันแนวทางการปฏิรูปการศึกษานั้น เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่บรรยากาศทางสังคมและการเมืองเอื้ออำนวยและคนในสังคมเกิดความตื่นตัวต่อการปฏิรูป เช่น การเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาในปี พ.ศ. 2517 หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และการร่วมมือกันผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 นั้น นับว่าเป็นวิธีการช่วงชิงอำนาจต่อรองกับฝ่ายอำนาจทางการเมืองของนักการศึกษาในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ อาศัยช่วงเวลาและสถานการณ์ที่เหมาะสมในการสร้างความเปลี่ยนแปลงตามแนวคิดของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า การดำเนินการของนักวิชาการศึกษาแบบค่อย ๆ รุกคืบ ไปเรื่อย ๆ เมื่อมีช่วงเวลาและจังหวะที่เหมาะสมเช่นนี้ คือ วิธีการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ในความหมายของกริมซีนั้นเอง

5.2.3 การประนีประนอมในกระบวนการครองอำนาจนำของรัฐ

แม้ฝ่ายปัญญาชนจะไม่ได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาดในระหว่างการต่อสู้แย่งชิงการครองอำนาจนำ แต่ในด้านอุดมการณ์ได้เกิดการบั่นทอนความชอบธรรมของระบบเดิมไปบ้างแล้ว การต่อสู้ที่จบลงด้วยการประนีประนอมกันโดยไม่ได้ทำสัญญากันอย่างชัดเจน แต่การประนีประนอมทางความคิดนั้นถูกแสดงออกโดยการที่รัฐและระบบการปกครองเดิมนั้นดำรงอยู่ต่อไป แต่ต้องดำเนินการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ดังนั้น หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 รัฐจึงเริ่มเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แม้หลังจากนั้นสภาพทางการเมืองจะมีความผันผวนอย่างมากและถูกแทรกแซงโดยทหารเป็นบางช่วง ดังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และต่อมาประชาชนได้เรียกร้องประชาธิปไตยคืนจากรัฐบาลเผด็จการทหารจนเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 จากปัญหาที่ประเทศไทยวนเวียนอยู่กับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยสลับกันด้วยเผด็จการอยู่เช่นตั้งวงจรอุบาทว์นี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ระบบแนวคิดของประชาชนนั้นไม่ได้เหมือนเดิมดังเช่นในสมัยจอมพลสฤษดิ์อีกแล้ว คนในสังคมเริ่มเรียนรู้ที่จะไม่ให้ตนเองถูกปิดกั้นจากการมีสิทธิเสรีภาพตามระบอบประชาธิปไตย จนเริ่มกระบวนการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศด้วยการปฏิรูปการเมืองและแก้ไขรัฐธรรมนูญ จนมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่มีการรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ รวมถึงการกระจายอำนาจทางการศึกษาให้แก่ประชาชน เพื่อช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศได้อย่างมั่นคงและต่อเนื่องมากขึ้น

รัฐธรรมนูญดังกล่าวช่วยส่งเสริมให้ฝ่ายบริหารของประเทศ มีเสถียรภาพในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพอย่างมาก โดยเฉพาะในสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร แต่การให้อำนาจฝ่ายบริหารในรัฐธรรมนูญก็นำมาซึ่งการใช้อำนาจที่ขาดความชอบธรรมของรัฐบาล ประชาชนในประเทศเกิดความขัดแย้งทางความคิดอย่างสุดขั้ว ทหารจึงทำรัฐประหารอีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2549 ทั้งที่หลายฝ่ายไม่คาดคิดว่าประเทศไทยจะวนกลับเข้าสู่วงจรอุบาทว์ทางการเมืองได้อีกหลังจากที่ทหารได้ลดบทบาทและแยกตนเองออกจากอำนาจทางการเมืองไปตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ พฤษภาทมิฬ 2535 ทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยของไทยที่กำลังเบ่งบานต้องหยุดชะงักลงอีกครั้ง หลังการรัฐประหาร 2549 ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน 2540 และร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2550

จากการที่มีการยึดอำนาจทำรัฐประหารโดยกลุ่มทหารอยู่บ่อยครั้งในระบบการเมืองของไทยนั้น แสดงให้เห็นว่า กระบวนการต่อสู้กับอำนาจรัฐที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การเมืองไทยนี้ต่อสู้เพื่อโค่นล้มอำนาจแต่ไม่สำเร็จ ครอบงำอย่างคงอยู่ได้ด้วยการปรับตัว โดยยอมเปิดทางให้แนวคิดใหม่เกิดขึ้นได้ในบางส่วน นั่นคือ ระบอบการปกครองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์นั้นยังคงดำรงอยู่ แต่ไม่ได้มีหน้าตาเหมือนเดิม หากแต่มีการปรับตัวโดยอาศัยวิธีการประนีประนอมกันกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้ระบบโครงสร้างเดิมมีความก้าวหน้าและเปิดกว้างมากขึ้น

5.2.3.1 การประนีประนอมทางความคิดในระดับนโยบายการศึกษา

ในด้านการศึกษา การประนีประนอมกันในการสร้างภาวะครองอำนาจนำยังเกิดขึ้นจากกลุ่มปัญญาชนในระบบราชการผู้ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการครองอำนาจนำของรัฐเองด้วย จากการศึกษาจะพบว่า มีการดำเนินการต่อรองอำนาจกับฝ่ายการเมืองหรือผู้มีอำนาจรัฐในระดับนโยบายในกระทรวงศึกษาธิการ เห็นได้จาก คำกล่าวของ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต นักวิชาการผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในแวดวงการศึกษาไทย ได้กล่าวถึงอุปสรรคในการปฏิรูปการศึกษาตามแผนต่าง ๆ ว่า ทำได้ยาก เพราะสภาพทางการเมืองที่มีเรื่องผลประโยชน์ของหลายฝ่ายมาเกี่ยวข้อง ซึ่งจะทำให้ต้องปฏิรูปการเมืองก่อนแล้วค่อยปฏิรูปการศึกษาให้สอดคล้องกัน ซึ่งต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไปและรอโอกาสที่เหมาะสม

หากยังไม่ถึงเวลาที่เหมาะสม นักการศึกษาจะเลือกใช้วิธีการประนีประนอม ยอมเสียหลักการบางอย่าง เพื่อรักษาไว้ซึ่งหลักการที่สำคัญกว่า เห็นได้จาก กรณีการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ที่เริ่มดำเนินงานปฏิรูปการศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. 2517 โดยคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา และคณะรัฐมนตรีมีมติแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาตามรายงานข้อเสนอของคณะกรรมการวางพื้นฐานฯ ใน พ.ศ. 2518 แต่การดำเนินงานได้หยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยการทำรัฐประหารหลัง

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้ประเทศอยู่ภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลที่ดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเข้มข้นด้วยการปลูกฝังชาตินิยมให้คนในชาติ แต่เนื่องด้วยคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้คาดการณ์ไว้ก่อนแล้วว่าน่าจะมีการปฏิวัติยึดอำนาจเกิดขึ้น ซึ่งจะมีผลทำให้แนวทางการปฏิรูปการศึกษาที่จัดทำขึ้นนั้นสูญเปล่า ศ.ดร. สิปปนนท์ จึงคิดหาทางออกด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติขึ้นมาทำงานคู่ขนานกันไปด้วย โดยมีนายแพทย์ บุญสม มาร์ติน อธิบดีกรมพลศึกษาในขณะนั้น เป็นประธาน และมี ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ เป็นคณะกรรมการและเลขานุการ ซึ่งได้รวมหลักการและสาระสำคัญของข้อเสนอในรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานฯ มาบรรจุไว้ในร่างแผนการศึกษาแห่งชาติอย่างครบถ้วน และนำเสนอต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ แต่ร่างดังกล่าวถูกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการขณะนั้น คือ นายภิญโญ สาธร ซึ่งเคยเป็นหนึ่งในคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา กรรมการปฏิรูปการศึกษา และกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติปรับปรุงแก้ไขจนเปลี่ยนแปลงไปมาก อีกทั้งเค้าโครงเนื้อหาบางส่วนถูกมองว่าเป็นไปตามระบอบคอมมิวนิสต์ ซึ่งทางคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาได้ทำหนังสือชี้แจงพร้อมทั้งปฏิเสธข้อกล่าวหาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนข้อเสนอเดิมของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาโดยเฉพาะเรื่องการบริหารการศึกษา การศึกษาเอกชน และการเน้นการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมและธำรงไว้ซึ่งสถาบันหลักและเอกลักษณ์ของชาติ แต่เพื่อให้เกิดการยอมรับจากรัฐบาลและมีความเป็นไปได้ทางการเมืองมากขึ้น รวมถึงเพื่อรักษาแนวคิดหลักใหญ่ให้ดำเนินต่อไปได้ จึงจำเป็นต้องยอมปรับเปลี่ยนไปบ้าง เห็นได้จากความเห็นของคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติว่า

แม้บทบัญญัติในร่างแผนการศึกษาแห่งชาติบางหัวข้อจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจนไม่เหลือเค้าเดิม หรือจนไม่อาจนำไปปฏิบัติได้ก็ตาม แต่บทบัญญัติเดิมส่วนใหญ่ยังคงอยู่ ฉะนั้นเพื่อให้มีการนำบทบัญญัติส่วนใหญ่ไปปฏิบัติ จึงควรยอมตามความเห็นของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการไปก่อน ต่อเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ค่อยหาทางปรับปรุงแก้ไขส่วนที่เบี่ยงเบนไปจากข้อเสนอเดิมของคณะกรรมการร่างแผนการศึกษาแห่งชาติต่อไป” (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549, น. 48)

นอกจากนี้ การยอมประนีประนอมกันระหว่างนักการศึกษาสายปฏิรูปกับฝ่ายการเมืองของรัฐยังเห็นได้จาก กรณีหลังจากที่นักวิชาการในระบบราชการสายปฏิรูปได้ร่วมกันผลักดันกฎหมายออกมารองรับการปฏิรูปการศึกษาจนมีการประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แต่ต่อมาได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า นักวิชาการผู้มีส่วนผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติ

การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นั้นไม่เห็นชอบต่อการแก้ไขดังกล่าวเท่าใดนัก เห็นได้จาก คำกล่าวของ ศ.ดร. สิปพนนท์ เกตุทัต (2545) ว่า

เป็นที่น่าฉงนสนเท่ห์และสับสนเป็นอย่างยิ่งที่ว่า ทั้ง ๆ ที่แนวคิดในการปฏิรูปการศึกษา เพื่อเผชิญเทคโนโลยี จากร่วม 1,000 เวที และบุคคลจากทุกวงการร่วม 100,000 คน เห็นว่าจะต้องร่วมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้คู่คุณธรรม เพื่อร่วมกันสร้างสังคมแห่งปัญญาและการเรียนรู้ จนร่างออกมาเป็นพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ด้วยมติเป็นเอกฉันท์ของทั้งสองสภา และก็เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลชุดปัจจุบัน [รัฐบาลทักษิณ] แต่ก็มีบางคนในรัฐบาลและบางกลุ่มในกระทรวงศึกษาธิการต่อต้าน เตรียมแก้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแนวทางปฏิรูปการศึกษา ตามพ.ร.บ. 2542 ตรงกันข้ามกับนโยบายรัฐบาลที่ได้แถลงต่อรัฐสภาในระยะเวลาเพียงไม่ถึง 1 ปี (น. 20)

ทั้งนี้ นักวิชาการสายปฏิรูปก็ยอมให้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แม้จะเห็นว่าสาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับแก้ไขปรับปรุงบางอย่างที่แตกต่างออกไปจากฉบับเดิมนั้น จะก่อให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติและสิ้นเปลืองงบประมาณโดยใช่เหตุ

5.2.3.2 การประนีประนอมทางความคิดภายในกลุ่มข้าราชการ/นักวิชาการการศึกษา

เมื่อกลุ่มนักวิชาการในระบบราชการดำเนินการต่อรองอำนาจทางการเมืองกับฝ่ายการเมืองในประเทศในระดับนโยบายแล้ว ก็จะดำเนินการตามกลไกการครองอำนาจนำ โดยมีปัญญาชนผู้มีหน้าที่ผลิตและส่งต่อความคิดไปยังประชาชนในสังคมนั้น ในที่นี้จะหมายถึงนักวิชาการศึกษาผู้ที่มีหน้าที่ร่างหลักสูตรการศึกษา รับผิดชอบการผลิตหนังสือเรียน หรือให้ความเห็นชอบอนุมัติเนื้อหาในแบบเรียนที่อนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนครอบคลุมทั่วประเทศ ทั้งนี้ การสร้างหรือผลิตความรู้ที่จะส่งต่อไปในสังคมนั้น จะต้องผ่านขั้นตอนต่อรองและประนีประนอมกันภายในกลุ่มนักวิชาการผู้ร่วมกระบวนการร่างหลักสูตรการศึกษาด้วยกันเอง ระหว่างฝ่ายอนุรักษ์นิยมและฝ่ายก้าวหน้าในการกำหนดเนื้อหาประเด็นที่ต้องการให้นักเรียนได้เรียนรู้ในหลักสูตรอีกด้วย เห็นได้จากแนวคิดของหนึ่งในผู้ร่างหลักสูตรสังคมศึกษา ศาสนา วัฒนธรรม พ.ศ. 2544 และ พ.ศ. 2551 และผู้แต่งหนังสือเรียนสังคมศึกษา เห็นว่า คุณธรรมจริยธรรม ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นสิ่งจำเป็นที่ควรปลูกฝังให้เยาวชน ดังความเห็นที่ว่า “คุณธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งจำเป็น เช่น ความซื่อสัตย์ จะแทรกอยู่ตรงไหนขึ้นอยู่กับบริบท ให้สอดคล้องกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรกำหนด และเรื่องสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ความเป็นไทย พึงจะแทรกเมื่อมีโอกาสที่ผู้เขียนจะใส่เข้าไป” (สุคนธ์ สิ้นธพานนท์, สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2560) ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มเห็นว่า หลักการความเป็นพลเมืองในระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้อง

ปลูกฝังลงไปเป็นหลักสูตร จากความแตกต่างทางความคิดจึงต้องมีการประนีประนอม ยอมรับหลักการ บางข้อของอีกฝ่ายเพื่อให้แนวคิดของกลุ่มตนสามารถดำเนินต่อไปได้ ดังคำกล่าวของ ดร. เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ (สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2560) นักวิชาการศึกษาศาสนาญาณการ สำนักวิชาการและมาตรฐาน การศึกษา และคณะกรรมการร่างแนวทางจัดการเรียนรู้อย่างวิชาชีพเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง 2557 ว่า

คณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรมีทั้งฝ่ายอนุรักษ์นิยม (อาจารย์อาวุโส) และฝ่ายก้าวหน้า ต้องต่อรองประนีประนอมกัน [ฝ่ายก้าวหน้าต้องการ] ให้มีความเป็นพลเมือง และการ แก้ปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธีเป็นหลักสูตร แต่ก็ต้องยอมให้บางอย่างเล็กน้อยผ่านไป เช่น ความเป็นไทย รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อให้แนวคิดหลัก ๆ ของตน ได้รับการบรรจุในหลักสูตรและแบบเรียน

การประนีประนอมกันทางความคิดของนักวิชาการศึกษายังเห็นได้จากคำกล่าวของ ผศ. อรรถพล อนันตวรสกุล (สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2560) อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย คณะกรรมการร่างแนวทางจัดการเรียนรู้อย่างวิชาชีพเพิ่มเติมหน้าที่พลเมือง 2557 และอดีต ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจหนังสือเรียนของสำนักพิมพ์เอกชนแห่งหนึ่ง ที่ว่า

คณะกรรมการร่างหลักสูตรหน้าที่พลเมือง มันคือ สังคมไทยย่อส่วน ตอนทำ คณะกรรมการมีประมาณ 50 คน 35 คน ขวากัดมาก ต้องการให้สอนเรื่องในหลวง ต้องร้องเพลงชาติก่อนเรียน ต้องเรียนเรื่องมารยาทการกราบไหว้ ประเพณีไทย ผ้าไทย ซึ่งฝ่ายก้าวหน้าก็จะซักถามในคณะกรรมการว่า จะสอนสิ่งเหล่านี้ไปทำไม ทำไมเราไม่ สอนประเพณีนิยม ประเพณีที่อยู่ในภูมิภาคอาเซียน เราต้องโฟกัสวิชาการ เราก็ยอม ให้เรียนผ้าไทย ขนมไทย เป็นการยอมถอยบางเรื่องเพื่อจะได้บางเรื่อง เพื่อให้เรา สามารถกำหนดให้มีคำว่าพลเมืองประชาธิปไตย สันติวิธี ปรองดองสมานฉันท์ การ เคารพความหลากหลายในการอยู่ร่วมกัน ความขัดแย้งทางการเมือง ทางความคิด การ ไกลเกลียดอยู่ในหลักสูตรได้

ทั้งนี้ ยังได้ชี้ให้เห็นว่า คณะกรรมการร่างหลักสูตรมีความสำคัญ ถ้าสามารถ ชี้นำโน้มน้าวหรือเข้าถึงกลุ่มคนเหล่านี้ได้ก็สามารถกำหนดเนื้อหาหลักสูตรและแบบเรียนที่จะนำมาใช้ ในโรงเรียนเพื่อดำเนินการกล่อมเกล่าพลเมืองได้ เห็นได้จาก

ในการทำหลักสูตรมีการเมืองอยู่แล้ว คุณจะได้คนแบบไหนมาทำงานกับหน่วยงาน ราชการ ในสังคมประชาธิปไตย คุณสื่อมวลชนหรือสำนักพิมพ์ไม่ได้ แต่ถ้าทำหลักสูตร การศึกษาออกมาแล้ว มันดันออกจากรุ่นนี้มากไม่ได้ คนก็จะวิ่งไปที่โรงเรียนกันเพราะมัน จัดการง่าย ถ้าวิ่งลอบบี้คณะกรรมการทำหลักสูตรได้ ก็จะได้เนื้อหานั้นมา (อรรถพล อนันตวรสกุล, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2560)

นอกจากนี้ยังสามารถเห็นความพยายามสร้างมุมมองผ่านความเข้าใจทางวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถเข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศได้มากขึ้น นำไปสู่แนวทางการพัฒนาหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปในสังคม เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือความเสียหายที่รุนแรงอันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงโดยฉับพลัน เห็นได้จากคำกล่าวของ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต ที่ว่า

. . . ผมคิดว่า การเปลี่ยนแปลงสังคม ถ้าเผื่อเราไม่อยากเห็นเลือดตกยางออก มันก็ต้องเป็นการวิวัฒนาการปรับปรุงไปที่ละขั้น จนกว่าจะได้ผู้นำที่เข้าใจเรื่องเหล่านี้ได้ดี. . . เราไปผูกประชาธิปไตยในแบบตะวันตกอาจจะไม่เข้ากับพื้นเพสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นสังคมอุปถัมภ์ในสังคม contractual ซึ่งมีความสัมพันธ์กันในกฎระเบียบและกฎหมาย มันอีกลักษณะหนึ่ง รูปแบบประชาธิปไตย ก็อาจเป็นไปได้อย่างนั้น สังคมอย่างไทยเป็นสังคมอุปถัมภ์มานาน เปลี่ยนหน้ามือเป็นหลังมือภายในวันเดียว เอารูปแบบอื่นเข้ามา กำกับเอารูปแบบอื่นมาจัดตั้งอาจจะไม่ได้ประโยชน์ (เสรี พงศ์พิศ, 2549, น. 171)

นอกจากนี้ ยังเห็นตัวอย่างของอิทธิพลของกระแสภายนอกที่มีต่อผู้มีอำนาจในระบบราชการจากกรณี หลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ประชาชนรู้สึกต้องการประชาธิปไตยและรับรู้ว่าการประชาธิปไตยมาจากการต่อสู้ของประชาชน รัฐบาล โดย อติสร เพ็ญเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ จึงตอบสนองต่อความเป็นประชาธิปไตยนี้ด้วยการผลักดันให้จัดทำหนังสืออ่านเพิ่มเติมเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เพื่อใช้ประกอบการเรียนของนักเรียนในระดับมัธยมศึกษา เข้าสู่กระบวนการอย่างเป็นทางการในปี 2536 แต่ก็ได้หยุดชะงักไป และได้รับการสานต่อโดย สมศักดิ์ ปริศนานันท์กุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ในช่วงที่มีการจัดงานรำลึก 25 ปี 14 ตุลาฯ ในปี 2541 โดยมอบหมายให้ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นผู้แต่งหนังสือ ซึ่งในปี พ.ศ. 2542 ได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายและเป็นที่ถูกเถียงกันมากมายหลังเกิดกรณีการแต่งตั้งจอมพลถนอมเป็น นายทหารพิเศษ หนังสือที่เนาวรัตน์เขียนจึงออกมาในลักษณะอนุทินและไม่มีความสมบูรณ์ในด้านหลักฐานข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ สุดท้าย หนังสือเล่มดังกล่าวไม่ได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์เป็นหนังสือเรียน (ประจักษ์ ก้องกีรติ, 2556, น. 9)

ผลของการประนีประนอมดังกล่าว โดยเฉพาะในกลุ่มนักการศึกษาในระบบราชการนั้นตระหนักได้ว่า ต้องดำเนินการปรับตัวบางอย่างให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อการจัดการศึกษาในด้านหลักสูตรและเนื้อหาแบบเรียน กล่าวคือ หลักสูตรการศึกษาและเนื้อหาแบบเรียนนั้นมีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปในลักษณะอนุรักษนิยม แต่ไม่ได้มีลักษณะหยุดนิ่งหรือไม่มีความเปลี่ยนแปลงใด ๆ เลยเมื่อเทียบกับเนื้อหาแบบเรียนในสมัยยุคจอมพลสฤษดิ์

5.2.3.3 การกล่อมเกลາทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาแบบเรียนของไทย

หลังจากผ่านขั้นตอนการประนีประนอมระหว่างกันแล้ว นักวิชาการศึกษาในระบบราชการจะดำเนินการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิดด้วยการพยายามสร้างมโนทัศน์ในประเด็นของความคิดความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 โดยให้กลุ่มนักการศึกษาผู้ร่างหลักสูตร แต่งแบบเรียน และตรวจเนื้อหาแบบเรียน ประนีประนอมต่อรองอำนาจทางความรู้ของกลุ่มทั้งฝ่ายอนุรักษนิยมและฝ่ายก้าวหน้า ซึ่งฝ่ายอนุรักษนิยมเหนือกว่าในการควบคุมเนื้อหาแบบเรียน ฝ่ายก้าวหน้าจึงยังไม่ประสบความสำเร็จในการผลักดันอุดมการณ์ของตน กลุ่มนักวิชาการเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นปัญญาชนจัดตั้ง (Organic Intellectuals) ถ่ายทอดและส่งต่อแนวคิดของกลุ่มตนต่อไปยังพื้นที่ประชาสังคม นั่นคือ นักเรียนในโรงเรียน โดยเนื้อหาแบบเรียนในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครอง ขณะเดียวกันก็มีความพยายามสอดแทรกแนวคิดอุดมการณ์ของกลุ่มตนด้วย เห็นได้จาก การสรุปเปรียบเทียบสาระสำคัญของเนื้อหาในแบบเรียนที่ได้ศึกษามาแล้วในประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน พ.ศ. 2503-2551 ดังตารางที่ 5.2

ตารางที่ 5.2

เปรียบเทียบสาระสำคัญของเนื้อหาในแบบเรียนในแต่ละช่วงการศึกษา พ.ศ. 2503-2551

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียน ยุคเผด็จการ 2503 ถึง 14 ตุลาคม 2516 (ช่วงที่ 1)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540 (ช่วงที่ 2)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง พ.ศ. 2551 (ช่วงที่ 3)
1. อำนาจในการ ปกครองของ รัฐใน ระบบราชการ	เน้นการบริหารราชการ ส่วนกลาง การปกครอง ส่วนท้องถิ่นดำเนิน กิจการได้อย่างมี อิสระภาพสมควร	การปกครองส่วน ท้องถิ่นมีอำนาจหน้าที่ ดำเนินกิจการได้อย่าง อิสระตามปรารถนา	การปกครองส่วน ท้องถิ่นมีอำนาจหน้าที่ ดำเนินกิจการได้อย่าง อิสระเป็นไปตาม รัฐธรรมนูญ
2. บทบาทของกองทัพ และทหารที่มีต่อ ประชาชน	ทหารมีบทบาทสำคัญ ต่อระบบการเมือง เศรษฐกิจ และความ มั่นคงภายในและ ภายนอกประเทศ	แยกทหารออกจาก การเมือง ทหารมี บทบาทด้านกิจการ พลเรือนมากขึ้น	การเข้ามาแทรกแซง ทางการเมืองของทหาร ทำให้การพัฒนา ประชาธิปไตยขาด ความต่อเนื่อง
3. บทบาทของสถาบัน ที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการ อธิบายถึงวิธีการอัน ชอบธรรมในการขึ้นสู่ อำนาจรัฐ	- พรรคการเมืองและ นักการเมืองมีบทบาท แค่ในการเลือกตั้ง ระบบพรรคการเมือง - วิธีการเข้าสู่อำนาจ อ้างอิงความชอบธรรม จากสถาบันกษัตริย์ (พระมหากษัตริย์ทรง แต่งตั้ง) และอ้างอิง หลักประชาธิปไตย (รัฐบาลมาจากสภาว่าง รัฐธรรมนูญ)	- นักการเมืองกลุ่ม ปัญญาชน กลุ่ม ผลประโยชน์ มีบทบาท ต่อการปกครองระบอบ ประชาธิปไตย (หากใช้ สิทธิเสรีภาพอย่าง เหมาะสมและเป็นไป เพื่อประโยชน์ส่วนรวม) - วิธีการเข้าสู่อำนาจ ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญ (ยามปกติ-เลือกตั้ง/ ยามไม่ปกติ-แต่งตั้ง)	- นักการเมือง กลุ่ม ปัญญาชน กลุ่ม ผลประโยชน์ การเมือง ภาคประชาชน และ สื่อมวลชน มีส่วนช่วย พัฒนาประชาธิปไตย (หากไม่ถูกแทรกแซง ด้วยอำนาจที่ไม่ชอบ ธรรม) - วิธีการอันชอบธรรม ในการเข้าสู่อำนาจรัฐ คือ การเลือกตั้ง

ตารางที่ 5.2 (ต่อ)

เปรียบเทียบสาระสำคัญของเนื้อหาในแบบเรียนในแต่ละช่วงการศึกษา พ.ศ. 2503-2551

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุค เผด็จการ 2503 ถึง 14 ตุลาคม 2516 (ช่วงที่ 1)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540 (ช่วงที่ 2)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง พ.ศ. 2551 (ช่วงที่ 3)
4. ข้อควรปฏิบัติตน หรือหน้าที่ที่ประชาชน พึงมีต่อรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (พระมหากษัตริย์เป็นประมุขเท่านั้น) - ป้องกันประเทศรับราชการทหาร เลือกรับวัฒนธรรมที่เหมาะสม - เคารพกฎหมายและเสียภาษี - ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริต (ถ้ามี) - ช่วยเหลือร่วมมือแก่ทางราชการ - รับการศึกษา - ต้องทำงาน - มีวินัย ขยัน อดออม ใช้ของไทย 	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข - ป้องกันประเทศรับราชการทหาร - ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษีอากร - หวงแหนสิทธิเลือกตั้ง - ช่วยเหลือราชการ - รับการศึกษา - รักษาสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ - การมีส่วนร่วมต่อ การเมืองในระบอบประชาธิปไตย - มีคุณธรรมปฏิบัติตาม หน้าที่ ไม่ก้าวก่าย หน้าที่ผู้อื่น รักท้องถิ่น ของตนเอง 	<ul style="list-style-type: none"> - รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข - ป้องกันประเทศรับราชการทหาร - ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษี เคารพสิทธิ เสรีภาพตนเองและผู้อื่น - ตรวจสอบข้อมูล ข่าวสารอย่างรอบคอบ - รับการศึกษา - อนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ - เข้าร่วมกิจกรรม ทางการเมืองระบอบ ประชาธิปไตย - ใช้ชีวิตตามหลัก เศรษฐกิจพอเพียง - ยึดหลักพัฒนาธรรม

ตารางที่ 5.2 (ต่อ)

เปรียบเทียบสาระสำคัญของเนื้อหาในแบบเรียนในแต่ละช่วงการศึกษา พ.ศ. 2503-2551

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุค เผด็จการ 2503- 14 ตุลาคม 2516 (ช่วงที่ 1)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540 (ช่วงที่ 2)	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง พ.ศ. 2551 (ช่วงที่ 3)
5. กระบวนการจัดการ ความขัดแย้งในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักคุณธรรม จริยธรรม - ยึดหลักธรรมทาง ศาสนา 	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักคุณธรรม จริยธรรม - ยึดหลักธรรมทาง ศาสนา - ยึดหลักประชาธิปไตย -ใช้อำนาจหน้าที่ของ สถาบันการปกครอง - การยึดหลักการทาง มนุษยสัมพันธ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักจริยธรรม - ใช้หลักศาสนาที่ตน นับถือ - ยึดหลักประชาธิปไตย - แก้ปัญหาด้วยสันติวิธี -ใช้อำนาจหน้าที่ของ สถาบันการปกครอง ปลูกฝังประชาธิปไตย และจิตสาธารณะ

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาหนังสือเรียนมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในแต่ละช่วงการศึกษา ซึ่งมีระดับมากที่สุดในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง พ.ศ. 2551 (ช่วงที่ 3) โดยเนื้อหาหนังสือเรียนหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 มีลักษณะก้าวหน้าและส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด ซึ่งเป็นผลจากการที่หลักสูตรนี้เกิดขึ้นหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่กล่าวว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน มีการรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนไว้มากกว่ารัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ ที่เคยมีมาก่อนหน้า มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่เน้นเรื่องการกระจายอำนาจทางการศึกษาและจัดการศึกษาให้มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในสังคม อีกทั้งขณะนั้นประเทศอยู่ภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลที่มีความเข้มแข็งและมีที่มาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย อีกทั้ง กลุ่มทหารได้เว้นวรรคต่อการเข้าแทรกแซงอำนาจทางการเมืองมาเป็นระยะเวลาอันพอสมควรตั้งแต่เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ทำให้บรรยากาศทางการเมืองในประเทศเปิดเสรีมากขึ้น ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองสูงขึ้น เนื้อหาในแบบเรียนจึงได้รับผลกระทบไปด้วย โดยมีการถ่ายทอดหลักการและปลูกฝังเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจและส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่มากขึ้น ทั้งนี้ ได้

เปิดโอกาสให้คณะกรรมการร่างหลักสูตรมาจากบุคคลนอกกระทรวงศึกษาธิการมากขึ้น แม้กลุ่มบุคคลเหล่านี้จะยังเป็นบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องในแวดวงวิชาการในระบบราชการอยู่แต่ก็ถือว่ามี การปรับตัวและเปิดกว้างมากขึ้นเมื่อเทียบกับคณะกรรมการหลักสูตรในยุคสมัยเผด็จการจอมพลสฤษดิ์ที่มีแต่ข้าราชการในกระทรวงศึกษาธิการ

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในแง่ประเด็นการศึกษาทั้ง 5 ด้าน จะพบว่า ประเด็นเรื่องข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐเป็นประเด็นที่เนื้อหา มีลักษณะเปลี่ยนแปลงให้เกิดความก้าวหน้าน้อยที่สุด โดยแต่ละช่วงยุคสมัยจะกล่าวถึงข้อปฏิบัติในแบบเดิม ๆ เช่น การรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การป้องกันประเทศ ช่วยเหลือราชการ การรับการศึกษา การปฏิบัติตามกฎหมาย การใช้สิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการศึกษาของไทยมักจะทำให้ความรู้แก่ประชาชนในเชิงหลักการและรูปแบบ แต่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับการสร้างความเข้าใจในการดำรงชีวิตตามระบอบประชาธิปไตยในลักษณะที่นำไปใช้ได้จริงในวิถีชีวิตประจำวัน การพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทยจึงยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควรถึงแม้จะมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยแก่ประชาชนมาเป็นระยะเวลาช้านาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะการประนีประนอมกันระหว่างนักวิชาการศึกษาผู้ร่างหลักสูตรได้เป็นอย่างดี เพราะเนื้อหาด้านนี้มีความสำคัญและมีส่วนกำหนดว่าจะกล่อมเกลาลักษณะการดำเนินชีวิตของเยาวชนในสังคมเช่นใดให้มีคุณลักษณะที่เหมาะสมต่อรัฐ

ดังนั้น ด้วยลักษณะการประนีประนอม ผสานประโยชน์ระหว่างชั่วคราวกันในกลุ่มผู้มีอำนาจ ทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายข้าราชการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เนื้อหาแบบเรียนจึงยังคงสะท้อนให้เห็นแนวคิดของนักการศึกษาหรือผู้แต่งแบบเรียนที่มีลักษณะอนุรักษนิยม ตามค่านิยมของสมเกียรติ วันทะนะ (2551, น. 48-56, 69) กล่าวคือ ไม่ต้องการให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงแบบถอนรากถอนโคน เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลัน โดยต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป และก็ไม่ควรต่อต้านการเปลี่ยนแปลงอย่างหัวชนฝา การยึดกรอบประเพณีหรือสถาบันที่สืบทอดกันมาเพื่อให้เกิดความรู้สึกมั่นคงไม่เคืองคว้าง การให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นกลุ่มก้อนเป็นครอบครัว ชุมชน หรือประเทศชาติมากกว่าฐานะปัจเจกชน โดยมองว่าหากปล่อยให้มีการดำรงตนในแง่ปัจเจกชนอย่างเต็มที่ จะสร้างความวุ่นวายให้แก่รัฐ ดังนั้น เนื้อหาแบบเรียนจึงเรียกร้องให้มีรัฐที่เข้มแข็ง บังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจัง การเน้นบทบาทหน้าที่ของแต่ละบุคคลเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบ ให้คนเคารพกฎหมาย เคารพต่ออำนาจหน้าที่ และเคารพต่อความมีระเบียบเรียบร้อยในสังคม เห็นได้จาก

แม้หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จะทำให้ประชาชนเริ่มตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพของตนเองทางการเมืองมากขึ้น (ช่วงที่ 2) แต่เนื้อหาหนังสือเรียนยังคงตรึงรั้งไม่ให้เกิดความก้าวหน้าหรือใช้สิทธิเสรีภาพแบบสุดโต่ง ด้วยเกรงว่าจะสร้างความเสียหายหรือความขัดแย้งจากการเปลี่ยนแปลงโดยฉับพลันดังที่เกิดความเสียหายจากเหตุการณ์นองเลือดในเหตุการณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนที่เกิดขึ้น โดยเสนอแนะให้กลุ่มการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ ต้องรู้จักใช้สิทธิเสรีภาพของตนเองอย่างเหมาะสมและไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม รวมถึงมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเองโดยไม่ดำเนินการสิ่งใดอันเป็นการก้าวก่ายหน้าที่ของผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการเคลื่อนไหวทางการเมืองหรือการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองควรปล่อยให้เป็นที่ของฝ่ายสถาบันการเมืองมากกว่าจะเป็นหน้าที่ของนักศึกษาและนักวิชาการ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในสังคม อีกทั้งวิธีการอันชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองก็มีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสภาพสังคมในขณะนั้น

การนำเสนอมุมมองในเชิงให้ความสำคัญกับกองทัพทั้งในอดีตและปัจจุบัน และพยายามเข้าใจการเข้าแทรกแซงทางการเมืองของทหารด้วยวิธีการรัฐประหารที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด ซึ่งนักวิชาการศึกษาบางท่านแสดงให้เห็นมุมมองในเชิงวัฒนธรรมที่มีลักษณะประนีประนอมยอมรับได้กับการเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองของกลุ่มทหารว่า แม้ไม่ถูกต้องตามหลักประชาธิปไตยตะวันตก แต่การกระทำดังกล่าวช่วยรักษาสมดุลทางอำนาจและความมั่นคงให้เกิดขึ้นในประเทศชาติ ดังคำกล่าวที่ว่า

จริงอยู่ในสายตาของประชาธิปไตยตะวันตก การกระทำดังกล่าวไม่ใช่ประชาธิปไตยและไม่ถูกต้องตามหลักรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม ความเป็นจริงของประเทศไทยจะเข้าใจได้ดีที่สุด เมื่อพิจารณาภาพรวมตามความเป็นจริงของวัฒนธรรมไทยว่าบทบาทในการรักษาคุณภาพของฝ่ายทหารและกองทัพ ได้มีส่วนช่วยเหลือประเทศชาติให้อยู่รอดปลอดภัยตลอดมา (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2535, น. 36, อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ, 2549, น. 155)

การกล่าวถึงหลักการปกครองที่สำคัญของไทย คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ว่าเป็นหลักและศูนย์รวมของชาติ พระมหากษัตริย์ ข้าราชการพลเรือนและกองทัพ เป็นเสาหลักของความมั่นคงและการพัฒนา ในเนื้อหาแบบเรียนทุกยุคทุกสมัยไม่ว่าจะในระบอบการปกครองแบบเผด็จการหรือประชาธิปไตย จนอาจกล่าวได้ว่า องค์ประกอบเหล่านี้กลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของความเป็นไทยไปแล้ว

เนื้อหาในหนังสือเรียนยังคงให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของรัฐในฐานะที่เป็นตัวกำหนดหรือผู้มีบทบาทหลักในการสร้างและปลูกจิตสำนึกของประชาชนให้เหมาะสมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนควรเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่

เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว หน้าที่ในการปลูกฝังและสร้างจิตสำนึกให้แก่คนในสังคมควรเป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนและหน่วยงานหรือองค์กรทุกฝ่าย และสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นในประชาสังคม แม้หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 (ช่วงที่ 3) บรรยากาศการเมืองจะเปิดกว้างและส่งเสริมให้ประชาชนใช้สิทธิเสรีภาพและสนับสนุนการบริหารการเมืองการปกครองแบบกระจายอำนาจมากขึ้น แต่การขับเคลื่อนสังคมยังคงขึ้นอยู่กับบทบาทของภาครัฐเป็นสำคัญ

แนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความไม่เชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชนชนชั้นปกครองหรือผู้มีอำนาจในสังคมยังคงมองเห็นประชาชนเป็นผู้ตาม ภาครัฐต้องเป็นผู้นำริเริ่มกระบวนการหรือดำเนินนโยบายต่าง ๆ ลงไปสู่ประชาชน ทำให้ประชาชนยังคงไม่มีโอกาสพัฒนาศักยภาพและความเชื่อมั่นของตนเองเท่าที่ควร การให้ความรู้เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยยังเป็นไปในลักษณะรูปแบบหรือนำเสนอเพียงหลักการเท่านั้น อีกทั้ง ระยะเวลาที่ประชาชนได้เรียนรู้ระบอบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้นขาดความต่อเนื่อง เพราะขณะที่การเมืองในประเทศกำลังเริ่มพัฒนาและสร้างความก้าวหน้าในระบอบประชาธิปไตยในระยะเวลาหนึ่งมักจะถูกคั่นด้วยการทำรัฐประหารและการปกครองแบบเผด็จการทหารอันเนื่องมาจากสาเหตุของการไร้เสถียรภาพทางการเมือง ทำให้จิตสำนึกความเป็นประชาธิปไตยไม่สามารถฝังรากลึกลงในจิตใจและการรับรู้ของประชาชนในระดับที่ใช้ในการดำเนินชีวิตทั่วไปได้ การพัฒนาประชาธิปไตยของไทยจึงยังคงเป็นการพัฒนาเพียงเชิงหลักการแต่ไม่สามารถเติบโตหรือนำไปใช้ในทางปฏิบัติได้

การกล่อมเกลາทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาแบบเรียนของไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551 นั้น มีลักษณะอธิบายและสร้างความเข้าใจให้เกิดความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนก็เปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะการเมืองการปกครองด้วย กล่าวคือ ช่วงที่ 1 ภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร เนื้อหาแบบเรียนนำเสนอความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในแบบลักษณะประชาชนพึ่งพารัฐ และแยกพลเมืองออกจากการเมืองด้วยมองว่าจะก่อให้เกิดความวุ่นวายแก่รัฐ แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงที่ 2 และ 3 ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยแม้จะมีการทำรัฐประหารและกลับไปอยู่ใต้ระบอบเผด็จการอยู่บ้าง เนื้อหาแบบเรียนจึงออกมาในรูปแบบสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนในลักษณะกระตือรือร้นและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น

หากนำแนวคิดเรื่องรูปแบบการครองอำนาจนำของกรัมซึ่มาวิเคราะห้ จะเห็นได้ว่า มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดรูปแบบการครองอำนาจนำที่กระตือรือร้นแต่ยังไม่สมบูรณ์ กล่าวคือเริ่มมีลักษณะกระตุ้นและเปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองมากขึ้น ความพยายามปลูกฝังให้ยอมรับความหลากหลายในสังคม เคารพกฎกติกาและสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นรวมไปถึงแนวคิดในการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี แต่ที่เห็นว่าเป็นรูปแบบที่ยังไม่สมบูรณ์นั้น เนื่องจากการ

ดำเนินการดังกล่าวยังมีลักษณะอนุรักษ์นิยม อันเป็นผลจากการประนีประนอมกันในกลุ่มผู้มีอำนาจทางการศึกษาเพื่อปรับตัวให้อยู่รอดในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นยังไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเสนอความต้องการอย่างเสรีโดยไม่ถูกปิดกั้นเพื่อก่อให้เกิดการยอมรับโดยสมบูรณ์ร่วมกันเป็นเอกภาพ นอกจากนี้ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนที่ถูกถ่ายทอดผ่านเนื้อหาในแบบเรียนนั้นยังไม่ได้เสริมสร้างความเข้าใจหรือยอมรับในศักยภาพของประชาชนเท่าที่ควร เนื้อหาแบบเรียนนำเสนอหลักการบริหารอำนาจของรัฐในลักษณะกว้าง ๆ เนื้อหาในแบบเรียนยังไม่ได้สร้างทัศนคติในเชิงประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนในระดับที่สามารถนำไปใช้ได้ แบบเรียนไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจเจกชนและยังคงมองว่ารัฐอยู่สูงกว่าประชาชน เพราะระบบราชการในแบบเรียนมักดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและไม่ปรากฏปัญหาหรือความขัดแย้งใด ๆ ประชาชนควรให้ความร่วมมือกับรัฐในการดำเนินงานตามนโยบายต่าง ๆ หนังสือเรียนกล่าวถึงปัญหาของพรรคการเมือง นักการเมืองในระบอบประชาธิปไตย แต่ไม่ได้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในระบบราชการหรือการทำงานของรัฐบาล ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนในแบบเรียนยังคงเป็นไปในลักษณะที่ไม่เท่าเทียมกัน รัฐเปรียบเสมือนสิ่งหนึ่งที่อยู่เหนือประชาชนและยากที่จะเข้าถึง ซึ่งรัฐยังคงใช้แบบเรียนเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกล้าทางการเมืองในลักษณะเช่นนี้มาโดยตลอดตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาทั้งหมดนี้ สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มผู้พยายามสร้างการครองอำนาจนำของรัฐ ในที่นี้คือ “ข้าราชการหรือนักการศึกษาในระบบราชการ” เป็นผู้ทำหน้าที่เป็นผู้คัดกรอง (Filter) กระแสการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการจัดการศึกษา ซึ่งลักษณะการคัดกรองนี้แบ่งเป็น 2 ชั้น ดังนี้

1) การคัดกรองกระแสที่เกิดจากปัจจัยการเมืองจากภายนอก เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519, เหตุการณ์พฤษภาคม 2535, การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 รวมไปถึงกระแสความเคลื่อนไหวประเด็นต่าง ๆ ในต่างประเทศ

2) การคัดกรองกระแสที่เกิดจากปัจจัยการเมืองในระบบราชการในกระทรวงศึกษาธิการ เนื่องจากกลุ่มนักวิชาการศึกษาในกระทรวงฯ มีบทบาทต่อเนื่องในการทำหลักสูตร การคัดสรรบุคคลเข้ามาร่วมดำเนินงานพัฒนาหลักสูตร จัดทำเนื้อหาแบบเรียน และตรวจสอบเนื้อหาแบบเรียน จึงมีอำนาจในการกรองกระแสความเปลี่ยนแปลงหรือการเมืองที่เปลี่ยนแปลงจากภายนอกได้อีกชั้นหนึ่ง

ดังนั้น กว่าจะออกมาเป็นหลักสูตรและแบบเรียนในรายวิชาต่าง ๆ จะต้องผ่านกระบวนการกลั่นกรองดังกล่าว กระแสภายนอกที่เกิดขึ้น เช่น หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีกระแสแนวคิดทางการศึกษาใหม่ ๆ จากปัญญาชน เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์, รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ปวย อึ้งภากรณ์ เป็นต้น มีส่วนเข้ามามีผลกระทบต่อจัดการศึกษาบ้าง ทั้งนี้ ผลกระทบดังกล่าวไม่ได้

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมดโดยสิ้นเชิง แต่มีลักษณะปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่ไม่ใช่หยุดนิ่งหรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ

จะเห็นได้ว่า การครองอำนาจนำมิใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ หากแต่เป็นกระบวนการต่อสู้อย่างมีพลวัต นั่นคือ เมื่อมีการแปรสภาพโดยการสร้างความคิดความเชื่อชุดหนึ่งของฝ่ายปกครอง (ในที่นี้ คือ รัฐบาลเผด็จการ) ขึ้น จะเกิดกลุ่มพลังต่อต้านเพื่อเรียกร้องให้มีการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงระบบเดิมที่เป็นอยู่ไปสู่ระบบใหม่ que เห็นว่าดีกว่าเดิม ซึ่งแนวคิดการครองอำนาจนำจะเริ่มกำเนิดขึ้นจากพลังต่อต้านนี้ โดยอาจเกิดขึ้นภายในกลุ่มผู้ปกครองด้วยกันเองได้ เช่น นักวิชาการสายปฏิรูปในระบบราชการจากนั้นจะดำเนินการเข้าสู่ขั้นตอนการประนีประนอมทางความคิดกันระหว่างผู้ที่ต้องการรักษาระบบเดิมให้ดำรงอยู่ต่อไปกับผู้ที่ต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลง เพื่อหาทางออกให้ทุกฝ่ายยอมรับได้และเพื่อความอยู่รอดของระบบโครงสร้างเดิม

5.3 นัยเชิงนโยบาย

ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา เนื้อหาแบบเรียนยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะในเชิงสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในสังคมมาก เนื้อหาส่วนใหญ่ยังเน้นนำเสนอความรู้ประชาธิปไตยในเชิงหลักการ แม้ประเทศจะมีความเจริญก้าวหน้าและมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรี แต่ด้านสังคมการเมืองยังคงให้ความสำคัญกับบทบาทอำนาจรัฐ ระบบราชการ และกองทัพ ในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีประสิทธิภาพและสร้างเสถียรภาพความมั่นคงต่อการพัฒนาประเทศ เน้นบทบาทหน้าที่รัฐในการปลูกฝังประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนและแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม มากกว่าจะให้ความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชนในฐานะปัจเจกชนที่เสรีอย่างแท้จริง ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหามาจากการปกครองตนเองในระบบประชาธิปไตย การยึดมั่นในสถาบันหลักของชาติอย่างเหนียวแน่นในเนื้อหาแบบเรียนทุกหลักสูตร รัฐจึงมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เหนือกว่าประชาชนมาโดยตลอด

ด้วยการปลูกฝังและให้ความรู้หลักการระบอบการเมืองการปกครองในลักษณะดังกล่าวมานี้ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อเนื้อหาของแบบเรียนที่ยังคงสร้างคุณค่าเชิงอนุรักษ์ไว้อย่างมาก ทำให้การเปลี่ยนแปลงหรือปลูกฝังความเป็นประชาธิปไตยที่มากกว่าการเน้นย้ำเรื่องหลักการยังไม่สามารถถ่ายทอดลงสู่แนวคิดของประชาชนเพื่อนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้อย่างเต็มที่ ประกอบกับการต่อรองทางอำนาจระหว่างผู้มีอำนาจฝ่ายอนุรักษ์นิยมและฝ่ายก้าวหน้า และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ยังแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริงมักจะส่งผลกระทบต่อเนื้อหาในหนังสือเรียนแต่ละยุคสมัย อีกทั้ง กระบวนการขั้นตอนการทำงานของระบบราชการไทยที่ยังไม่มีความคล่องตัว

สิ่งเหล่านี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศไทยพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยในตัวประชาชนได้ช้า และยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร แม้จะมีการเรียนการสอนเกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตยในประเทศไทยมานานตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

หลักสูตรการศึกษาและเนื้อหาแบบเรียนมีส่วนในการผลิตสร้างอนาคตของชาติ เยาวชนในวันนี้จะเติบโตเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมทางการเมืองและกำหนดชะตากรรมของประเทศ การเมืองจึงเป็นเรื่องของเยาวชน อิทธิพลทางการเมืองจึงเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียน ซึ่งถือเป็นกลไกที่สำคัญในกระบวนการกล่อมเกลາทางการเมืองของประเทศไทย ทำให้เด็กไทยไม่กล้าคิด หรือขาดความเข้าใจและปกป้องสิทธิเสรีภาพของตนเอง รัฐพยายามกล่อมเกลາทางการเมืองให้พลเมืองคิดอยู่ในกรอบเพียงกรอบเดียว นั่นคือ ความเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ นอกจากนี้ การเปลี่ยนรัฐบาลหรือรัฐมนตรีในหลายครั้ง ก็ยังไม่ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียนมากเท่าที่ควร ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นักการเมืองไม่ได้เป็นตัวแสดงหลักในกระบวนการกล่อมเกลาทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียน แต่แท้จริงแล้ว ข้าราชการหรือนักวิชาการการศึกษาในระบบราชการ เป็นผู้ทำหน้าที่ผู้พิทักษ์อุดมการณ์ของรัฐอยู่ เราจึงเห็นความต่อเนื่องค่อนข้างสูงในหลักสูตรและเนื้อหาแบบเรียน ซึ่งไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลงถอนรากถอนโคน

ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นงานการเมือง แบบเรียนก็เป็นเรื่องของการเมือง ไม่ใช่การศึกษา แต่เป็นการสร้างพลเมืองแบบที่รัฐต้องการ ซึ่งหากเราต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างจริงจังในระบบการศึกษาของไทย จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างพลังเพื่อการปฏิรูป โดยไม่ปล่อยให้การปฏิรูปการศึกษาอยู่ในมือของข้าราชการประจำหรือนักวิชาการของรัฐแต่เพียงกลุ่มเดียวอีกต่อไป แต่ควรให้มีการกระจายอำนาจด้านการศึกษา ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่การกระจายอำนาจในด้านงบประมาณหรือบุคลากรทางการศึกษาเท่านั้น แต่ควรเปิดโอกาสให้คนนอกระบบราชการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการปฏิรูปการศึกษา เพื่อสร้างรูปแบบการครองอำนาจนำของแนวคิดประชาธิปไตยโดยสมบูรณ์ขึ้น และสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในด้านการศึกษาของไทยในการปลูกฝังทัศนคติประชาธิปไตยให้หยั่งรากลงในจิตสำนึกของประชาชนได้ ในด้านหลักสูตรการศึกษา ไม่ควรใช้หลักสูตรการศึกษาเป็นแผนแม่แบบที่ทุกโรงเรียนจะต้องปฏิบัติเหมือนกันหมดทั้งประเทศ แต่ควรกำหนดให้หลักสูตรมีหลักการหรือจุดมุ่งหมายอย่างกว้าง ๆ เพื่อสร้างให้เกิดความยืดหยุ่นในการนำไปปฏิบัติตามความเหมาะสมในแต่ละท้องถิ่นที่ล้วนมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ดังเช่นกระบวนการจัดการศึกษาของประเทศฟินแลนด์ที่เป็นหนึ่งในประเทศผู้นำระดับโลกด้านความสามารถทางวิชาการของนักเรียนมัธยมศึกษาอย่างต่อเนื่อง (OECD, 2011a, p. 117, อ้างถึงใน ซอห์ลเบิร์ก, 2015/2559, น. 177) ซึ่งเป็นประเทศที่ภาครัฐให้เงินอุดหนุนงบประมาณด้านศึกษาเกือบทั้งหมด แต่น่าสนใจว่า หน่วยงานด้านการศึกษาจากส่วนกลางนั้นแทบไม่ได้เข้ามาก้าวล่วงการจัดการศึกษาในโรงเรียนเลย แต่จะจัดการศึกษาและพัฒนาบุคลากรโดยร่วมมือกับเครือข่ายสมาคมที่ไม่ใช่หน่วยงาน

ของรัฐแทน และในด้านนโยบายการศึกษาจะให้ความสำคัญกับการสอนของครูและการเรียนรู้ของนักเรียนก่อนเรื่องอื่นเสมอ โดยครู โรงเรียน และเทศบาล เป็นผู้รับผิดชอบด้านการวางแผนหลักสูตร ไม่ใช่รัฐบาลกลาง ซึ่งแต่ละโรงเรียนจะมีหลักสูตรเฉพาะของตน โดยมีกรอบและข้อแนะนำตามหลักสูตรระดับชาติที่ไม่ได้เข้มงวดเรื่องข้อกำหนดอย่างชัดเจนในเรื่องผลลัพธ์การเรียนรู้เป็นแนวทางในการดำเนินการพัฒนาหลักสูตร (ซอห์ลเบิร์ก, 2015/2559, น. 181-195, 248-249) ดังนั้น การจัดการศึกษาของไทยควรศึกษาระบบการศึกษาในต่างประเทศที่ประสบความสำเร็จด้านการจัดการศึกษาและนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมของเรา โดยเน้นการพัฒนาครูผู้สอนให้มีความรู้และทักษะด้านการพัฒนาหลักสูตร ทำงานร่วมกับชุมชนหรือหน่วยงานภาคสังคมมากขึ้น และจัดตารางที่เอื้ออำนวยให้ครูสามารถทุ่มเทเวลาให้แก่การเรียนการสอนได้อย่างเต็มที่และเหมาะสมกับนักเรียนและชุมชน รวมไปถึงการวัดผลการเรียนรู้ที่ไม่เน้นเพียงแค่การสอบหรือวัดผลออกมาเป็นตัวเลขเพียงอย่างเดียว แต่ควรเน้นที่ผลสัมฤทธิ์ทางด้านกิจกรรมและทักษะที่เกิดจากการเรียนรู้ของนักเรียนให้มากขึ้น

นอกจากนี้ ด้านการใช้หนังสือเรียนเป็นสื่อการเรียนการสอนในโรงเรียนนั้นก็ควรกระจายอำนาจโดยให้ครูผู้สอนหรือโรงเรียนสามารถสร้างสรรค์แนวทางการเรียนการสอนและกำหนดเนื้อหาหรือเลือกหนังสือเรียนของตนเองได้อย่างอิสระเสรีและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น กระทรวงศึกษาธิการไม่ควรตีตราหรือออกใบอนุญาตให้หนังสือเล่มใดเล่มหนึ่งสามารถนำไปใช้ในโรงเรียนได้ เพราะด้วยกระทรวงฯ เป็นหน่วยงานกลางของรัฐ จึงมีอำนาจที่จะกำหนดและรับรองความรู้ในหนังสือเรียนฉบับนั้น ๆ ว่าเป็นความรู้ทางการที่ถูกต้องมีความน่าเชื่อถือและเป็นความจริงเพียงฉบับเดียว และทำให้หนังสือเรียนที่ไม่ได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบนี้กลายเป็นหนังสือเถื่อนและไม่มีความน่าเชื่อถือ ทั้งที่ความจริงแล้วไม่ควรที่จะมีใครมีอำนาจบอกว่าความรู้ใดใช้ได้หรือไม่ได้ เพราะความรู้และข้อเท็จจริงนั้นมีหลากหลายและไม่ควรจะถูกปิดกั้นให้เข้าถึงองค์ความรู้นั้น นั่นคือ การให้เสรีภาพในการหลุดออกจากกรอบการควบคุมอุดมการณ์ของรัฐให้ครูและนักเรียนมีอิสระในการเลือกศึกษาหนังสือเรียนที่ออกจากกรอบหลักสูตรได้ ไม่ควรกำหนดและบังคับให้โรงเรียนใช้หนังสือเรียนเฉพาะฉบับที่ผ่านการตรวจสอบเนื้อหาจากทางกระทรวงศึกษาธิการเพียงแหล่งเดียว แต่ควรเปิดกว้างให้เรียนรู้จากหนังสือเรียนจากหลายแหล่งที่มาโดยไม่จำเป็นต้องผ่านการรับรองจากราชการในกระทรวงศึกษาธิการก่อน กล่าวคือ หนังสือเรียนฉบับราชการจะต้องถูกล่วงดูด้วยฉบับที่ไม่เป็นทางการอื่น ๆ ด้วย เพื่อเปิดมุมมองและสร้างการรับรู้ที่หลากหลายมากขึ้น รวมทั้งสร้างทักษะในการแสวงหาความรู้ ฝึกคิด วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ค้นคว้ามาอย่างเป็นระบบและวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณ อีกทั้ง ผู้ศึกษาขอเสนอแนะให้มีการทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิธีการสร้างแนวคิด (concept) ทางด้านประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในสังคมในหนังสือเรียนของประเทศที่มีการพัฒนาประชาธิปไตยได้ประสบผลสำเร็จ การสร้างรูปแบบของหนังสือเรียนให้มี

ความน่าสนใจทำให้ผู้เรียนมีความรู้สึกรักอยากอ่านอยากรู้ การสร้างเนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องนามธรรมอย่างเช่นหลักการในระบอบประชาธิปไตยออกมาให้สามารถเข้าใจได้ง่าย ไม่น่าเบื่อ และเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน และที่สำคัญก่อให้เกิดความเข้าใจในระดับที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ทำให้เรื่องการเมืองไม่ใช่เรื่องไกลตัวหรือเป็นเรื่องของรัฐเพียงผู้เดียวอีกต่อไป โดยนำสิ่งเหล่านี้เข้ามาใช้ปรับปรุงหลักสูตรและหนังสือเรียนของไทย ซึ่งอาจมีส่วนช่วยพัฒนากระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยผ่านแบบเรียนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าในปัจจุบัน

ทั้งนี้ หากผู้ซึ่งมีอำนาจควบคุมอุดมการณ์ความรู้ผ่านเนื้อหาแบบเรียนอย่างกระทรวงศึกษาธิการ เห็นว่า การให้อิสระเสรีแก่ครูอาจารย์ในการเลือกใช้หนังสือเรียนเพื่อเป็นสื่อในการเรียนการสอนโดยไม่มีการควบคุมใด ๆ เลยนั้นอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพเนื้อหาแบบเรียนที่นำมาใช้สอนนักเรียน จนอาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพของการศึกษาได้นั้น ก็อาจจะเลือกใช้แนวทางการจัดประเภทและให้คะแนนหรือจัดเรตติ้งให้เนื้อหาแบบเรียนเฉกเช่นการจัดเรตติ้งภาพยนตร์ที่เข้าฉายในโรงภาพยนตร์ในปัจจุบัน โดยแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระขึ้นมาทำหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งควรเป็นบุคคลที่มาจากหลายฝ่าย ไม่จำกัดเฉพาะเพียงข้าราชการหรือนักการศึกษาในระบบราชการเท่านั้น โดยคณะกรรมการดังกล่าวไม่มีอำนาจสั่งห้ามพิมพ์หรือห้ามจำหน่ายหนังสือเรียนเพื่อใช้ในโรงเรียนซึ่งการจัดเรตติ้งให้แก่แบบเรียนฉบับต่าง ๆ นั้นเป็นเพียงการแนะนำแนวทางให้ครูผู้สอนใช้เป็นตัวช่วยในการเลือกหนังสือเรียนมาใช้ในโรงเรียน วิธีนี้จะช่วยทำให้หนังสือเรียนไม่ถูกปิดกั้นหรือห้ามเผยแพร่ในโรงเรียน และให้อิสระแก่ผู้สอนและผู้เรียนในการเข้าถึงความรู้อย่างหลากหลายและเปิดกว้างให้ได้มากที่สุด ขณะเดียวกันก็สามารถจัดการดูแลเรื่องคุณภาพของหนังสือเรียนได้ในระดับหนึ่งด้วย

นอกจากนี้ เราควรหันกลับมาพิจารณาว่า หนังสือเรียนที่ใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนในปัจจุบันนั้นมีประสิทธิภาพในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นแก่นักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด หนังสือเรียนอาจไม่จำเป็นต้องถูกใช้ป็นสื่อหลักในการจัดการเรียนการสอนอีกต่อไป แต่อาจเปลี่ยนให้นักเรียนรู้จักค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องยึดติดอยู่กับหนังสือเรียนที่เขียนไว้เป็นฉบบลายลักษณ์อักษร แต่ให้เน้นส่งเสริมการสร้างการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ให้นักเรียนได้รู้จักคิดและวิเคราะห์ในลักษณะการเรียนรู้แบบผ่านการปฏิบัติ (Active Learning) มากยิ่งขึ้น เพื่อให้การกล่อมเกลาทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาแบบเรียนนั้นคลายตัวลงและสร้างอิสระทางความคิดให้มากขึ้น รวมถึงให้ภาคสังคมส่วนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐหรือระบบราชการเข้ามาร่วมในการจัดการศึกษา เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาและร่วมกันสร้างสังคมการเรียนรู้อย่างแท้จริงที่มีใช่เพียงการส่งถ่ายความคิดอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยมจากรัฐสู่ประชาชนให้เกิดขึ้นในระบบการศึกษาของไทย

ระบบการศึกษาไทยอาจเป็นป้อมปราการสุดท้ายของระบอบการปกครองแบบกึ่ง
โบราณที่ได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยยุคจอมพลสฤษดิ์ เมื่อใดก็ตามที่กลุ่มก้าวหน้าที่ต้องการผลักดันการ
ปฏิรูปอย่างถอนรากถอนโคนสามารถทำลายอำนาจของการเมืองในระบบราชการที่เข้มแข็งใน
กระทรวงศึกษาธิการได้ เมื่อนั้นจะสามารถร่วมมือกันผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาอย่างแท้จริง
ขึ้นมาในสังคมไทยได้

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กรกิต ชุ่มกรานต์. (2557). ลาวในแบบเรียนของไทย. ใน สุเนตร ชุตินธรานนท์ (บรรณาธิการ), *ชาติไทยในแบบเรียน* (น. 126-162). กรุงเทพฯ: มติชน.
- กรมวิชาการ. (2505). *แบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยชน์มัธยมศึกษาตอนต้น ตามหลักสูตรประโยชน์มัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2503*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2510). *แบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ประโยชน์มัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรประโยชน์มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2503* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2515). *แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 3* (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2519). *หนังสืออ่านภาษาไทย สำหรับรายวิชา ท. 401, ท. 402 สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรประโยชน์มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2520). *หนังสืออ่านภาษาไทย สำหรับรายวิชา ท503 ท504 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2521). *หนังสืออ่านเพิ่มเติมหมวดวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ชุด วิชาหน้าที่พลเมือง-ศีลธรรม เล่ม 1 ตามหลักสูตรประโยชน์มัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พุทธศักราช 2520*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2528). *หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 1 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2531). *หนังสือเรียนภาษาไทย ท503 ท504 ชุดวรรณวิจักขณ์ เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

- กรมวิชาการ. (2532). หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา ส101 ส102 ประเทศของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 เล่ม 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2534ก). หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2534ข). หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2535ก). หนังสือเรียนภาษาไทย ชุดภาษาพิจารณา เล่ม 2 ท606 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2535ข). หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส204 ประเทศของเรา 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2536ก). หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส101 ประเทศของเรา 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2536ข). หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส102 ประเทศของเรา 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2536ค). หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 306 ประเทศของเรา 4 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2539). หนังสือเรียนภาษาไทย ท503 ชุดวรรณสารวิจักษ์ณ์ เล่ม 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมวิชาการ. (2545). หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2509). แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 1 (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2518). หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2523). *คู่มือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524*.

กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977).

กระทรวงศึกษาธิการ. (2526). *200 ปี ของการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2530). *การจัดการศึกษาไทยตามแผนการศึกษาแห่งชาติ : อดีต-ปัจจุบัน*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กรมพล ทงธรรมชาติ, อานนท์ อาภาภิรม และ ดำรง ธรรมารักษ์. (2530). *หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (พิมพ์ครั้งที่ 11)*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

กรมพล ทงธรรมชาติ, อานนท์ อาภาภิรม และ ดำรง ธรรมารักษ์. (2548). *หนังสือเรียนสาระการ เรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้น พื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (พิมพ์ครั้งที่ 6)*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา. (2539). *เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

กองบรรณาธิการอาทิตย์. (2521). *คดี 6 ตุลา ลบรอยประวัติศาสตร์เลือด*. กรุงเทพฯ: อาทิตย์.

เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช. (2544). *ลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองของไทย 14 ตุลาคม 2516 - 6 ตุลาคม 2519*. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ), *จาก 14 ถึง 6 ตุลา* (น. 205-398). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา. (2518). *การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม: รายงาน ของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา เสนอรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการเพื่อนำเสนอคณะรัฐมนตรี 4 ธันวาคม 2517*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ศูนย์การทหารราบ.

จรรยาพร ธรณินทร์. (2544). *ก้าวต่อไปของปฏิรูปการศึกษาไทย : เอกสารวิจัยฉบับสรุปสำหรับผู้บริหารเพื่อใช้เป็นเอกสารสมุดปกขาว*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา เอกชน.

จรรยา วงศ์สายัณห์. (2531). *ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วงพ.ศ. 2475-2520 อนุสรณ์ งานพระราชทานเพลิงศพนายจรรยา วงศ์สายัณห์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

- จรรยา สุภาพ, สมพงษ์ เกษมสิน และ สุพัตรา สุภาพ. (2521). *แบบเรียนสังคมศึกษา ส 431 หน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พุทธศักราช 2520* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- จรรยา สุภาพ, สมบูรณ์ สุขสำราญ และ สมโชค เจริญลาภ. (2535). *หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- จักษ์ พันธุ์ชูเพชร. (2549). *การเมืองการปกครองไทย: จากยุคสุโขทัยสู่สมัยทักษิณ*. กรุงเทพมหานคร: มายด์ พับลิชชิ่ง.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กลุ่มงานส่งเสริมและพัฒนากิจการนิสิต คณะรัฐศาสตร์. (2558). *คู่มือสิงห์ดำ 68*. กรุงเทพฯ: งานตีพิมพ์ออนไลน์ จำกัด.
- เจริญ ไวรวิจกุล. (ม.ป.ป.). *การศึกษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- ชปา จิตต์ประทุม. (2557). *มาเลเซียในแบบเรียนของไทย*. ใน *สุนทร ชุตินธรานนท์ (บรรณาธิการ), ชาติไทยในแบบเรียน* (น. 224-248).
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). 6 ตุลา กับสถานะทางประวัติศาสตร์การเมือง. ใน *ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บรรณาธิการ), จาก 14 ถึง 6 ตุลา* (น. 165-178). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2549). *จาก 14 ถึง 6 ตุลาและทองปาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชูวงศ์ ฉายะบุตร. (2546). *หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544*. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- ซอห์ลเบิร์ก, ปาลี. (2559). *Finnish Lessons 2.0: ปฏิรูปการศึกษาให้สำเร็จ บทเรียนแนวใหม่จากฟินแลนด์* (วิชา ปิตชามุก, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: โอเพนเวิลด์ส พับลิชชิ่ง เฮาส์. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 2015)
- ณรงค์ พ่วงพิศ, วุฒิชัย มูลศิลป์, ชاکริต ชุ่มวัฒนธรรม, สัญชัย สุวังบุตร และ อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์. (2549). *หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม: ประวัติศาสตร์ ม.4 ช่วงชั้นที่ 4 ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ถวัลย์ มาตจรัส. (2545). *สาระคัดสรร บันทึกตำนานวิถีคนกล้า ดร. รุ่ง แก้วแดง นักปฏิรูปการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: เซ็นจูรี่.

- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2526). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ* (พรธณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 1979).
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2558). *6 ตุลา ลืมไม่ได้ จำไม่ลง: รวบรวมความว่าด้วย 6 ตุลา 2519*. กรุงเทพฯ: ฟ้ายาวไกล.
- ธวัช ทันทอดาส, พิชณุ เพชรพัชรกุล และ พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ. (2552ก). *หนังสือเรียนรายวิชา พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 1 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- ธวัช ทันทอดาส, พิชณุ เพชรพัชรกุล และ พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ. (2552ข). *หนังสือเรียนรายวิชา พื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ม. 4-6 เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- ธวัช ทันทอดาส, ส. อ., พงษ์ศักดิ์ แคล้วเครือ, กุสุมาวดี ชัยชูโชติ และ จุลพงษ์ อุดมพรพิบูล. (ม.ป.ป.). *หนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม หน้าที่พลเมือง 1-2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- ธิบัติ บัวคำศรี. (2557). *กัมพูชาในแบบเรียนของไทย. ใน สุเนตร ชุตินธรานนท์ (บรรณาธิการ), ชาติไทยในแบบเรียน (น. 163-223)*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธีรชัย วรรณกิจ. (2547). *ปฏิรูปการศึกษาสู่สังคมแห่งการเรียนรู้*. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา และมาโนช พรหมปัญญา. (2557). *พม่าในแบบเรียนของไทย. ใน สุเนตร ชุตินธรานนท์ (บรรณาธิการ), ชาตินิยมในแบบเรียนไทย (น. 82-125)*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา. ใน สุพจน์ แจ้งเร็ว (บรรณาธิการ), ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก (น. 47-88)*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชน ก่อน 14 ตุลาฯ (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. นนทบุรี: ฟ้ายาวไกล.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2558). *การเมืองวัฒนธรรมไทย: ว่าด้วยความทรงจำ/ วาทกรรม/ อำนาจ*. นนทบุรี: ฟ้ายาวไกล.
- ปราณี เถกิงพล และคณะ. (2519). *หลักสูตรมัธยมศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- ป่วย อึ้งภากรณ์. (2530). *การศึกษาในทรรคนะของข้าพเจ้า*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ปองจิต อ่อนเผ่า. (2535). *ปรัชญากับความมุ่งหมายทางการศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2542). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: ตรีสวีนิ (ซิลค์เวอร์มบุคส์).
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- พระมหามันัส กิตติสาโร, กวี วรกวิน, ณัฏชนท์ เลี้ยวไพโรจน์ และ เคน จันทรวงษ์. (2555). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: พัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- ไพฑูริย์ มีกุล, สุเทพ จิตรชื่น, บุญรัตน์ รอดตา และ มนัสวี ัญญาพิสุทธิ์. (2553). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ ม.4-6 เล่ม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- ภาสกร วงศ์ดาวิน. (2555). *ประวัติศาสตร์ไทย จากคนไทยที่แผ่นดินถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475*. กรุงเทพฯ: ยิปซี.
- ไมเคิล แอปเปิล. (2529). *การศึกษาและอำนาจ (สำลี ทองธิว, ผู้แปล)*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ต้นฉบับพิมพ์ปี 1982).
- ยุรรัตน์ พันธุ์ยุรา, ปรีดา วิทยากุล, ยุราพร สมบุญสุข, สายสุนีย์ หนูแสง และ ทศนีย์ สุทธิวานิช. (2553). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม 2 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: เอมพันธ์.
- รุ่งฤทธิ ศยามานนท์. (2519). *นโยบายรัฐบาลไทย พ.ศ. 2475-2519*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลิขิต ธีรเวคิน. (2550). *วิวัฒนาการการเมืองการปกครองไทย (พิมพ์ครั้งที่ 10)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วงเดือน นาราจักร และ ชมพูนุท นาศิริรักษ์. (2555). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: พัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- วัชรพล พุทธรักษา. (2557). *บทสำรวจความคิดทางการเมืองของอันโตนิโอ กรัมสกี*. กรุงเทพฯ: สมมติ.

- วันชัย ดนัยโตโมณฑุท. (2542). *ผลจากพ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติที่มีต่อการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: วิทยุชน.
- วารุณี โอสธารมย์. (2544). *แบบเรียนไทยกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เพื่อนบ้านของเรา” ภาพสะท้อนเจตนาคติอุดมการณ์ชาตินิยมไทย*. ใน กาญจณี ละอองศรี (บรรณาธิการ), *ลาวอยู่หยัง - ไทยรู้อะไร? : วิเคราะห์แบบเรียนสังคมศึกษา* (น. 21-127). กรุงเทพฯ: อัลฟา พับลิชชิ่ง.
- วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2531). *หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- วิทยากร เชียงกุล. (2518). *แนวความคิดใหม่ทางการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ปุณชน.
- วิทยากร เชียงกุล. (2543). *ยุทธศาสตร์ในการปฏิรูปการศึกษาเพื่อแก้วิกฤติของชาติ*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- วิทยากร เชียงกุล. (2546). *ขบวนการนักศึกษาไทย จาก 2475-14 ตุลาคม 2516*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- วิโรจน์ สารรัตนะ. (2536). *นโยบายด้านการศึกษาของคณะรัฐมนตรีคณะที่ 1-51*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์.
- ส. ศิวรักษ์. (2517). *ปรัชญาการศึกษา*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ส. ศิวรักษ์. (2533). *ทัศนะทางการศึกษาเพื่อความเป็นไทย*. กรุงเทพฯ: ยุววิทยา.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2551). *อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อักษรข้าวสวย.
- สมบัติ ชำรงธัญวงศ์. (2549). *การเมืองการปกครองไทย: ยุคเผด็จการ-ยุคปฏิรูป*. กรุงเทพฯ: เสมาธรรม.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2544). *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง*. กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก.
- สมหมาย จันทรเรือง. (2544). *พัฒนาการการศึกษาไทย อดีต ปัจจุบัน และในสหัสวรรษใหม่*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สฤณี ธนะรัชต์. (2506). *คำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในการประชุมสามัญวุฒิสภา ประจำปี พ.ศ. 2506*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.
- สมาน เลือดวงหัด และ เรืองไชย พุทธาโร. (2517). *การศึกษาเพื่อมวลชน*. กรุงเทพฯ: ชมรมแสงจันทร์.
- สวัสดิ์ สุวรรณอักษร. (2535). *บนเส้นทางพัฒนาการศึกษาชาติ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2551). *แผนการศึกษา (พ.ศ. 2545-2559): ฉบับสรุป* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2554). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย
วรรณคดีวิภังค์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค.
ลาดพร้าว.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2555). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย
วรรณคดีวิภังค์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2556). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย
วรรณคดีวิภังค์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค.
ลาดพร้าว.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2557ก). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย
วรรณคดีวิภังค์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค.
ลาดพร้าว.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2557ข). หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย
วรรณคดีวิภังค์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลาง
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ สกสค.
ลาดพร้าว.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2531). การติดตามผลการดำเนินงานตามแผนการศึกษา
แห่งชาติ พุทธศักราช 2520. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2534). รายงานประเมินผลแผนพัฒนาการศึกษา
แห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ระยะครึ่งแผน: งานส่งเสริมการศึกษา เล่ม 2. ม.ป.ท.:
ม.ป.พ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2535). แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535. กรุงเทพฯ:
พินี พิมพ์ลิขิต.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2538). รายงานการประชุมสัมมนา เรื่อง การขยาย
การศึกษาภาคบังคับเป็น 9 ปี. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2544). รายงานการประชุมเรื่อง วิสัยทัศน์และ
ยุทธศาสตร์การปฏิรูปการศึกษา: วาระแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.

- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545*. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2548). *รายงานการสัมมนาเรื่อง "6 ปี กับการปฏิรูปการศึกษา"*. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2549). *ศาสตราจารย์ สิปปนนท์ เกตุทัต นักปฏิรูปการศึกษา ไทย*. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2550). *สภาวะการศึกษาไทย ปี 2549/2550 "การแก้ปัญหาและการปฏิรูปการศึกษาอย่างเป็นระบบของครุธรรม"*. กรุงเทพมหานคร: วี.ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2552). *สภาวะการศึกษาไทย ปี 2550/2551 "ปัญหาความเสมอภาคและคุณภาพของการศึกษาไทย"* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วี.ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2555). *กฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ กฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการ กฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: วี .ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น.
- สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. (2503). *ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี*. กรุงเทพฯ: ธนะการพิมพ์.
- สิปปนนท์ เกตุทัต. (2545). *จากอดีตและปัจจุบัน สู่อนาคตของการปฏิรูปการศึกษาไทย : สู่สังคมแห่งปัญญาและการเรียนรู้*. คำบรรยายเนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ 5 ทศวรรษ สกศ. กับการพัฒนาการศึกษาไทย, ห้องประชุมเอสแคป ฮอลล์ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพมหานคร.
- สุจิต บุญบงการ. (2542). *การพัฒนาทางการเมืองของไทย: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2551). *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพมหานคร: พี.เพรส.
- สุนทร ช่วยตระกูล. (2554). *พลิกฟื้นข้าวดังในอดีต*. กรุงเทพมหานคร: ย้อนรอย.
- เสนห์ จามริก. (2526). *การเมืองกับการศึกษาของไทย*. กรุงเทพมหานคร.
- เสนห์ จามริก. (2549). *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เสรี พงศ์พิศ. (2549). *อนาคตเริ่มตั้งแต่วันวาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

หลวงวิจิตรวาทการ. (2541). *กุศโลบายสร้างควมยิ่งใหญ่*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
อมรา เล็กเริงสินธุ์. (2537). *หลักสูตรและการจัดการมัธยมศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร:
สถาบันราชภัฏสวนดุสิต.

เอกสารหอดจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2)ศธ.30.4. เพิ่มส่วนตัวผู้บริหาร (นายสุรเดช วิเศษสุรการ) เรื่อง คำแถลง
นโยบายการศึกษาของนายภิญโญ สาธร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทางสถานี
โทรทัศน์และสถานีวิทยุทุกสถานี เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 2519
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/3/2540/4 ปีที่ 2-4 เรื่อง นโยบายการปฏิรูปการศึกษาของ
กระทรวงศึกษาธิการ (1 มกราคม - 31 ธันวาคม 2540)
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป7/2502/บ.10.8 เรื่อง แผนการศึกษาแห่งชาติ
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. ก/ป8/2519/3 เรื่อง หลักสูตรและการเปลี่ยนระบบการศึกษาเป็น 6:3:3)
(9 มกราคม-13 พฤศจิกายน 2519)
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.15.14 เรื่อง ข่าวด่วนประจำวันจากหนังสือพิมพ์ (12 กรกฎาคม 2517-
1 พฤษภาคม 2519)
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ 5.2.2.1/8 เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล เรื่อง การประชุม
เบื้องต้นก่อนการสัมมนาเรื่องแผนการศึกษาแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2517
หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ 5.2/107 เอกสารส่วนบุคคล ม.ล. ปิ่น มาลากุล เรื่อง บันทึกเหตุผล
ประกอบในการสนับสนุนการจัดชั้นแบบ 6-3-3 (พ.ศ. 2502-2507)

บทความในวารสาร

กาญจนา แก้วเทพ. (มิถุนายน 2526). ลัทธิมาร์กซ์ของกริมซี. *วารสารธรรมศาสตร์*, 111.
ธเนศวร์ เจริญเมือง. (เมษายน 2517). จดหมายจากชนบท/ นักศึกษากับประชาธิปไตย: กลับ
มหาวิทยาลัยหรือไปชนบท. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 12(4), 102-109.
นิโคลาส เบนเนท. (2516). วิฤตการณ์ในระบบการศึกษาของไทย. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 11(9), 38-
52.
รังสรรค์ หนองพวนธุ์. (12 ธันวาคม 2517). พันธบัตรการศึกษา. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 12, 41-51.
ลักขณา ปันวิชัย. (2542). อุดมการณ์รัฐของประเทศไทยในแบบเรียนชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2464-2533;
ไม่มี "ชาติของประชาชนไทย. *รัฐศาสตร์สาร*, 21(3), 105-173.

- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. (กันยายน-พฤศจิกายน 2512). *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 7(2).
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. (กันยายน-พฤศจิกายน 2513). *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 8(2 ฉบับคนหนุ่ม).
- สุชาติ สวัสดิ์ศรี. (2514). *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, 9(4).
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2551). บทสัมภาษณ์พิเศษ: การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. *วารสารวิชาการ*, 11(2), 2-7.
- วีรพงษ์ อธิปัญญาวงศ์. (2548). เอกสารสนทนท.ในหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์: เรื่องราวของ ขบวนการนักศึกษา ร่วมสมัย. *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, (9), 18.

วิทยานิพนธ์

- กัปฤทัย ปุงคานนท์. (2552). *การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะเศรษฐศาสตร์, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง.
- ฉลองโชค ประดิษฐ์สาร. (2539). *นโยบาย, หลักสูตรการศึกษา และการอบรมกลุ่มเยาวชน การเมือง : ศึกษากรณีระดับมัธยมศึกษา พ.ศ. 2520-2537*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, ภาควิชาการปกครอง.
- ปรีชา ธรรมวินิจ. (2532). *การกลุ่มเยาวชนการเมืองโดยผ่านหนังสือเรียนวิเคราะห์หนังสือเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา 2521*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชาการเมืองการปกครอง.
- ปวีณา วังมี. (2543). *รัฐไทยกับการกลุ่มเยาวชนการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475-2487*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- พรหมพร สนิทขวัญ. (2534). *การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสันติภาพที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะครุศาสตร์, ภาควิชาการสอนภาษาไทย.
- เรียบร้อย ปริกไธสง. (2527). *การวิเคราะห์เนื้อหาหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 เกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะครุศาสตร์, ภาควิชาบริหารการศึกษา.
- วันส ปิยะกุลชัยเดช. (2548). *ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรรมชี่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขาการปกครอง.

- วัชรินทร์ มัสเจริญ. (2533). *แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลாதองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์.* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, ภาควิชาประวัติศาสตร์.
- ศักดิ์สิทธิ์ ฆารเลิศ. (2544). *การกล่อมเกลาทองการเมืองแบบประชาธิปไตยผ่านหนังสือเรียนหน้าที่พลเมืองวัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551.* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, คณะรัฐศาสตร์. สืบค้นจาก <http://khood.msu.ac.th/auth/reader/web/index.php?pdf=%2Ffulltextman%2Ffull1%2Fsaksit3300%2Ftitlepage.pdf&refid=ncaelhra8mcarm1i41j52lr1e4>
- สุมินทร์ จุฑาทอง. (2529). *การกล่อมเกลาทองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในรัชกาลที่ 5.* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, ภาควิชาการปกครอง.
- อาพร มะนูน. (2538). *การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลเมืองดีในหนังสือเรียนและหนังสืออ่านเพิ่มเติม ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533).* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะครุศาสตร์, ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา.
- เอกชัย ภูมिरัง. (2558). *หนังสือเรียนสังคมศึกษา ภาพสะท้อนความต้องการของรัฐ พ.ศ. 2503 - พ.ศ.2555.* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะอักษรศาสตร์. สืบค้นจาก http://www.thapra.lib.su.ac.th/thesis/showthesis_th.asp?id=0000012126

สัมภาษณ์

- เฉลิมชัย พันธุ์เลิศ. นักวิชาการศึกษาชำนาญการ ผู้อำนวยการกลุ่มสถาบันสังคมศึกษา สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (9 มกราคม 2560). สัมภาษณ์.
- ชยพร กระจ่างทอง. นักวิชาการศึกษาชำนาญการพิเศษ กลุ่มพัฒนาหลักสูตร สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (3 มิถุนายน 2559). สัมภาษณ์.

นักวิชาการศึกษานานาชาติพิเศษ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (22 มิถุนายน 2559). สัมภาษณ์.

สุคนธ์ สินธพานนท์. ข้าราชการบำนาญ. (1 กุมภาพันธ์ 2560). สัมภาษณ์.

อรรถพล อนันตวรสกุล. อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (13 มกราคม 2560). สัมภาษณ์.

อรอร ฤทธิกลาง. นักวิชาการศึกษานานาชาติพิเศษ สถาบันภาษาไทย สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (1 มิถุนายน 2559). สัมภาษณ์.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กรมวิชาการ. (2509). *แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม 1* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100565/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (2505). *หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.ศ.1-2-3) พุทธศักราช 2503* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100435/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (2508). *หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย (มศ.4-5-6) พุทธศักราช 2503* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100282/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (2518). *หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100446/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (2520ก). *หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น หมวดวิชาสังคมศึกษา พุทธศักราช 2520* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100293/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (2520ข). *หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พุทธศักราช 2520* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100294/>

กระทรวงศึกษาธิการ. (ม.ป.ป.). *หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521* สืบค้นจาก <http://www.lib.obec.go.th/e-book/100214/>

กลุ่มผดุงธรรม. (2522). *6 ตุลา เราคือผู้บริสุทธิ์* สืบค้นจาก <http://www.mediafire.com/download/sg2fv78ameq9344/%E0%B8%AB%E0%B8%99%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B8%B7%E0%B8%AD+6%E0%B8%95%E0%B8%B8%E0%B8%A5%E0%B8%B2+%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%84%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%9C%E0%B8%B9%E0%B9%89%E0%B8%9A%E0%B8%A3%E0%B8%B4%E0%B8%AA%E0%B8%B8%E0%B8%97%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B9%8C.pdf>

แถลงการณ์คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข.

(2549). สืบค้นจาก

http://library2.parliament.go.th/giventake/content_give/kpk_statement.pdf

นายสบาย. (2 กันยายน 2554). มืดปกหลัง 14 ปี. *บ้านเมืองออนไลน์*. สืบค้นจาก

<http://www.ryt9.com/s/bmnd/1227440>

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (16 ธันวาคม 2557). มอการเมืองไทยผ่านกรัมซี. *มติชนออนไลน์*. สืบค้นจาก

<http://m.matichon.co.th/readnews.php?newsid=1418629117>

ปวย อิงภากรณ์. (2523). *อันเนื่องมาแต่ 6 ตุลา 2519* สืบค้นจาก

<http://www.mediafire.com/download/uidvimkmexdpvbh/%E0%B8%AB%E0%B8%99%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%AD%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%99%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%A1%E0%B8%B2%E0%B8%88%E0%B8%B2%E0%B8%816%E0%B8%95%E0%B8%B8%E0%B8%A5%E0%B8%B2+%E0%B8%9B%E0%B9%8B%E0%B8%A7%E0%B8%A2+%E0%B8%AD%E0%B8%B6%E0%B9%89%E0%B8%87%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%81%E0%B8%A3.pdf>

ปารณีย์ ชะหงส์ลัมย์, ธวัช ทันโตภาส และ กนกวรรณ มโนรมย์. (มกราคม-มิถุนายน 2556) "ปีตาธิปไตย" ในหนังสือเรียนการศึกษาภาคบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ. *ศรีวนาลัยวิจัย*, 3, 11-27. สืบค้นจาก <http://www.research.ubru.ac.th/2557/Journal/Y030502.pdf>

ย้อนรอย 10 เมษายน 53 เหตุเกิดที่แยก'คอกวัว'. (14 กันยายน 2557). *มติชนออนไลน์*. สืบค้นจาก

<http://m.matichon.co.th/readnews.php?newsid=1410669672>

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. (2545). กำเนิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540. สืบค้นจาก

<http://econ.tu.ac.th/archan/rangsun/งานเขียนจำแนกตามหัวข้อ/เศรษฐศาสตร์รัฐธรรมนูญ>

ลำดับ เสนาบดี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2559. สืบค้นจาก

<http://www.moe.go.th/moe/th/profile/index.php>

วีรพันธ์ กัณหา. (19 พฤษภาคม 2556). รายงานพิเศษ '3 ปี 19 พฤษภาคม 53' พุ่งสังหารราชประสงค์ [ตอนที่ 7], วอยซ์ทีวี. สืบค้นจาก <http://news.voicetv.co.th/thailand/70294.html>

ศาลรัฐธรรมนูญ. (2551). *คำวินิจฉัยกลาง ปี 2551*. สืบค้นจาก

http://www.constitutionalcourt.or.th/index.php?option=com_docman&task=catt_view&gid=91&Itemid=94&lang=th&limitstart=10

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2538). *คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีนายบรรหาร ศิลปอาชา*

นายกรัฐมนตรี แถลงต่อรัฐสภา วันพุธที่ 26 กรกฎาคม 2538 สืบค้นจาก

http://library2.parliament.go.th/giventake/content_sp/sp51.pdf

อดิษฐ์ พรหมพันธุ์ใจ. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2558). รัฐราชการไทยในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์:

ปัญหาระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ (2523 – 2531). *วารสารสังคมศาสตร์คณะรัฐศาสตร์*

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 45(2), 75-104. สืบค้นจาก

<http://www.library.polsci.chula.ac.th/dl/29420848a2dbf883b0b863b65214e37b>

อุเชนทร์ เชียงเสน. (2554). *พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย*. จาก ฐานข้อมูลการเมืองการ

ปกครอง สถาบันพระปกเกล้า สืบค้นจาก

http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=%E0%B8%9E%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%98%E0%B8%A1%E0%B8%B4%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%8A%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%9E%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%8A%E0%B8%B2%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B8%9B%E0%B9%84%E0%B8%95%E0%B8%A2#cite_note-11

อุบลพรรณ กระจ่างโพธิ์. (2553). *การเคลื่อนไหวของขบวนการแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จ*

การแห่งชาติ (นปช.) ช่วงรัฐบาลอภิสิทธิ์. สืบค้นจาก

http://kpi.ac.th/media/pdf/M8_35.pdf

Books and Book Articles

Dawson, R.E., Prewitt, K. & Dawson, K.S. (1977). *Political Socialization* (2 ed.). Boston: Little Brown.

Entwistle, H. (1979). *Antonio Gramsci Conservative Schooling for Radical Politics*. London: Lowe and Brydone.

Hoare, Q & Smith, G.N. (1992). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* New York: International Publishers.

Mulder, N. (1997). *Thai Images The Culture of The Public World* Chiang Mai: Silkworm Books.

Ransome, P. (1992). *Antonio Gramsci: A New Introduction*. London: Harvester Wheatshef.

Electronic Media

Dijk, T.A.V. & Atienza, E. (February 2011). Knowledge and discourse in secondary school social science textbooks. *Discourse Studies*, 13, 93-118. Retrieved from <http://dis.sagepub.com/content/13/1/93.full.pdf>

Duncan, A. (2013). Education: The Most Powerful Weapon for Changing the World. Retrieved from <http://blog.usaid.gov/2013/04/education-the-most-powerful-weapon>

Foroutan, Y. (2012). Gender representation in school textbooks in Iran: The place of languages. *Current Sociology*, 60(6), 771–787. Retrieved from <http://csi.sagepub.com/content/60/6/771.full.pdf>

Meyer, J. W., Bromley, P., & Ramirez, F.O. (April 2010). Human Rights in Social Science Textbooks: Cross - National Analyses, 1970–2008. *Sociology of Education*, 83(2), 111–134. Retrieved from <http://soe.sagepub.com/content/83/2/111.full.pdf>

ภาคผนวก

รายชื่อคณะผู้ทำงานปรับปรุงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521

วิชาภาษาไทย

1. นางฐะปะนีย์	นาครทรรพ	ประธาน
2. หม่อมหลวงบุญเหลือ	เทพยสุวรรณ	
3. นางบุญชื่น	ทองอยู่	
4. นางสาวช่อนกลิ่น	พิเศษสกลกิจ	
5. นางยุพา	สงศิริ	
6. นายสวณิต	ยมาภัย	
7. นางนิตยา	มาศะวิสุทธิ์	
8. นางจารุณี	สุตะบุตร	เลขานุการ
9. นางประไพพรรณ	โกศัยสุนทร	ผู้ช่วยเลขานุการ
10. นายธนาวิวัฒน์	จอมมณี	ผู้ช่วยเลขานุการ

วิชาสังคมศึกษา

1. นางสาวผ่องกาญจน์	วิมลสิงห์	ประธาน
2. นางก่องแก้ว	เจริญอักษร	
3. นางสาวจำเรียง	ภาวิจิตร	
4. นางสาวเฉลิมศรี	ธรรมบุตร	
5. นายชัยวัฒน์	ปัญญาพงษ์	
6. นายณรงค์	เทียนส่ง	
7. นายรื่น	บุญวรรณโณ	
8. นางสาววรรณ	ทวีวุฒิทรัพย์	
9. นางวไล	ณ ป้อมเพชร	
10. นายวิจิตร	สินศิริ	
11. นายวิชัย	ตันศิริ	
12. นายศุภกิจ	แก้วผสม	
13. นางสมทรง	บุญญฤทธิ์	
14. นางสาวสัมพันธ์	เอื้อวิทยา	
15. นางสาวสุจิตรา	วุฒิสถียร	

16. นางสาวจินดา	สุรทัตต์	
17. นายเย็นใจ	เลาหวนิช	
18. นายจิตร	บัวบุศย์	
19. นางสาวกิ่งแก้ว	อัครากร	
20. นายเผด็จ	พัฒนาพิชัย	
21. นางพองพันธ์	มณีรัตน์	
22. นางวิมลวรรณ	ภัทโรดม	เลขานุการ

(กระทรวงศึกษาธิการ, (ม.ป.ป.), น. 213-215)

รายชื่อคณะผู้ทำงานปรับปรุงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521
(ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

คณะทำงานกลุ่มทักษะภาษาไทย

1. นางสาวชดา	วิญฉติ	ประธาน
2. นางสาวกรณ	สภางศ	รองประธาน
3. นายบรรเทา	กิตติศักดิ์	
4. นางปราณี	อภิรัฐนันนท	
5. นายธงชัย	พลสวัสดิ์	
6. นางวันเพ็ญ	สุทธากาศ	
7. นางสาวปราณี	สินธุสะอาด	
8. นางบุญชู	ชลัษฐีเยร	
9. นางศิริอร	อินทร์ตลาดชุม	เลขานุการ

คณะทำงานวิชาภาษาไทย ระดับมัธยมศึกษา

1. นายสุชาติ	วงศ์สุวรรณ	ประธาน
2. นางธีรนน	เกิดสุคนธ์	รองประธาน
3. นางกุสุมา	รักษมณี	
4. นางปราณี	บุญชุ่ม	
5. นางดารณี	วงศ์อยู่น้อย	
6. นางศิริรัตน์	วงศ์สุวรรณ	
7. นางสาวกิงกาญจน์	สิรสุนธ์	
8. นางเพชรภรณ์	รินรมย์	
9. นางสาวปริญญา	ฤทธิ์เจริญ	เลขานุการ

คณะทำงานกลุ่มสังคมศึกษา

1. นางประไพพรรณ	โกศัยสุนทร	ประธาน
2. นางสาวสมพร	จารุณี	รองประธาน
3. นางปฏิพัทธ์	สุวรรณศร	รองประธาน
4. นางลาวัลย์	วิทยาวุฒิกุล	

5. นางคณิงสุข	ศรียัตนันทน์	
6. นางศิริพรรณ	ใจยอดศิลป์	
7. นายชูเกียรติ	เสงี่ยม	
8. นางศัญญาภรณ์	สุขพยัคฆ์	เลขานุการ
9. นางสาวอุ้มบุญ	สิงห์อัศวิน	ผู้ช่วยเลขานุการ
- (กรมวิชาการ, 2534ก; 2534ข, น. 248, 250-251)

**รายชื่อคณะผู้จัดทำสารและมาตรฐานการเรียนรู้
หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544**

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

คณะที่ปรึกษา

1. นายสุวิทย์ คุณกิตติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
2. นางสิริกมล มณีรินทร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
3. รองศาสตราจารย์บุญนำ ทานสัมฤทธิ์ ที่ปรึกษารัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
4. นายกมล สดประเสริฐ ข้าราชการบำนาญ
5. รองศาสตราจารย์วิชัย วงษ์ใหญ่ ข้าราชการบำนาญ
6. รองศาสตราจารย์ฉลอง บุญญานันต์ ข้าราชการบำนาญ
7. นายพิศาล สร้อยจรูห์ ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
8. นายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์ อธิบดีกรมวิชาการ
9. นางอารีรัตน์ วัฒนสิน รองอธิบดีกรมวิชาการ
10. นายประสาธ สอ้านวงศ์ รองอธิบดีกรมวิชาการ
11. นางสุภรณ์ สภาพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาสื่อการเรียนการสอน กรมวิชาการ
12. นางสุชาดา วยวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
13. นางสาวศรีสมร พุ่มสะอาด ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
14. คณะผู้บริหารของกรมวิชาการ

คณะทำงาน

1. รองศาสตราจารย์บรรเทา กิตติศักดิ์ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาไทย
2. นางสุชาดา วยวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
3. รองศาสตราจารย์อัจฉรา ชิวพันธ์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. รองศาสตราจารย์ธิดา โมสิกรัตน์สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
5. ผศ. ศิริรัตน์ นิละคุปต์ ภาควิชาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
6. ผศ. จันทร์ศรี นิตยฤกษ์ สถาบันราชภัฏธนบุรี
7. นางสาวสมร ยวนิมิ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 2 จ. ยะลา
8. นายชาติรี สำราญ โรงเรียนคุรุชนพัฒนา สปจ. ยะลา
9. นางชูศรี ต้นพงศ์ โรงเรียนนวมินทราชูทิศพายัพ อ.แม่ริม จ. เชียงใหม่
10. นางนิตยา จรุงผลจิติ หน่วยศึกษานิเทศก์ สปช.

11. นายบัญญัติ เรืองศรี	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
12. นางนวลจันทร์ นิเทศวรวิทย์	หน่วยศึกษานิเทศก์ สปจ.ชัยนาท
13. นางสาววิไลลักษณ์ ภูักักดี	หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา
14. นางพงษ์จันทร์ อยู่เป็นสุข	หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานการศึกษากรุงเทพมหานคร
15. นางจงจิต นิมมานนรเทพ	โรงเรียนสามเสนวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
16. นายสุรพล ทาระวะ	โรงเรียนบ้านมะเขือแจ้ สปจ.ลำพูน
17. นางชลิสา วรรณญาณนท์	โรงเรียนนวมินทราชินูทิศ เตรียมอุดมศึกษาน้อมเกล้า
18. นางพรทิพย์ ลพเกิด	โรงเรียนอนุบาลสุโขทัย สปจ.สุโขทัย
19. นางสาวมุสตี พูลสุขกล้า	โรงเรียนมัธยมวัดสิงห์ กรุงเทพมหานคร
20. นายสุขพงษ์ ทศนกุลกิจ	โรงเรียนวัดฉัตรแก้วจางลณี กรุงเทพมหานคร
21. นางจूरิรัตน์ ทองพานิชย์	โรงเรียนบ้านสระเตย จ.ลพบุรี
22. นางอัมพา อรุณพราหมณ์	โรงเรียนสตรีนันทบุรี จ.นันทบุรี
23. นางกิ่งแก้ว พูนพัฒนรัชต์	โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม จ.นันทบุรี
24. นางสาวจินตนา ไบกาซูยี	ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ
25. นางปราณี ปรารับรูปู	ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ
26. นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ	ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ
27. นางบุญชู ชลัษเฐียร	สำนักงานทดสอบทางการศึกษา กรมวิชาการ
28. นางศิริอร อินทร์ตลาดชุม	ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
29. นางสาวพูนศรี อิมประไพ	ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
30. นางสุภาวดี จิงแย้มปิ่น	ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
31. นางสาวอภันตรี โสตะจินดา	ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
32. นางสาวอนัญญา นวรัตน์	ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
- (กรมวิชาการ, 2544, น. 32-33)

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

คณะที่ปรึกษา

1. นายสุวิทย์	คุณกิตติ	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
2. นางสิริก	มณีนรินทร์	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
3. รองศาสตราจารย์บุญนำ ทานสัมฤทธิ์		ที่ปรึกษารัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาฯ
4. นายกมล	สุดประเสริฐ	ข้าราชการบำนาญ

5. รองศาสตราจารย์วิชัย วงษ์ใหญ่ ข้าราชการบำนาญ
6. รองศาสตราจารย์ฉลอง บุญญานันต์ ข้าราชการบำนาญ
7. นายพิศาล สร้อยอุห์ร่า ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
8. นายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์ อธิบดีกรมวิชาการ
9. นางอารีรัตน์ วัฒนสิน รองอธิบดีกรมวิชาการ
10. นายประสาท สอนวงค์ รองอธิบดีกรมวิชาการ
11. นางสุภรณ์ สภาพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาสื่อการเรียนการสอน กรมวิชาการ
12. นางสาวชานดา วัชรุณี ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
13. นางสาวศรีสมร พุ่มสะอาด ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
14. คณะผู้บริหารของกรมวิชาการ

คณะทำงาน

1. รองศาสตราจารย์นัตยา ปิณฑานานนท์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
2. ผศ. สมประสงค์ น่วมบุญลือ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กวี วรกวิน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
4. นางสาวละออทอง อัมรินทร์รัตน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ม.ราชภัฏพระนคร
5. นางเอมอร สร้อยสุวรรณ ศึกษานิเทศก์ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษา
6. นางสุคนธ์ สิ้นธพานนท์ โรงเรียนบดินทรเดชา กรุงเทพฯ
7. นายไตรรัตน์ สุทธเกียรติ โรงเรียนสามเสนวิทยาลัย กรุงเทพฯ
8. นายสมศักดิ์ แม้นสงวน โรงเรียนบางกะปิ กรุงเทพฯ
9. นางแม่นเดือน สุขบำรุง โรงเรียนสตรีวิทยา 2 กรุงเทพฯ
10. นางสาวจาวรรรณา ภัทรนาวิน โรงเรียนมัธยมวัดมกุฏกษัตริย์ กรุงเทพฯ
11. นางปฎิพัทธ์ สุวรรณศรี สำนักงานทดสอบทางการศึกษา กรมวิชาการ
12. นางวันเพ็ญ สุทธากาศ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
13. นางศัญญาภรณ์ สุขพยัคฆ์ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
14. นายศักดิ์สิน ช่องดารากุล ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
15. นางสาวกฤษณรัตน์ รัตนสิงห์ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
16. นางศิริพร อุดตมะเวทิน ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
17. นางสาวสุธีรัตน์ ตั้งยะฤทธิ ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
18. นางนวลจันทร์ จันทรมณี ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ
19. นายสมนึก ชาติทอง ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ

(กรมวิชาการ, 2544, น. 48-49)

**รายชื่อคณะผู้จัดทำสารและมาตรฐานการเรียนรู้
หลักสูตรแกนกลางการศึกษา พ.ศ. 2551**

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

คณะที่ปรึกษา

1. คุณหญิงเกษมา วรวรรณ ณ อยู่ธยา เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
2. นายวินัย รอดจ่าย รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
3. นายสุชาติ วงศ์สุวรรณ ที่ปรึกษาด้านพัฒนากระบวนการเรียนรู้
4. นางเบญจลักษณ์ น้ำฟ้า ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
5. นางภาวนี อ่างเลิศฤทธิ์ รองผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

คณะทำงานยกร่าง

1. รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มุลศิลป์ ข้าราชการบำนาญ ประธาน
2. รองศาสตราจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ คณะรัฐศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ รองประธาน
3. พระธรรมโกศาจารย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
4. พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.)
5. พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มจร.
6. พระมหาสุทัศน์ ตีสรรวาที ผู้อำนวยการกองวิชาการ มจร.
7. พระมหาสุเทพ สุพนฺธิโต ผู้อำนวยการกองแผนงาน มจร.
8. นางสุคนธ์ สินธพานนท์ ข้าราชการบำนาญ
9. นางสุพรรณณี มีเทศน์ ข้าราชการบำนาญ
10. นางวัลภา สิงหธรรมสาร ข้าราชการบำนาญ
11. นางอุทุมพร มุลพรม ข้าราชการบำนาญ
12. ผู้ช่วยศาสตราจารย์กวี วรกวิน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
13. รองศาสตราจารย์อรรถชัยคณา ไย้มนวล สาขาเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
14. ผู้ช่วยศาสตราจารย์เชียง เกาচিত คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
15. นายทรงธรรม ปิ่นโต สายนโยบายการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย
16. นางมาตริณี รักข์ตานนท์ชัย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
17. นางสาวละออทอง อัมรินทร์รัตน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ม.ราชภัฏพระนคร
18. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธมกร ธาราศรีสุทธิ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ

19. นางสุภาภรณ์ จิตจักร สำนักพระพุทธรักษาแห่งชาติ
20. นางศิริกาญจน์ โกสุมภ์ ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษารุงเทพมหานคร เขต 2
21. นางมณีนาถ จันทร์คุณา ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษารุงเทพมหานคร เขต 3
22. นางธนาลัย ลิมปรัดตนศิริ ผู้อำนวยการโรงเรียนผักไห่ “สุทธาประมุข”
23. นางสาวจาวรรณา ภัทรนาวิน โรงเรียนโยธินบูรณะ
24. นายไตรรัตน์ สุทธิเกียรติ โรงเรียนสามเสนวิทยาลัย
25. นางอนงค์ บัวทองเลิศ โรงเรียนวัดทรงคะนอง
26. นางสาวรุ่งตะวัน วัตรนันท์ โรงเรียนประชาอุปถัมภ์
27. นายพัฒนา น้อยไพโรจน์ โรงเรียนนครหลวง “พิบูลย์ประเสริฐวิทย์”
28. นางสาววิไลพร หวานสนิท โรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคม
29. นางปนัดดา มีสมบัติงาม โรงเรียนวัดราชโอรส
30. นางสาวเพ็ชรรัตน์ พยับวารินทร์ โรงเรียนชินอรสวิทยาลัย
31. นางละออง อ่อนเกตุพล โรงเรียนสตรีวัดระฆัง
32. นางกรรณิการ์ สงวนหมู่ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาการ
33. นางสุดาวรรณ โรจน์หลอสกุล โรงเรียนวัดมหาบุศย์
34. นายสมหวัง ชัยตามล โรงเรียนเทพศิรินทร์
35. นางมนพร จันทร์คล้าย โรงเรียนวัดปรีณายก
36. นางจุฑามาศ สรวีสูตร สำนักติดตามและประเมินผล การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน
37. นางบรรเจอดพร สู่แสนสุข สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษาสพฐ.
38. นางวันเพ็ญ สุทธากาศ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ.
39. นางระวีวรรณ ภาคพรต สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสพฐ.
40. นางสาวรุ่งนภา นุตราวังศ์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสพฐ.
41. นางดรุณี จำปาทอง สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ.
42. นางสาวพรนิภา ศิลป์ประคอง สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ.
43. นางสาวเพ็ญจันทร์ ธนาวิภาส สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ.
44. นางสาวกอบกุล สุขชะ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ.
45. นางปานทิพย์ จตุรานนท์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ. เลขานุการ
46. นางสาวประภาพรรณ แม้นสมุทรสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษาสพฐ. ผู้ช่วยเลขานุการ
47. นายอนุจินต์ ลาภธนาภรณ์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สพฐ. ผู้ช่วยเลขานุการ

(สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2551, น. 127-129)

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

คณะที่ปรึกษา

1. คุณหญิงเกษมา วรวรรณ ณ อยู่ธยา เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
2. นายวินัย รอดจ่าย รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
3. นายสุชาติ วงศ์สุวรรณ ที่ปรึกษาด้านพัฒนากระบวนการเรียนรู้
4. นางเบญจลักษณ์ น้ำฟ้า ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
5. นางภาวนี อ่างเลิศฤทธิ์ รองผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา

คณะทำงานยกเว้น

1. ศาสตราจารย์กิตติคุณสุจริต เพียรชอบ ข้าราชการบำนาญ	ประธาน
2. นางสุชาดา วิทยุฒิ ข้าราชการบำนาญ	คณะทำงาน
3. นางพจมาน พงษ์ไพบูลย์ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน	คณะทำงาน
4. นางสาวรัตนทิพย์ เอื้อชัยสิทธิ์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต 1	คณะทำงาน
5. นางวนิดา เพ็ชรปัญญา โรงเรียนทุ่งมหาเมฆ	คณะทำงาน
6. นางสาวสุรัตน์ ช่วงสูงเนิน โรงเรียนประถมนนทรี	คณะทำงาน
7. นางโสภา ศรีวัฒนานุกุลกิจ โรงเรียนศึกษานารี	คณะทำงาน
8. นางสิริ พังจิตต์ต่น สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปทุมธานี เขต 1	คณะทำงาน
9. นางสมศิริ โพธิ์พุ่ม โรงเรียนบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) 2	คณะทำงาน
10. นายวิศิษฐ์ มีศรี โรงเรียนรัตนโกสินทร์สมโภช	คณะทำงาน
11. นางสาวภิญญากร ผาพันธ์ โรงเรียนสารวิทยา	คณะทำงาน
12. นางปราณี ปราบริปู สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
13. นางสาวปริญญา ฤทธิเจริญ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
14. นางตรุณี จำปาทอง สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
15. นางสาวพูนศรี อิมประไพ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
16. นางบุษบา ประภาสพงศ์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
17. นางสาวนิจสุดา อภินันทาภรณ์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา	คณะทำงาน
18. นางสาวอรอร ฤทธิกลาง สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา คณะทำงานและเลขานุการ	
19. นางมัทนา มรรคผล สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ	
20. นางสาวสุภาวดี ตริรัตน์ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ	
- (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2551, น. 47-48)

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวนฤมล นิ่มนวล
วันเดือนปีเกิด	19 มกราคม 2530
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2551: รัฐศาสตรบัณฑิต (การปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ทุนการศึกษา	ปีงบประมาณ 2559: ทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์ สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า
ผลงานทางวิชาการ	
	นฤมล นิ่มนวล. (มีนาคม 2560). การเมืองในแบบเรียน. งานประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัย บัณฑิตศึกษาระดับชาติและนานาชาติ 2560 (NIGRC 2017), มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.
ประสบการณ์ทำงาน	2553- 2557: เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปและ ประสานงานนักศึกษาต่างชาติ โครงการหลักสูตรควรัฐศาสตรบัณฑิตและรัฐศาสตร มหาบัณฑิต สาขาการเมืองและการระหว่างประเทศ ภาควิชาอังกฤษ (BMIR) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2552: เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไปฝ่ายนำเข้า-ส่งออก บริษัท เคมีล-เมทัล จำกัด (K-Mill Metal Co.,Ltd.) กรุงเทพมหานคร